

Иван Касабов

ГРАМАТИКА
НА
СЕМАНТИКАТА

Обща (синоптична) схема на смисъла и значението на лингвистичния знак

Съдържание-Смисъл		Израз на смисъла		Форми за изразяване на смисъла (Науки за израз на смисъла)				
I. Логическа "идеална, чиста" форма	II. Интуитивна на предм. същности. форма	III. Лингвистична (семантична) форма – Име, название (като възможност за номинация), ДУМА в ЕЗИКА	Реторика		Грамматика			
			Семасиология					
			Поетика		IV. Интерпретативни изразни форми			
			Семант. форми					
			ГраMAT. форми					
Н				0 Абсолют(на идея)- цялостно пълно знание				
1. Понятие Г	2. Интуитивен предметно същностен образ	3. Езиков Символ		4. ИДЕЯ	5. Адекватно, истинно разбиране-интерпретация			
СЕМАНТИКА Литературна ИМВЕРСИЯ	М И Т	8. Г	9. е	10. А	11. М	13. СЕМАНТЕМА (достовърно "истинско" разбиране-интерпретация)		
		12. р	13. е	14. Т	15. И			
		16. о	17. б	18. В	19. Ф			
		20. й	21. у	22. е	23. м			
		24. а	25. т	26. а	27. а			
		15. СИМВОЛ		16. С	17. В		19. СИМВОЛИЧНА СЕМЕМА	
				18. м	19. ъ		20. р.	21. Ф
				22. н	23. е		24. л.	25. о
				26. С	27. и		28. м	29. в
				30. а	31. о		32. л	33. б
				34. н	35. з		36. ъ	37. щ
				38. м	39. н		40. з	41. н
							42. н	
				43. н				
				44. н				
				45. н				
				46. н				
				47. н				
				48. н				
				49. н				
				50. н				
				51. н				
				52. н				
				53. н				
				54. н				
				55. н				
				56. н				
				57. н				
				58. н				
				59. н				
				60. н				
				61. н				
				62. н				
				63. н				
				64. н				
				65. н				
				66. н				
				67. н				
				68. н				
				69. н				
				70. н				
				71. н				
				72. н				
				73. н				
				74. н				
				75. н				
				76. н				
				77. н				
				78. н				
				79. н				
				80. н				
				81. н				
				82. н				
				83. н				
				84. н				
				85. н				
				86. н				
				87. н				
				88. н				
				89. н				
				90. н				
				91. н				
				92. н				
				93. н				
				94. н				
				95. н				
				96. н				
				97. н				
				98. н				
				99. н				
				100. н				

ГРАМАТИКА НА СЕМАНТИКАТА

Ivan Kasabov

GRAMMAR OF SEMANTICS

Sofia · 2006

St. Kliment Ohridski University Press

Иван Касабов

ГРАМАТИКА НА СЕМАНТИКАТА

София · 2006

Университетско издателство "Св. Климент Охридски"

© 2006 Иван Костов Касабов
ISBN - 10 : 954-07-2291-8
ISBN - 13 : 978-954-07-2291-7
Университетско издателство "Св. Климент Охридски"

СЪДЪРЖАНИЕ

ПРЕДГОВОР / 9

УВОД / 11

Първа част

ОБЩА ТЕОРИЯ НА ЗНАЧЕНИЕТО

Глава I ПРЕДВАРИТЕЛЕН ОЧЕРК КЪМ ПРОБЛЕМАТИКАТА

1. 1. Исторически преглед и идеята за "идеалния" език / 15
1. 2. Нулева степен на езика / 21
 1. 2. 1. Без какво е невъзможен който и да е и какъвто и да е език? / 23
 1. 2. 2. Теорията за минималния език / 26
1. 3. Изкуствени минимални езици / 31

Глава II

ГРАНИЦИ НА СЕМАНТИКАТА

2. 1. Семантика и други научни области / 33
2. 2. Семантика и лингвистика / 34
2. 3. Семантика и равнища на лингвистичен анализ / 37
 2. 3. 1. Система и структура / 38
 2. 3. 2. Граници и йерархия на езиковите равнища / 39
2. 4. Класически методи за изследване на значението / 41
 2. 4. 1. (Интуитивно)-дистрибутивен анализ / 42
 2. 4. 2. Компонентен анализ / 44
 2. 4. 3. Психолингвистичен експеримент / 45
 2. 4. 4. Метод и принцип на лингвистично (лексикографско и компютърно) моделиране / 46
 2. 4. 5. Лексикографско конструиране и Речниците като лексико-семантични модели / 47
 2. 4. 6. Семантични парадигми и лексико-семантични полета / 48
2. 5. Опростен модел на семантичната структура на думата / 52

Глава III

ЛЕКСИКАЛНА СЕМАНТИКА

3. 1. Нулева степен на семантиката / 55
3. 2. Елементарен модел на значението / 65
3. 3. Общ модел на лексикалното значение / 72

Втора част

ОСОБЕНА (СПЕЦИАЛНА) ТЕОРИЯ НА ЗНАЧЕНИЕТО

Глава I

ОБЩА СИНОПТИЧНА СХЕМА НА СМИСЪЛА И ЗНАЧЕНИЕТО

Обща (синоптична) схема на смисъла и значението на лингвистичния знак / 78

- 1.1. Илюстрация към Схемата / 84
- 1.2. Класически семантични примери / 99

Глава II

СЪДЪРЖАТЕЛНА ИНТЕРПРЕТАЦИЯ НА СИНОПТИЧНАТА СХЕМА

2. Съдържателна интерпретация / 102
2. 1. Нещата като Вещи, Предмети и Обекти / 103
2. 2. Естествени и конвенционални знаци / 105
2. 3. Денотация и Референция / 107
 2. 3. 1. Терминът *денотат* / 110
2. 4. Видове Действителности и Реалности. Обект и Обективност / 112
 2. 5. Действителности и Реалност / 113
 2. 5. 1. Коментар / 116
2. 6. Реалности, Състояния на нещата и Факти / 124
2. 7. Типове Факти според нивата на Фактичност / 127
 2. 7. 1. Предметът като Факт в аспекта на съществените му свойства / 130

Глава III

ПРЕДМЕТАТ НА ДУМАТА

3. 1. Предметът като образец (модел, еталон) / 131
3. 2. Схема и Форма / 133
3. 3. Как се създават Героите? / 140
3. 4. Цялостният Образ на Предмета / 150

Глава IV

СИМВОЛЪТ КАТО ИЗРАЗНА ФОРМА

4. 1. Символът / 155
4. 2. Типове значения / 161
 4. 2. 1. Терминологични уточнения на значението / 166
4. 3. За полисемията / 165

Трета част

ЕДИНЕН ГРАМАТИКО-СЕМАНТИЧЕН ПРИНЦИП НА ВСИЧКИ ЕЗИКОВИ НИВА

Глава I

ОСНОВНИ ДЕЙСТВИЯ И ТИПИЧНИ СИТУАЦИИ

1. 1. Човешки действия и езикови (глаголни) действия / 172
1. 2. Типични ситуации и речеви жанрове / 175
1. 3. Жанрове, тропи и фигури / 178
1. 4. Изречението като образец на типично изказване за типична ситуация / 179
1. 5. Сложни думи и типично словообразуване / 180

Глава II

АНАЛОГИИ, СЪОТВЕТСТВИЯ И ПОВТОРЕНИЯ

2. 1. Повторения и съответствия / 181
2. 2. Съществуват ли общи семантични структури? / 185

Глава III

ПРИНЦИПЪТ НА ПАДЕЖА В ЕЗИКА

3. 1. Семантични роли, семантични конституенти и падежи / 187
3. 2. Принципът на падежа в семантиката / 189
3. 3. Преназоваване и падеж / 193

Глава IV

**МОТИВ, ВЪТРЕШНА ФОРМА И ОБЩО ЗНАЧЕНИЕ
или УСЛОВНОСТ И МОТИВИРАНост В ЕЗИКА**

4. Кратка постановка на проблема / 198

4. 1. Мотив / 199

4. 2. Мотив, герой и митологема / 200

4. 3. Синекдохата като мотив / 204

ЗАКЛЮЧЕНИЕ / 210

БИБЛИОГРАФИЯ / 217

РЕЗЮМЕ / 231

SUMMARY / 234

ПРЕДГОВОР

Предлаганото изследване "*Граматикана семантиката*" е резултат от дългогодишна работа на автора по тази проблематика: 1.) теоретична - от докторската дисертация "*Семантични проблеми на лексикографската работа*", 1986 г., "*Семантичен речник-минимум*", С., изд. на СУ "Св. Климент Охридски", 1990 през следващите студии и статии в областта на семантиката до публикуваните напоследък студии и статии, свързани с тази работа; 2.) приложна - съставителство и редакция на поредица томове от тълковния *Речник на българския език*, отговорна редакция на второто издание на т. 3 от *РБЕ*, авторство и редакция на *Кратък речник на чуждите думи*, авторство (на втората част) и редакция на *Кратък речник на литературните термини*, авторство на лингвистичната част и отговорна редакция на *Универсален енциклопедичен речник* в 2 тома и др.; 3.) преподавателска - над 20 години четене на систематични лекционни курсове по *Семантика*, *Семиотика*, *Реторика*, *Общо езиковедие* и др. в Нов български университет, СУ "Св. Климент Охридски" и гостувания в др. университети у нас и в чужбина.

В *Увода* се очертава най-общо проблематиката. Определят се обектът и предметът на изследването и неговите цели и задачи. Уточнява се материалът на изследването.

Част I представя предварителен преглед на проблематиката чрез исторически обзор на идеята за "идеалния" език с хипотезата за нулевата степен на езика и минималния език. В нея се определят границите на семантиката и йерархията на езиковите равнища. Изложени са класическите методи за изследване на значението и опростен модел на семантичната структура на думата. Лексикалната семантика е представена чрез елементарен модел и общ модел на лексикалното значение.

В *част II* е представена собствена семантична теория чрез *Обща синоптична схема* на смисъла и значението с *66 термина*, обяснени и илюстрирани поотделно.

Част III е посветена на единния граматико-семантичен принцип, действащ на всички езикови нива, какъвто е *надежът*, на *мотивираността* на езиковия знак и особената роля на *синекдохата* в семантичната мотивация.

В заключението се представя паралел между различните конституентни нива от архитектурата на езиковия знак с различните науки и изкуства. Изложени са и най-важните изводи в резултат на цялостния анализ на разглеждания проблем.

Особено плодотворна роля за предлагания дисертационен труд има и изследователската работа на автора върху проблема за *Мотивираността на езиковия знак* с Архива на Ф. дьо Сосюр в Женевската библиотека през есенния семестър на 2004/2005 г., осъществена благодарение на любезната организационна и финансова подкрепа на *Фондация "Кацарови"*. Специално трябва да се отбележи и ролята на компетентните и стимулиращи обсъждания на представянията на автора с доклади в семинарите и конференциите на *Нов български университет* през последните години, както и на обсъжданията на трудовете му в *Института за български език при БАН* преди това.

УВОД

Вечният проблем за смисъла е от такава изключителна важност, както и проблемът за битието. Той е толкова древен, колкото и проблемите за мисленето и езика. Едва ли има нещо по-важно от него за човешкия род, тъй като смисълът е постоянно и неразривно свързан с разбирането. Смята се за трюизъм (или поне като основание на философията, науката и практиката), че всичко в целия свят има някакъв смисъл, който (изразявайки се по някакъв начин) подлежи на разбиране от човека. Във всяко нещо от действителността се предполага (търси, намира или полага, влага, инвестира) някакъв смисъл: а) философски - на неговото съществуване (същност, произход и т. н.); б) теоретичен - на неговото разбиране (като явление, нещо, съществуващо наред и взаимосвързано с другите неща в света); и в) прагматичен - на неговата употреба (ценност, значимост за човека). Така мисълта за нещо от действителността създава отношение между интенционално насочената мисъл и афициращата я действителност и това отношение е отношение на *с-мисъл*. Това отношение, закрепено чрез названието за нещото-вещ (предмет от действителността), се фиксира в семантичните форми на езиковото значение. За да се утвърди, то влиза в употреба, реч, текст, където подлежи на (пре)интерпретация и верифициращо разбиране.

Интересът към смисъла и подходите за неговото изследване може да имат различен аспект и да отдават предпочитание и предимство или на чистия смисъл (изобщо или като същност на всяко отделно нещо), или на (изразявания и) разбирания смисъл (за разлика от интереса на природните и техническите науки към изучаването на нещата като факти от действителността и на законите, на които те се подчиняват). Традиционно утвърдилото се и най-всеобхватно название за научните занимания с изследване на смисъла и значението е терминът **семантика**. Тези научни занимания обаче не са единни и семантиката е или обща област, или специален аспект на изучаване от различни (традиционно възприемани като повече или по-малко свързани помежду си) науки и затова днес се говори за философско-логическа, лингвистична, семиотична и вече дори за антропологична и когнитивна семантика.

Респектът към вековната философска, филологическа и лингвистична семантична традиция изисква заслужено внимание към досегашните постижения и съответна научна отговорност при извеждане на нови положения като база за предлагани хипотези. Всяка научна теория обаче, за да претендира да бъде основа на дадена наука, е нужно: а) ясно да определи и обоснове своите граници; б) да създаде собствена парадигма от взаимосвързани термини; в) да създаде собствени методи на изследване. За съжаление, семантиката страда от две крайности - или от прекалена философска обобщеност на периметъра и вътрешна понятийно-терминологична недиференцираност, което се налага от самата специфика на проблематиката, или от прекалено тясна (логическа,

психологическа, генеративистко-когнитивистка или лингвистична крайна ди-ахронична или структуралистка) специализираност, което пък се налага от съвременния стремеж към по-голяма "научност". Като се добави и типичната парцелираност по все по-частни въпроси на преобладаващото множество от изследванията поради разпространеното убеждение за необхватност на семантичната система (на който и да е език), съвременното състояние на семантиката като наука не изглежда особено обнадеждаващо.

При това положение е от особена важност аналитично да се прецени внимателно и да се избере централната единица на смисъла и значението, която - като "атомарна" - да запазва всички техни съществени, инвариантни характеристики (в цялото разнообразие и многообразие на вариране) и едновременно с това - като "конституентна" - да осигурява производимост и синтез на по-комплексни форми на тяхното съществуване и проява. Явно е, че такава "ядрена" единица е *думата-знак* с нейните значения, тъй като тя се съотнася едновременно и с предмета-обект (на знака), и с идеята за него, а едновременно с това ги прави изразими, комуникабилни чрез звуковата си форма. Атомарността на реалните предмети (по отношение на съществуването) и на идеалните идеи (по отношение на смисъла) трудно може да се оспори - всяка по-нататъшна сегментация води отново до неща, които също са предмети и идеи, връзката между които е отново знакова. От гледна точка на смисъла няма принципиално значение дали те са големи и всеобщи като Света или малки и незначителни като капката роса, в която той се отразява, или песъчинката, съставляваща пустините и планините.

Настоящото изследване е посветено преди всичко на семантичните категории *значение* и *смисъл* и тяхното символно изразяване в езика, тъй като именно семантичните форми на значението определят същността на езика и от тяхното разбиране зависи всеки теоретичен възглед или лингвистична теория. Изключителната сложност на тези основни категории налага разглеждането им в цялостния контекст не само на лингвистичната, но и на логико-философската семантика. Тази работа представлява опит за изследване на смисъла и значението от позициите и с терминологичния апарат на съвременната (структурална) лингвистика и на семиотиката, но и във възможно най-широките контексти: и на общото и теоретично езикознание, и на граматиката, и на лексикологията и терминологията, и на теорията и анализа на текста, и на теорията на литературата и поетиката, и на реториката и стилистиката, и дори на етимологията (като лингвистична история и "археология"), на митологията и на културната антропология, т. е. на филологията в класическото ѝ разбиране.

Обект на изследване в тази работа е естественият език в неговия план на съдържание. *Предмет* на изследването са значението и смисълът в лексиката в българския език със съответстващите обобщения за семантиката на езика изобщо.

Работата си поставя за *Цел* да опише систематично семантиката на езика чрез единна (и вътрешно непротиворечива) теория. За постигането на тази цел е необходимо решаването на следните *Задачи*:

1. Да се определят границите на лингвистичната и на общата семантика.
2. Да се определят равнищата на семантичен анализ в непротиворечиви и взаимосвързани термини.
3. Да се обоснове адекватността на метода на изследване и непротиворечивостта на теорията (хипотеза).
4. Да се предложат реални езикови илюстрации (и интерпретации) на теорията.
5. Да се посочат връзките с други научни дисциплини и перспективите на изследванията в тази област.

Постигането на тази цел (чрез изпълнението на съответните задачи) изисква нов подход при интерпретацията на смисъла и значението, предполагащ строгост и изоморфна повторяемост (или "*морфология*") на семантичните явления в езика, т. е. един вид "*граматика на семантиката*". Този изоморфизъм би трябвало да се основава на единен принцип, действащ на всички езикови нива и позволяващ и контролиращ смисловите преходи между тях. Предварителните изследвания насочват към хипотезата, че такъв принцип на принципите е падежният. **Падежът** (разглеждан генерално-семантично, а не само традиционно морфо-синтактично) определя не само изреченските непосредствено-съставлящи в синтаксиса, не само актантните роли в текста в наратологията, но и броя и видовете значения в многозначната дума (с броя и видовете нейни "синоними" в лексико-семантичното поле) в лексикалната семантика и дори типовете словообразователни значения в словообразуването.

Освен разглеждането на думата-символ с нейните смисъл и значения сама по себе си, е необходим опит да се изясни съответствието на нейната семантика със семантиката на текстовете, изказванията-изречения и словообразуването.

Би трябвало да се открие и "*вътрешният двигател*" на семантичните преобразувания или **мотивът**, действащ в семантичните структури на различните езикови нива - не само мотивът като тема във всеки разказ-наратив, не само и мотивът като тема (за разлика от ремата) в изречението, но и мотивът (включващ и етимона, и т. нар. "*вътрешна форма*") в семантичната структура на традиционно смятаната за не-мотивиран езиков знак. Допуска се, че той действа по същия принцип, както словообразователната мотивация, и че той е постоянната връзка, държаща в единство предмета на знака с идеята за него и звуковата езикова форма на името-дума. Мотивът позволява и разволя на фигуративни метонимични и метафорични типове значения, както и постоянните преходи от общото на езика към частното на речта и обратно - чрез особеното на *синекдохата*.

Това изследване се основава върху *български езиков фактически материал*. Използвани са наличните (и достъпни) лексикографски архиви (6 мил. на

СБЛЛ), електронни корпуси (на ИБЕ), собствени архиви, както и речници на българския език. Работата с този материал и неговото организиране и систематизиране тук се приема за предварително извършена. За конкретните анализи са използвани различни по обем речници, предимно от тълковен и енциклопедичен тип - собствени, в съавторство и от други автори - с различна степен на представителност за лексикалната семантика на езика като цяло.

Въпреки че работата е основана предимно върху български езиков материал, от нея би могло да последват общовалидни изводи не само за българския, но и за всеки естествен език, без непременно претенции за универсалност (в смисъла на *"езикови универсали"* или *"универсални граматики"*). В този смисъл, тя е съобразена с българската (и славянската) лингвистична традиция, но без да я отделя от европейската и световната лингвистична наука и философия.

ПЪРВА ЧАСТ

ОБЩА ТЕОРИЯ НА ЗНАЧЕНИЕТО

Глава I

ПРЕДВАРИТЕЛЕН ОЧЕРК КЪМ ПРОБЛЕМАТИКАТА

Известно е, че специалната област от езикознанието, която изучава значението и смисъла в езика, днес се нарича „семантика“. Това е утвърдилото се название на науката за значението (съществувало до неотдавна в конкуренция с названието семасиология). Като самостоятелен раздел от науката за езика лингвистичната семантика възниква през XIX в. За неин основател се смята¹ френският учен М. Бреал, който (през 1893 г.) въвежда термина *семантика* (от ст. гръцкото *σημασία* 'значение' по *σημα* 'знак'). Терминът „семантика“ се използва и за назоваване на дисциплината, която изучава значенията на езиковите единици, смисловата страна, плана на съдържанието на езика, както и за назоваване на самото ментално (мисловно, когитативно) съдържание, оформено в езикови единици, което изучава. Исторически семантиката се заражда като наука за разволя на значенията в диахронен план. От началото на XX в., с налагането на системно-структурния подход в езикознанието, започват опити за представяне на значенията като елементи от семантичната система на езика като цяло.

1. 1. Исторически преглед и идеята за „идеалния“ език

Отнасянето на началото на съвременната лингвистична семантика към края на XIX век не означава, че до тогава не е съществувал научен интерес към проблемите на значението и смисъла. Доказателство за такъв интерес и практически занимания са безбройните речници, които са се създавали и се създават непрекъснато от дълбока древност до наши дни навсякъде по света, където се е изучавал език. Значителен принос към изследването на значението в проблематиката на знака имат след Платон (и известния му диалог *Кратил*) и Аристотел, и стоиците, и Секст Емпирик, и Св. Августин, Тома Аквински², Хобс [1651], Дж. Лок [1690], Спиноза [1677], Лайбниц [1704], Хегел [1817]. Проблемите на значението и смисъла заемат централно място и в теориите за езика на класиците на езикознанието В. фон Хумболт [1903-1936] и Ф. дьо Сосюр [1916], и на

¹ Според Lyons, J. [(1968) 1995 : 400]; срв също и Hjelmslev, L. [1958 : 636-654 ; (1962 : 117-136)], който посочва ок. 1897 и цитира (с. 119) труда на Bréal, M. *Essai de sémantique, science des significations*.

² Срв. напр. забележителното представяне на идеите им за лингвистичния знак от Todorov, T. [1980: 1-42]; или Deely, J. [2001]; конкретните позовавания следват на съответните места в изложението.

семиотиката Ч. Пърс [1867-1913] и Ч. Морис [1946]. Ясно е, че исторически не се наблюдава липса или прекъсване на традицията, тъй като семантиката винаги е била обект на особен интерес не само за езиковедството и граматиката, но и за други науки като философия, логика, реторика. Както много съвременни науки и научни дисциплини, тя също се еманципира от своите предшественици и постига самостоятелност през XIX в. и значително развитие през XX в.

Разнообразието от школи и направления в съвременната семантика се дължи на различните подходи при изследването на нейния предмет - значението и смисъла на езиковия знак. Дълбоките причини за това разнообразие се коренят в историческия развой на учението за значението, както и в обективните характеристики на знака. И исторически, и поради спецификата на своя обект семантиката се оказва тясно свързана с цялата хуманитарна област. Това обуславя и нейното постоянно присъствие по протежение на многовековната философска традиция. Така, още преди обособяването на общата семантика като дял от семиотиката (като наука за знаците изобщо в трудовете на Ч. Пърс [цит. съч.] и Ч. Морис [цит. съч.]) и на лингвистичната семиотика и семантика (изучаваща естествено-езиковите знаци в *Курса* на Ф. дьо Сосюр [цит. съч.]), изследването на значението и смисъла се осъществява от философско-логическата семантика.

Забележителен пример не само за общност на проблематиката, но и за приемственост на идеи и дори на методи между различните семантики е периодичното възвръщане към особено популярната в различни епохи идея за създаването на т. нар. „идеален“ език. Идеята за т. нар. „съвършен“ или „идеален“ език за общуване между хората е стара като света. Корените ѝ често се търсят (и напоследък се (пре)откриват отново от У. Еко (негласно следвайки Борхес) в последната му книга *В търсене на съвършения език* [www...вариант]): „И нарече Бог светлината Ден, а тъмнината Нощ... И нарече Бог простора Небе.“ (Битие 1: 5, 8). В Битие (2: 19) се казва, че „Господ Бог създаде от земята всички полски зверове и всички въздушни птици; и ги приведе при човека (Адам), за да види как ще ги наименува“. Темата продължава с първите думи на самия Адам, когато вижда Ева за първи път (Битие 2: 23): „Това е сега кост от моите кости и плът от моята плът: тя ще се нарича Жена...“. По-нататък (Битие 3: 20) той я нарича Ева, което значи 'живот', защото тя е „майка на всичко живо“ и (според У. Еко [пак там]) в случая „очевидно сме изправени пред имена, които не са произволни, а по-скоро - поне етимологично - „верни“. Подобни истории, обясняващи произхода и множествеността на езиците, се срещат в различни митологии и теогонии³. В разглеждания тук аспект особено значение има опитът

³ Цялата цитирана книга на У. Еко, както личи от заглавието ѝ (*В търсене на съвършения език*), е посветена на този проблем. В характерен стил, но фактически, следвайки стриктно идеите, подхвърлени из разказите на Х. Л. Борхес, той прави исторически преглед на ученията за езика и неговите смисъл и значение: от гръцките антични философи - Платон („*Кратии*“), Аристотел, идеите на стоиците и питагорейците през патристката и учението на Св. Августин до Пансемиотизма на Кабалата, Съвършения език на Данте, *Ars Magna* на Раймонд Лулий и развитието на ученията им в модерната култура (*Ars Combinatoria* и безкрайните светове на Бруно), Съвършения език на (йерог-

за всеобща семантика или *Ars magna* (букв. 'Велико изкуство'), основаваща се на Раймонд Лулий с неговата *Ars generalis* от XIII в., който чрез използване на остроумна система от концентрични окръжности получил 9 на 6-та степен (= 531 441) комбинации от следните категории:

Quaestiones 'въпроси'	Principia absoluta 'абсолютни начала'	Principia respectiva 'относителни начала'	Subjecta 'субекти'	Virtutes 'добродетели'	Vitia 'пороци'
UTRUM 'кое от двете'	Bonitas 'доброта'	Differentia 'различие'	Deus 'бог'	Justitia 'справедливост'	Avaritia 'алчност'
QUID 'що, какво'	Magnitudo 'величина'	Concordantia 'съгласуване'	Angelus 'ангел'	Prudentia 'благоразумие'	Gula 'лакомия'
QUARE 'защо'	Duratio 'продължителност'	Contrarietas 'противоположност'	Caelum 'небе'	Fortitudo 'сила'	Luxuria 'сладострастие'
QUOMODO 'по какъв начин, как'	Potentia 'сила, мощ'	Principium 'начало'	Homo 'човек'	Temperantia 'умереност'	Superbia 'горделивост'
EX QUO 'от какво'	Cognitio 'познание'	Medium 'среда'	Imaginativa 'въображаемо'	Fides 'вяра'	Acedia 'бездействие'
QUANTUM 'колко'	Voluntas 'воля'	Finis 'край'	Sensitiva 'усещано'	Spes 'надежда'	Invidia 'завист'
QUALE 'какво'	Virtus 'добродетел'	Majoritas 'по-голяма величина'	Vegetativa 'растително'	Charitas 'милосърдие'	Ira 'гневливост'
UBI 'къде'	Veritas 'истина'	Aequalitas 'равенство'	Elementativa 'елементарно'	Patientia 'търпение'	Mendacium 'лъжливост'
QUANDO 'кога'	Gloria 'слава'	Minoritas 'по-малка величина'	Instrumentativa 'инструментално'	Pietas 'почитание'	Inconstantia 'непостоянство'

От тези категории пък може да се получат, както е показано от Л. Кутюра [1901], 511 на 6-та степен (= 17 804 320 388 674 561) комбинации, използвайки различен начин на изчисление от този на Лулий. В резултат от такива лингвистични занимания е останала „традицията на семантическите таблици от Средновековието и т. нар. *vocabularia harmonica* и в специални многоезични

лифите) образите, Магическия език (на Джон Дий), Полиграфиите (на Кирхер, Бек и Бехер с Първи опити за организация на съдържанието), Философските езици *A priori* (на Бейкн, Коменюс, Декарт и Мерсен с Английския дебат за знаците и отличителните черти и Примитивите и организацията на съдържанието) през Жорж Далгарно, Джон Уилкинс, Франсис Лодвик до Лайбниц и Енциклопедията, Философския език на Просвещението (с Езици на пространството, Изкуствения интелект) и Интернационалните спомагателни езици (от тапа Есперанто). И нищо чудно за съвременната наука - Борхес е цитиран дори в Предговора към *Философия на граматиката* на О. Йесперсен от Дж. Макколи [1992, Univ. of Chicago Press].

речници, представляващи своеобразни трудове по ономазиология и се основават на йерархическа система на всеобща семантика"⁴.

Друг тип особено професионален преглед на идеите (за знака и предимно - за езиковия знак и значение) от Античността до Средновековието от Цв. Тодоров [1980] и до наши дни от Дж. Дийли [2001] силно разколебава съвременното пренебрежително-нихилистично отношение към приносите на авторите от средновековния период от гледна точка на съвременните (предимно позитивистични) критерии за научност. Своеобразен венец на езиковедските постижения за времето си и насочване на интереса към общите принципи, лежащи в основата на всички езици в контекста на т. нар. „езикови универсалии" в разглежданата област, представлява „*Общата и рационална граматика*" на Пор Роял [1660].

Както се вижда от този исторически преглед, семантиката на новото време не възниква на празно място. Добре известни са проектите за *Lingua mentalis* на Окам, *Characteristica universalis* на Лайбниц и подобните опити на Спиноза или Дж. Лок, все още поддържани и до днес в семантични теории като *Lingua mentalis* на А. Вежбицка [1980]. Същността на идеята за „идеалния език" се състои в анализирането на изразеното с дума понятие в състава на цялостното изказване и във връзка със ситуацията, която се описва, като огромният брой сложни понятия се свежда до ограничен брой прости. Така „идеалният речник" се свежда до „минималния речник". Думите от този „минимален речник", изразяващи простите (елементарни) понятия, трябва принципно да се отличават от думите, изразяващи сложни понятия, така, както езикът за описание към езика обект. Този език за описание (или *метаезик* според съвременната терминология по едноименна теория на Тарски [1946]) трябва да бъде съществено по-богат от езика обект, за да може адекватно да опише семантиката му, както и да бъде ограничен само в най-основните, фундаментални понятия, към които се редуцира (в края на краищата) анализът на цялото разнообразие от факти на езика-обект, т. е. трябва да бъде възможно най-икономичен и удобен за анализ.

Ето например как Спиноза тълкува такива (семантично) сложни думи като: *надежда, страх, увереност, отчаяние*, като въвежда понятието за 'бъдеще' и два прости бинарни признака 'добро' - 'лошо (зло)' и 'случайни неща' - 'необходими неща'. Така той успява да построи дълбоки, макар и не напълно прецизни тълкувания, което личи от следния цитат:

„Ако знаем за бъдещето нещо, че то е добро и че то може да се случи, вследствие на това душата приема форма, която наричаме надежда... От друга страна, ако предполагаме, че нещото, което може да настъпи, е лошо, то възниква форма на душата, която наричаме страх. Ако пък смятаме, че нещото е лошо и ще настъпи с необходимост, то в душата възниква отчаяние" [1677 (1988)].

⁴ Най-известен от които речникът на Палас (Pallas, P. S., *Linguarium totius orbis vocabularia comparative*), според Йелмслев [1958 (1962)].

Ето за съпоставка и подобните резултати от опитите на Лайбниц:

С помощта на изходните думи *удоволствие* и *страдание*, въведени без номинални определения и някои други Лайбниц анализира редица сложни понятия като: „добро 'това, което може да предизвика или увеличи у нас удоволствие (да намали или съкрати някое страдание), *радост* 'удоволствие, изпитвано от човек, когато той смята за осигурено притежанието на сегашно или бъдеще добро', *мъка* 'безпокойство, страдание, изпитвано от човек, когато той мисли за загубено добро', *надежда* 'удовлетворение на човек, когато той мисли за вероятно притежание на нещо, способно да му достави удоволствие', *завист* 'неудоволствие (безпокойство) на душата, произтичащо от това, че желаното добро се притежава от друг човек, когото ние не смятаме по-достоеен от нас да го притежава' и т. н." [1794 (1981, 1982, 1985)].

Много любопитно би било тези, смятани за оригинални, идеи да бъдат сравнени с дефинирането на чувствата и афектите от Аристотел [335-334 пр. Хр.] за страха и състраданието по повод на избора на фабула (*Поетика* [13]) и по повод ораторската съдебна реч за гнева и страха, който се отнася до „подобен нам човек" и се определя като: „болка или смущение при представа за гибелно или мъчително зло", „страшно е това, което се случва или предстои да се случи на други, буди състрадание у нас" (*Реторика* [335-334: II, 5, 8]) или завистта, определена като: „някаква болка при представата за благополучие на подобните нам чрез посочените блага, не с оглед към някаква лична полза, а по повод на тях." [*Реторика*: II, 10].

Необходимо е да се проследи развитието на семантиката от отделянето ѝ като самостоятелна дисциплина до съвременното ѝ състояние, за да се преценят резултатите и постиженията в изследването на значението и смисъла.

С нови принципни моменти в развитието на философско-логическата семантическа традиция от края на XIX в. до средата на XX в. са свързани имената на Г. Фреге [1892], Б. Ръсел [1940, 1945], Р. Карнап [1946], А. Тарски [1946]. Фреге [1892] различава понятията *Sinn* и *Bedeutung* (по-късно представяни чрез т. нар. „семантичен триъгълник", добил особена популярност в лингвистичната семантика чрез варианта, развит от Огден и Ричардс в *The Meaning of Meaning* [1923]). Фреге обяснява: „С помощта на даден знак ние изразяваме неговия смисъл и обозначаваме неговото значение". Б. Ръсел [1940], като въвежда понятието *минимален речник*", подхваща отново класическата идея за *Lingua mentalis*. „Минимален речник" той нарича неголям брой термини, чрез които се определят останалите думи, употребявани в науката. Нито една дума от „минималния речник" обаче няма номинално определение чрез останалите думи от този речник - тези начални думи може да имат или нагледно, или номинално определение чрез думи, които не принадлежат на дадената наука, или - като очевидни, може да останат неопределяеми. Така „минималният речник" се явява като един вид метаезик. Теорията за метаезика (и самият термин), противопоставяща го на естествения език като език-обект, експлицитно е представена от А. Тарски [1946] и по-късно - от Р. Карнап [1946]. Интерес пред-

ставяват и други постижения на съвременната семантика като анализ чрез теорията на множествата, на значението като функция на контекстови употреби или т. нар. „езикови игри“ и „семеино сходство“ (след коренна промяна на логицистичните възгледи за езика от ранния период [1922] при късния [1953] Л. Витгенщайн) и др., но тук е важно преди всичко да бъдат представени идеите, които имат най-голяма роля в развитието на лингвистичната семантика и обособяването ѝ като самостоятелна дисциплина.

Преходна област между логическата и лингвистичната семантика заемат интерпретационните семантики на трансформационната и пораждаща граматика на Н. Чомски [1956, 1957, 1965] като тези на Катц [1966], Катц и Постал [1964], Катц и Фодър [1963 (1964)], на Фодър [1990], на Лейкоф [1965, 1971 : 232-296], логически интерпретации на дълбинни изреченски структури в работите на Лайънс [1963] и Лийч [1969]. Към тази област се отнасят и всички изреченски семантики, в основата на които стои критерият за истинност на езиковите изказвания, семантическите интерпретации на формализираните езици и др. под.

Особен интерес за лингвистичната семантика представляват теориите за „модалната рамка“ на Богуславски [1970] и на Вежбицка [1972] за „семантичните примитиви“ или работите по модела „Смисъл-Текст“ на Мелчук [1974] и Апресян [1972 (1995)], „падежно-ролевата“ семантика на Филмор [1968, 1969] и неговото отделяне на „пресупозициите“ от „значенията“. Не може да не бъде отбелязана значимостта и на смятаните вече за класически (и традиционни) теории и концепции за значението на Ш. Байи [1921], Ердман [1925], Огден и Ричардс [1923], Фърт [1935, 1951], Вандриес [(1937)], Улман [1953, 1957, 1964], Звегенцев [1957].

В работите на споменатите класически автори и вече съвсем явно при Чейв [(1975)] проличават характерните черти на т. нар. „концептуална семантика“, според която светът на понятията (на езиковите значения) е автономен и подлежи на своя категоризация. Това положение не е ново откритие, тъй като съществува още при Ф. дьо Сосюр [цит. съч.] и в структуралната семантика, но премества акцента върху значението и смисъла на думата, т. е. върху лексикалната семантика.

Структуралната семантика, особено след трудовете на Л. Йелмслев [1943, 1961], се насочва към изучаване на значенията на думите в цялостната система на езика и изследване на техните системни отношения. Теорията на Сосюр за „стойността“ (или ценност, значимост, фр. *valeur*) и за „формата“ (противопоставена на субстанцията както в плана на израза, така и в плана на съдържанието) в крайното ѝ структуралистко развитие от Йелмслев, насочва към друг, системно-структурен подход и към смисъла на думите. Значението на думата започва да се разглежда като микросистема със своя особена йерархично организирана структура. Това води до откриването на лексико-семантични парадигми, осветявайки под нов ъгъл системните отношения в лексиката като: синонимия, антонимия, полисемия и др. След класическите работи на Трир [1931], Порциг [1934], Вайсгербер [1927, 1962] върху теориите за т. нар. „лексико-семантични полета“,

напоследък се наблюдава напредък в тази област с нови постижения (срв. напр. Ю. Караулов [1976]). Отделните групи думи се организират и образуват лексико-семантични групи и лексико-семантични полета, като по този начин представят лексиката на езика в система. Въз основа на метода на т. нар. „компонентен анализ“ се установява не само структурата и отношенията вътре в границите на думата, но тя вече се свързва (на базата на общи смислови компоненти) и със структурата на лексико-семантичното поле и оттам - на лексико-семантичната система на езика в цялост. Така се достига до общ синоптичен поглед върху семантиката на езика⁵, а семантиката като дисциплина все повече се доближава до съвременния идеал за „точна наука“ в лингвистиката - фонологията.

Специално внимание при представянето на школите и направленията в семантиката заслужава и едно сравнително ново направление - „комуникативната семантика“, която се заема с изследването на значението в акта на комуникация. Тази област представлява особен интерес, тъй като тя се явява арена на сблъсък на най-сложните и неизяснени проблеми в семантиката и лингвистиката. Подобни изследвания претендират да изучават начините на съществуване на значението и на езика като интрасубективен (личностен) и като интересубективен (социален) феномен. Такива са трудовете по психолингвистична (експериментална) семантика (Осгуд и др. [1957]) или по лингвистична прагматика (Остин [1962], Сърл [1976]). Особено интересни и приноси са работите в областта на философско-лингвистичната знакова комуникативна семантика на учените от Арменската школа Атаян [1981, 1987], Аветян [1968, 1976] и др.), чийто подход се характеризира със стремеж към комплексност на изследването на всички съставляващи акта на езиковата комуникация.

Несъмнен интерес и безспорна ценност за семантиката представляват и идеите, лансирани от известни философи на езика като В. фон Хумболт [цит. съч.], А. Марти [1918], Е. Касирер [(1923)1964], А. Лосев [(1927) 1999, 1982].

Подобен преглед на проблематиката не може и не трябва да пропуска и най-старата и традиционна област от семантиката - лексикографията. Като приложна дисциплина лексикографията⁶ се основава на теоретичните постижения на семантиката, но едновременно с това речниците винаги са давали и конкретен материал за изследване, и поле за изпитание и верификация на всяка семантична теория. Същевременно практическите и теоретическите изисквания на „идеалния речник“ са най-мощният стимул за развитие на теоретичната семантика.

1. 2. Нулева степен на езика

Оставайки все още далеч от философията на езика, т. е. от въпросите за произхода, битието и същността на езика, все пак трябва да се отбележат

⁵ По-подробно вж. Касабов [1990].

⁶ Срв. напр. Casares [1950 (1958)].

основните проблеми на езика изобщо като предмет на общото езикознание. Езикът изобщо, като проява на специфична способност, може да се разглежда от универсална гледна точка както като човешка дейност (като всички останали други практически, теоретични, естетически дейности), така и като специфична (за човека творческа) дейност - „*ενεργεία*“. В същото време езикът е и резултатът от (като продукт на) тази дейност - „*εργον*“ като реализация на определено умение (т. е. като „*δύναμις*“ или „възможност“). Така езикът е и универсална (за всеки човек) говорна дейност, и индивидуална речева дейност (от дискурсивни актове), но и даден, определен етнически език, въз основа на който се осъществява тази говорно-речева дейност. Заедно с това езикът е продуктът на тази дейност и като тотална съвкупност от „говорно-речеви актове“, и като индивидуална съвкупност от дискурсивни „речеви актове“ или „текст“, и като (абстрактен) етнически език като социален феномен. Наред с всичко това езикът включва и речеви умения, и познания за езика, и изразни (експресивни) умения. Срв. за по-голяма прегледност таблицата на Косериу [(1981) 1990 : 247]

Гледни точки Нива	Дейност	Познание	Продукт
Универсално	говорна дейност изобщо	речеви умения и навици	съвкупност от „речеви актове“
Историческо	конкретен език	познание за езика	(абстрактен език)
Индивидуално	речев акт (дискурс)	експресивни умения	„текст“

Универсалната езикова дейност обаче е съпътстваща и най-тясно преплетена с всяка друга определена човешка дейност. Така тя е и практически насочена към „преобразуването на нещата от действителността“, и теоретично насочена към съзнанието и познанието чрез мисленето и „разбирането на тази действителност“, и естетически насочена към „творенето и разбирането на всякакви възможни светове или действителности“. По този начин езикът се оказва универсална знакова (говорно-речева) дейност за индивидуално „субектно-обектно“ екстра-общуване с „нещата от действителността“ и за „рефлексивно-мисловно“ интра-общуване, както и за „социално, между-индивидуално“ интер-общуване. Тези три вида знаково общуване са основани на определен, конкретен общ език като комуникативно (ре)презентативно-знаково (потенциално системно) образувание.

Езикът като такова сложно образувание се оказва едновременно и индивидуален, и социален, и универсален човешки феномен; както и дейност, и продукт (на тази дейност), и възможно умение (за „производство на продукти“ чрез такава дейност). Различните планове и аспекти при разглеждането на езика водят до постулирането на известните езикови дистинкции, развити

в теоретични дихотомии (достигащи в своите крайности до логически апо-рии). Такава класическа аспектуална доминация е класическата дихотомия на В. фон Хумболт (в духа и терминологията на Аристотел) *дейност / продукт* с елиминация на средния термин - езиково-речевите умения, за сметка на свръх-доминанцията на първия термин: „езикът е преди всичко дейност, а не продукт“. Друга такава аспектуална доминация в същия план е разбирането за езика като „завършен продукт или абстрактен език = на речник + граматика“, като от не-еднородната езикова дейност (*langage*) се отделя системният език и несистем-ната реч (*parole*). В друг план класическата дихотомия на Ф. дьо Сосюр *език/ реч* е развита чрез елиминацията на първия термин - универсалния език, и свръх-акцентуацията върху социалното - езика (*la langue*).

От свръх-доминанцията на отделните комбинаторни термини на тези планове и аспекти се получават повечето от известните възгледи за езика. Така например говорната дейност (изобщо, сама по себе си) е крайно неартикулирана хипостаза на езика и тя може да бъде сведена или до глосолалия и границите на патологията, или до разглеждането ѝ в контекста на другите видове човешки дейности. Такъв вид интереси са насочени преди всичко към до-знаковите жестуални (ритуални, танцови или производствени) практики - гранична с говорната дейност област, в сравнение или с мисленето (за чийто изразител се приема), или с жестовите прак-тики и преди всичко - с жестовите езици (за които се приема, че или са израз на го-ворната дейност - език на дали обет за мълчание монашески общности и под., или са непосредствен израз на мисленето и етап-основа за произхода на езика-реч).

1. 2. 1. Без какво е невъзможен който и да е и какъвто и да е език? За обяснение на принципа на действие на езика (и на всяка знакова система) е необходим детайлен и прецизен системен анализ на всичките му равнища. Тук (въз основа на представените в следващата глава резултати от подробен се-мантичен анализ) се предлага противоположна идея: да се представи модел на възможно най-елементарен „език“, който да служи като средство за оптимална комуникация. За целта е необходимо преди всичко да се отговори на няколко основни въпроса, пряко отнасящи се до най-елементарното разбиране за такъв „минимален“ език (комуникативна знакова система) чрез изясняване на прин-ципния въпрос в заглавието на този параграф.

Очевидно е, че езиковата дейност (в своята специфика) може да се разглеж-да като една от многото различни човешки дейности. Наред и в сравнение с тези други дейности тя е физиологично-психологична и интелектуална (ког-нитивно-категоризираща) субективна и едновременно с това социална - „ко-муникативна“. Внимателният анализ на езиковата комуникация показва, че типични за общуването са **въпросите** (*металингвистична* функция) и **запо-ведите** (конкретно *апелативна*), **заклинанията** и **инвокациите** (*магическа*), заедно с всичко, характерно за **диалога**, както и поддържащата го (*фатическа*) функция [по Якобсон 1975]. Впрочем, Протагор е първият, който е класифи-

цирал изказванията в четири наклонения, наречени желателно-съслагателно ('ευχολή), въпросително ('ερώτησις), декларативно ('οαυόκρισις) и заповедно ('εντολή) [според Диоген Лаертски 220 пр. Хр. (1942) : 9, 53]. Всичко останало, смятано за езикова комуникация, са **нарративни дискурси**, т. е. разкази на случки (събития, „сцени“) от позиция на разказващия. Всъщност известно е, че всеки „комуникативен“ диалог, всеки разговор може да бъде сведен до монологичен дискурс и обратно - всяко повествование да се развие до диалог, двугласен дискурс [срв. Греймас 1979]. Всичко това особено ясно проличава в теориите за т.нар. *речеви актове*, акцентиращи върху второстепенните употреби на езика за **правене на неща** (срв. Остин [1975], разглеждащ тези употреби като равностойни на останалите неезикови човешки актове), за сметка на типичното за употребата на езика **знаково предаване на съобщения**.

Познатата Якобсонова [1972] схема на езиковата комуникация: Адресант - ... - Код - ... - Адресат, е само удобно за хуманитариста представяне на кибернетичния модел за предаване на информация, но е крайно неизчерпателна по отношение на същността ѝ. Заслужават внимание поне два основни момента:

1. Предаването на информация в една система не може да бъде независимо от организацията и управлението на тази информация, дори и от гледна точка на кибернетиката.

2. Знаковият характер на езика предполага преди всичко комуникация на субекта с обкръжаващата го среда, след това - комуникация със себе си, и накрая комуникация от типа адресант - адресат, т. е. налице са преди всичко необходимите предпоставки за *основните функции* на езика в типична речева ситуация: **репрезентативна** (или референтна - отношение към *действителността* - *знак-символ*), **експресивна** (изразяване на *говорещия* - *знак-симптом*) и **апелативна** (въздействие *върху адресата* - *знак-сигнал*) по К. Бюлер [1934], или съответните: референтна, емотивна и апелативна функция по Р. Якобсон.

Двойната роля на субекта на акта на изказването (отправителя на съобщението) - на адресант на **дискурса** и на създаващ разказ (**нарратив**), както и (в типичния случай на диалог) на Ти-лицето на адресата и възприемащия и интерпретиращ разказа намира специални езикови изрази във всяко едно изказване (проблем, специално разглеждан от Бенвенист [1974] и Греймас [1966, 1983]). С други думи, произвеждащият акта на изказването е в дублираща (двойно-субектна) роля и като автор на отправеното изказване неговата роля може да се разглежда като *сценична* - и „актьорска“, но едновременно с това и като „постановъчно-режисьорска“. Достатъчно е да си представим, че една случка не се (не може, не трябва да се) разказва, а се налага или се предпочита да се представи с други средства, т. е. да се „изиграе“ сценично чрез пантомима (обратно на ситуацията, описана от У. Еко [1977], разсъждавайки върху колебанията на Авероес върху същността на театъра от цитирания разказ на Борхес).

Посочените до тук уточнения насочват към необходимостта да се открият заложените в езика средства и механизми за такова повествователно предста-

вяне, които са на разположение на разказващия човек. Ясно е, че за целта е необходима достатъчно обща семантична теория, обхващаща езика като цяло (не само като система, но и като процес, реч).

При разглеждане на езика като такава комплексна система, от глобална гледна точка, изникват поне два въпроса:

1. От колко под-системи е съставена тази сложна система, кои са нейните равнища и каква е тяхната йерархия (а също кои са единиците на всяка от тези подсистеми и коя от тях е основна за цялата система)?

2. Коя е основната функция на системата?

За да се намери задоволителен отговор на тези въпроси, явно трябва да бъде открито нещо **трето**, което да свързва подсистемите и функциите, за да бъде възможно да се отговори на фундаменталния въпрос: *Кой е основният принцип на функциониране на системата?* Това трето нещо би трябвало да бъде или единица, основна за системата като цяло (като например думата или изказването), или няколко (минимален брой) единици, общи за цялата сложна система, които да осигуряват нейния изоморфна (или хомоморфна) природа, както и превключването между системата като схема и системата като процес (и обратно).

1. Такава теория за **минималния език** се нуждае преди всичко от различаването на няколкото неразчленими в езика *Аз*-а, съществуващи синкретично и действащи едновременно в акта на изказване:

1. Очевидното *Аз* - лично местоимение като лексико-граматична категория (част на речта) - изразно средство от езика като система.

2. Субектно-подложното, на пръв поглед явно *Аз* като субект на изреченската предикативна фраза *АЗ СЪМ* (някакъв) *НЕЩО* - единствено езиково-речево изразно средство за говорене, т. е. казване на нещо или референтно отнасяне към „обективния“ външен свят.

3. Скритото повествователно *Аз*, имплицитно съществуващо във всеки разказ, но винаги (при нормални обстоятелства) елиптично пропускаемо като подразбиращо се. Това е субективното *Аз* на разказвача във фразата *АЗ КАЗВАМ НЕЩО ЗА НЕЩО*, прикрито в нормалните изречения в речта и превръщащо всяко просто изречение в сложно подчинено от общосемантична гледна точка. Напр. (*АЗ КАЗВАМ, че*) *АЗ СЪМ* (добър) *ЧОВЕК*. То проличава в наклоненията и модалностите като определящи събитията на наратива като реални, възможни или необходими.

4. Дълбинното дискурсивно *Аз* на говорещия, на всеки акт на изказване, т. е. на *КАЗВАНЕ НА НЕЩО ОТ НЯКОГО*, което разгърнато семантично съдържа фразата {[*АЗ МИСЛЯ* (*ЗНАЯ, УСЕЩАМ, ЧУВСТВАМ*)], че ... и въз основа на това [(*АЗ*) *КАЗВАМ, че*]} *АЗ СЪМ* (добър) *ЧОВЕК* във формата на сложно съставно изречение с подчинени. Това *Аз* е задължително условие за всеки акт на изказване, както и неговата ориентация в пространството (*ТУК*) и във времето (*СЕГА*) с граматическите: лице (число), време (локативна падежна функция), член, показателни местоимения и наречия, предлози и евентуално към *Ти*-лицето - субект в комуникацията.

Това йерархично „раздвояване“ на езиково-речевия АЗ показва различните равнища на говорене, които са забулени в обичайността на езиково-речевата конвенция. Елиптичността като резултат на езиковата икономия обаче в никакъв случай не означава, че не съществуват отделни компетентности за владеене на всяко от посочените нива и съответно - собствени „семантични граматика“ за всяко от тях: лексико-граматична (**универсална за отворените класове - съществителни и глаголи - за всички езици**), изреченско-синтактична (**универсална форма на изказването за всички езици**), функционално-синтагматична наративна (**универсална за всички култури**) и прагматично-синтагматична дискурсивна (**универсална за всички хора**).

1. 2. 2. Теорията за минималния език трябва да различава посочените няколко неразчленими в езика Аз-а, съществуващи синкретично и действащи едновременно в комуникативния акт на изказване, представени в следната таблица, показваща йерархията на (езиково-)речевия Аз със съответните му характеристики и условия за проява на всяко от равнищата 1.-4.:

Типична ситуация („сцена“) на изказване /егоцентричност/ <i>дискурс</i>	Аз (-Ти), Тук & Сега Пространство-времева ориентация-координация ГОВОРЕНЕ - акт на изказване (дискурс) - лице (ед., мн.), време, (локат. пад. ф-я), член, лични, показат. местоим. & наречия, предлози	Шифтери .1. /условия на знаене и (ре)презентация/ <i>дискурсивни категории</i>
Възможен свят (начин на съществуване) /модус & тематизация/ <i>наратив</i>	Съм (е) - мога (желяя) - трябва действит. - възмож. - необходим РАЗКАЗВАНЕ - изказване - резултат (с ОТНОШЕНИЕ (мнение) за казаното) „наклонения“ - модалности, модални глаголи & наречия за начин	Модуси .2. /условия на съществуване на обектите (res) в (ре)презентацията/ <i>наративни категории</i>
Референция /предикация/ <i>пропозиция</i>	Казвам-говоря (- мисля-зная - усещам-чувствам) свойство (качество) приписвано на нещо КАЗВАНЕ - субектно-обектна предикация - синтактична изреченска структура (копула) - време, лице, ед. мн., вид, залог, падежи	Синтактични категории .3. /логико-граматични (пропозиц.-изреченски) условия за изразяване/ <i>предикативни категории</i>
Сигнификация /субект-обект/ <i>класове думи-знаци</i>	Неща (res) - ситуации - отношения (съществителни - глаголи - „вързки“) субстанция - процес (действие) - (съ)отношение ЧАСТИ НА РЕЧТА Думи (морфо-семант. структура)	Лексико-грамат. катег. 4. (части на речта) /условия за съществуване и принадлежност на нещата/ <i>сигнификативни категории</i>

В допълнение, такава теория би могла да се основава върху хипотезата за принципната възможност естественият език да служи и като метаезик за своето (като език-обект) семантично описание. За да може да бъде изпълнена тази метаезикова роля по отношение на лексикалната (*езикова*, за разлика от разгледаната *речева*) семантика, е необходимо огромният брой на думите в който и да е естествен език, предварително да бъде компресиран и редуциран до определен минимален речник от думи, необходими и достатъчни, за да представят значенията на всички останали думи. Такава редукция е достижима теоретично по принципа на последователното семантично включване, т. е. единиците с по-тясно семантично съдържание се включват в единиците с по-общо семантично съдържание и се представят чрез тях, а практически - в съставянето на Речник-минимуми⁷.

В следващата втора част от същата таблица е показан принципът на преход от лексикалната семантика (с различните й йерархични категории: същински примитиви, функционални, мета-, топологични и лексико-граматични) чрез „ключа“ на посочената предикативна структура към семантиката на изказването в различните модалности и от тях - към наративността и дискурса (т. е. на езика като цяло: и като схема, и като процес). Заслужава специално да се експлицира и подчертае, че семантиката на изказването като единица на речта (*parole*) е заложено в семантиката на думата като единица на езика (*langue*) и обратно чрез общи семантични единици - семи, получени чрез анализа на метаезика на дефинициите. При това положение се оказва, че същински семантични примитиви (разбирани в смисъла на Вежбицка [1980]) са именно следните посочени (вж. равнищата 7 и 8 в таблицата 5. - 8.) единици:

⁷ Резултатите от анализа на лексико-семантичната (под)система на езика въз основа на работата ни върху *Семантичен речник-минимум* (Касабов, И. С., изд. на СУ, 1990, съдържащ 850 заглавни думи) разкриват специфичната „картина на света“ в българския език. Като теоретичен конструкт този Речник се приема за представителен за лексиката в цялост със съответната структурна организация на лексико-семантичните полета като система. При съставянето на *Универсален енциклопедичен речник* (Касабов, И., Симеонов, Кр. и др., I и II т., С., изд. „Свидас“, 1999 и 2003, обхващащ 10 000 заглавни единици, вж. Предговора) се установи принципът всички заглавни думи да бъдат дефинирани в три отделни части - терминологична, обикновена езикова и метафорична. В първата част думата се дефинира като термин (*terminus technicus*), във втората част като *всикидневно*, „наивно“ значение и в третата част - като *метафорично значение* (или общо, неконкретно значение). Срв. и следв. Глава.

<p>Субстанционална категоризация /обектни области/ имена, съществителни</p>	<p>ЛЕКС,- СЕМ. ПОЛЕТА (Области морал (и право), наука (и образование), война, култура, религия, общество, психика, семейство, болест (и здраве), дом, тяло, път (и град), природа, организъм, производство (и пазар), храна, пари</p>	<p>Топологични категории 5. (име на лекс.-сем. полета)- / условия за отношения между нещата/ <i>денотативни категории</i></p>
<p>Мета-категоризация <i>Метаезик на лексико-семантично описание</i></p>	<p>начало & край, част & цяло, причина & действие (следствие), необходимост & случайност, време & пространство, съдържание & форма, същност & явление, количество & качество, нещо & нищо, субстанция, отношение...</p>	<p>Епистеми .6. (предикаменти) /основни условия за съществуване и определяне на връзките м/у нещата (res)/ <i>научно-филос. категории</i></p>
<p>Функционална категоризация <i>Метаезик на функцион.-семантично описание</i></p>	<p>герой, враг, помощник, борба, средство, цел, сцена Идеал (като) цел - красота - благо (воля- душа-Бог)</p>	<p>Митологеми .7. /основни условия за функционална (ре)презентация на света на хората и отнош. м/у тях/ <i>литературни категории</i></p>
<p>Семантични примитиви <i>Метаезик на обща семантична интерпретация</i></p>	<p>Characteristica Universalis (Lingua Mentalis) <i>Аз [като Субект = човек + Обект = нещо], Съм [като Процес (= става + Действие = правя), Състояние (Начин, Качество + Чувство) + Съществуване (Реална (уникална) субстанция)] & модуси (= желая, трябва),</i> Време (сега), Място (тук)</p>	<p>Езикови „априорни“ .8. (идеи) <i>Общофилософски категории</i></p>

Така отделените в схемата нива показват необходимостта от отделяне на различни типове и равнища на категоризация в езиковата система:

I. На **дискурса** (изказването като акт) и неговата „граматика“ - всичко, отнасящо се до говорещия (и слушащия) със специфичната роля и условията на ориентация и координация чрез т. нар. **шифтери (или деиксиси)**, осигуряващи конвенцията на всяка комуникативна дейност.

II. На **наратива** (изказването като резултат, текст) и неговата „граматика“ - всичко, осигуряващо възможността за всяка езикова (ре)презентация в кохерентна наративна история (разказ) за всяка житейска ситуация в реалния или възможните светове чрез тематизация в различни модалности: като реална (*assertoric*), възможна (*problematic*) или необходима (*apodictic*) в различни модуси чрез наклоненията и модалните глаголи като **съм (е), може (желая), трябва**.

III. На езиковата (изреченска, синтактична) граматика - всичко, свързано с **предикацията** като ядрена структура на всяко изречение, т. е. **КАЗВАНЕ НА НЕЩО ЗА НЕЩО** - основната елементарна предикативна фразова единица

като резултат от комбинацията на двете ядрени единици за имената и глаголите в езика като цяло. Това не е само атрибутивно приписване на признаци на предиката, но и езиков (логически субектно-обектен) акт на референция към ситуация от действителността (в сегашно, минало или бъдеще време)⁸. То е имплицитно, обикновено елиптично пропускано в изказването (и недоосъзнавано от мисълта), но може да бъде изразено чрез перцептивните глаголи **усещам** и **чувствам**, чрез когнитивните глаголи **мисля** и **зная**, чрез глаголите за предикация и нарация (*verba dicendi*) **казвам** и **говоря** и чрез основните глаголи за изразяване на действие или събитие по принцип **правя** и **случва се** - ядрени глаголи, чрез които може да бъдат интерпретирани (чрез дефиниции) всички останали глаголи в езиковата система.

IV. На **лексико-граматичната категоризация** (частите на речта) - всичко, свързано с онтологичната категоризация (и таксономична класификация) на **Битието** в различни категории, реализирани в (знаково-когнитивната) епистемологична корелация между: *усещане*, *възприятие (aperception)*, *образ (Anschau)* и *понятие (concept)* и *звучащата дума-име*.

V. На „истинската“, **топологична категоризация** (на съществителните) - всичко, свързано с основните термини във всяко от 17-те основни лексико-семантични полета (*domains*) в 17 тополични категории: **морал** (*и право*), **наука** (*и образование*), **война** (*и мир*), **култура**, **религия**, **общество**, **психика**, **семејство**, **болест** (*и здраве*), **дом** (*и жилище*), **тяло**, **път** (*и град*), **природа**, **организъм**, **производство** (*и пазар*), **храна**, **пари**, чрез които може да бъде представена лексико-семантичната система на езика като цяло (чрез редуцирането ѝ до минимум от около 850 думи).

VI. На **мета-категоризацията** като резултат от мета-езика на семантично описание, включваща няколко термина, приемани за ядро на всеки тип т. нар. онтологии, като: **начало и край**, **част и цяло**, **причина и действие (следствие)**, **необходимост и случайност**, **време и пространство**, **съдържание и форма**, **ноумен и феномен**, **количество и качество**, **нещо и нищо**, **субстанция**, **отношение...** Тези научно-философски термини наистина са сред най-трудните за дефиниране (като заемащи места непосредствено под имената на всяка от семантичните области), но както е добре известно, те са в основата на всяка метафизика, без значение дали са наречени *a-priori идеи*, *категории (predicamenta* или *predicabilia* у Аристотел или Кант и др. философи.).

VII. На **функционалната категоризация**, като резултат от метаезика на функционално-семантичното описание, включващ функционално фигура-

⁸ За универсалността на тези категории може да се съди по мултиплицирането на все по-обърканиите им и несистемни претенциозни представяния с формализирани записи и в Чомскианска парадигма от все по-нови и по-обемисти, преиздавани и цитирани трудове като Allan, K., *Natural Language Semantics*, Blackwell, Oxford, 2001. - по-специално гл. 11. Mood, tense, modality, and thematic roles, pp. 343-380 с позовавания на изследвания с примери от езици от различни семейства, типове и региони.

тивните термини като: **герой, враг, помощник, битка, средство, цел, сцена**, осигуряващи главните условия за функционална наративна репрезентация на света на човешките събития и на *мотивите* на действията на хората и отношенията между тях.

Остават **идеалът** като *върховна цел* във *всекидневния живот*, като *идеал на красотата* в *естетиката*, и като *добро* (vs. зло) или *summum bonum (das höchste Gut)* в *морала*. От тези три хипостази на идеала може да се извлекат *свободата на (свободната) воля(та), вечността на душата и съществуването на Бога* в *религиозната вяра* и - на края - *истината за Света и смисълът (значението) на Живота* в *познанието и философията*.

VIII. Накрая може да бъдат изведени и т. нар. **семантични примитиви** (*Characteristica Universalis* или *истинските езикови „априории“* в *Lingua Mentalis*) като **Аз** [като Субект = човек + Обект = нещо], **Съм** [като Процес (= става + Действие = правя), Състояние, Качество + Чувство) + Съществуване (Реална (уникална) субстанция)] & **модуси** (= *желая, трябва*), **Време** (= *сега*), **Място** (= *тук*). Тези централни философски категории са ядрото на *метаезика на генерална семантична интерпретация* в **СЕМАНТИЧНИЯ РЕЧНИК-МИНИМУМ**, разширен до **Универсалния енциклопедичен речник** и до **ТЕЗАУРУС**.

В обобщение, такава семантична йерархия на (мета-)идеите може да бъде представена обединено в схема от 3 (макро-)равнища: **1., 2. и 3.**, включващи **дискурсивните, наративните и предикативните (речеви) категории; 6., 7. и 8.**, включващи **научно-философските, литературните и централните философски категории; 4. и 5.** със **сигнификативните и денотативните (знакови) категории, като йерархия на семантичните интерпретации в различните по тип (и обем) речници**. Може да бъде показана строгата корелация и семантична редупликация (и езикова „редундантност“) между следните паралелни двойки: **1. шифтери (в дискурса) и 8. езикови „априории“; 2. модуси (в наратива) и 7. митологеми; 3. синтактични категории (в изреченско-съжителната предикация) и 6. епистеми; и 4. лексико-граматични категории и 5. топологични категории** в естествения език като схема-процес.

Следва да се отбележи, че след като семантиката на цялата лексико-семантична система на езика може да се редуцира до глагола **съм** с непосредствено обкръжаващите го модални глаголи: **желая (искам), трябва, може (мога)**, перцептивните **възприемам и чувствам**, когнитивните **мисля и зная**, предикативно-нاراتивните **казвам и говоря** и основните глаголи за действия и събития изобщо **правя и става**; до съществителните имена: **герой, враг, помощник (приятел), битка, средство, цел, сцена** и до адюнктивите (и местоименията) за пространствено-времеви координатни отношения, то за най-адекватен модел за представянето на цялостната лексикална семантика като

схема може да се смята представянето ѝ като сцена, „кадрираща“ семантиката на всяка от думите в езика.

След като от комбинацията на ядрените лексикални единици се получава основната елементарна предикативна фраза като модел на изречението и изказването: **Човек съм** или **Аз съм човек** със следваща стъпка на разширение: **Аз казвам нещо за нещо**, то тя, заедно с посочените модалности, позволява да се говори за всичко (със съответното отношение на говорещия). А да се говори за нещо, значи да се казва нещо за нещо или на практика - да се разказва дадена случка (или ситуация), т. е. случката да бъде представена с думи сценично, като мизансцен (с разположението на актьорите-действащи лица в дадена ситуация).

Всеки литературен разказ: мит, вълшебна приказка, фолклорно или авторско литературно-драматургично произведение, независимо от жанра му, имат необходимо зададената сценичност в езика (и като схема, и като процес) като първична моделираща система, което заедно с реторическите и жанрови канони изгражда произведението. Това всъщност дава възможността за написването на есе по заглавие от една дума (тема), както и поставянето на еднословно заглавие на огромен роман (напр. *Одисеи* на Дж. Джойс).

Така накрая може да бъде формулирана **хипотезата за сценичността** (с *актантността* в най-общ смисъл) като основен принцип на общата, глобална семантика, проникваща от драматургичния разказ през всеки наративен дискурс, през единствената предикативно-изреченска форма на всяко изказване до организацията на лексико-семантичната система на езика, в която всяка дума-знак като епос, онома може да бъде и етимон, и термин, и символ, и метафора-мит.

Всичко това показва, че комплексността на езиковите системи се корени преди всичко в комплексността на сложните им единици - думите-знаци, както и в двойната семиологичност (семиотична и семантична по Бенвенист [1974]) на механизма им на действие - като единствени възможности за създаване на всякакви текстове - от поетични до научно-енциклопедични.

1. 3. Изкуствени минимални езици. След установяването на „нулевата степен на езика“ става съблазнително предизвикателството за създаване на *изкуствен „минимален език“* чрез средствата на комбинаториката. По принципа на комутацията (солидарност между плана на израза и плана на съдържанието) е възможно матрично пораждаване на езикови единици от плана на израза, като се започне от три първични фонемни, напр. гласната /a/ и съгласните /b/ и /v/, напр. с присъщите им за българския език характеристики. Не е трудно да се провери дали получените от различните комбинации на тези фонемни по-висши езикови единици ще се окажат свързани с някакъв смисъл в даден език, напр. български, и следователно са негови езикови единици - морфемни или словоформи:

аб, ав, абв, авб, аба, ава, ба, бв, баб, бав, бва, ва, вб, ваб, вав, вба,

А		
Аб	Ба	Ва
Ав	Бв	Вб
Абв	Баб	Ваб
Авб	Бав	Вав
Аба	Бва	Вба
Ава		

Резултатът е 3 комбинации (представящи с омонимите 5 думи-словоформи), от които един съюз (с омоним частица), една диалектно-разговорна частица (с омоним междуметие) и една турска (от араб.) заемка, които в българския език нещо значат. Това е резултатът от 16 комбинации - съкратен вариант, отчитащ възможността за реална произносимост (но не и на реална поява, напр. на комбинации като *бв* в началото на думата в български) на всяка от комбинациите в сричка, характерна за разглеждания тук хипотетичен тип език. Вероятните комбинации от всички фонемни в даден език са практически безбройни, но все пак лесно изчислими чрез компютър. Пълно изчисление за даден естествен език едва ли е нужно, като се имат предвид характерните му особености, позиционна ограниченост (изчислявана като статистическа вероятност на поява) с типична комбинаторика на фонемните варианти, типична (най-често срещана) дължина на думите по брой на сричките и т. н. Възможни са много и най-различни забележки към такъв подход, но представеното тук е само един пример за логико-математическо конструиране на „идеален“ или „минимален“ изкуствен език на най-ниско ниво чрез комбинаторно изчисление.

Обратният математически подход е статистическото изчисление на емпиричните данни от реално съществуващ език, напр. жив език като българския, руския, френския или английския. Така напр., не е особен проблем да се изчисли вероятността на поява на съгласните звукове в свързан текст на даден език⁹ - априорна („абсолютна“, средна за всички позиции), в началото на думата пред гласни и в краесловие след гласни. Възможно е статистическо изчисление на появата на определени словоформи в различни позиции в изречението или като части на речта в достатъчно представителен текст и т. н. за различни практически и теоретически цели. Резултатите от такъв тип статистика може да се използват за създаване на „идеален“ език чрез минимализация на езика¹⁰, като единиците с най-голяма честота на поява в достатъчно голям или специално подбран текстов корпус се приемат за централни, ядрени за дадения език.

⁴ Сrv. напр. такава таблица с резултатите за английските съгласни у Lyons [1968 (1995 : 109)].

¹⁰ Сrv. напр. създаването по този принцип на речници-минимума, коментирани от Касабов [1990].

Глава II

ГРАНИЦИ НА СЕМАНТИКАТА

2.1. Семантика и други научни области

Поради посочената специфика на предмета на изследване на семантиката следва да се отбележи още един важен проблем, свързан със съдържателното „удвояване“ на термина. Като занимаваща се със смисъла, семантиката не е само езикова (в тесния смисъл на думата), така както анатоמו-физиологията или акустиката (дори и в тясното им разбиране) не са само учения за говорния (речево-езиков) звук, а и за анатомията и физиологията на говорните органи или за звука изобщо. По същия начин, както съществуват дисциплини като архитектурно-строителна (оптимална) акустика на изкуствените затворени пространства, (хармонична) акустика на музиката като изкуство и т. н., така и семантиката като езиково-семиотична може да е не само езиково-речева (в традиционно разбираня тесен смисъл на термина), а също изучаваща смисъла на правилните (смыслово оптимални) изказвания в (изкуствените затворените пространства на) логиката, на специфичните фигуративни (смыслово хармонични) изказвания в поезията като изкуство и т. н. Такава семиотична семантика се занимава и с артикулациите на категориите на всяка систематична теория (наука), с „архетипните“ (Юнг, Касирер) смисъл и значения в цялата култура, та до „априориите“ (Кант) и „идеите“ (Платон) в основите на самото човешко познание (епистемология) за света, както и на общите системи, обясняващи света като цяло: митология, религия, философия. Така семантиката по своята област на интереси изглежда се оказва подлежаща на систематизация и в този смисъл принадлежаща най-общо казано към философията. По своя специфичен интерес към значението и смисъла, както и към формирането (артикулациите) и йерархиите на категориите и идеите, епистемите и митологемите като знакови, езикови единици, лингвистиката (изучаваща езика във възможно най-широкия смисъл на термина) не би трябвало да се оттегля от претенциите си към разбираната по този начин семантика. Във всеки случай, чрез специфичния си интерес към съставлящите тази област термини и същности като към знаци, т. е. в отношението им означаемо-(бо)значаващо (свързващо „идеите“ с „нещата“), семантиката със сигурност е дял от семиотиката и то - от лингвистичната семиотика.

Засега лингвистиката все още не е достигнала до очертаване на своите „горни“ (в плана на съдържанието) граници на изследователски интерес подобно на ясно определеното принципно разграничаване на фонологията от фонетиката с дефинирането на (суб-) под-равнището на меризмите [Бенвенист 1974] (дистинктивни признаци, фемии), отделящо формално-лингвистичните значимости от звуковото субстанциално-лингвистично в „долните“ й граници

(в плана на израза). От тази област се навлиза в сферата на акустично-физичното и континуално-материалното [Йелмслев (1943) 1961]. Така (огледално симетрично) на границата на семасиологията и семантиката в междинното им ("горно") супра-равнище може да бъдат открити *семите - минималните различителни, диференциални за семемите-значения на думите-семантики, но същевременно и интегрални за лексико-семантичните полета семантични признаци, представляващи базовите, категориални смислови форми на културата (и социалното) с израз в езика. Наред с т. нар. логически категории са и (априорните) идеи с епистемите и митологемите (с идеологемите) - последните достъпни за съзнанието езиково оформени т. нар. семантически „примитиви* отделящи формално-лингвистичните значимости от субстанциално-лингвистичното на значенията в „горните" граници на лингвистиката (в плана на съдържанието). От тази област (може би през границата на свръхсъзнателното екстатично) се напуска областта на същински семантичен интерес и се навлиза в сферата на неартикулирано-психичното или континуално-идеалното. Общото разпределение на посочените области е в задачите на философията, докато **езиковите форми** на психическото, мисловното като знакови (символични), както и техните йерархии са в сферата на изследване от лингвистичната семиотика и по-специално - на семантиката.

При това положение не е случайно, че иманентната (структурална) лингвистика се е оттеглила от тези области и ги е предоставила на изброените дисциплини, като в единия си полюс опира до експерименталната фонетика, а в другия - до експерименталната психология (и афазийните нарушения в психолингвистиката). Не е случаен и фактът, че докато лингвистиката е останала ограничена до лексикалната семантика (семасиологията), най-сериозните изследванията в посочените области на семантиката са дело на философи (Платон, Аристотел, Лок, Лайбниц, Спиноза, Касирер - идеи (ейдоси), категории, *Lingua mentalis*, *Characteristica universalis*, символични форми), културни антрополози и митолози (Кл.-Л. Строе, Дюмезил), литератори-формалисти (Проп) и семиотици на културата и литературата - Греймас, Лотман, Еко)¹¹.

2. 2. Семантика и лингвистика

Теорията за знаковия и системно-структурен характер на езика [Ф. дьо Сосюр 1916] с противопоставяне на плана на израза и плана на съдържанието му [Йелмслев (1943) 1961] се смята за общоприета в съвременното (и станало вече класическо) езиковедие. Тя е и необходима база за адекватен лингвистичен анализ [Бенвенист 1974]. Според Йелмслев всяка йерархия с двоен начин на съществуване - парадигматика (система) + синтагматика (процес) с (поне) два плана на членение (израз и съдържание), чието съединение образува семиозис, е език (семиотика в неговата терминология). Всяка

¹¹ Цитирани при конкретните позовавания на съответните места в последващия анализ.

езикова единица е образувана от такова съединение на тези два плана. Планът на съдържание на езика се изследва от семантиката, така както планът му на израз се изучава от фонетиката.

Признати са успехите в изучаването на плана на израза (след Трубецкой [1958], Якобсон и Хале [1965] и др.) чрез отделянето на *фонологията* (занимаваща се с **фонемите** и образувашите ги елементарни **различителни признаци (меризми, феми)** от *фонетиката* (занимаваща се с **фонацията - акустика и (начин и място на) артикулация**).

Съвременното състояние на лингвистичната наука се характеризира със силен интерес към семантичното описание на езиците. Преди всичко това се дължи на вдъхновяващите резултати, постигнати от фонологията и от оптимистичната идея, че и планът на съдържанието на езика би могъл да бъде анализиран аналогично на неговия план на израза. Тази идея - да бъдат отделени елементарните съставлящи (на езиковите знаци) - „фигурите“ в плана на съдържанието, формулирана от Л. Йелмслев [(1943) 1961], се е превърнала в методологична база на системно-структурните семантични изследвания. Както във всеки анализ, така и „анализът на фигурите в плана на израза, може да се каже, практически се състои в свеждане на същностите, влизащи в неограничени инвентари (напр. словесните изрази), към същности, влизащи в ограничени инвентари; свеждането продължава до тогава, докато не се получи най-ограничен инвентар(ен списък)“. Такъв път преминава и анализът на „фигурите“ [Йелмслев (194) 1961] (= на „неопределяемите знаци“ по Съоренсен [1958]) в плана на съдържанието. Семантичните изследвания (особено компонентният анализ) се основават на тази аналогия (допускането за симетрия [Карцевски 1929]¹² или допълнителност) между съставлящите функционални (абстрахирани от съответната звукова и смислова субстанция) фигури на глосематиката: кенеми (по гр. κενός 'празен, пуст') от плана на израза и плереми (по гр. πλεῖρος 'пълен') от плана на съдържанието. В същия дух е и т. нар. двойна артикулация при анализа на езика по А. Мартине [1960]: с единици със значение от „първо“ членение, със смислово съдържание + звукова форма и единици без значение от „второ“ членение, съставлящи еднопланови единици или фигури (фонемите от плана на израза и/или семи от плана съдържанието) на всяка от значещите (двупланови думи, монемите, знаци) единици, благодарение на които те се различават от другите. Така напр. при този анализ латинското именно окончание *-ibus* се разлага от една страна на 4 елемента в плана на израза: [i] + [b] + [u] + [s], а от друга - на 2 елемента от плана на съдържанието: датив/аблатив + множествено число; в английски знакът *at* се състои от 2 изразни елемента: [a] + [m] и от 5 съдържателни: 'съм' + '1 лице' + 'единствено число' + 'сег. време' +

¹² Превърнал се в проблем за т. нар. *Дуализъм* на знака при характеризирането на двустранната същност на езиковия знак и представянето му като единство на **означаващо** и **означаемо** от Пражката лингвистична школа, които обаче притежават известна автономност, и този дуализъм е „асиметричен“, според Карцевски [1929].

'индикатив' [срв. Йелмслев 1958 : 636-654 (1962 : 135)], а в български думата *мъж* се състои от 3 фонемни [м] + [ъ] + [ж] и 3 семи 'възрастен' + 'човек' + '(от) мъжки пол'. Това е аналитична процедура, „възвръщаща се към семантичните постулата, предложени от Г. Лайбниц и Дж. Лок (в теориите им за прословутите „*characteristica universalis*“ и „*lingua mentalis*“), както смята А. Вежибицка [1980], но Л. Йелмслев [(1943) 1961 : 119 и сл.] специално посочва, че принципът е достатъчно експлоатиран през цялото Средновековие през Р. Лулий, та до Лайбниц (както бе посочено по-горе в § 1.1.).

Строгото провеждане на тази аналогия изисква съответното отделяне на две дисциплини и за плана на съдържанието по същия принцип: **семасиология** (или **семиология**), която да се занимава със съдържанията, за които в езика има отделни (съществуващи като **лексеми** в единство със съответстващо им постоянно звучене - план на израза) форми - **семем** (**значения**) с образувашите ги елементарни съставлящи - **семи** (**значения-смисъл, компоненти (семантични признаци, маркери), плерем**), и **семантика** (или **ономасиология**), изследваща **семантизацията - осъзнатото „схващане“, осмислянето (необходимо начало на всяко означаване-назоваване и знакова интерпретация) и (начините на учленяване и ранга на) артикулациите** на „идеално-субстанциалния“ смисъл. Както фонетиката е пряко свързана с физическата и (психо)физиологическата акустика, и с (анатоми)физиологията на обособяването и разпознаването, и с предаването (чуването и произнасянето) на комуникативни речево-езикови звукове, така семантиката се отнася към (социо)културния и (психо)физиологическия (психолингвистичния) знаков феномен на обособяването и идентификацията и към предаването (възприемането и продуцирането) на разбираем езиково-речев смисъл.

Също така и необходимото (поне за момента) абстрахиране от формалните (а и от съдържателните според различните теории) разлики в термините ясно показва същностните съответствия между **семасиологията** и това, което днес е познато като лексикална семантика и системна лексикология (и лексикография). Изследванията върху т. нар. семантични примитиви и „ядрени“ семантични единици в т. нар. **семантични речници-минимуми** се оказват крайна зона на семасиологията и евентуален преход (чрез супра-равнището на семемите) към **семантиката**, за чиито същински занимания остава областта на категоризациите и йерархиите на „идеите“, отнасящи се (само отчасти до традиционната ономасиология и) до онтологията (и напоследък в компютърната лингвистика претенциозно обобщавани под този термин) и на епистемите с митологемите (и идеалите, отнасящи се, освен до познанието, и до аксиологията като обща теория на ценностите в човешкия живот). Веднага се откроява явната принадлежност на последните изброени области не само към логиката, епистемологията и философията (като онтология и метафизика или екзистенциализъм и волунтаризъм), но преди всичко към социалната антропология и по-точно

- към културните институции (в смисъла на „индоевропейските институции“ на Бенвенист или на йерархиите на „ключовите думи“ на Маторе [1953]).

2. 3. Семантика и равнища на лингвистичен анализ

Проблемът за принципите [Йелмслев (1943) 1961] и за равнищата, нивата [Бенвенист 1974] или стратумите [Лем 1966] на лингвистичния анализ и съответните им основни езикови единици се смята за централен в съвременната лингвистична теория и за изходен за всякакъв тип анализ на езика. Този проблем е пряко обвързан с въпроса за т. нар. езикови „факти“ или езиков „материал“, от които се нуждае като база всяко конкретно лингвистично изследване. Традиционно се приема, че езикът и всички негови единици са представени във „всички“ текстове и съответно - даден естествен език (български, английски, китайски и т. н.) може да бъде представен чрез всички текстове (продуцирани, продуциращи се и възможни за продуциране) на този език (най-подробно срв. Косериу [(1981) 1990]. Така равнищата на езика обикновено се постулират по степен на сложност в следния ред: на **текста - (епизода или „абзаца“)** - **(изказването)** - **изречението** - **думата** - **морфемата** - **фонемата**, назовани според съответните им единици. По този начин (според принципа на атомистичния анализ) се преминава от сложното към простото, от цялото към неговите съставни части и в последна сметка - до свеждане на безкрайното многообразие към ограничен краен брой съставлящи (чрез редуция с неутрализация на повтарящите се елементи). Такъв анализ на последователната „дисекция“ (или разделяне на „части-членове“) е напълно възможен, но със съмнителна степен на надеждност поради липсата на критерий за проверка и съответно - слабо адекватен поради невъзможността му за обратен синтез, който да демонстрира „физиологията на организма“ или „механизма на действие“ на езика в неговата функционалност. Достатъчно ясно след Сосюр и Йелмслев и най-вече от Бенвенист [1974] и Лем [1966] е показано, че никакъв адекватен лингвистичен (и какъвто и да е семиотичен) анализ не е възможен без коректива на т. нар. знаков характер на езика, т. е. без съотнасянето на плана на израз с плана на съдържание на равнището на всяка езикова единица¹³. Посоченият по-горе ред на равнищата на езика всъщност е само първи етап на анализа, наричан **сегментация**, но такъв анализ е непълен без задължително необходимия му втори етап на проверка - **субституцията**. При това положение е по-правилно за резултат на подобна сегментация да се приеме добре познатият от школските учеб-

¹³ „Два члена на една парадигма, принадлежащи на плана на изрече (или означаващото), са инварианти ((ко)релативни, комутируеми), ако замяната на един от тези членове с другия води до аналогична замяна в плана на съдържанието (или означаемото); и от друга страна, ако два члена на една парадигма от плана на съдържанието са инварианти ((ко)релативни, комутируеми), ако замяната на единия член с другия води до аналогична замяна в плана на изрече.“ [Йелмслев (1943) 1961, 1958 (1962: 126)].

ници ред: *текст - изречение - дума - сричка - звук*, поне доколкото не е възможно непредубедено да се твърди, че откритите в резултат на анализа *звукове, срички и думи* са съответстващи им инвариантни **фонемни, морфемни или лексемни** (а не техни варианти). Едва от резултатите на субституцията на получените сегменти в различни еднакви обкръжения (дистрибуция или контексти), може да се съди дали те са определени езикови единици (в ролята на елементи в наредни единици, различни „омонимични“ единици или само техни варианти) в зависимост от това променя ли се значението (смисълът) на цялото, чиито елементи са, или не. Почти същият принцип на метода на анализ се предписва и от Йелмслев [1958 (1962 : 126, 130)]¹⁴ (с неговата специфична терминология):

„Основно (семиотично, конституиращо знака) отношение (като единство от означаемо и означаващо) и респективно езикова функция е **комутацията**, или корелацията, предполагаща релация с корелация в противоположния план на езика. Два члена на една парадигма, принадлежащи на плана на израза (или към означаващото), се наричат **комутируеми** (или **инварианти**), ако замяната на единия член с другия води до аналогична замяна в плана на съдържанието (или в означаемото); от друга страна, два члена на една парадигма в плана на съдържанието са **комутируеми**, ако замяната на единия член с другия води до аналогична замяна в плана на израза. Два члена на една парадигма, които не са комутируеми, се наричат **субституируеми** (или **варианти**)“... и

„Комутацията позволява да се проведе и изключително важното различие между **формата** и **субстанцията** както в плана на израза, така и в плана на съдържанието“.

2. 3. 1. Система и структура. Добре известно е, че съвременната лингвистика разглежда езика като система (или система от системи) със съответна организираща я структура. Независимо от различните съдържания, влагани в тези термини, които понякога стигат до противоречивост или взаимна замяна, тук те се използват в техния съвременен смисъл - философски и научен като: *множество от единици (елементи) с определени взаимоотношения между тях, образуващи едно цяло (единство)*“, и съответно като: *„вътрешна структура на организация на системата, която представлява единство от стабилни и редовни взаимоотношения на нейните елементи“*¹⁵.

След абстрахиране от речта за сметка на езика като система (основната дихотомия на Ф. дьо Сосюр) е възможно абстрахиране и от специфичния характер на елементите на системата, като бъдат изследвани предимно отношенията между тези елементи, представящи структурата и организацията им, т. е. структурата на езиковата система. Такъв подход, както е добре известно, е характерен за структурализма в различните му школи и направления. Изисква-

¹⁴ Цит. съч. [126 и 130], където при обсъждане на основите на структурната семантика лаконично са представени базовите принципи от *Пролегомените*.

¹⁵ Сrv. напр. Философски речник [1978].

нията за адекватност с обекта обаче изискват от структуралистичното изследване запазване на единството на елементите от системата и нейната цялостност. Това изискване води до създаването на теории, обхващащи равнищата на езика в цялост, с необходимото внимание към нейните елементи и предимно - на отношенията между тях на всяко от равнищата.

2. 3. 2. *Граници и йерархия на езиковите равнища.* Тук вниманието е насочено към изясняване на комплексността и различния ранг на отношенията между езиковите равнища, отнасящи се до мястото на думата като базова езикова единица в тях, и по-конкретно - мястото на семантичната дума (семантемата) в семантичното равнище, за да може тя да бъде определена преди всичко формално и структурално.

Въпросът за отделянето и установяването на езиковите единици е една от генералните и най-сложните задачи в лингвистиката. Независимо от факта, че всяко лингвистично направление работи от дълго време със свои операционални единици, все още липсва унифицирана и общопризната цялостна теория на езиковите единици. Развиването на такава теория изисква като база пълна и прецизна теория на езиковите равнища. Този проблем е от централно значение за всеки системно-структурен подход за изследване на езика и не е случайно, че особено напоследък бе постигнат значителен напредък в областта на т. нар. стратификационни теории (от лат. *stratum* 'слой, пласт, равнище', като тук термините *стратум* и *равнище* се различават: докато **равнище** се разбира в традиционен смисъл, като фонологичното равнище включва фонетичния и фонемния **стратуми**, граматичното - морфемния и лексемния и семантичното - семемния и семантемния).

Що се отнася до фонологичното и граматическото равнище, може да се приеме, че проблемите са вече принципно решени и съответните им единици - установени, но не може да се каже същото за областта и равнището на семантиката.

Въпреки различията между съвременните стратификационни теории те се основават на теорията на Ф. дьо Сосюр за езика и на глосематиката на Л. Йелмслев, представени в нова светлина от известния доклад на Е. Бенвенист *Нива на лингвистичен анализ* [(1962, 1964) 1974]. Характерна черта на всички стратификационни теории е тяхното прекалено голямо внимание към (и съответно - голям успех при) по-низшите равнища на езика, включващи неговия план на израз (втората основна дихотомия) и игнориране на плана на съдържание в езика, т. е. значението (и смисъла) с избягване на базовата му единица - думата (като знак), което предизвиква съмнение в адекватността им.

Вероятно причините за това са две стари формалистични предубеждения в структурализма: 1) убеждението, че структуралният анализ не би трябвало да изследва значението, и 2) постулирането на езиковите равнища в йерархичния ред: на фонемите, на морфемите, на словоформите (лексеми) и на изреченията, което

всъщност изключва семантично равнище. Колкото до първото предубеждение, то може да се смята за преодоляно до известна степен, но за второто не може да се каже същото. Такава йерархия е известна от античните граматика и от граматична гледна точка може и да е коректна и адекватна, но това не означава, че е достатъчна и удовлетворителна за общата лингвистика. Това положение води до неразбиране на идеята на Бенвенист, че „*няма преход от знака към изказването нито чрез образуването на синтагми, нито по някакъв друг начин*“ и третирането на изречението като принадлежащо на „*категорематичното равнище*“ като „*негова единствена характеристика*“. Така например неоснователни и предубедени са критиките¹⁶ по повод твърдението на Бенвенист, че: „*Има принципна разлика между изречението и др. езикови единици Същността на тази разлика се състои във факта, че изречението съдържа знаци, но то самото не е знак*“. Неразбирането произтича от факта, че изречението (както и обикновената фраза) не е висше езиково равнище в стратификационно-йерархичен (вертикален) смисъл, а е (син)тактическа единица на речта (формирана във времева (хоризонтална) последователност). Изречението не престава да бъде граматическа единица, съдържаща се на нивото на лексемите, преди те да достигнат върха на езиковата йерархия - семантичното равнище, и само тогава те формират в речта реална речево-езикова единица - изказването.

Стратификационната теория на С. Лем [1966] може да бъде възприета като най-адекватна и избягваща отбелязаните до тук противоречия. Освен това тя е в съгласие с отговора на въпроса на Йелмслев: „*Образуват ли значенията на думите структура!*“, както и с развитието на Сосюровата теория, въведено от Бенвенист, който освен *семиотичното* (в плана на езиковия знак), въвежда *семантичното* (в плана на речта) като два фундаментално различни начина на означаване в езика. Първият е „*присъщ на езиковия знак и придаващ му статус на интегрална единица*“, а вторият „*пораждащ се в речта*“ и „*основан на всички референтни отношения*“. Емпирично С. Лем установява съществуването на 6 стратума в езика: фонетичен, фонемен, морфемен, лексемен, семемен и семантемен, класифицирани в 3 главни равнища (нива): *фонологично, граматично и семиологично* (семантично) със съответните единици и под-единици, отнасящи се до единиците от всеки два съседни стратума. Той изследва отделно комбинацията на различните единици от едно и също равнище във времето и в речта, като напр. на лексемите в изречение. В този случай е важно да се отбележи, че дори и в тази теория, в която са отделени два семантични стратума - семемен и семантемен, съдържателните семантични отношения са съвсем бегло засегнати и както отбелязва самият автор: *Асортиментът от различни семологични феномени между образците на двете стратумни системи засега е все още временен и несигурен.* [1966 : 43].

¹⁶ Подробен критичен анализ на проблема е предложен вече другаде: Вж. Касабов [1986]; и Касабов [1977/1978].

За адекватна яснота и пълнота на съдържателния анализ на двата стратума от семантичното равнище, като двата най-висши в езика, трябва да се обърне специално внимание на техните елементи и взаимоотношенията между тях, т. е. пълнозначната дума и цялата мрежа от видове и типове на значенията ѝ и съответните им отношения, оформящи семантичната структура на думата, както и взаимоотношенията на думите помежду им в лексико-семантичните полета, т. е. лексико-семантичните парадигми.

Установените йерархични равнища на лингвистичен (и семантичен) анализ са именно установени в резултат на анализ чрез сегментация и субституция [Бенвенист 1974 (1993 : 106-119)], а не теоретично постулирани. Разбира се, теоретичните основания са от съществено значение при интерпретацията на езиковите факти и те изискват и своето емпирично доказателство. Що е езиков „факт“ е генерален (и философски) въпрос и той ще бъде обстойно разгледан при съдържателната интерпретация на *общата схема на думата като езиков знак*. Засега, освен въз основа на резултатите от изследването на езиковите равнища (и стратуми) и установяването на съответните им единици, е възможно и чисто операционално (за целите на по-нататъшния анализ) да се приеме интуитивното и за повечето лингвистични теории безспорно предимство на думата като основен езиков факт. Това положение не опростява особено нещата, тъй като думата е многоаспектен, сложен и все още слабо проучен езиков феномен. Независимо от метода на изследване (и нивото му на абстракция: теоретично-аналитичен, опитно-емпиричен или опитно-интуитивен до-научен) думата (с нейните значения) се приема като централна за езика единица чрез основните ѝ качества - отделимост (и разпознаваемост, идентификация при всяка поява в потока на речта чрез постоянната връзка на определена звукова форма - план на израза с определено значение - план на съдържанието), цялостно-оформеност (морфологична) и самостоятелност на съществуване¹⁷. Тук акцентът пада върху най-сложната, най-непроучена, но все пак ограничена област на значението и смисъла (семантиката) на думите в езика.

2. 4. Класически методи за изследване на значението¹⁸

Независимо от ролята, която отделните лингвистични теории отреждат на значението и смисъла в езика, независимо и от това как различните семантични школи разбират значението, безспорен факт е, че към него винаги е съществувал научен интерес и специфични методи за неговото изследване. Нещо повече - със значението и смисъла са се занимавали още от дълбока древност, време, в което филологическите изследвания са се свеждали до анализ и тълкувания на свещените текстове. Тези занимания са довели до необходимостта от създаването на най-древния вид лингвистична продукция

¹⁷ Вж. за основанията в Касабов [1987].

¹⁸ Подобно схващане за тези методи като класически се среща и у други автори. Срв. напр. Бланар [1984].

- речниците. Достатъчно е да се припомнят първите предшественици на съвременните речници: глосите в Шумер и Китай и глосариите към *Ведите* в древна Индия. Практическите нужди на времето са предопределяли и методиката на изследване на значението. Когато е трябвало да се тълкува един текст, е било напълно достатъчно да се отделят всички места, в които се среща дадена дума (по принципа на т. нар. *конкорданси*). Така от смисъла, който носи думата в различните контексти, описващи различни ситуации, се извеждат нейните значения.

По подобен, макар и по-различен и по-сложен начин стоят нещата и в съвременната лексикография като речникова практика и като обща сума от създадените досега речници. Именно в тълковния тип речник са събрани и представени резултатите от семантичните анализи на даден език. Това е така, доколкото нито едно теоретично семантично изследване не представя семантиката на целия език, а само на негови фрагменти като образци или отделни елементи като илюстрация на теорията. От една страна, лексикографията винаги се е съобразявала с постиженията на теорията и ги е използвала в практиката си, а от друга, като се има предвид просъществуването ѝ от до-научния период (в който речниковата работа се е смятала за техника, изкуство) през класическия научен, та до съвременния постмодерен период, речниците винаги са били не само коректив и практическа проверка, но и творческо предизвикателство за всяка семантична теория.

Интересно е да се разбере на какъв принцип се основава изследването на значението на думите и тълкуванията им в речниците от класически тълковен тип. Традиционната практика е да се анализират огромен (необходим и достатъчен за случая) брой контексти, в които е употребена дадена дума, от различни епизоди в текста, от най-различни текстове и източници. Защо е необходимо всичко това? Защото всеки от опит знае, че думите не се използват самостоятелно, а в конкретни изказвания, текстове и за да определим тяхното значение (значения) и смисъл, трябва да ги извлечем от съответните типични контексти, в които те се появяват.

2. 4. 1. (Интуитивно)-дистрибутивен анализ

За конкретен пример може да послужи една произволно избрана дума, напр. ЗЕМЯ в съчетание с различни други думи, в които се проявяват отделните ѝ значения: *спътник на земята, недра на земята, греховна земя, по земята се белее слана, Колумб най-после открил желаната земя, българска земя, край-дунавска земя, влажна земя, от земя сме и пак земя ще станем, обработваема земя, детето падна от дървото на земята...* Според различната си типична съчетаемост думата ЗЕМЯ е представена в многотомния академичен *Речник на българския език* [т. V, 1987] с 9 значения и 2 нюанса (подзначения). Може би картината става по-ясна, когато всяко словосъчетание се представя заедно със

съответното тълкувание (дефиниция) за отделните значения в същия *Речник*, напр. при думата ВРЪЗКА:

1. Къса връв или тънка ивица от плат, кожа, лико и под., която се използва за завързване, увързване на нещо. *Връзки за обувки.*

2. Вратовръзка. *Мека колосана яка и черна копринена връзка с диагонални бели ивици.*

3. Няколко еднакви, еднородни предмета, свързани заедно. *Връзка ключове.*

4. Вързоп, пакет. *С връзка под мишница и с торба през рамо.*

5. Здрава съединителна тъкан, която свързва отделни органи или части на скелета. *Ставни връзки.*

6. Нещо, което обединява отделни хора или групи от хора, като създава общност, взаимно разбирателство, вътрешно единство между тях, прави ги близки. *Безкористна връзка.*

7. Отношение между две неща, което създава взаимна зависимост, обусловеност. *Причинна връзка.*

8. Определени взаимни отношения, за да се поддържа близост, контакт, допир, досег. *Връзки със света.*

9. Контакт, свързване с някого, обикн. посредством телефон, телеграф и под. *Телефонна връзка.*

10. Превозно средство, с помощта на което се осъществява контакт между хора, населени места. *Автобусна връзка.*

11. Лице, което осъществява контакт между отделни части на някаква организация. *Резидентът е връзката с центъра.*

12. Взаимно общуване между хора, изразено в роднински, приятелски, делови и под. отношения. *Приятелска (любовна) връзка.*

13. Близки отношения и познанство с влиятелни лица, на чиято подкрепа, покровителство може да се разчита. *С връзки и познанства всичко става на тоя свят.*

14. Това, което свързва, обединява в едно цяло частите на еднородно нещо. *Връзка на думите в изречението.*

15. Съединение на валентните електрони на елементите в двойки, които принадлежат едновременно на външните орбити и на двата атома. *Валентна връзка.*

Както се вижда от приведеня пример, различните значения на многозначната дума, реализацията в текста на едно или друго от нейните значения е в пряка връзка с позицията на дадената дума сред останалите думи в текста. В определена позиция думата реализира едно от своите значения. Едно и също значение обаче може да се реализира в няколко неизключващи се една друга семантични позиции: а/ *мокра, суха, студена, топла земя* (физическо състояние); б/ *твърда, мека, рохка, сипкава земя* (веществена структура); в/ *глинеца, пясъчна, наносна, черноземна земя* (съставящо вещество) и т. н. Ясно е, че семантически съвместими са такива позиции, които не водят до промяна на значението. Разгледаните позиции а/, б/ и в/ са семантически съвместими, докато напротив - семантическите позиции *купчина земя* и *орбита на земята* са

несъвместими за едно от значенията, но са съвместими за цялата полисемантична дума. Съвкупността от съвместимите позиции образуват обкръжението или съчетаемостта на значението (и на думата). Тази съчетаемост в лингвистиката се нарича *дистрибуция*, а анализът на съчетаемостта - *дистрибутивен анализ*. Въпреки че този тип анализ е съвременно научно постижение¹⁹, от примера и казаното до тук ясно личи, че той открай време е бил в основата на лексикографската работа. Затова този метод за изследване на значението може с достатъчно основание да бъде наречен *интуитивно-дистрибутивен*. Едва ли може да се приведе по-сериозен аргумент в подкрепа на достоинства на този метод от вековното му използване в речниковата практика, но не може и да се отрече, че и при него (както впрочем не само при него) интуитивизмът често води до субективизъм в цялостното изследване. Такъв субективизъм се проявява най-вече в разликата в броя на значенията и реда на тяхното подреждане при сравнението на които и да са два произволно взети тълковни речника. Ясно е, че съвременната семантична теория, както и лексикографската практика се нуждаят от по-точни методи за изследване на значенията и смисъла.

2. 4. 2. Компонентен анализ.

Такъв по-точен подход към изследването на значението е най-разпространеният в съвременната семантика *метод на компонентния анализ*. Какво представлява този метод е най-добре да се изясни чрез един често използван в лингвистиката пример. Нека бъдат разгледани следните няколко думи:

<i>мъж</i>	<i>жена</i>	<i>дете</i>
<i>бик</i>	<i>крава</i>	<i>теле</i>
<i>петел</i>	<i>кокошка</i>	<i>пиле</i>

На базата на интуитивен анализ на тези думи може да бъдат построени пропорционални равенства от следния тип: *мъж - жена - дете = бик - крава - теле = петел - кокошка - пиле*. Това равенство показва, че между *мъж, жена, дете*, между *бик, крава и теле* и между *петел, кокошка и пиле* има нещо общо, от една страна, а от друга страна, *мъж, бик и петел* имат такива общи черти, които не притежават нито *жена, крава, кокошка*, нито *дете, теле и пиле*. Това общо нещо обикновено се нарича *семантичен компонент* (или *маркер, множител, сема* у различните автори²⁰). Така значенията на думите от този пример може да бъдат сведени до следните прости семантични компоненти (смисъла): 'човек', 'животно', 'птица'; 'възрастен', 'невъзрастен' и 'мъжки пол' ('той'), 'женски пол' ('тя'). От комбинациите на семантичните компоненти може да се получи точната дефиниция на значенията на анали-

¹⁹ На американския дескриптивизъм, според разпространеното мнение.

²⁰ За подробен обзор и критичен преглед вж. Андрус [1990].

зираните думи: *мъж* = 'човек' + 'възрастен' + 'мъжки пол'; *жена* = първите два + 'женски пол' и т. н. Трябва да се отбележи, че компонентният анализ не е единен метод - съществуват различни версии и различно приложение. Освен това, той не е изцяло оригинален - има своята предистория в семантиката (напр. *Lingua mentalis*) и във фонологията (откъдето е заимстван т. нар. опозитивен (с еквиполентен) анализ). Всъщност разгледаните примери са образци за чисти семантични *опозиции*, а компонентният анализ като самостоятелен метод често се прилага заедно с дистрибутивния анализ. Установено е, че въпреки претенциите си за точност и обективност компонентният анализ има и недостатъци. Такъв недостатък е претенцията, че семантичните компоненти представляват независима от конкретния език „когнитивна реалност“, водеща до парадокси при изследвания на по-различни от добре познатите ни т. нар. „стандартни европейски“ езици и култури със същите средства. Освен това, в класическия си вид, компонентният анализ е стриктно приложим само към отделни групи от думи, а като метаязык на семантичното описание значително се отдалечава от „ядрената“ част на лексико-семантичната езикова система. Въпреки посочените недостатъци той си остава най-използваният метод за семантичен анализ, но обикновено модифициран, в комбинация с други методи, като негово допълнение или проверка на постигнатите резултати.

2. 4. 3. *Психолингвистичен експеримент*

Такъв метод за проверка, а и със собствено, самостоятелно приложение е психолингвистичният метод. Той се характеризира предимно с експериментален подход, при който с помощта на различни методики, като напр. асоциативния експеримент и семантичното скалиране [Осгуд и др. 1957] и др. под. (ориентирани към числови измервания и статистична обработка на получаваните резултати), се изследва предимно индивидуалната семантика на носителите на езика. На базата на голям брой участници в такива експерименти се съставят т. нар. асоциативни речници [Герганов 1984].

Краткият преглед на класическите методи за семантични изследвания няма никакви претенции за изчерпателност. Методите на *семантичните полета* за обвързано изследване на значенията на думите в езиковата система, на *семантиката на сложните думи*, на *генеративната лексикална декомпозиция* и на *падежната граматика в генеративната лингвистика*, на *предикатната логика*, на *комуникативната семантика чрез максимите на Грайс*, на *референциалната семантика* и *когнитивистката семантика* също може да претендират за „полу“-класически и намират своето място за представяне в специални изложения²¹ по въпроса. Предложеният кратък преглед недвусмислено показва, че всеки от тези методи е пряко (експлицитно или имплицитно) свързан с определени теории и възгледи за езика независимо от специалните претенции

²¹ Като напр. у Ферис [1983].

за обективност и теоретична независимост на някои от тях. По тези причини по-модерните методи ще бъдат коментирани заедно със съответната теория в хода на основното критично изложение.

2. 4. 4. Метод и принцип на лингвистичното (лексикографско и компютърно) моделиране. Накрая си заслужава да бъде отбелязан и методът на *лингвистичното моделиране* в семантиката. Макар и още достатъчно нов, за да бъде наречен *класически*, този метод позволява цялостно изследване на лексико-семантичната система на езика чрез построяване на семантични модели. Той е залегнал в основата на конструктивната лексикография, която се занимава със съставянето на речници-конструкти като своеобразни модели - представители на семантичната система на езика в цялост. Това е многообещаващ метод с богати евристични възможности и затова на него ще бъде отделено повече внимание при демонстрацията му в основната част на тази работа.

Общопризнато мнение в лексико-семантичните теории е, че лексиката на който и да е език е прекалено обемна за цялостно общо изследване и може би поради тази причина не ни е известна семантична теория или труд, удовлетворяващи научните изисквания. Огромният обем (100, 200, 300 и повече хиляди) и практически безкрайният (необозрим) брой на думи-семантични единици е обкуражителен за изследвателя. Известни са различни подходи [Касабов (1987) 1990] за решаването на този проблем: от традиционните лексикографски - големи (пълни, академични) тълковни речници или от типа тезауруси и конкорданси, през количествените - честотно-статистически, до резултатите на съвременната корпусна лингвистика - лингвистичните банки от данни (т. нар. електронни архиви).

Сегашното състояние на науката изисква от съвременната лингвистика да предложи пълно описание поне на един естествен език или поне на негов дял или област - в случая семантиката, или да създаде модел на такъв език, който по възможност да работи сам, т. е. чрез компютър (чрез съответните програми). Това положение се изразява чрез принципа на математическото моделиране²², според който един обект може да се смята за доказан тогава и само тогава, когато бъде създаден алгоритъм за неговото описание, негов практически модел като връзка между идеалната теория и реалния обект и съответно като доказателство за адекватността на теорията.

Известно е, че за да работи, такъв практически модел се нуждае от определен (краен, колкото и да е голям) брой единици и няколко еднозначни правила за тяхното аранжиране. Ясно е, че тези единици трябва да бъдат структурирани в достатъчно строга система. За да претендира обаче за адекватност на сложните реални езикови факти, тази система и самият модел трябва да имат достатъчна представителна сила за даден език в цялост. Сложността и практически

²² По-специално за конструктивната лексикография вж. Денисов [1980]; а за конструктивните речник-минимуми - Караулов [1976]; както и Касабов [1990]

безкрайният брой единици на естествения език изискват тяхното ограничаване в централната част на системата според изискването за необходимост и достатъчност за запазването на спецификата на обекта. Това ограничаване е за сметка на пълнотата и детайлността на описанието. За сметка на тези недостатъци пък готовият (и особено действащият) модел притежава голяма евристична сила - открива нови закономерности и типологични (съществени) характеристики на системата.

2. 4. 5. Лексикографско конструиране и Речниците като лексико-семантични модели

Най-трудната за моделиране част от езика е неговата семантика (или поне най-малко експлицитно - лексикалната му семантика). Всеки лексикографски труд като даден „пълнен“ или достатъчно голям (тълковен) речник представлява (поне в определена степен) резултат от анализ на равнище дума (и значения) или на лексико-семантичната система на даден език. За сравнение, един речник може да бъде разглеждан като резултат от анализ на огромен архив, съдържащ няколко милиона фиша с различни срещания на всички думи в езика в различни контексти, от специално подбрана представителна за книжнината (и записи на жива реч) на този език библиотека като „опитно-емпиричен“ резултат от дългогодишно изследване на много специалисти. Такива са класическите лексикографски архиви (като този в ИБЕ, съдържащ над 6-7 милиона фиша [вж. Речник на българския език, т. I, 1977 (2001) : 16-62.]. В последните години този резултат се получава автоматично чрез елементарна програмна обработка на огромни електронни корпуси чрез компютър. Като практически съизмерим с посочените резултати може да се смята и всеки речник - от древните глоси и глосарии - през конкордансите (на свещените текстове, срв. напр. на *Библията* [Банков 1987]) - та до съвременните („кратки“, „средни“ и „пълни“) тълковни речници, изработени въз основа на интуитивно прилагане в „до-научния опит“ на (описания по-горе) метод, открит и наречен „дистрибутивен анализ“ от съвременната американска лингвистика. Всеки речник може да бъде приеман за формален, непълен или дори като предварителен (резултат от) такъв анализ до доказването на адекватността му и от други гледни точки, но поне е безспорно, че това, което той представя, може да се приеме за систематизиран (поне по азбучен ред) изходен материал или достатъчно солидна база за изследване на семантиката на езика. Затова, по принцип, всеки тълковен речник (осъзнато или не) е някакъв модел на лексико-семантичната система на езика.

В първа глава подробно бяха изложени средновековните и съвременни философски семантични теории и бе показано, че всички те поддържат идеите за всеобща семантика или *ars magna* на Раймонд Лулий с неговата *ars generalis*, през *lingua mentalis* на Окам, *characteristica universalis* на Лайбниц и подобните опити на Спиноза или Дж. Лок, та чак до съвременните семантични теории като *Lingua mentalis* на А. Вежбицка. За моделирането на тази област обаче не

за обективност и теоретична независимост на някои от тях. По тези причини по-модерните методи ще бъдат коментирани заедно със съответната теория в хода на основното критично изложение.

2. 4. 4. *Метод и принцип на лингвистичното (лексикографско и компютърно) моделиране.* Накрая си заслужава да бъде отбелязан и методът на *лингвистичното моделиране* в семантиката. Макар и още достатъчно нов, за да бъде наречен *класически*, този метод позволява цялостно изследване на лексико-семантичната система на езика чрез построяване на семантични модели. Той е залегнал в основата на конструктивната лексикография, която се занимава със съставянето на речници-конструкции като своеобразни модели - представители на семантичната система на езика в цялост. Това е многообещаващ метод с богати евристични възможности и затова на него ще бъде отделено повече внимание при демонстрацията му в основната част на тази работа.

Общопризнато мнение в лексико-семантичните теории е, че лексиката на който и да е език е прекалено обемна за цялостно общо изследване и може би поради тази причина не ни е известна семантична теория или труд, удовлетворяващи научните изисквания. Огромният обем (100, 200, 300 и повече хиляди) и практически безкрайният (необозрим) брой на думи-семантични единици е обзкуражителен за изследователя. Известни са различни подходи [Касабов (1987) 1990] за решаването на този проблем: от традиционните лексикографски - големи (пълни, академични) тълковни речници или от типа тезауруси и конкорданси, през количествените - честотно-статистически, до резултатите на съвременната корпусна лингвистика - лингвистичните банки от данни (т. нар. електронни архиви).

Сегашното състояние на науката изисква от съвременната лингвистика да предложи пълно описание поне на един естествен език или поне на негов дял или област - в случая семантиката, или да създаде модел на такъв език, който по възможност да работи сам, т. е. чрез компютър (чрез съответните програми). Това положение се изразява чрез принципа на математическото моделиране²², според който един обект може да се смята за доказан тогава и само тогава, когато бъде създаден алгоритъм за неговото описание, негов практически модел като връзка между идеалната теория и реалния обект и съответно като доказателство за адекватността на теорията.

Известно е, че за да работи, такъв практически модел се нуждае от определен (краен, колкото и да е голям) брой единици и няколко еднозначни правила за тяхното аранжиране. Ясно е, че тези единици трябва да бъдат структурирани в достатъчно строга система. За да претендира обаче за адекватност на сложните реални езикови факти, тази система и самият модел трябва да имат достатъчна представителна сила за даден език в цялост. Сложността и практически

²² По-специално за конструктивната лексикография вж. Денисов [1980]; а за конструктивните речник-минимума - Караулов [1976]; както и Касабов [1990]

безкрайният брой единици на естествения език изискват тяхното ограничаване в централната част на системата според изискването за необходимост и достатъчност за запазването на спецификата на обекта. Това ограничаване е за сметка на пълнотата и детайлността на описанието. За сметка на тези недостатъци пък готовият (и особено действащият) модел притежава голяма евристична сила - открива нови закономерности и типологични (съществени) характеристики на системата.

2. 4. 5. Лексикографско конструиране и Речниците като лексико-семантични модели

Най-трудната за моделиране част от езика е неговата семантика (или поне най-малко експлицитно - лексикалната му семантика). Всеки лексикографски труд като даден „пълнен“ или достатъчно голям (тълковен) речник представлява (поне в определена степен) резултат от анализ на равнище дума (и значения) или на лексико-семантичната система на даден език. За сравнение, един речник може да бъде разглеждан като резултат от анализ на огромен архив, съдържащ няколко милиона фиша с различни срещания на всички думи в езика в различни контексти, от специално подбрана представителна за книжнината (и записи на жива реч) на този език библиотека като „опитно-емпиричен“ резултат от дългогодишно изследване на много специалисти. Такива са класическите лексикографски архиви (като този в ИБЕ, съдържащ над 6-7 милиона фиша [вж. Речник на българския език, т. I, 1977 (2001) : 16-62.]. В последните години този резултат се получава автоматично чрез елементарна програмна обработка на огромни електронни корпуси чрез компютър. Като практически съизмерим с посочените резултати може да се смята и всеки речник - от древните глоси и глосарии - през конкордансите (на свещените текстове, срв. напр. на *Библията* [Банков 1987]) - та до съвременните („кратки“, „средни“ и „пълни“) тълковни речници, изработени въз основа на интуитивно прилагане в „до-научния опит“ на (описания по-горе) метод, открит и наречен „дистрибутивен анализ“ от съвременната американска лингвистика. Всеки речник може да бъде приет за формален, непълен или дори като предварителен (резултат от) такъв анализ до доказването на адекватността му и от други гледни точки, но поне е безспорно, че това, което той представя, може да се приеме за систематизиран (поне по азбучен ред) изходен материал или достатъчно солидна база за изследване на семантиката на езика. Затова, по принцип, всеки тълковен речник (осъзнато или не) е някакъв модел на лексико-семантичната система на езика.

В първа глава подробно бяха изложени средновековните и съвременни философски семантични теории и бе показано, че всички те поддържат идеите за всеобща семантика или *ars magna* на Раймонд Лулий с неговата *ars generalis*, през *lingua mentalis* на Окам, *characteristica universalis* на Лайбниц и подобните опити на Спиноза или Дж. Лок, та чак до съвременните семантични теории като *Lingua mentalis* на А. Вежбицка. За моделирането на тази област обаче не

са достатъчни само философски идеи (колкото и забележителни да са те), но е необходимо създаването на Речник-минимуми като теоретични конструкти [срв. Караулов 1976, Денисов 1980, Касабов 1988], представящи лексиката на даден език в цялост. Образец за такъв речник-конструкт е добре известният от много десетилетия *Basic English* [на Огден 1930], без да си е поставял експлицитно такива цели. Подобен речник-конструкт „*Семантичен речник-минимум*“ за българския език, съдържащ ок. 850 единици, е съставен въз основа на други принципи [Касабов 1990] и би могъл да бъде използван като практическа проверка на някои теоретични положения, отнасящи се до семантиката на езика.

За да отговаря на изискванията на лингвистичното моделиране, един речник („*идеалният*“ речник) трябва:

- да съдържа определен минимален брой необходими и достатъчни единици от централната част на системата,

- да представя отношенията между тези единици, като се основава на достатъчно подробна и адекватна йерархична теория на езиковите равнища и съответните им единици (елементи), както и

- да бъде напълно *автономен*, т. е. всички единици от речника да бъдат тълкувани само чрез съдържащите се в него такива единици.

Отнесено пряко към лексикалната семантика, последното изискване се свежда преди всичко до моделирането на лексикалното значение. Самата природа на лексикалното значение обаче прави невъзможно създаването на адекватен негов модел безотносително с модела на лексико-семантичната система, в която то съществува. Явно е, че за да бъдат адекватни на изследвания обект, двата модела трябва да бъдат свързани помежду си чрез общи елементи и въз основа на единен принцип. Интересно е, че такъв единен принцип е намерен не толкова в пребогатата с различни идеи семантична теория, а по-скоро в новите изисквания на „семантичната практика“ - лексикографията. Тези изисквания (и традиционно приложни, и за целите на компютърната лингвистика) се свеждат до свързването на микросемантичната структура на думата с макроструктурата на лексико-семантичното поле (полета), към което тя принадлежи, чрез общ, еднорангов и за двете структури семантичен елемент, който ги свързва в едно цяло.

2. 4. 6. Семантични парадигми и лексико-семантични полета

Единиците от всяко равнище (стратум) на езика се организират в съответни парадигми, структурирани чрез противопоставяния (опозиции) по определени, съществени за равнището признаци. Приема се, че такива „парадигми“ на нивото на думите с техните значения са лексико-семантични организации, известни като „*лексико-семантични полета*“²³, структурирани чрез противопоставяния (опозиции) по семантични признаци.

²³ Теориите на лексико-семантичните полета са разгледани в друга работа [Касабов 1990], където е представена и лексиката на българския език, организирана в 17 такива полета.

Структурната организация на лексико-семантичните полета в обща система, конструирана в споменатия *Семантичен речник-минимум*, представя специфичната „*Картина на света*“ [Касабов 1994, 1997, 1999 : 213-214] в българския език.

Въз основа на този лексико-семантичен конструкт и по концепция върху същите теоретични принципи бе създаден *Универсален енциклопедичен речник* [Касабов, Симеонов т. I 1999 и т. II 2003.], съдържащ 10 000 заглавни лексикални единици. Те са организирани в 80 терминологични полета (с 45 под-полета) според специфичната им принадлежност към съответните научни области. Всяко от тези терминологични полета съдържа само тези термини, които са необходими за адекватното представяне на определена научна област и достатъчни за адекватното представяне на енциклопедичното знание за света. Термините са подредени по азбучен ред и всеки от тях е дефиниран. Всяка заглавна лексикална единица е разделена на три части - терминологична, същинска лингвистична и образно-метафорична. В *първата* част тя се дефинира като *terminus technicus*, във *втората* - като *всекидневно („наивно“)* значение и в *третата* - чрез нейното *метафорично значение* (или неконкретно значение).

В резултат на такъв подход, всяка дума се явява област на пресичане на три типа принципно различни семантични полета: **терминологично-таксономично**, **популярно-лингвистично** и **асоциативно-метафорично**. Тези полета са от области, които принадлежат на три принципно различни „*картини на света*“ в естествения език. Научно-енциклопедичната картина представя научното знание за състоянието на света, възприемано като обективно истинно (за даден период). Популярно-езиковата картина представя обикновеното (наивно) знание за света, натрупано през вековете и със социална значимост за настоящето време. Асоциативно-метафоричната картина е всъщност картина на възможните светове в образната, поетична (фигуративна) и митологична област. Това положение на нещата изисква семантизацията и съответните дефиниции за всяка речникова единица да бъде издържана във всеки от тези три „ключа“ според съответния регистър, защото термините, редовните лингвистични значения и метафорично-фигуративните значения влизат в различни типове семантични отношения със съответните значения на останалите думи-единици на лексико-семантичната система.

Резултатите от анализа на лексико-семантичната (под)система на езика, основаващи се на нашата работа върху двата цитирани речника (*Семантичен речник-минимум* и *Универсален енциклопедичен речник*), приемани за представителни за системата като цяло, води до нова интерпретация на съществуващите теории на семантичните полета в съдържателен план.

Тези резултати са следните:

1. Лексикалната семантика на езика като цяло може да бъде редуцирана до лексикален минимум от около 850 думи-семеме, разпределени в 17 основни лексико-семантични полета в следните 17 категории: **Морал (и право)**, **Наука**

(и образование), **Война, Култура, Религия, Общество, Психика, Семейство, Болест** (и здраве), **Дом** (къща), **Тяло, Път** (и град), **Природа, Организъм, Производство** (и пазар), **Храна, Пари**. Те са организирани около централна област от около 300 думи-семемии (значения) с две ядрени единици: **ЧОВЕК** за съществителните и **СЪМ** за глаголите. Това показва по явен начин антропоцентричния характер на системата.

2. Тези две ядрени единици в комбинация образуват основната елементарна предикативна фразова (на изречението и изказването) единица **Човек съм** или **Аз съм човек**. (Със следваща стъпка на разширение (през **Аз мисля нещо за нещо**) до **Аз казвам нещо за нещо**.)

3. Анализът на метаезика на описанието (на дефинициите) на всички главни думи от *Семантичния речник минимум* показва, че:

- а) Ядреният глагол **СЪМ** (чиято семантика е представена чисто граматично чрез: **I. Процесуалност** (действие), **II. Състояние** и **III. Екзистенциалност**) е непосредствено обкръжен от модалните глаголи: **искам (желая), трябва, може (мога)**; от перцептивните: **усещам (възприемам)** и **чувствам**; от когнитивните: **мисля** и **зная**; от предикативните и наративните (*verba dicendi*): **казвам** и **говоря**; от основните глаголи за действие и събитие изобщо: **правя** (и безличното негово съответствие със значение за действие, както и като такова съответствие на *съм* със значение и за (преход на) състояние) **става**; и от безличното съответствие на *съм* - **има** (заедно с личната му форма със значение за притежание). Изброените глаголи може да бъдат семантично интерпретирани чрез дефинициите на ядрения глагол, а чрез тях - и всички останали глаголи в езика (чиято семантика, при абстрахиране от момента „действие или състояние“, без проблеми може да бъде сведена до тази на съответните им имена²⁴.
- б) Метаезикът на дефинициите на имената се редуцира до ядреното съществително **ЧОВЕК** (или лично местоимение **АЗ**), обкръжено от няколко термина, представляващи ядрото на терминологичната (научна) „картина на света“ като: **начало** и **край, част** и **цяло, причина** и **резултат (следствие), необходимост** и **случайност, време** и **пространство, съдържание** и **форма, същност (пошменон)** и **явление (phenomenon), количество** и **качество, нещо** и **нищо, субстанция, отношение ...**

Тези базови термини позволяват написването на всякакъв тип научно (дискурсивно) изложение (от трактат до пролегомени).

- с) В метафорично-фигуративната сфера ядрената дума **ЧОВЕК** (или **АЗ**) е обкръжена от 7 ядрени думи - функционални единици като: **герой,**

²⁴ Сrv. подобно положение и в: С. К. Ogden, *Basic English*, London, 1930, fourth edition 1933, в който речник-минимум се съдържат 850 думи, от които: 600 за «неща» (т. е. съществителни нарицателни имена - 400 общи и 200 нагледни), 150 за «качества» (или прилагателни - 100 общи и 50 опозиционни) и 100 оператора, сред които основни наречия, предлози, лични местоимения и глаголите: come, get, give, go, keep, let, make, put, seem, take, be, do, have, say, see, send, may, will.

враг, помощник, борба, средство, цел, сцена. (Странно съвпадение с актантните функции на Проп [1928 (1969)], изследвани и от Греймас [1966], а може би и с падежните роли на Филмор [1968 : 1-90], установени, разбира се, от друг аспект и чрез различни процедури). Тези функционални единици правят възможно разказването на всички възможни истории (разкази, включително и вълшебните приказки).

- (1) Адюнктивите (прилагателни и наречия), както и местоименията, предлозите, частиците, се редуцират до **предикативната „атрибуция“** и до координати за пространство и време - деиктични форми (или **шифтерите** на Якобсон [1972]).

Резултатите от семантичната редукция на лексико-семантичната система водят до формулирането на хипотеза за **заложения в семантиката на езика като система не само собствен лексико-семантичен, но и граматичен принцип и те заедно съставят общата семантика на езика.** Така изглежда, че кръгът се затваря и това, което остава семантично неопределяемо в лексикалната система, може да бъде дефинирано чрез граматичната семантика. По тези причини би могло да се твърди, че **граматичният принцип е основен и водещ в цялостната семантика на езика и дори в семантиката на лексико-семантичната система.** Въпросът е този кръг да не се окаже отново омагьосан, защото и най-абстрактните граматически значения и категории имат словесен израз и форма на съществуване и, от гледна точка на автономността на цялостната семантика на езика, трябва те да останат неопределяеми и изведени в областта на друга семантика (или семиотика). Другият изход е „отварянето“ на семантичната езикова система към „денотативно-референтния свят“ (чрез остензивното определяне), от една страна, и към „понятийно-сигнификативния“ (т. е. към цялостната култура), от друга.

При показаната безизходица от този „омагьосан кръг“ единственият изход за запазване на автономността на описанието на явно неиманентната семантика не само на лексикалната система, но и на семантиката на езика като цялостна система е разбирането на езиковата семантика като план на израза на всякаква възможна (човешка) семантика. В този смисъл се оказва, че езикът наистина е преди всичко форма и в общ, и в конкретен план чрез значенията на думите-знаци като „форма“ на семантиката. Най-икономичното, т. е. свеждащо нещата само до една аксиома, е семантичното описание, редуциращо цялата езикова семантика до предикацията чрез елементарния предикативен израз АЗ КАЗВАМ (НЕЩО ЗА НЕЩО). Остава да се признае, че чрез езиковата норма и узус и през каноничните наративни структури (като напр. речевите жанрове) всичко в крайна сметка се свежда до интуитивното схващане на всеки член на езиковото общество за смисъла на елементарната предикация и до пълното съответствие на това схващане у всички останали, или да се търси по-адекватно обяснение в по-дълбока, основана на общ за езика семантичен принцип, или по-обхватна, обща семиотична теория.

2. 5. Опростен модел на семантичната структура на думата

Отнесени към лексикалната семантика, изискванията към „идеалния речник“ (от § 2.4.1.) и по-специално за неговата автономност се свеждат, преди всичко, до моделирането на лексикалното значение. Беше вече посочено, че природата на лексикалното значение прави невъзможно създаването на адекватен негов модел, безотносително с модела на лексико-семантичната система, в която то съществува, и че за да бъдат адекватни на изследвания обект, двата модела трябва да бъдат свързани помежду си чрез общи елементи и въз основа на единен принцип. Така се стига до свързването на микросемантичната структура на думата с макро-структурата на лексико-семантичното поле (полета), към което тя принадлежи, чрез общ, еднорангов и за двете структури семантичен елемент.

Наблюденията и практическата работа върху *Семантичния речник-минимум*, който е организиран в две взаимно свързани части: азбучно-тълковна и по лексико-семантични полета, показаха (и доказаха), че този общ и обединяващ елемент е (добре известното от многото остри дискусии²⁵ в теоретичната семантика) **общо значение** на думата. То е централният елемент, свързващ семантичната структура на думата със структурата на лексико-семантичното поле. В микросемантичен аспект думата се състои от значения, каквито те се срещат в различните типове контексти и както се описват в тълковните речници. От системно-структурно гледище тези значения не са нищо друго освен реализирани варианти на думата-инвариант в границите на *лексико-семантичната система* (ЛСС), т. е. *лексико-семантични варианти* (ЛСВ). Всеки ЛСВ може да бъде разложен на *семантични признаци* (СП) - *диференциални* и *интегрални* (известно положение, върху което се гради методът на компонентния анализ²⁶). Така в микросемантичен аспект, основното равнище е равнището на значенията, чийто абстрактен конструктор са ЛСВ с междинни с ДУМАТА елементи: диференциалния СП и интегралния СП. Интегралният СП е това, което свързва различните ЛСВ в единното цяло на полисемантичната ДУМА. Той (и по-точно - съвкупността от интегрални СП в ДУМАТА) е т. нар. тук „**общо значение**“.

Внимателното изследване на макросемантиката на думата показва, че тя огледално отразява или „надстроява“ микросемантичната и структура. Основна единица на макроравнището е лексико-семантичното поле (ЛСП) със същите като в микроравнището елементи: интегралните СП и диференциалните СП. Ето и графично изразеното представяне на структурата на ЛСС с ДУМАТА-семантема като централен неин елемент:

Интегр. СП		'за живеене на хора'
	ЛС Поле	Жилище
Диференц. СП		'сграда'
	ДУМА	КЪЩА
Интегр. СП		'сграда'
	ЛС Вариант	"Сграда за живеене на хора"
Диференц. СП		'за живеене на хора'

²⁵ Срв. напр. преглед и критиката от Пернишка [1993 : 112-124].

²⁶ Срв. по-горе § 1. 2. 2.

От табличната схема става ясно, че всяко определяне на ЛС Вариант без коректива на ЛС Поле е не само несигурно, но и съмнително, както и всяко теоретично твърдение за едното, безотносително към другото. На схемата се вижда също, че 7-те компонента на структурата на ЛС Система (в лявата и средната колона) са абстрактни (теоретични) същности от различен ранг и че те може да се изразяват чрез „думи“, но в тях се влага различно съдържание (което личи и от различното им изписване в примера по компоненти в дясната колона).

И така, за системно-структурната семантика (на микроравнище) са напълно достатъчни (и необходими) термините: (семантична) ДУМА (или семантема), ЛС Вариант и С Признаци. Това най-добре може да се илюстрира чрез две семантично (и азбучно) близки думи, напр. АВТОМАТ и АПАРАТ. Първата се разчленява на два ЛСВ: „автомат 1“ и „автомат 2“, а втората - на три: „апарат 1“, „апарат 2“ и „апарат 3“. Между „автомат 1“ и „апарат 1“ съществува общ СП 'уред'. По този СП думите влизат в общо ЛС Поле (или група от него) с по един от своите ЛСВ и по него се различават от думите от други ЛСП. Освен този общ СП, наречен *диференциален*, „автомат 1“ притежава и друг СП 'прави ред операции сам (без човек)', който пък е общ с „автомат 2“. Такъв общ СП може да се открие и в ЛСВ „апарат 1“, „апарат 2“ и „апарат 3“ - 'група с обща работа'. Тези общи СП между отделните ЛСВ в ДУМАТА се наричат *интегрални*. АВТОМАТ със своя ЛСВ „автомат 2“ по своя диференциален СП 'оръжие' влиза в съответното ЛСП (Война) и т. н. От примера може да се види, че диференциалният СП на ЛСВ „автомат 1“ и „апарат 1“ е нужен и за ЛСП - той става обединяващ („интегрален“) признак - име на ЛСП (или група). За ЛСП е нужно също и понятието интегрален СП, който пък определя мястото на ЛСВ 1 на думата сред другите думи (в един от техните ЛСВ) в полето, т. е. в ЛСП той става различителен ("диференциален"). Необходимото внимание към този факт решава категорично въпроса: от ДУМИ или от ЛСВ се гради ЛСП в полза на ДУМИ в един от техните ЛСВ, тъй като интегралният СП - общ за различните ЛСВ, е необходим изцяло за ЛСП, за да стане там диференциален. Нагледно доказателство за това може да послужи обединяването на думи в т. нар. асоциативни полета и терминологично-класификационните полета.

Освен диференциалните СП в структурата на ДУМАТА съществуват и интегралните СП, които съдържат и *потенциални*, *допълнителни* СП, тъй като примерите показват, че СП може да имат не само чисто лингвистично, но и терминологично-научно или образно-асоциативно съдържание. Според тази разлика допълнителните СП се делят на два типа: *асоциативни* и *научно-таксономични*. Така съществуването на посочените типове СП обуславя съществуването на три типа ЛСВ: 1) диференциални + интегрални СП = *същински лингвистични* ЛСВ; 2) диференциални + интегрални с научно-таксономични (с надделяване на третите над първите) ЛСВ = *тер-*

минологични ЛСВ; и 3) диференциални + интегрални с асоциативни (с надделяване на третите над първите) СП = *образни* ЛСВ. Интегралният СП (който играе ролята на диференциален в ЛС Поле и по-точно съвкупността от интегрални *мотивационни* семантични признаци) пък е т. нар. *общо значение* - семантичен мотив, обединяващ и креативен център (един вид граматика на значението и значенията) в семантичната структура на думата-семантема, осъществяващ едновременно с това и връзката ѝ (чрез нейните ЛСВ) с ЛСП на ЛС Система.

Този модел на значенията на думата просто и непротиворечиво свързва семантичната (микро)структура на думата с (макро)структурата на лексико-семантичното поле в лексико-семантичната система на езика чрез огледалната симетрия [Касабов (1986) 1996 : 147-150] на семантичните признаци (семи), които образуват опозициите между интегралните и диференциалните семи със смяна на ранга им („метаморфоза“) в думата и в полето [1992].

Глава III

ЛЕКСИКАЛНА СЕМАНТИКА

Още самото задаване на въпроса за значението на думата предизвиква респект поради неговото многообразие и поставя дяла поредица от под-въпроси - от най-наивни до най-комплицирани: 1) представлява ли значението на думата отделна „реалност“, т. е. има ли собствено битие и ако има, какво е то (в неговата специфика и за разлика от други „битиета“)?; 2) Има ли значението на думата „реално“ съществуване в естествения език или съществува само смисъл на употребената дума в отделните фрази, изказвания и текстове на узуса?; 3) Действително ли този смисъл е нещо узуално устойчиво (лексикализирано, за да осигурява разбирането в актовете на комуникация), или, тъй като всяка употреба е индивидуална, по-адекватно е да се говори главно за индивидуална семантика?; 4) Ако значението е „значение на думата в езика“, то самата дума какво означава - други думи в този език (т. нар. *valeur*) или нещо друго - мисловни (и следователно субективно-индивидуални) същности или обекти, предмети, неща от „обективната“ действителност? Ако е така, как е възможно „звучащата, материална“ дума да означава идеални мисловни същности или „идеалното, безплътно“ значение да обозначава „материални, физически реални“ неща?

3.1. Нулева степен на семантиката²⁷

След като втората част на първа глава се отнасяше за нулевата степен на езика, изглежда подходящо в отделен параграф на тази глава да се отдели подобаващо внимание на нулевата степен на семантиката. Не може да не прави впечатление, че семантичните теории, независимо от различната им доказателствена сила и степен на убедителност, носят общите белези или на фрагментарност, или на прекалена (без особена практическа полза) обобщеност. Независимо от обема на привличания като доказателство „езиков материал“, представян за лингвистични и семантични „факти“, никоя теория не разглежда семантиката на езика в цялост. Нещо повече - дори не се задава въпросът за границата между семантично и а-семантично, т. е. за началото и края на всяка (каквато и да е) съвкупност от значения и смисъл. Когато става дума за лексико-семантичната система на езика, най-често срещаното твърдение е, че броят на думите и значенията в естествените езици е безкраен (като „нещата в света“) и по тази причина е необозрим - с импликацията, че всеки опит за цялостно изследване е невъзможен или поне безперспективен и следователно е безсмислен.

²⁷ Явна е алюзията на това подзаглавие, както и *Нулева степен на езика* от първа глава по-горе, със заглавията на етапни семиотични произведения в структурализма като на Barthes, R., *Le Degré zéro de l'écriture*, Paris, 1965. и на неговия принцип за неустойчивите и „безкрайни“ интерпретации като *нулева степен на смисъла*, доразвит от деконструктивистивизма на Ж. Дериде, но тук се тръгва от обратна посока.

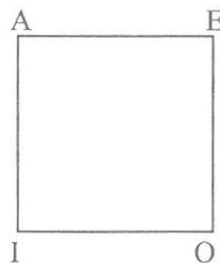
Има ли изход от „джунглата на безкрайното множество на фактите“?

Като начало може да се започне от „нищо(то)“ или да се изследва *възможността* за създаване на формален логически (алгебричен математически) семантичен „език“ на първичните отношения. Семантичните единици (термини) на такъв „изкуствен“ език може да бъдат с неопределено собствено семантично съдържание, напр. *a, b* и т. н., а единственият им смисъл да бъде пресечна точка на логически отношения. Може да се посочат най-простите такива отношения - *и* (+, възможност за съвместно наличие на два термина едновременно - двойно утвърждение, *конюнкция*), *или* (\vee , -, невъзможност за наличие на два термина едновременно - утвърждаването на единия е отрицание на другия, *дизюнкция*), *ако...то* (\supset , наличието на един термин (е пресупозиран от и) имплицира наличието на друг термин, *импликация*).

Посочените основни отношения може да бъдат разглеждани като синтактични правила за свързване, разделяне и включване в съставянето на съждения, но и като семантични правила за изграждането на парадигми от бинарни опозиции по един и същ признак, присъстващ в различни форми в двата термина, т. е. на противоположност (контрарност), на бинарни опозиции по наличие или липса на определен признак, т. е. на противоречие (контрадикторност) и йерархичните отношения на включване (импликация) между породените от тези опозиции комплементарни (подпротивоположни) термини. Ясно е, че семантична парадигма може да бъде установена (построена), изхождайки само от един първичен термин (А). Когато бъде включен като член на парадигма, той (логично) поражда и своя контрарен член (*не-А*). Тези два члена (логично) пораждат техните съответни отрицателни контрадикторни членове (\bar{A}) и ($\bar{\bar{A}}$).

Разгледаните до тук отношения са представени в тяхното системно единство чрез т. нар. *логически квадрат*²⁸, използван като мнемоническо средство за запомняне на отношенията между четирите основни вида съждения в Аристотеловата логика: общоутвърдителни (А), общоотрицателни (Е), частноутвърдителни (I) и частноотрицателни (О), където отношенията А - Е са на противоположност (контрарни), А - О и Е - I на противоречие (контрадикторни) и I - О подпротивоположни (субконтрарни). А - I и Е - О са отношения на подчиненост, представени чрез

Схема I

Възможностите на този логически квадрат (без да е изрично споменат) са многократно използвани като метод на семиотичен анализ, теоретично и творчески

²⁸ Известен още от XI в. и от всеки основен курс по логика. Вж напр. *Философски речник*, С., 1968.

развит от Греймас [1966, 1970, 1979-1986], и е известен след него и като *семиотически квадрат*. Ето и основните части от неговата пространна дефиниция:

„1. Под семиотически квадрат се разбира зрителното представяне на логическата организация (членение) на една или друга семантична категория. Елементарната структура на значението, когато тя се определя - на първия етап - като отношение най-малко между два члена, се опира само на различни типове опозиции, което характеризира парадигматичната ос на езика: то следователно е достатъчно за установяването на парадигма, състояща се от n члена, но то още не позволява само по себе си да се различат в тази парадигма семантични категории, основани на изотопни („родство“, *la parenté*) на различителните признаци, които може да бъдат проявени в тях. Необходима е типология на отношенията, благодарение на която може да бъдат отделени вътрешни признаци, конституиращи дадена категория, от тези признаци, които са странични за нея.

2. Лингвистическата традиция в периода между двете войни предписваше бинарно разбиране на категориите. Само някои лингвисти, като напр. В. Брьондал, твърдяха - опирайки се на сравнителните изследвания на категориите на морфологията, че съществуват многополюсни структури, включващи в себе си до шест свързани помежду си члена. Един от защитниците на бинарността Р. Якобсон сам стигна до признаването на съществуването на два типа бинарни отношения - отношения от типа A/\bar{A} , характеризирани се с опозицията наличие и липса на определен признак, и отношения от типа $A/\text{не-}A$, така или иначе проявяващи (манифестиращи) един и същ признак, който присъства и в двата случая в различни форми. Опирайки се на тези постижения на лингвистиката, стана възможно да се построи типология на междукатегориалните отношения.

3. *Първо пораждаване на членовете на категорията.* Ако наречем опозицията $A/\text{не-}A$ семантична ос, без да изпускаме предвид, че логическата природа на това отношение остава неопределена, ще забележим, че всеки от двата члена на тази ос е способен сам да влезе в ново отношение от типа A/\bar{A} . Представянето на това множество отношения тогава ще приеме формата на квадрат:

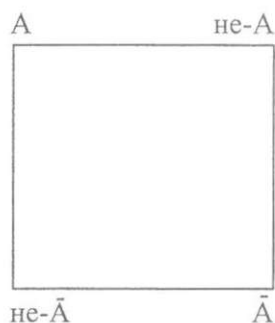

Схема II

Сега остава да се определят тези отношения.

а) Първото отношение A/\bar{A} , характеризиращо се с невъзможност за наличие на двата члена едновременно, ще наречем отношение на *противоречие* (*contradiction*): това е неговото статическо определение. От динамическа гледна точка може да се каже, че противоречащият член (*contradictioire*) \bar{A} (или *не-Ā*) се поражда от операцията отрицание, произведено с членовете A (или *не-}A*). По такъв начин, изхождайки от двата първични члена, може да се породят два нови противоречащи члена (членове от първо пораждаване).

б) Втората операция — това е операцията на *утвърждаване*: осъществена над противоположните членове ($A, \text{не-}A$), тя може да се прояви като *импликация* и да представя

двата първични члена като резултат от пресупозиция на утвърждаваните членове ($\bar{A} \supset \text{не-}A, \text{не-}\bar{A} \supset A$). Ако и само ако това двойно утвърждение произвежда в крайна сметка тези две паралелни импликации, ние сме в правото си да твърдим, че двата първични пресупозирани члена се явяват членове на една и съща категория и че избраната семантична ос е конституираща за дадената семантична категория. Напротив, ако \bar{A} не имплицира не- A и ако $\text{не-}\bar{A}$ не имплицира A , то първичните членове A и не- A със своите противоречаски членове се отнасят към две различни семантични категории. В първия случай се казва, че операцията импликация, установена между членовете (\bar{A} и не- A) и ($\text{не-}\bar{A}$ и A), е отношение на допълнителност (комплементарност).

[.....]

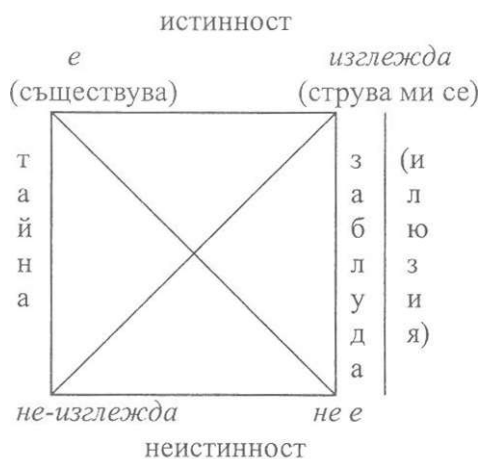
Сега ние можем в окончателен вид да представим това, което наричаме семиотически квадрат:"

Схема III

В този дълъг цитат се съдържа най-важното от идеята и метода за логико-семиотическия квадрат. Той е необходим и сигурен коректив, особено при определянето на базовите, първични за анализа категории. Нещо повече, чрез тази схема на квадрата може да се установят и по-общите вторично породени членове на категорията, както е показано от Греймас със следния пример на следната

Схема IV

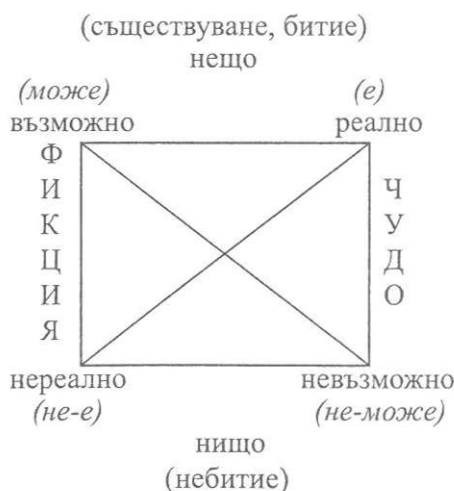

Чрез подробно разгледаните логически и семиотически квадрати може да бъде анализиран всеки неопределен термин (напр. А) от всеки изкуствен език, като още с неговото утвърждаване (полагане) автоматично (по законите на логиката) се пораждаат още 3 взаимосвързани с него в опозитивни (и пресупозиционни подчинени) термини като членове на образувана от тях елементарна парадигма. Така семантиката на всеки „език“ (логически) неизбежно се проявява като „код“ или йерархична парадигма - йерархично структурирана система на базовото ("нулево") ниво на семантиката.

Също така всяка (произволно взета) отделна дума от естествения език, в момента на нейното семантично утвърждаване като реално съществуваща (като функционално единство на план на израза и план на съдържанието), не остава семантично изолирана, а веднага образува парадигма на опозиции от посочения тип, а структурираните йерархии на парадигмите образуват система. Въпреки че термините в естествените семиотични системи като езика са семантично определени (носеци собствено значение) знаци, думи, те също изграждат парадигми на зависимите (от тях опозитивни и подчинени) членове и се оказват включени в определени парадигми на по-общи категории. Това означава, че заедно с тяхното анализиране те биват и категоризирани. Не трябва да се забравя обаче и че, за разлика от формалните системи, естествените езици са репрезентативни знакови системи, чиито термини-думи не са неопределени, а са носители на уникални значения, чрез които се представят «нещата от света».

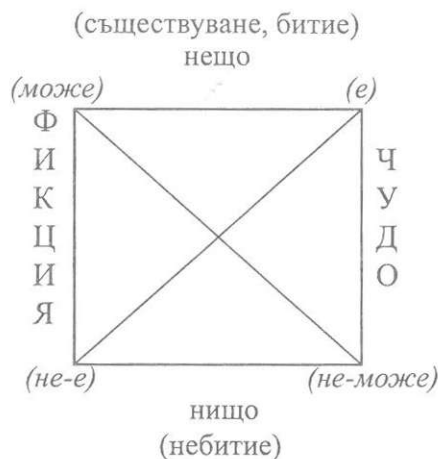
Посочените общи характеристики на думите-знаци в езика най-добре и с най-голяма степен на сигурност може да бъдат анализирани в рамките на своите категории по принципа на логическия квадрат чрез заместване на абстрактно-формалното А с която и да е конкретна дума от даден език, за да се намерят непосредствено свързаните с нея термини-думи, членове на същата категория. Като пример може да се започне с разглеждането на семантиката на думи с най-общо семантично съдържание като **нещо** и **нищо**.

Схема V

Едно повторение в глаголен вариант на Схема V:

Схема Va

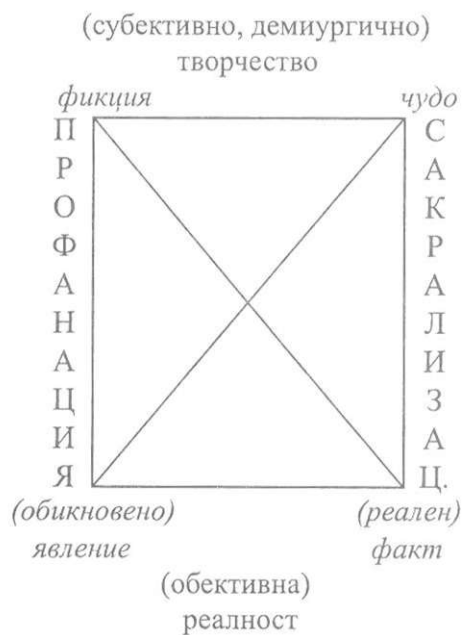

- показва впечатляваща степен на подобие с класическия схематичен анализ на подобни по ранг термини, демонстриран като пример от Греймас чрез т. нар. семиотически квадрат. Срв. Схема IV.

Примерът изглежда случаен, но все пак представлява опит да се започне от самото начало - от най-общите и най-простите думи в семантично отношение. Тази схема показва, че дори да се интересуваме от семантиката само на една дума (била тя и най-сложната или най-простата, напр. **нещо** или **нещо**), тя не може да бъде определена самостоятелно и неизбежно се оказва семантично обвързана с други, от които се поражда. В случая **нещо** е породена от съчетанието на противоположните термини *възможност* (потенциалност) и *реалност* (актуалност), антонимната **нищо** - от съчетанието на получените чрез отрицание противоречиви и (под-противоположни на първите) термини - *невъзможност* и *нереалност*. От съчетанието пък на комплементарните термини *възможност* и *нереалност* (от лявата страна на квадрата) се поражда терминът **фикция**, а от съчетанието на другите комплементарни термини *реалност* и *невъзможност* (от дясната страна на схемата) се получава терминът **чудо**¹⁹. За отстраняване на всяко съмнение в реда и ранга на семантичните пораждателни отношения в схемата може да се направи своеобразна проверка, тъй като новополучените термини **фикция** (литературна - приказна или фантастична във възможните светове на въображаемото имагинерно) и **чудо** (езотерично, религиозно-мистично или митологично) са в отношение на противоположност и също може да бъдат представени във вид на квадрат на следващата

²⁴ Новополучените на този ранен етап на първичен общосемантичен анализ термини като **фикция** и **чудо**, както и **профанизация** и **сакрализация** от следващата схема не трябва да смущават със своята странност или случайност, тъй като, както ще бъде показано при анализа на значението (по-долу), те имат своето логично място в системата.

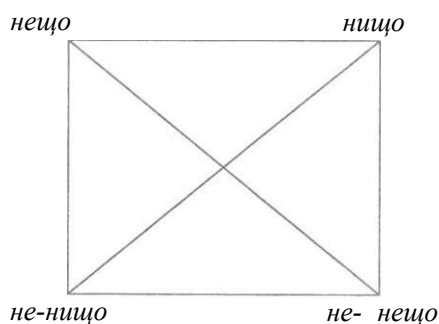
Схема VI

И обратно - получените (чрез семантично пораждане) термини *нещо* и *нищо* са в отношение на противоречие и също може да бъдат представени чрез отношенията им в квадрата.

Тези термини се оказаха (вторично) породени (от по-общите контрарни термини *реално* и *възможно* и техните контрадикторни отрицания). Срв. Схема I, но заради проверката може да се третират и като контрарни:

Схема VII

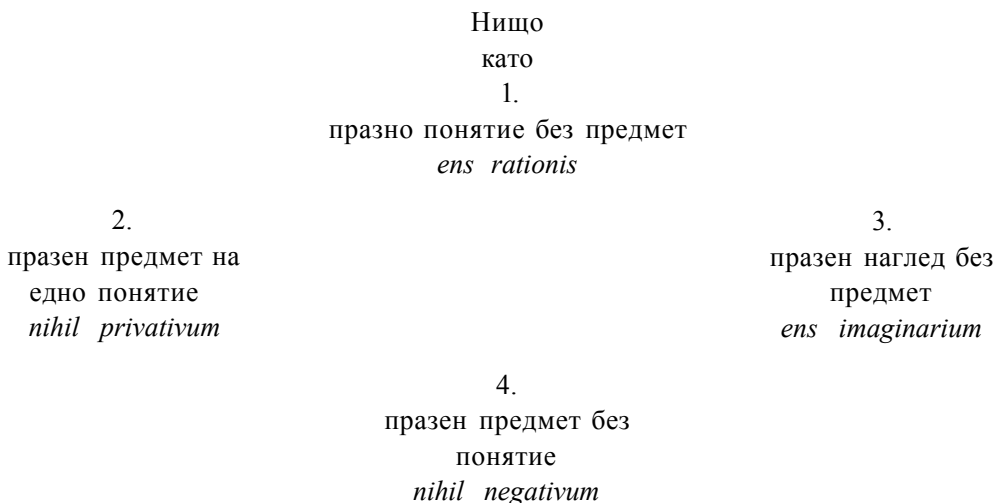
Резултатът е, че такава схема се оказва тавтологична, тъй като комплементарните (пресупозирани) членове като отрицания на първичните (*нещо* и *нищо*) водят до тавтологични импликации (тъй като се оказват тъждествени

съответно с не-нищо и не-нещо). Това е неоспоримо доказателство за правилността на проверяваните първични членове и породените от техните взаимоотношения членове на Схема II. Такова е положението в логиката, където тъждествените членове са взаимозаменими (неориентирани), докато в лингвистиката се анализират думи в различните им значения. Така целесъобразното (с цел проверка) представяне на противоречивите членове чрез схемата на квадрата би могло да доведе и до по-прецизен анализ на семантиката на знаците в семиотиката и съответно на значенията на думите в лингвистиката. Резултатите от такава проверка принуждават към търсене на друго решение в такъв прецизиран анализ.

Заслужава да се отбележи, че още Кант [(1781, 1787) 1967 : 350-351] също търси най-общо изходно понятие и пише, че:

„Най-висшето понятие, с което са свикнали да започват всяка трансцендентална философия, обикн. е подразделението на възможно и невъзможно. Тъй като обаче всяко подразделение предполага едно понятие за подразделяне, трябва да се посочи едно по-висше понятие и това е понятието за един предмет изобщо (взет проблематично и без да се реши дали е нещо или нищо).“

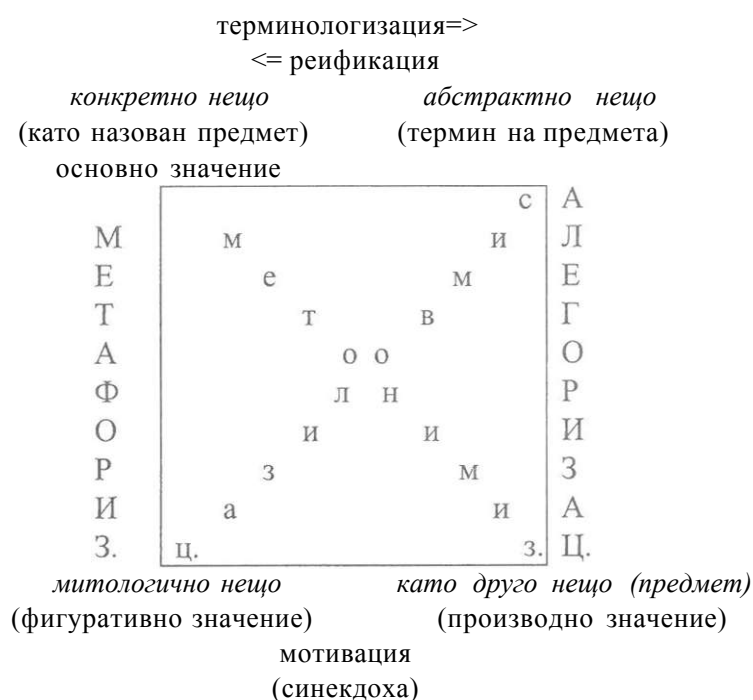
Като решение на проблема за нещото като възможно или невъзможно, той също започва с анализ на понятието *нищо*, представен (подобно на каре) по следния начин:

По същия принцип като *нищо* би трябвало (както отбелязва и Кант-пак там) да се анализира и понятието за *нещото* - 1) като название на «реално» съществуващ предмет в основното му значение (независимо дали се схваща като реално възприемаем, въображаем или мислим, но предимно като реално възприемаем т. е. денотативно-явленчески феномен; 2) като (научно)теоретичен

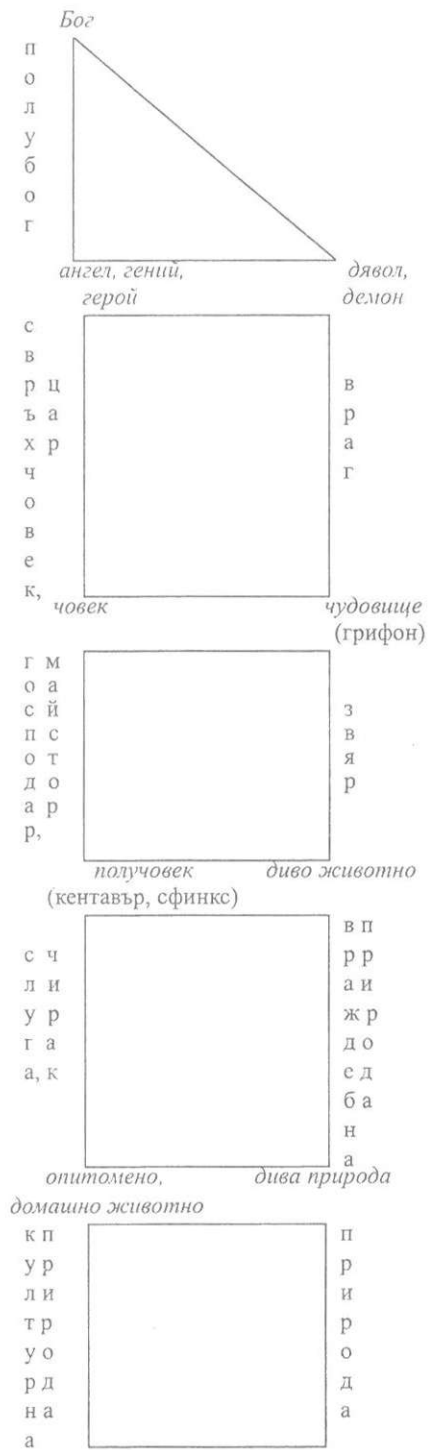
термин на предмета (независимо дали се мисли като общ (категориален), особен или единичен, но предимно като общокатегориален, т.е. десигнативно-същностен ноумен); 3) като фигуративно значение (на предимно въображаем (имагинативно-фикционален, приказен) особен митично-фигуративен предмет и 4) като производно (метонимично) значение на друг предмет със същото название. За избягване на ненужното натрупване на подобни схеми тук *нещото* се представя едновременно като *назован предмет* в различните му модуси и по този начин са представени и типовете значения със семантичните отношения в думата на следващата

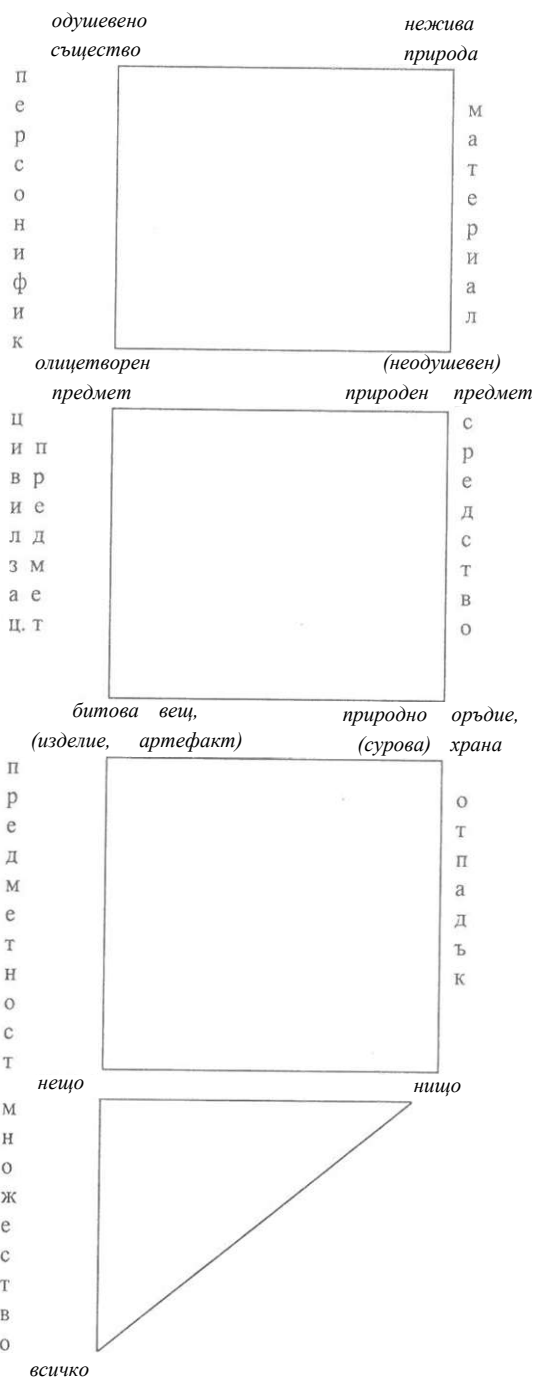
Схема VIII

По-нататък (конструктивно) може да се използва схемата на надградените по степен на общност и семантично включване семиотически квадрати и да се проследи как от най-общия (в семантично отношение) термин, който може да бъде поставен на мястото на първичния термин *нещо*, се пораждат останалите подредни термини-думи в системата на езика.

Схема IX

От тази езикова онтология може лесно да се състави един вид (митологично) езикова картина на света, както може да се намери представена напр. в минимален, «среден» или «пълнен» идеографичен (тематичен) речник или на речник на лексико-семантичните полета. От първия член (*Бог*) на тази йерархия, без особена трудност, може да се съставят теогонии със съответните йерархии в пантеоните на боговете в различните (главно политеистични) религии. Също така не е проблем да се състави пантеон на героите, йерархия на чиновите при ангелите със съответните им имена в ангелологията. Подобно е положението и според противния термин в демонологията и при хтоничните „същества“, както и за митичните чудовища. Също и многобройните сфери на човека - от физиолого-антропологична (тяло, болести) през роднинско-семежна, родова, обществена (със съответните „роли“ във всичките ѝ подобласти), та до производствено-професионално-пазарната и до културно-интелектуално-политическата с всичките им учреждения и (частни, социални и държавни) институции. Дивите животни и одушевените същества, растенията и неживата природа се включват в известните зоологически, ботанически и геологически (популярно-езикови или научни) таксономии (породите опитомени животни и културните сортове растения също са класифицирани в зоотехниката и агрономията). Значителните природни „обекти“ са систематизирани от географията и астрономията. За предметите - природни, оръдия за производство, продукти, битови „вещи“, също съществуват съответните номенклатури в различни специалности и богати списъци за производствените артикули и за асортиментите на пазара. Като олицетворени „предмети“ и персонализирани „обекти“ се проявяват предимно природни или отвлечено-абстрактни същности, а пък общата категория одушевеност е оставила своя „отпечатък“ в детайлно развития и редовно прилаган зооморфен код при назоваването на растения (срв. и Греймас [1970 : 28-30] в примери от популярна езикова таксономия като *меча лапа, вълча уста, орлов нокът, котешко езиче* и мн. др.) и в антропоморфния код при назоваването на части от тялото при животните.

Отляво на схемата попадат термините за *културни* понятия, противопоставени на *природните* отдясно, освен това позициите на всички нива на йерархията отляво са заети от съществителни имена с различна степен на одушевеност, през олицетворението и персонификацията, та чак до *битовата вещ (артефакт)* не само от типа на *кукла*, но и като *фетиши* (предметно олицетворение на житейска ценност) и дори възможно на най-низшето ниво на (неопределеното) *нещо* като напр. *тотем* или *идол*. Това, разбира се, е само една примерна естественоезикова митологична („популярна“) онтологична йерархия без претенции за пълна прецизност и изчерпателност³⁰. Тя обаче се потвърждава от „естествената“ класификация на имената, изразяваща се („универсално“)

³⁰ Както някои модерни когнитивистки теоретични модели като напр. за «голямата верига» на Lakoff, G. , *Women, Fire and Dangerous Things*. Chicago, 1987

и в езиковите структури чрез граматическия строй на типологично различни езици. Категорията *одушевеност* / *неодушевеност* е сред централните³¹ [Пенчева 1998] при класификацията на съществителните (а и прилагателните, някои числителни и местоимения, и дори при транзитивността на глаголите). Според тази двудялба съществителните се делят на собствени и нарицателни имена, като одушевените съществителни могат да носят и лични собствени имена. Известно е, че в разряда на одушевените се включват живите същества - хора, животни и представяните като живи - *дявол*, *кентавър*, *дракон* и дори *кукла* или *огън* (напр. на Зевс у Омир). Боговете имат лични собствени имена - *Кронос*, *Гея*, *Зевс*, *Адонис*, *Вишну*, *Шива*... (и дори нарицателното име в езика на дадена монотеистична религия се схваща като собствено - *Бог*), също и дяволът (от което произхожда сатанинство), (арх)ангелите - *Михаил*, *Гавраил*, гениите се идентифицират с имената на съответните хора или градове, които покровителстват, героите от *Ахил* и *Херакъл* през *Давид*, та до *Рамбо* - също имат имена (и нерядко биват обожествявани), лични имена имат и кентаврите - *Хирон*, *Фол*, чудовищата - *Горгона-Медуза*, *Минотавър*, *Дракон*, *Змей-Горянин*, хората - *Александър*, *Георги*, *Мария*, домашните любимци и добитъка - *Шаро*, *Белчо*, *Дорчо*, *Фюри*, *Буцефал*, *Росинант*, одушевените същества (в тесен смисъл на термина) - врачето *Чик-Чирик*, олицетворените (и персонифицирани) „предмети" - *Победата (Нике)*, *Справедливостта (Темид)*. Освен куклите - *Мими*, *Синди* или *Барби*, дори и артефактите може да носят свои „лични" собствени имена - като *Нотунг* (мечът на Зигфрид) или *Ескалибур* (мечът на крал Артур) или имената на емблематичните за типа продукт производствени и търговски марки - *Мерцедес*, *Ферари* и *Порше* за коли, *Харлей-Дейвидсон*, *Ямаха* за мотоциклети или *Аидас* и *Бенетон* за спортни обувки или дрехи. Одушевените имена имат различни морфологични форми за число, род, в парадигмите на склоненията (в езици със запазена морфология на падежната система), различни са и местоименията, както и числителните (*един*, *двама*, *трима* срещу *един*, *два*, *три* и т. н.). Специален разделна олицетворените нарицателни имена, достигнали до *персонализация* (от много от които са образувани лични собствени, напр богините на победата, на справедливостта и правосъдието, боговете на ветровете в гръцката митология и мн. др.). Олицетворението и персонификацията (и инкарнацията, одухотворяването, реификацията) не са само реторично-стилистични фигури - алегория и метафора в мита, баснята и поезията, а преди всичко лексикално-семантична база за образуването на преносни значения на думите в езика със сериозни особености на граматичното формообразуване.

³¹ Обсъждана е във всяка граматика и реторично-стилистична тория на тропите и фигурите, както и изследвана от различни, обикн. структуралистски позиции (от антропологична, лингво-антропологична, лингво-типологична, митологична, литературна). За обстоен и подробен преглед на библиографията и идеите за централната езикова категория одушевеност вж. посветения на тази тема труд - Пенчева, М. *Човекът в езика. Езикът в човека*. С., 1998.

Странно е на пръв поглед, но изглежда, че общоналожилото се мнение за принципната разлика между семантиката на одушевени и неодушевени и особено между нарицателни и собствени (и лични) имена не се съгласува с фактите от приведените примери. Напротив, внимателният и цялостен анализ показва поне, че значението е феномен със сложна структурирана същност и многолики проявления с всеобхватни рефлексии и последствия за граматичната структура и за цялостната система и функциониране на езика.

Последната схема е представена планиметрично поради дадените условия за изписване, но всъщност двата върха на йерархията (*Бог* и *Всичко*) съвпадат и тя образува антропоцентричен кръг. Според епистемологичните предпочитания на модерната позитивистична и постмодерната неопозитивистична доктрина *Бог* може да бъде заместен с *Космос* (или *Вселена*, *Универсум*), *дявол* с *хаос*, *герой* със *супермен*, *чудовище* с *извънземно*, *получовек* с *киборг* и т. н. Нищо не пречи схемата да се чете и обратно, т. е. да бъде обърната с главата надолу или ***всичко*** да бъде заместено с *вселена* (или *космос*), *нищо* с *хаос*, (*неодушевен*) *предмет* с *природа*, *битова вещь* със *стока* и т. н., и да добие вещно-центричен вид. Проблемът е там, че такава онтология не се различава по принцип от нещо, което също може да бъде наречено митология (или по-точно - в дискурсивно развитие - идеология), но модерна и позитивистична. В екстремния й (политикономически) вариант *дявол* може да бъде заменен с *класов враг*, *герой* с *партиен функционер*, *чудовище* с *рenegат*, *получовек* с *лумпен*, *човек* с *член на работническата класа* и т. н. - въпрос на вкус, т. е. на ценностна система (аксиология). По-важното в случая е, че опозициите и йерархичните отношения остават едни и същи.

Според подобни предпочитания целият текст на този параграф може да се чете и обратно, т. е. отзад напред, като се започне от последните схеми и се стигне до първата (с логическия квадрат). Така, вместо теория на конструиране на йерархичната система на смисъла от нулевата му степен - ***нищото***, се получава неволен „принос“ към постструктуралистката (Бартианска) или деконструктивистката (Деридианска) постмодерна теория, т. е. свеждане на семантиката не само на синтактиката и на текста, но и на парадигматиката на езика до ***нищото*** - нулевата й степен, а оттам - до нулевата степен на езика.

3. 2. Елементарен модел на значението

Предложеният метод на семиотическия квадрат ясно показва, че членовете на семантичните категории не се определят субстанционално, а изключително като пресечни точки, като крайни точки на отношения, което удовлетворява Сосюрвия структуралистичен принцип, според който „в езика няма нищо друго, освен различия“. Те са само условия за полагане (инвестиране) на смисъл на първата позиция (А), който се свързва със семантиката на взаимоотношенията (породени)

членове, които не се определят случайно или субективно, а по строги логически правила (със съответните операции на проверка на всяко ниво).

Компонентите на езиковия знак може да бъдат дедуктивно-теоретично изчислени чрез посочените конструктивните възможности. Така напр. от контрадикторното отношение на опозиция между двете основни категории, които тук ни интересуват: *език и съдържание* (като А и не-А) може да се получат и техните контрадикторни (импликационно) допълнителни членове: *реч и израз* (съответно като \bar{A} и $не-\bar{A}$) във вида на квадрата на Схема II и на Схема I: където от противопоставянето на основните термини **език** (А) и **реч** (Е) се получават съответните им противоречиви (О на А) и (I на Е) със съответните им подчинени (I на А) и (О на Е) производни термини *не-реч* (I) и *не-език* (О).

По същия модел може (след това) да се противопоставят **език** (като А) и **съдържание** (като Е), от които се пораждат съответните им противоречиви (контрадикторни) и под-противоположни (субконтрарни) термини: *не-език* или **реч** (О) и *не-съдържание* или **израз** (I).

Дори ако се разглежда в абсолютна статика, думата като знак съдържа четири базови елемента като компоненти на двете принципни дихотомии: *език / реч* и *съдържание / израз* (означаемо / означаващо и обозначаемо / обозначаващо), а точката на пресичане между тях е търсеното значение (означено с ? или с x). Вж. следната схема (X) като обобщено представяне на този логически квадрат.

Схема X

	Съдържание	\leftrightarrow	Израз
Език	<u>Означаемо</u>		<u>Означаващо</u>
\updownarrow		$\frac{?}{x}$	
Реч	<u>Обозначаемо</u>		<u>Обозначаващо</u>

Ако между плана на съдържание и плана на израз бъде въведена сферата ($\leftarrow \rightarrow$) на формалното (vs. субстанциалното - третата структуралистка дихотомия, предложена от Йелмслев [(1943) 1961]), точката-значение се разгръща и очертава отсечка. С въвеждането пък на психологическата сфера (\updownarrow) на езиково-речевия процес на речевата дейност между езика (като потенциална (логическа) система) и речта (като актуално рефериране чрез предметно обозначение към (физическите) „неща от света“) точката-значение се разгръща и очертава отсечка, и перпендикулярна на първата, и така двете отсечки очертават собствена област (централното каре в схемата) на значението в областта на

психологическото и субстанциално-формалното. Тази схема на думата-знак е представена в нагледен табличен вид на

Схема XI

Съдържание		Знакова функция (Означение обозначение)		Израз
Субстанция	Форма	Форма	Форма	Субстанция
Език (<i>langue</i>)	1) означаемо	2)	3) означаващо	Психологическа
Езиково-речева дейност (<i>langage</i>)	4)	5) значение	6)	Психическа
Реч (<i>parole</i>)	7) обозначаемо	8)	9) обозначаващо	Психо- физиологическа

Почти точно такава схема с идеално развит анализ на елементите на езиковата единица може да се намери в работите на Атаян [1981, 1987 : 188, 195] (без да се споменава нито за класическия логически квадрат, нито за семиотическия квадрат на Греймас):

Схема XII

	СЪДЪРЖАНИЕ	←----- -----→	ИЗРАЗ
ЕЗИК	1) десигнат = означаемо	2) десигнация = означение	3) десигнант = означаващо
↑↓	4) конотат = значимо	5) конотация = значение	6) конотант = значешо
РЕЧ	7) денотат = обозначаемо	8) денотация = обозначение	9) денотант = обозначаващо

„където: 1-2-3 - езиков знак, 7-8-9 - речев знак, 4-5-6 - езиково-речев знак, свързващ, «конотиращ» първите два; 1-4-7 - семантичен знак, 3-6-9 - фонетичен знак, 2-5-8 - семантико-фонетичен знак. В центъра на знаковото функциониране е разположено **значението** (5) - единство, от една страна, на логическото означение (2) и предметно-фактическото обозначение (8), а от друга страна, на «значимото» (4) и «значешото» (6). Такова разпределение на термините, както изглежда, се корени в приетата сло-

во-употреба: «думата **означава** понятие», но «**обозначава** предмет», а като цяло то нещо «**значи**»: значението е винаги значение за някого/нещо (понятие за предмета, израз за съдържанието и т. н.), изход извън себе си, конотация с близкото на него: динамизъм, най-много съответстващ на функционалната природа на езика.

Преди всичко, когато се разглеждат елементите на езиковата репрезентация, пълнозначната (семантична) дума от съвременна семиотична гледна точка (като словесен «семантически знак», както и всяко езиково-речево образувание), тя се оказва (най-общо) специфично знаково раздвоение на съдържателния (стихия на предикацията) и изразния (стихия на комуникацията) момент или аспект."

По същия принцип на квадрата Атаян [пак там] стига до производната схема, в която са представени референтно-денотативните отношения в знака.

Схема XIII

РЕФЕРАТ (трансцендентен знак)	РЕФЕРЕНЦИЯ (интенционален трансцензус)	РЕФЕРЕНТ (иманентен знак)
(1) десигнат = означаемо, неезикова същност	2) десигнация = означение същностно-понятийна конотация	3) десигнант = означаващо, понятие
(4) конотат = значимо, същностно- явленческа конотация	(5) конотация = значение, конотация на всички конотации	(6) конотант = значещо, понятийно-звукова конотация
(7) денотат = обозначаемо, неезиково явление	(8) денотация = обозначение, явленческо-звукова конотация	(9) денотант = обозначаващо, звук

„Така понятийното съдържание на думата в езика означава (отразява) някаква неезикова същност (нещо, **представяно** в дадено отношение като същност), звукът на речта обозначава (изразява, замества) явление и т. н. Значението на трансцендируемия знак - Brennpunkt на конотацията е конотация на всички конотации в центъра на структурата на знаковата микросистема. Абсолютно означаемо в онтологичен план се явява в този случай същността на предмета (независимо от това как се разбира този термин), абсолютно обозначаващо - речевият звук, другите звена са от промеждутъчен характер. Гносеологически - mutatis mutandis - положението е обратно. Движенията от 1 към 9 са от доминантно-онтологичен, а обратните движения - от гносеологичен порядък."

Тази част от теорията на Атаян за езиковия знак и значение беше цялостно изложена като най-икономичен и полезен начин за достатъчно ясна ориентация в безбройното разнообразие и терминологични недоразумения в областта

на семантиката³², както и за да послужи за терминологична база на по-нататъшното изложение.

3. 3. Общ модел на лексикалното значение

В параграф 3.1. бяха разгледани проблемите на пораждането на знака с оглед особеностите на езиковия знак и йерархичното пораждане на останалите хиперонимични, еднорангови и хипонимични знаци от базовите термини *нищо* и *нещо* (срв. Схеми I - IX), т.е. според отношенията им на системни опозиции или на езика като структурно организирана система („код“) от „иманентни“ знаци - в *парадигматика*. Параграфите 3.2 и 3.3. са аспектиално насочени към елементите, съставляващи лингвистичния знак, и към значението като динамичен център на знака и функционално ядро, обединяващо неговите компоненти в отношенията им на десигнация, денотация и референция, т. е. на знака в аспекта на означаване или на езика като репрезентативна знакова система от „трансцендентни“ знаци, свързващи „естествените знаци на неезиковия реален свят“ с „условните“ езикови знаци - в аспекта на *семантиката*. Синтагматичният (под)аспект (на синтактиката) и (интер)комуникативният аспект на прагматиката на езика ще бъдат оставени за по-нататъшно специално разглеждане в същата парадигма.

От последните схеми се вижда, че значението на езиковия знак не е *статично*, а *динамично* единство и ако то е такова единство на логическото означение (2) и предметно-фактическото обозначение (8) от една страна, а от друга - на „значимото“ (4) и „значещото“ (6), тъй като, най-общо казано, „думата **означава** понятие“, но „**обозначава** предмет“, а като цяло то нещо „**значи**“, то значението е винаги значение „за някого / нещо (понятие за предмета, израз за съдържанието и т. н.), изход извън себе си, конотация с близкото на него: динамизъм, най-много съответстващ на функционалната природа на езика.“ (срв. коментара на Атаян към Схема XIII, както и предишната Схема XII). Това означава, че значението не е и не може да бъде нито само десигнативно, нито само денотативно, нито само значимост, нито само конотация, тъй като то е сложна езикова форма, образувана от функционалното взаимодействие на всички компоненти на знака в процеса на езиково-речево означаване. То е сложно организирано динамично цяло, тясно свързано с (изброените) елементи на езиковия знак и в неизбежна зависимост от тях. В (системата на) езика то е предимно десигнативно, в речта - предимно денотативно, като съдържание е предимно сигнификативно значимо, а като израз - конотативно (съ)значещо. Само по себе си, така както го схващаме изолирано (напр. като заглавка в речник), т. е. в хипостазиса на деликатно равновесие между компонентите на знака, от които

³² Подробен преглед и богата библиография по този въпрос у Апресян, Ю., *Лексическая семантика. Синонимические средства языка*. (2 поправено и допълнено издание) М., 1995., както и системен преглед на разбиранията за термина **значение** у Комлев, Н., *Компоненты содержательной структуры слова.*, М., 1969, стр. 5-26.

е породено, значението нещо „значи“. То съдържа семантиката на тези компоненти в компресирано, кондензирано състояние, черпи постоянна енергия от напреженията между тях и е ядро за излъчване (еманация) на разнообразни конотации и за пораждање на нови смислови нюанси и значения.

При това положение значението е своеобразен „знак“ в рамките на цялостния (комплексен) езиково-речев знак. Най-директно това между- или вътрешнознаково отношение във връзка с бесплодните спорове дали значението „влиза“ в знака или не е изразено от Степанов [1975 : 9-10]:

„Първо, фонетичната дума играе ролята на знак на смисъла (сигнификата). Второ, фонетичната дума заедно със своя смисъл... играе ролята на знак на предмета (денотата, референта). Трето, в конкретното изказване... целият комплекс (целият семантически триъгълник) може да играе ролята на знак на друг, нов предмет.“

Посочената релативност на значението като знак в знака много ясно личи и просто и непротиворечиво се обяснява чрез схемата - значението (5) е съдържание, (о(бо)значаемо на означаващото акустично понятие - фонологична дума - десигнант (3) и означаемо на обозначаващото -фонетичната дума (8), както и на акустичния образ (конотант 6) като звуково-символично «значащо». Същевременно то (значението 5) е израз (о(бо)значаващо на означаемого) понятийно-езиково (сигнификативно или същностно) съдържание (1) и означаващо на предметно-речевого (денотативно или референтно) обозначаващо (7), както и на езиково-речевого образ (конотат 4) като предметно-същностно «значимо». И накрая - то (значението 5) е въобще израз на потенциалното означение (2) в комуникативни актове на изказване) и съдържание на актуалното обозначение (8) в такива актове на възприемане). Само за себе си (в идеално равновесие, както напр. в поезията) значението (5) е жив «пълнокръвен» образ (на обозначаемия предмет), обогатено от отношенията му с всички останали (1-4) и (6-9) конституенти на цялостния знак като конотативни (потенциални символични) значимости.

Отношенията на значението като съдържание на цялостния план на израза с останалите (изразни - 3-6-9) конституенти на знака е интересен проблем, особено що се отнася до т. нар. звуков символизъм. Той е свързан с генералния въпрос (не само за произхода, но и за същността на езика) за „господаря на имената (*κυριότης τῶν ὀνομάτων*)“ или за естествеността / условността, конвенционалността ("по природа" като *φύσει* или „по закон“ като *νόμῳ ὄν* в *Кратил* на Платон (или *θέσει* в Александрийската епоха), а й в цялата антична философия на езика - на връзката между звучене и значение на езиковите знаци. За семантична работа като тази обаче е достатъчно проблемът с «вътрешната форма» (реализиращ обединенията на плана на израза с плана на съдържанието в думите) на този етап да се сведе до това, което е познато като **етимон** (*ἔτυμον* 'достоверно значение') и „душа на думата“, а вниманието да се насочи към другата - «фигуративната вътрешна форма» [срв. Марти 1918] като

мотив (именно като минимална смислова единица за проява на специфична духовна същност и характерно вдъхновение и тяхното схващане, обяснение) - обединяващ значенията в думата (и определящ системните отношения на думите помежду им).

В посочения аспект по-важни са проблемите за значението като символичен израз на различните възможни съдържания на думата в езика. Значението е символично и то - двойно символично - и като породено от специфичното обединение на смисъл и звучене, но и като специфично предметно-същностно единство. Такава гледна точка пряко отпраща към класическия в семиотиката възглед за значението като *интерпретанта*³³ на знака. Понятието пък за интерпретация неизбежно се свързва с разбиране. За какво разбиране може да става въпрос? В комуникативната ситуация е необходимо разбиране на знака-дума като адекватна идентификация на обединението на плана на израза (фонологично) и плана на съдържанието (смислово), както и ефективното му различаване от сходните (фонологично или семантично) знаци. В рамките на така разпознатия цялостен, комплексен знак е необходимо познаване, знаене или разбиране на неговото съдържание, което няма друг израз освен значението. (Разбира се, че за да афицира съзнанието, даден „предмет“ по някакъв начин и в някакво отношение се е оказал интуитивно забележим чрез това индивидуално особено, което „излъчва“, но още в момента на първия акт на разбирането му той става знак и започва нещо да значи, т. е. добива значимост и развива значение.) Смисловото съдържание обаче е сложно за разбиране, тъй като то е синкретично обединение на различни категории. Това съдържание е същностно-явленческо или понятийно-предметно, така че разбирането му се отнася до обозначавания (денотиран) фактически предмет-явление, към който се отнася (реферира) това, което се възприема (непосредствено), представя (въображаемо-образно) или мисли (понятийно-идейно) като същностно за него. При това положение явленческо-фактическият предмет може да се прояви или а) в непосредственото му възприятие, или б) в характерната представа за него, или в) в мисълта за него като същност на предмета. Това са различните степени на предметност в проявата на предмета, които се фиксират в значението - а) речево-ситуативно при обозначаване, б) езиково-речево комуникативно значимо и в) езиково-системно при означа-

³³ Основен термин в знаковата теорията на Пърс - възникващ в съзнанието, в резултат на въздействието на знака (наречен «representamen»), 'еквивалентен или по-разгърнат знак' с иконичен характер, заемащ позицията на 'идеалния корелат на предмета' в неговия семантичен триъгълник и основание за идеята му за неограничения семиозис, където интерпретантата (сигнификаты) на един знак се проявява като сигнификант на друг знак и т. н. до безкрай. Срв. Peirce, Ch., *The Essential Peirce, Selected Philosophical Writings*, vol. I, II., Edited by N. Houser and Ch. Kloisei., Indiana Univ. Press, 1992. Преведено в тази форма на бълг. от англ. *interprétant* с цел избягване на нежелателно двусмислие и смесване с интерпретант 'интерпретиращ (знака субект)', както и неволни асоциации с постмодерни и деконструктивистки теории за безкрайната интерпретация.

ване. Значението (5) пък изразява тези изброени видове съдържание - означаемо или десигнат (1), значимо (4) и обозначаемо или денотат (7).

Самият предмет като „извънезиков“ подзнак в езиковия знак е термин, обвързан с много проблеми. Необходими са някои уточнения, за да се говори по-прецизно за него. По-горе (в параграф 3.1) всяко възможно *нещо* изобщо бе представено като *назован предмет* в различните му модуси (на Схема VIII), където по същия принцип както *нищо* се анализира и понятието за *нещото*, което се представя като *назован предмет* - 1) название на «реално» съществуващ предмет в основното му значение, независимо дали се схваща като реално възприемаем, въображаем или мислим, но предимно като реално възприемаем, т. е. денотативно-явленчески, предметен феномен, 2) (научно)теоретичен термин на предмета, независимо дали се мисли като общ (категориален), особен или единичен - собствено име, но предимно като общо-категориален, т.е. десигнативно-същностен ноумен); 3) като фигуративно значение (на предимно въображаем, имагинативно-фикционален, приказан) особен митично-фигуративен предмет и 4) като производно (метонимично) значение на друг предмет със същото название.

Като илюстрация на предмета изобщо може да се вземе един краен, но ясен пример, за да се разсъждава просто. Нека този предмет бъде определен човек. Човекът, както и другите предмети, също е някакво (ограничено и заемащо място в пространството триизмерно) тяло. Ако с нещо възбуди (афицира) нечие съзнание, как се възприема той (сред всичко останало като неразличим фон и за разлика от другите (хора) като него на различните фази на достатъчно приближаване и запознаване с него? 1) Като силует. 2) Като тяло с определени качества - дебел, слаб, нисък или висок, атлетичен, прегърбен и т. н. 3) Като цялостен жив подробен образ (ейдос, в случая - на живо същество). 4) Като физиономия, лице с определени черти. 5) Като жива (човешки) интелигентна личност с определено име (Петър, Иван, Александър), проявяваща мисъл (съзнание), воля, чувства. Всичко това създава идеята за същността на този човек. По коя от всички тези фази може да се съди за този човек-личност или кое я изразява, за да бъде тя истински, същностно разбрана? По всяка от тях, разбира се, но интуитивно, т. е. не е ясно как и по какво е разбрана. Единствено за лицето като физиономия с характерните му, физиогномични черти и мимики може да се каже, че то нещо «говори», дори и човекът да е няма. Причината е, че лицето е символичен представител на целия човек-личност. Не само метонимичен лик-заместител (образ), а именно символичен изразител на цялостния, богат с характерни подробности, единен образ с отделните му части, представящ го в неговата вътрешна специфика и характерна разлика с всичко друго (хора, предмети). Символичен, защото изразява най-същественото в специфичното обединение на материално (телесен образ) и идеално (личностен образ), за да може да изрази същественото и от едното, и от другото в най-същностното за човека - тях-

ното единство. (Ако на (1) съответства силуетна скица, то на (4) съответства портрет или шарж и карикатура в изобразителното изкуство. Не е случайно и това, че в изкуството на пантомимата мимовеите като актьори играят ролите и представят героите си с цялото си тяло - позиционно владеене на сценичното пространство и преместване в него, фигура, жестове, но (тъй като не говорят, а значи - и не могат да разкажат-интерпретират) се изразяват предимно с мимики. Има и още една допълнителна позиция в това разгърнатото сравнение - очите - израз на най-интимното от лицето-личност (негова душа и мотив) - силно впечатлително-впечатляващо и дълбоко чувствано, но обикновено неразбираемо.

Ако цялата изложена йерархия се преведе в по-абстрактния план на понятиено-логичното, се получават съответните степени - 1) някаква (в случая човешка) отделна единица, 2) някакво нейно свойство, 3) категория (в случая хора), 4) термин (напр. социален - цар, гражданин), 5) собствено лично име, напр. Александър Филипov Македонски. Проблемът е в това, че тези степени, съставляващи съдържанието на понятието за дадения човек, нямат пряк израз, освен символично - чрез термина (4) като тип езиково значение, а той на свой ред - чрез популярното езиково значение - „физиогномичния образ" (4). Не е случайно, че „изобразяването" му в изкуството обикн. е във формата на (живописен или скулптурен) портрет, а езиковото му изразяване - чрез езиковото (енциклопедично) значение на името. Ако няма тази единствена възможност, същността на човека остава неизразена, а той остава само със собствено име (5) като - статистическа (човеко)единица (1) в социологическа квалификация (2) и в класификационна систематика (3). С други думи, това е логическа схема, а нейното изразяване е един вид «граматика» на тази схема и това е достатъчна причина всяка (историческа, известна, случайна) личност да бъде винаги и навсякъде (в енциклопедии, биографии и под.) представяна според правилата на тази «граматика». Както ще бъде показано по-нататък (в края на следващия параграф), тази граматика е „героично-митологизираща", за разлика от обезличаващия характер на схемата.

От примера за човека може да се премине към предмета и неговото изясняване. Преди всичко примерът показва, че за разбирането (на същността) на човека няма съществено значение дали той е непосредствено възприемаем, въображаем или се мисли за него. Това важи и за предмета. Има разлика в това, че изглежда човекът се мисли като единичен (с лично собствено име), а предметът или като единичен, или като категориално всеобщ, или като особен. Както беше показано обаче, определеният човек може и да се мисли понятиено като единичен, но се изразява „митологично", т. е. като всеобщ, и като „герой", т. е. като особен. Съответно „героично-митологизиращата" граматика без особени проблеми „дегероизира" собствените имена в нарицателни (за предмети) и обратно - „героизира" и фетишизира нарицателни имена до собствени.

Освен това от примера се вижда, че на мястото на човека би могъл да бъде поставен всеки предмет с неговия цялостен образ (3 - ейдос със съответните му - силует (1) и (2) фигура с определени качества), езиково символизиран (4) като характерен физиогномичен представител-образец на предмета (на фона на всичко неразлично останало и за разлика от другите като него) и предметът като (митично) жив, като живо същество (5). Логически интерпретиран, той е определен (1) предмет с някакви свойства (2) от определена категория (предмети - 3), представен и същностно интерпретиран чрез съответен му термин (в науката, която го изучава - 4) и при евентуална особена значимост за езика - предмет «с главно П» - собствено име (5).

ВТОРА ЧАСТ

ОСОБЕНА (СПЕЦИАЛНА) ТЕОРИЯ НА ЗНАЧЕНИЕТО

Глава I

ОБЩА СИНОПТИЧНА СХЕМА НА СМИСЪЛА И ЗНАЧЕНИЕТО

1. Общата (синоптична) схема на смисъла и значението на лингвистичния знак представя семантичните възможности на думата-знак като основна единица на естествените езици с основните ѝ компоненти и във всичките им взаимовръзки на СХЕМАТА на вътрешните корици на книгата.

Светлите (не плътно черни) линии между редовете показват, че вертикално надредните термини от така отделените нива означават различна степен на осмисленост на думата и в този смисъл представляват отделни нейни *компоненти* - еднородни по степен в своето характерно ниво, но различни (по-висши по степен) в своите колони на по-горните нива. Плътните черни линии ограждат изразните езикови форми (като единство от звучене и значение-смисъл) сред всички компоненти на цялостната дума-знак.

Елементите на *схемата* може да бъдат проследени по *типове* (разпределени по вертикалните колони) и по *степени на знакова осмисленост* (представени в хоризонталните нива), както и в аспекта (от гледна точка) на всеки един от тях и във фокуса на (със специално внимание към) *всеки от компонентите* поотделно.

Синоптичната схема на семантиката на лингвистичния знак представя в тотално единство всичките 66 термина за семантичните и конститутивно свързани със семантиката на знака форми (номерираны последователно от № 0 до № 62 + №№ 3.а), 33.а) и 36.а), които я съставят³⁴. Тези компоненти може да бъдат разбирани като генерално разпределени в *две* (неномерирани принципно различни) *колони*: на *съдържанието-смисъл* като възможност за изследване по принцип в две форми - *логическа*, „*идеална, чиста* " *форма* (подколона I.) и *интуитивна предметно-същностна форма* (подколона II.), и на *израза на смисъла* като също такава принципна възможност в *лингвистична семантична форма* като *име, название* (възможност за номинация) или *ДУМА в ЕЗИКА* (подколона III.). Те се проявяват чрез *интерпретатив-*

³⁴ Сrv. друг тип многочленна класификация, от която концептуално е повлияна тази Схема, но е развита по други принципи и с други цели в Лосев, А., *Философия имени*. В: Самое само, М., 1999 (1 изд. 1927).

ните изрази (семантични и граматични) форми (в очертаната с плътни черни линии област на подколона IV.). Като допълнение (над тази подколона) са представени *формите (и съответстващите им науки) за езиково изразяване на смисъла - семасиология, реторика, поетика и граматика* (за разлика напр. от логиката (I.) или диалектиката (II.) като науки за неизразните „идеални, чисти" или „предметно-същностни" форми).

В първата колона отляво (I.) е представено *понятието* (1) като логическа „идеална, чиста" форма с неговите компоненти: (*собствено*) *име* (6); *термин* (14); (*предметна*) *категория* (26); *имплицитната предикация* (или *категорема* - 37) с *нумеричната единичност* (на едно отделно нещо - 43); и *качеството* (*акцидентия* - 44). Във втората колона като интуитивна предметна същностна форма (II.) е представен *предметно-същностният интуитивен образ* (2) с компонентите му: *одушевен образ* (7 - като *жив* ("митичен") образ); *идеално-предметният цялостен образ* (27 - като *фигура* на съответен фон „в рамка" или „кадър"); *образецът на цялостния образ* (37 - като *модел, еталон, „икона"* за всеки такъв образ); със *схемата* (45) на *предметния интуитивен образ-фигура* - структурна схема на взаимоотношението на неговите части, елементи (като скелет, силует, идеален контур на предметния образ); и *формата* (46), представляваща характерните признаци или качествено съдържание на частите и на цялостния *предметен интуитивен образ* (като различен от другите като него). В тази колона попада и самият «реален физически» *предмет* (55). Третата колона (III.) представя компонентите на *езиковия символ* (3.) Това е колоната на лингвистичната семантика, чрез формите на която се изразяват логическата (от колона 1.) и образната (от колона 2.) семантика. Тя обхваща цялата област, очертана с плътна черна линия около централния компонент на *общата схема - символа* (15) - изразител на типовете, родовете и видовете смислово съдържание - представящ всякаква „езикова" (знакова съдържателна) изразност в широк смисъл и потенциален и актуален вербално-езиков изразител.

Хоризонталното разпределение на *схемата* е представено в *девет* (индексирани с нула + латинска буквена номерация) принципно различни *нива: О., А., В., С., D., E., F., G., H.*

Ниво *О.* е разделено на две колони в два реда. На долния ред в първата колона е представено *променливо-протичащото (неустойчиво-подвижно) явление* (61) като формална възможност (потенция, обективна тенденция) и действителност (актуалност) от Света като цялост, Универсум. По този начин още тук, от самото начало се проявява необходимото (феноменологично) „въздръжане" от всякакви интерпретации на битието за избягване на общо-философски презумпции и онтологични предубеждения като база за различни идеологизации. На същия ред, като такъв вид явление, е представен *звукът* (62.) като най-просто звучене - издавано от всякакви шумово-звукови източници и възприемаемо чрез слуха. На по-горния ред от същото ниво (*О.*) в първата колона е разположена *вещта* (59) като „нещо " с характеристики на относителна

самостоятелност и устойчивост (но неартикулирано чрез знаково отношение), и *неартикулираният гласов* (физиологичен, издаван от глас на живо същество) *звук* (60) като животински крясък, нечленоразделен вик - във втората колона. Термините от това ниво като че ли не са пряко отнасящи се към проблема за думата като езиков знак и нейната семантика, но са представени тук за очертаване на нейните (долни) граници. Те представляват един вид възможност, ("субстанциално") условие за включване на *вещта* в знакови отношения и превръщането ѝ в *предмет*, а оттам - и за свързването на този разпознаван и разбираан по някакъв начин *предмет* с артикулирано *име-дума*. От тази гледна точка, това ниво със своите съставлящи се явява ("нулево, суб-") ниво на „естествения мироглед според сетивния опит" и на съответното им схематично представяне в останалите надредни нива. По тези причини клетките от това ниво не са маркирани графично - в цвят или с фоново потъмняване (както при надредните „същински" нива).

На ниво *A*. (общо за колони 2. и 3.) в главна позиция е разположен *предметът*, доколкото предмети са всички ставащи и изчезващи неща от трудно обозримото множество, на което е разчленено Единното битие като Природа, заедно с всички раждащи се и умиращи живи същества (55, който се обозначава от знака като едно от най-важните понятия за неговата семантика), разглеждан като реален факт, като материален (физически или органичен) феномен. *Вещта* (59), която е нещо съществуващо, но което (поради недостатъчната му атрактивност не е афицирало, предизвикало интерес, за да му бъде обърнато достатъчно внимание) е останало неозначено, невлязло в знакови отношения и следователно - неинтерпретирано. Предметът е означена, станала знакова *вещ*. Той е не само напълно отделно и самостоятелно *нещо*, устойчиво и определено, благодарение на ясно очертаните му граници, но и вътрешно определен, с уникални силует и качествена форма, като постоянна цялост (определена от неговия цялостен образ), т. е. интерпретативно разбран обект. С други думи - предметът е всичко това (изброено до тук) именно защото е определен надредно-йерархично от схемата, формата и цялостния интуитивен образ-фигура. И още по-точно - предметът тук се разбира не само като който и да е конкретно осезаем предмет като *дърво, маса, часовник...*, но преди всичко като еталонен представител („екземпляр-образец") на всички предмети от неговия клас, т. е. същественото е знаковата му функция като *автонимичен*³⁵ предмет-знак на всички предмети „като него" (както часовникът на Гъливер за всички часовници от всякакъв вид, но не и за лилипутите, а за тези, които имат определено разбиране и способност за идентификация или разпознаване на всички машинки за измерване на времето като едно и също нещо (не по форма, вид, материал, принцип на действие и под.), а по същност. Благодарение на тази знакова функ-

³⁵ Срв. напр. Sprang-Hansen, H. *Recent theories of the nature of the language sign*. Cop., 1954, pp. 30-34 или интерпретацията на автонимията при Атаян, Э. *Язык и внеязыковая действительность*, Ереван, 1987, стр. 201.

ция всеки такъв „реален“, но интерпретативно разбран (осмислен) *предмет* може да бъде използван и за остензивно определение (и за общуване в проекти като този за универсален международен език в Лилипутската академия). Благодарение на тази автоноотативна знакова функция става възможно сливането на физическата предметност с осмисленото от нея физическо звучене, което я поема върху себе си, за да я изразява чрез *звучащо* (по какъвто и да е начин на който и да е език) *име-символ* за този предмет. Неразпознатият (сред другите и несвързващ се с определено звуково име) „предмет“ е непълноценен. Като физическо *нещо* той може да е реално съществуваща *вещ*, но за човека тя е *нищо* - сято с обкръжаващия фон. Неясно различеният „предмет“ е не съвсем ясно какво *нещо* (и идентификационно обикн. се назовава „синекдохично“ с надредно, хиперонимично име за такъв надредно-родов предмет, напр. нещо неясно, летящо в далечината - „птица“). Само ясно различеното и разпознато в същностната му качествена уникалност *нещо* като знакова „вещ“ се приема за определен *предмет* на интерпретативно разбиране.

За предмети също се приемат не само „реално съществуващи предмети“, но и чувствата - *радост, щастие, любов...*, както и интелектуални концепти като *относителност, въздействие, разбиране...*, а също и социални и културни феномени като *герой, враг, приятел...* или нереални за сетивния опит същества като *кентавър, грифон, вещици* и под. Изброените различни типове са равностойни *предмети*, доколкото са езиково-предметно „обективирани“ в същите (както при реалните предмети) знакови отношения.

На същото ниво (*A.*, в колона 1.) е *термът* като природна закономерност (54) на предмета в емпиричния опитен свят, представящ природно-обективните (гравитационни, причинно-следствени и под.) връзки и устойчивите и непреходни аспекти на реалността, както и *фонетичната дума* (56 за предмета), *сричката* (58) и *членоразделният звук* (57) в традиционното им лингвистично разбиране.

Ниво *B.* (43-53) включва *нумеричната единичност* на отделното нещо (43, различавано от другите неща като него) с *качествената му определеност* (44), които (заедно с категоремата като имплицитна предикация - 37 от надредното ниво) са базови логически компоненти на категориалната предметност (26) на понятието (I.). На същото ниво са *схемата* (45) с *формата* (46), които (заедно с образеца-модел, еталон - 38 от надредното ниво) са базови компоненти на идеално-предметния, смислов цялостен образ-фигура (27) на интуитивния предметно-същностен образ (от II-та колона). На това ниво са също *интегралните* (47) и *диференциалните* (48) *семантични различителни признаци* на потенциалните (39) и актуални семи (40) на семемата (31), както и *интегралните* (49) и *диференциалните* (50) *различителни фонологични признаци* на фонемата (41) във фонологичната дума (32). На същото ниво са и *коренът* (51) със *словоизменителните* (52) и *словообразователните* (53) *морфологични форманти* на морфемата (42) в словоформата (35) на лексемата (33) от надредните нива.

На ниво *C.* (37-42) се намират *категоремата-имплицитна предикация* (37) на категориалната предметност (26) на понятието (I.) На същото ниво е *предметният образец* като уникален комплекс, конститутивно-формално(качествено) единство (38) на идеално-предметния цялостен образ-фигура (27 от П-та колона). На същото ниво са и *конотативните (допълнителни, потенциални, асоциативни) семантични признаци-семи* (39) и *денотативните семи* (40) на семемата (31), а също и *фонемата* (41) във фонологичната дума (32), както и *морфемата* (42) в словоформата (36) на лексемата (33). Това е нивото на семантичните конструктивни инварианта на думата-знак.

Ниво *D.* (26-36.a/) съдържа логическата *категория* (или *категориалната предметност* 26), *фигурата (идеален предметно-същностен образ - 27)*, *семемата* (31 - *актуално лексикално значение* и нейния *лексико-семантичен вариант* (34 - *нюанс на значението* на надредната символична семема - 19), както и *фонологичната дума* (32 с нейния подреден *фонологичен вариант* 35), а също и *лексемата* (33, включително и *други, различни лексеми* 33.a/) с нейния подреден вариант *словоформата* (36, включително и *други словоформи* 36.a/ на лексемата 33). Между фигурата (27) и семемата (31) се намира *етимонът* (29), свързан с фигурата (27) посредством *предметната образност* (28) и със семемата (31) посредством *звуквата образност* (30).

На ниво *E.* (14-25) се намира централният компонент на *схемата* - изразител на типовете, родовете и видовете смислово съдържание - *символът* (15, в колона 3.). Това ниво включва и останалите символични езикови форми на значението като потенциални съдържателно-езикови изразители: *термина* (14) и *символичната семема* (19) като инвариант с нейните *типове семемизации* (от 20 до 25). Между символа (15) и символичната семема (19) е разположено *общото значение* (17) като *вътрешна форма* на думата-знак, свързано опосредствено със символа (15) чрез *смисловия символизъм* (16) и със символичната семема (19) чрез *звуквия символизъм* (18).

Над нивото (E.) на символа се надстроява следващото „свърх-(езиково)“-символно ниво *F.* (6-13). То включва *собственото име* (6, или името на понятието в логиката), *одушевления образ* (7) и *семантемата* (13, като смислово-семантичен инвариант на символичната семема (19 - системно-езиков семасиологичен инвариант на значенията на думата-знак). Одушевеният образ (като жив образ) е свързан със семантемата опосредствено чрез редица (митологемни) семантични позиции: на *героя* (8), *атрибута* (9), *емблемата* (10), *мотива* (11), *стереотипа* (12) и *идеала* (4).

Идеалът (4) достига и в надредното ниво *G.*, където свързва *езиковия символ* (3. - представен предимно чрез *синекдохата* - 3.a/) с *идеята* (5) за предмета. Това е нивото на принципиалните термини за изброените семантични форми (от подколоните): *понятие като логическа форма* (1.), *интуитивен образ като предметно-същностна образна форма* (2.) и *езиков символ като централна семантично-изразителна форма* (3., чиято същност става ясна от разбиране-

то за съседните му и всички останали термини тук) + *ИДЕЯ* (5.) като форма на адекватно, истинно (познавателно) разбиране на предметната същност на знака-дума. Позицията на идеята в схемата я представя като актуална семантична форма (изброените до тук (в колони I., II. и III.) бяха принципиални възможности). Тя е форма-резултат - знание чрез интерпретативно разбиране на символично изразената предметна същност в думата-знак. Идеята може да бъде разбрана и като потенциална форма, доколкото адекватното истинно разбиране на същността е предимно пожелателно-възможна, но теоретично необходима степен - все пак и актуално реализираща се, макар и рядко. Тя обаче е с особено висока парадигматична стойност за *схемата*, тъй като заема същия ранг (в едно и също равнище) с идеално-същностното понятие като форма на дискурсивното познание, с фигурата (предметно-същностния интуитивен образ) като форма на непосредствено-интуитивното познание и с изразяващия ги предметно-същностен езиков символ като словесна форма. Следващата (диалектически) необходима стъпка след изразното е неговият формално (хабитуално, социално, когитативно-лимитационно) фиксиран резултат-значение като истинно познание. Йерархично идеята е на висша позиция (над нея в хипер-позиция е само *абсолюта* (*абсолютната идея*) в колоната на актуалните езикови (семантични) форми, съответстващи на потенциалните от колоната на езиковия символ в колоната *израз на смисъла*.

В различни теоретични парадигми *идеята* може да се схваща различно: като художествена или литературна - основна мисъл или възглед върху типичното или финална житейска поука-"премъдрост" (в баснята и притчата-парабола), като философска в различните традиции - неделими умопостигаеми форми (атоми - Демокрит), праобрази на нещата от сетивно възприемаемия свят (Платон), понятия на разума, за които няма съответстващ предмет в нашата сетивност (Кант), или обективна истина (Хегел) и дори във всекидневен практически смисъл - като общо понятие за даден предмет или основно, определящо положение, принцип в система от възгледи и дори като творчески замисъл. Тук тя е преди всичко (идеална, висша степен, равна на) адекватно разбиране на предметната същност, символично изразена от думата-знак (наред с всичко изброено).

Н. е супра-ниво на *абсолюта* или на *абсолютната идея* (0) като принципна възможност за цялостно, пълно (в неразличима субектно-обектна слятост) познание на Универсума (като цялостна съвкупност от актуални и възможни светове).

В обобщение, тази семантична йерархия от *общата схема* може да бъде „огъвана“ около централните си вертикална и хоризонтална оси, при което ясно проличават съответствията между термините в различните колони и нива. Така напр., ако се прегъне схемата по централната линия между нива *D.* (на *фигурата-образ*) и *E.* (на *символа*), които си съответстват, на нивото *C.* на *образеца*, съответства нивото *F.* на *стереотипа* или *идеала*, на нивото *B.* на *схемата* и *формата* съответства ниво *G.* на *понятието* и *идеята* и на ниво

А. на предмета и *Универсума* съответства ниво *Н.* на *абсолютната идея* и *абсолюта*. Съдържателните съответствия между посочените паралелни двойки показват строгата йерархичност и кохерентност на схемата.

1. 1. Като *илюстрация към схемата* може да се вземе за пример една обикновена звучаща (срв № 62 от схемата) от човешки глас (№ 60 от схемата) членоразделна (№ 57 от схемата) интонационно оформена (№ 56. от схемата) словоформа (№ 36 от схемата) като дума-лексема (№ 33) в конкретно значение (семема, № 31 от схемата), която е адекватно разпозната и ефективно различена от другите думи. В плана на израза - без смущения по траектото (пречещи шумове по канала) и различни говорни или възприемателни дефекти и идиосинক্রазии, а в плана на съдържанието - без надхвърлящи възможността за еднозначна идентификация реторично-стилистични ефекти (каламбури, софизми, ирония, разгледани подробно в друга работа [Касабов 1997-1998]¹) или излизачи извън нормата личностни разбирания (в думата-семантема - № 13 от схемата). Така се стига до символичната семема като общностно единство не само на плана на израза, но и на значенията в плана на съдържанието (№ 19 от схемата).

Подходящо е да се започне с прост пример: дума-собствено име (срв. № 6) или строго научен термин (срв. № 14). Напр., какво е значението на думата-име *Александър*? Отговорите са различни и зависят от това какво се има предвид под дума и значение. 1/ Това е лично (персонално) собствено име (не е „истинска“, „обикновена“ дума) и следователно - няма значение; то има само конкретен смисъл - да именува определен човек. Всеки знае, че между няколкото Александровци, които познава, няма много общо (като се изключи това, че те са хора, мъже с това „едно и също“ име), напр. съседът Александър Петров, приятелят от детството Александър (Саш(к)о) Иванов, бегло или добре познатият от историята Александър Македонски и т. н.

2/ Александър е име, което предизвиква смислови връзки по общност на звучене (римо-ритмично) с други думи, завършващи на *-(ъ)р*, на *-андър* или започващи с *алек(с)-*: други собствени имена като това на въображаем (литературен и филмов) герой - *Ихтиандър*, други думи - нарицателни имена - като *скафандър* или пък *Алексий (Алексей)*, или *алексин* ('защитно вещество в кръвта').

3/ Смислови връзки се откриват и по линията на парадигматиката на: а/ производните думи: *Александров* и *Александрия* (името на града в Египет и на още ок. 70 града, основани от Александър Велики), *Александрия* (заглавието на популярна поема за подвизите на Александър Велики), *Александрийски* (стих) и *александрин* или *александрит* (скъпоценен камък, наречен в чест на руския император Александър I); б/ на склонителните форми като *Александре* (вокатив, апелатив, единствена останала в български, за разлика напр. от запазената в руски пълна падежна парадигма); както и на в/ устойчивите словосъчетания при сложни и комплексни имена (и прякори, прозвища, псевдоними, роялистична номерация)

като: *Александър Велики, Александър Македонски, Александър Батенберг, Александър I, Александър II, Иван-Александър*, както и: *Александър Петров, Петър Александров* и т. н.; както и г/ на синтагматичните позиции на името и съответните му синтактични обкръжения според ролята му в изречението: като подлог - Александър (рус. Александр) е император-пълководец, покорил целия (известен античен) свят; като пряко допълнение - смъртта *го* (рус. *его* - Александра) покосила на 33 години; като непряко допълнение - получил хегемония над света, след като Дарий *му* (рус. *ему* - Александру) я „отстъпил“.

4/ Не трябва да се пренебрегват и: а/ етимологичните (№ 29 от схемата) смислови отношения (независимо дали са осъзнато ясни (по произход в езика, в който са възникнали и от който са заети), синхронно „прозрачни“, интуитивно и смътно „чувствани“ или заличени от времето и продължителна прагматична употреба: Както е известно, Александър е старогръцко име, представляващо сложна дума, съставена от два корена (и съответно - основи: Αλεξάνδρος по $\alpha\lambda\epsilon\acute{\xi}\Omega$ 'отбранивам, защитавам; помагам + $\alpha\nu\delta\rho(\epsilon\iota)\omicron\varsigma$ "мъжки; мъжествен, храбър, смел", така че, смислово свързани с Александър, се оказват и имена и думи, производни и от втората съставна част като: *Андрос* (името на един от Цикладските острови), мъжкото име *Андрей*, нарицателните от *андроген* до *андрогин* и всички от този произход (и може би чак до популярния герой на Елин Пелин - Андрешко (срв. и различните допълнителни значения на деминутивния суфикс напр. при Августулус - последния римски император, наречен презрително така от победилия го и с това сложил край на съществуването на Империята Одоакър). Важни са, разбира се, и б/ мотивационните семантични отношения - по линия на формалното (деривационно словообразуване като *Александров* = *на Александър*), но и на чисто семантичните (значение-образуващи мотивации: 'защита' + 'мъже').

Накрая 5/, за пълнота на картината, към всички посочени, социално утвърдени смислови отношения може да бъде добавена и индивидуалната семантика: на мислената и произнасяна (с хълцане от щастие или със заекване от ярост) дума и име: на обичания верен приятел от детството Сашо (на когото може би е кръстен любимият първороден син Сашко) или на омразния враг Сандо. Може да познаваме даден Александър само по име, но може да знаем напълно достатъчно за него; може да не му обръщаме повече внимание, отколкото на който и да е непознат, но той може да ни бъде пример-образец за подражание и следване в живота, може да се превърне в герой на народа и човечеството - идеал на епохата (с когото може да се сравняваме и в девиантни случаи - патологично самоотъждествяваме).

Това важи както за съвременни близки и познати, така и за известни историческите личности с името Александър, напр. може да знаем само името им или повече или по-малко за тях: а) *раждане, произход и семейство*: роден на 6. 8. 356 г. пр. Хр. в нощта, когато Херострат „се прославил за вечни времена“, като запалил храма на Артемида в Ефес; син на Филип Македонски (или според

апокрифи - на избягалия египетски фараон Нектанеб) и Олимпия; б) *образование и квалификация*: ученик на Аристотел; в) *подвизи и деяния*: цар на 20-год. възраст (след убийството на Филип) и изключителен военачалник, проявил се още в битката при Херонея 338 г. срещу смятания за непобедим „Свещен“ тавански отряд, разрушил Тива, разбил траките и гетите, покорил Персия, разбил „царя на царете“ Дарий и пленил семейството му, завладял Сирия, Финикия (Тир) и Египет, където бил провъзгласен за фараон и син на Амон, окончателно разгромил многократно превъзхождащата го армия на Дарий, завладял цялата Персийска империя с Вавилон, Суза и Пергам и след смъртта на Дарий се провъзгласил за император на Азия, преминал Инд и разбил индийския цар Пор, върнал се във Вавилон, който избрал за своя столица и в подготовка на нов поход към Западното Средиземноморие, за да стане владетел на света, скоропостижно починал от треска (или отровен) на 33 години; създал огромна империя от Индия до Елада, основал ок. 70 града с името Александрия, разпространил елинската култура и цивилизация далеч на изток, стремил се да обедини гръко-македонците и персите (той самият бил женен за Роксана, дъщеря на персийски сатрап, и за Сатира, дъщеря на Дарий; в един ден оженил 10 000 свои войници за персийски девойки); покровител на изкуствата (Лизий и Апелес творили при двора му); г) *прославящо квалифициране*: един от най-великите завоеватели и военачалници в световната история, цар, император, провъзгласен за фараон и син на Амон, наречен Велики; останал като пример и идеал за герой; д) *легендарно и актуално безсмъртие*: животът му е описван от Ариен, Калистен, Квинт Курций, Плутарх, Расин, Дрюон и в апокрифния роман *Александрия* - с небивал успех и любимо четиво и в старата българска литература (в I редакция от X-XI в.) [Вж. Касабов, Симеонов 1999].

Това е само един пример, но може би той се нуждае от известен коментар... Наистина ли целият текст от над 2 страници, включващ 90-100 имена, е необходим като пример за семантиката на едно име? Всичко това знания за семантиката на името в езика ли са, или енциклопедични знания за определена личност и за света изобщо? Кратката (необходима и достатъчна за случая) енциклопедична справка за Александър Велики разбираема ли е напълно без поне още три пъти по толкова имена: от области като античната и съвременната история и география с: държави, народи, градове, природа - реки, планини; растителни и животински видове; военно дело, държавно устройство; морал и право; религии и пантеони на боговете; всекидневие и празници; материална и духовна култура, образование, възпитание, образци на произведения на различните изкуства и най-известни творци; занаяти, производство и технологично ниво; транспорт; пазар и търговия; болести и лечебно изкуство; та до сферата на политическата история (в сравнение поне с Перикъл, Цезар, Август, Карл Велики, Чингис хан, Тамерлан (Тимур), Наполеон)? А какво е общото между тези личности, подлежи ли представянето им на някаква систематизация чрез някакъв общ модел?

От примера личи, че семантичното описание представлява преди всичко: I. 1/ Схема (№ 45 от общата схема): като нещо, човек, личност с: а) раждане, произход и семейство, б) образование и квалификация, в) подвизи и деяния, г) прославяща квалификация и д) легендарно и актуално безсмъртие. След това: 2/ характеризиращо качествено „извайване“ (№ 46 от схемата) до персонална определеност чрез придобитите в резултат на квалификацията компетентности (и/или свръх(естествени), вродени или по чудо придобити) способности върху схемата (скелет или силует 1/). И 3/ израстването на цялостно оформения образ-фигура (№ 27 от схемата) на героя в неговия: а/ индивидуален и уникален лик, вид (ейдос, различаващ го от другите (герои) като него и, чрез тях - от всички останали хора) и б/ категоризацията (№ 26 от схемата) му според характерните качества именно като „герой“ в „Пантеона“ и/или „Елисейските полета“ до другите известни герои в буквален или фигуративен смисъл - син на бог(иня) или друг герой, със свръхестествени качества, радващ се на благоволенieto на съдбата и благодарение на всичко това извършил подвизи и деяния от особена значимост за хората в целия свят, заради което се е прославил во веки. В резултат на 3/ а/ и б/ едновременно се оформя 4/ символът (№ 15 от схемата) за героя със значението и значимостта му за света, народа, племето и т. н.

Кръгът продължава възходящо по спиралата: II. 5/ собственото име на героя (№ 6 от схемата) фигуративно се превръща в нарицателно за човек, окачествяван като носител на основно качество на героя в особено висока (суперлативна) степен: срв. напр. *Крез, Савонарола, Дон Кихот*. 6/ Минава през нарицателно име с буквално значение: *меценат, монета*, по линия на „наричането, кръщаването“ по заслуги или за открития: срв. напр. *ампер, юри, бегония* или по линия на изобретения и производство: срв. напр. *валтер, мансарда, дизел*, по място на производство: *бордо, шантунг...* Достига 7/ и до обособяването на много от изброените (във II) значения като научни термини (*terminus technicus* - № 14 от схемата).

След това, III., образът на героя, (срв. I. 3/) се емблематизира (№ 10 от схемата) или вторично се схематизира (срв. 1/ и № 10 от схемата), за да представи алегорично идеята (същността - № 5) или семантемата (митологемата-идеологема - № 13) за този герой (в същинския смисъл и думата - № 8), обикн. като вторично символно го характеризира с основни качества и функции (срв. 2/) чрез неговите характерни атрибути (№ 9), (срв. 3/ и № 8 от схемата). Срв. напр. *кукумявката* на Атина Палада, *везните и превръзката на очите* на Темида, *лъвската кожа* на Херкулес, *ключовете* на Св. Петър... Те (№ 8 и № 9) са непременно обединени от единен мотив (№ 11 от Схемата) - същностния момент на идеята, която обуславя свързаността и единството не само на атрибута (№ 9) с емблемата (№ 10), но и на тях - с терминологичното (№ 23 от схемата), обикновеното (буквално - № 22 от схемата) и фигуративно (преносно - № 20 от схемата) или реторично (алегоризиращо

- № 21) значение. Така напр. *прецизността и безпристрастността* (към установяване на истината) при отсъждането на правото като мотив за връзката между атрибутите и емблемата (и съответно на думите, които ги назовават) са същият мотив, който свързва значенията и явно или имплицитно се повтаря в дефиницията на всяко значение.

И накрая, IV., Героят се митологизира като или а/ се сакрализира като „герой“ - идеален пример за върховно (божествено) благо (от № 4 към № 0 от схемата) - напр. *Прометей, Ахил, Херакъл, Одисеи, Аменхотеп Ехнатон, Перикъл, Александър, Цезар, Светците...*; или б/ се профанира като „стереотип“ (типизиран (образцов) случай на успешно постигане на желани (от всички битово-житейски) цели), (№ 12 от схемата) - напр. *Принцът от приказките, Молиер, Арпагон, Гобсек, Растиняк, Рамбо,..., Марлборо, кока-кола, (треска за) злато...*; или в/ се идеализира като естетически „идеал“ (образец за красота и съвършенство - № 4 от схемата) - напр. *Аполон, Афродита (Венера), Нефертити, Клеопатра, Грета Гарбо, Грейси Кели, Мерилин Монро, Рудолфо Валентино, Ричард Бъртън, Елизабет Тейлър, Омар Шериф, Бриджит Бардо, Ален Делон, Катрин Денъов, Роберт Редфорд, Орнела Мути, Ким Бейсинджър, Ричард Чембърлейн...*

Един общ поглед върху съдържателния план на лингвистичния знак показва цяла палитра от различни типове значения. Може, разбира се, да се възрази с различни съображения от рода, че това не са лингвистични значения, че посоченият пример е спекулативно избран и подвеждащ, че в него става дума за логически, митологични, реторични и стилистични или литературно-естетически елементи, попаднали в лингвистичния анализ и т. н. На такива възражения лесно може да се отговори, че филологията е единна дисциплина, включваща всички тези науки (и дори други), но има по-подходящ диференциран отговор: Езикът е това, което изразява съдържанията и на логиката, и на митологията, и на другите науки с естетиката и философията чрез своите символични форми, тъй като тези науки нямат собствени изразни възможности. Реториката е израз на това, което изразява митологичното, а стилистиката се занимава с изразяването на самото изразяване [срв. Лосев 1927 : 183 и следв.]³⁶. Езикът, тотално взет като знак-символ, притежава и всички негови характеристики, а сред главните е тази, че символът по своето същностно предразположение е склонен към самоудвояване, към „размножаване чрез делене и образуване на колонии“, т. е. в друга терминология [глосематиката на Йелмслев] към функциониране като конотативен знак, което просто значи, че като план на израз на своето съдържание той използва даден денотативен знак и в двата му плана - и на израз, и на съдържание. При това положение не е чудно, че езиковата семантика има за план на съдържание и логическото със своя израз - граматиката, и образно-ейдетическото със своя израз - естетиката, и личностно-митичното със своя

³⁶ Вж. Лосев, А., цит съч, за същността на предмета на естетиката, граматиката и останалите науки за изразяването, според когото граматиката е наука за изразяване на логиката, а реториката - на интелигенцията или мита, а стилистиката - за самото изразяване.

израз - реториката, и дори изразното изобщо със своя израз - стилистиката, надстроени върху нейното собствено съдържание - феноменологията на езиковия знак свят и с единствен общ изразител - значението. Затова значението е и термин, и метафоричен образ, и популярно-езиково значение.

То метаморфозира от мотив (по принципа на фигуративната вътрешна форма) през емблема (по принципа на зародишната схема) до атрибут (по принципа на качествената определеност) и или се одухотворява и персонифицира до герой (по принципа на митологизацията), или се инкарнира и реифицира до стереотип (по принципа на профанацията), или се сакрализира до идеал (по принципа на естетическата, етическата и религиозната идеализация), който дори може да се абсолютизира.

Всички тези типове значение бяха получени от анализа на само един произволен пример. Може да бъде избран и друг (останал без особено внимание в лингвистичните текстове) пример за *Камъка във вира (в блатото)* от *Грамматика на фантазията* на известния (и никак не чужд на проблемите на лингвистиката) детски писател Джани Родари [1978]:

„Ако хвърлим камък във вира, по водата ще се появят концентрични кръгове, увеличавайки в своето движение на различни разстояния, с различни последствия и водната лилия, и тръстиката, и хартиената лодчица, и плувката на рибаря. Предмети, които преди са стояли сами, всеки поотделно, потънали в своя собствен покой, в собствената си дрямка, изведнъж като че ли са извикани към живот, заставени са да отговарят на удара с удар, да влизат във взаимодействие помежду си. Други невидими движения пробягват към дълбините във всички посоки, докато камъкът стремглаво потъва, като разклаща водорасли, като подплашва риби, като причинява все нови и нови молекулни трептения. Когато накрая достигне дъното, разбърква тинята, разбутва предметите, които лежат забравени там: едни от тях той изравя, а други засипва с пясък на мястото на първите. За най-кратък миг безброй събития или микросъбития следват едно след друго. Дори да има човек време и желание, едва ли би могъл да ги отбележи всичките, без да пропусне някое от тях.

Също така и думата, случайно запокитена сред човешкото съзнание, произвежда вълни на ширина и дълбина, предизвиква безкрайна поредица от верижни реакции, повлича при падането си най-различни неща: звуци и образи, асоциации и спомени, смислови сепвания и мечти. Това движение е свързано и с човешкия опит, и с неговото утаяване в спомена, свързано е с фантазията и с подсъзнанието и при това е усложнено от факта, че самият човешки разум не остава пасивен при възникването на представите и непрекъснато се намесва, за да приеме или отхвърли, за да свърже или отблъсне, да доизгради или разруши.

Да вземем за пример думата „камък“. Стигайки до съзнанието, тя или потъва в него, или се натъква на нещо, или заобикаля нещо, изобщо, встъпва в различни съчетания: с всички думи, започващи с „к“, с думите, започващи с първата сричка „ка-“, с думите, с които се римува на „-ък“, с всички думи, с които е в съседство по значение в лексикалната съкровищница като „камък“, „кремък“, „мрамор“, „скала“, „тухла“, „варовик“, „лава“ и т.н.

Тези асоциации са „лениви“, идващи веднага в главата. Една дума са сблъсква с другите по инерция... В това време нашата дума се търкала в други посоки, спуска се към един потънал свят, изважда на повърхността отдавна заглъхнали представи...”

Този доста дълъг цитат и показателният пример правят излишни пространните коментари. Но би било любопитно той да бъде използван като втори пример, илюстриращ казаното до тук - вече като пример с дума като *камък* - типично нарицателно съществително име (а не лично, не собствено, а за неодушевен предмет, не както в първия пример с Александър). Примерът е особено подходящ, тъй като анализът на Дж. Родари свършва точно там, откъдето е интересно да се продължи в разглеждания аспект - през плана на израза до лексико-семантичното ("синонимно") поле.

Примерът с *камък*, както и съответствията му в други езици като гръцки *πέτρος*, латински *petra*, френски *Pierre*, немски *Stein*, английски, *stone*, турски *taş*, е подходящ и за изясняването на валидността на семантичните му чуждоезикови съответствия, с една съществена разлика, главна за различията между езиците, както ще бъде показано по-долу. Според тълковните речници думата *камък* има няколко значения, от които обаче само едно „обикновено“: 'Отделен твърд и тежък скален отломък от повърхностния слой на земната кора (използван като материал в строителството и за изработка на предмети на бита и изкуството), едно фигуративно 'Нещо особено твърдо' и три терминологични: *Геол.* 'Твърда, тежка и чуплива минерална маса в горния повърхностен слой на земната кора с разнороден химичен състав (с преобладаващ кремний, познат като елемента силиций)', *Строит.* 'Такъв къс, обработен природно (валчест речен) или специално (дялан в различна форма или трошен, като материал, използван в строителството', *Мед.* (обикн. мн.) 'Твърди минерални късчета, частици (конкременти), които в резултат от някои заболявания се образуват в бъбреците, жлъчния или пикочния мехур на човека и нарушават тяхната дейност'.

Анализът може да започне и от самото начало:

1/ Думата *камък* безспорно представлява устойчив комплекс от **членоразделни гласови звукове** [к]-[а]-[м]-[ъ]-[к] (срв. № 57 от ниво **В.** от схемата).

2/ Този комплекс [камък] представя акцентно-единната **фонетичната дума** (56 от схемата), произносително съставена от две **срички** (срв. 58) - [ка-] + [-мък]. Всяка промяна в реда на сричките, напр. [мък-] + [-ка] в обратен ред води до несъществуващ (несвързан с разпознаваем смисъл) звуков комплекс или до друг, подобен на някой съществуващ [мък(к)а] като фонетична дума. Промяната пък на реда на звуковете в комплекса като (възможна исторически) начална метатеза [акмък] или друг вид (исторически допустима) трансформация [акмен] и [камен] или на акцентуваната сричка чрез ударението на гласния звук [камак], всъщност звучащо като [къмак], също води до несъществуващ (несвързан с разпознаваем смисъл) звуков комплекс или до подобен на някой съществуващ - в случая щастливо (приблизително) съвпадащ със същия звуков комплекс, но в обратен ред на съставлящите го звукове. Всеки такъв звук трябва да бъде разпознаваем (и като възприемане, и като произнасяне) като отделен и различен от останалите като него, напр. в [кам[ъ]к] за разлика от [кам[а]к], за

да се различават фонемните варианти, при които думата, макар и произносително и по звучене различна, остава една и съща (свързана с едно и също значение и [к/амък] за разлика от [з/амък], където замяната в началната позиция на думата води до различаването на две отделни фонемни /к/ и /з/ и съответно - две различни (свързани с отделни значения) думи. При това положение, в последния случай става въпрос за отделни фонемни, а в първия - за **варианти** на една и съща **фонема (41)**. База за различаването на фонемите са фонологичните **интегрални (49)** и **диференциални (50)**, **(смысле)различителни признаци**. Така напр. /к/ е веларна, *преградна*, *беззвучна* твърда съгласна, докато /з/ е алвеолна, *проходна*, *звучна* твърда съгласна, където двете фонемни са в опозиции по първите изброени диференциални признаци.

3/ В разглеждания вече фонологичен комплекс се наблюдава едно по-висше единство - на **корена (51)** на думата, който в случая може да се разглежда като *камък*, съвпадащ с думата (като коренна от съвременна, синхронна гледна точка) или като *камъ-* (+ суфикс *-к(ъ)* или *ка-* + суф. *-мень* от историческа, диакронна позиция). Това единство може и да не се приема за по-висше от морфологична гледна точка, но от семантична позиция това е безспорно, тъй като коренът (исторически) съдържа (или синхронно съвпада с) това, което обикн. е известно като **етимон (29)** - първа (прото-)степен на словесен смисъл-значение '*нещо остро*' [според *Български етимологичен речник*, т. II, 1979 : 188-189 и 195] от ст.бълг. *камень* < праслав. **kātъ* < раннопраслав. (с метатезен вариант **āktā* < индоевропейско **áktō(n)* + суфикс *-*къ* (от и.е. **ак-* '*остър*' – срв. от същия произход *остър*, *осил*), сродно със ст.инд. *ásmā*, *ásman-* 'камък, скала' и 'небе' (смятало се е, че небесният свод е каменист), авест. *asman-* 'камък' и 'небе', ст.гр. *ἀκμῶν* 'наковалня' (първоначално 'голям камък'); срв. обаче и гр. '*ακμῆ* 'острие, връх', (откъдето съвр. международни термини *акне* и *акмеизъм*). Или още по-точно - (като основа) от и.е. **ак-* + суф. *-men* със значение '*остър камък, използван като средство (оръдие) за удряне (чукане)*' (с метатезен вариант в германските (и в славянските) езици **ka-mer*, откъдето дори съвр. англ. *hammer* 'чук' [според *Индекса на индоевропейските корени* 1976 : 1507]. Така етимонът „предопределя“ семантичния развой на всяка дума като единство от предметна същност и (предметно)звукова „същност“ (отричана като нямаща нищо общо с предметната същност от повечето изследователи, привърженици на арбитражния езиков конвенциализъм) или особена и уникална (символична) „сплав“ от **предметна образност-значимост (28)** + **звукова образност-значимост (30)**.

4/ Коренът, както се вижда, е главна, интегрална морфема и все още не е (освен в съвпадащите форми при коренните думи) отделна **фонологична дума (32)**, морфологично оформена - словообразователно и словоизменително - чрез съответните **морфемни (42)** като самостоятелно съществуваща лексема **(33)** с представителна (инвариантна) **словоформа (36)** за появяващите в словоизменителната ѝ парадигма съответни варианта - **други словоформи**

(36a/): за число - *камък, камъни*, вокатив - *камъко* (или за падеж, в запазилия склонитбените форми от старобългарски език, руски - *камень, камня, камню, камнем (кам(е)нъями), камне*). Коренът е база и за образуване на нови, **други лексеми (33a/)** в словообразователен ред (или гнездо от т. нар. сродни думи): *камънак, камъче(нице), каменен, каменист, каменлив, каменар, каменарски, каменарство, каменарче*, на над 50 сложни думи, на които е първа съставна част като *каменоделец* или втора съставна част като *белокаменен*; или съставен елемент на много устойчиви словосъчетания: сложни термини като *Адски камък, Син (и зелен) камък, Зъбен камък, Пробен камък, Скъпоценен камък, Философски камък, Котлен камък, Воденичен камък* и на няколко дузини фразеологизми като *Камък на шията, Основен (крайъгълен, дялан) камък*, и т. н., без да се броят фразеологичните съчетания с производните думи; и дори на собствени имена - личното *Камен* (остаряла форма, съответствие-калка на библейското Петър - по ст. гр. *πετρός* 'камък', *πέτρα* 'скала') или производните селищни - *Каменца, Каменец*, местно - *Камен дел* и др.

5/ За да се премине по-нататък, е необходимо да се изясни енигматичната природа на т. нар. „допълнителни, асоциативни или потенциални“, т. е. „несъществени“ признаци в семантиката на думата, които като по чудо „се актуализират“ и стават „релевантни“ и дори структурно-определящи във „вторичните“ значения на думата.

Преди всичко, вниманието трябва да се насочи към т. нар. **общо значение** (17) в символичната семема (19), инвариантно за нейните значения-семеми (31) като нейни варианти. Най-различни са аргументите, с които то се отрича в многобройните критики (срв. следв. бел. с коментари и практическо доказателство чрез дефинирането му за всички думи в представителен за българския език речник-минимум). Така например общото значение на думата (символичната семема, 19) **камък** е (в предварително приблизително определение) *'Твърд и тежък природен (неорганичен) предмет'*. Първото нещо, което трябва да се отбележи специално е, че това общо значение е с много близка семантика до тази на етимона (29 - *'нещо (природен предмет) остро (използвано като средство (оръдие) за удряне)'* и съответно с общото в семантиката на производните думи. То е много близко по семантика и до интегралния семантичен признак (47 - *'Твърд и тежък (природен) предмет с различна големина и форма'*) на думата, в съответствие с който тя заема определено място в лексико-семантичното поле (в подгрупа, носеща името на диференциалния й признак *Природа-Вещества-Материали*). Второ, общото значение е най-тясно свързано с осъзнавания смислов символизъм (16), т. е. с предметно-смисловата значимост на думата - от цялата палитра от конотации (по асоциация или ...с всички думи, с които е в съседство по значение в лексикалната съкровищница като „камък“, „кремен“, „мрамор“, „скала“, „тухла“, „варовик“, „лава“ и т.н..., какъвто пример предлага Дж. Родари) до ясно диференцираната системна значимост (*valeur* по Ф. дьо Сосюр), проявяваща се като диференциален семанти-

чен признак (48 или сема, 40 - '*Скален отломък по повърхността или в почвата на земята*'). И трето, общото значение е в най-тясна връзка с осъзнавания звуков символизъм (18), т. е. със звуково-символичната значимост на думата като цяло и във връзката ѝ с други думи със същата или подобна значимост (... с всички думи, започващи с „к-“, с думите, започващи с първата сричка „ка-“, с думите, с които се римува на „-ък“..., отново според примера на Дж. Родари).

6/ Коренът в сродните думи, като фонологично (думи) и морфологично (словоформи) оформени лексеми, предопределя това „(с)родство“ не само формално, но и съдържателно - като думи с определено **значение - семем** (31), чрез общото присъствие в тях на семантичното му съответствие - етимона с неговото (прото-)смисъл-значение. **Етимонът (29)** се явява съществен елемент на конкретизирания в съответната семема **интегрален семантичен признак (47 - '*Твърд и тежък природен предмет с различна големина и форма*)**, който в комбинация с **диференциалния семантичен признак (48 - '*Скален отломък по повърхността или в почвата на земята*)** като **семи (40)** съставят даденото значение на думата-семема. Нещо повече - етимонът, в комбинация с предметната образна значимост (28) и звуковата образна значимост (30), както и с всички надредни термини (16-18, 11, 12, 3а/ и 4) в своята колонка (28-30), с които е най-тясно и неразривно свързан като тяхна база (семантичен „корен“), образуват т. нар. **вътрешна форма** на думата, източник на всички конотативни (потенциални) семантични признаци с важна роля за преносността и метафоричната образност на значенията-семем (за които ще става дума в следващите редове).

7/ Така фонетичната дума (56), акцентно оформена като самостоятелна фонологична дума (32), в единство с граматичното ѝ оформление като лексема (33, разпознаваема сред останалите такива думи-лексеми 33а/) символично представя **определено предметно значение - семема (31 или вариант-нюанс - 34 '*Твърд и тежък скален отломък с естествена форма по повърхността или в почвата на земята*)** като езикова реализация на едно от **различните типове значение (от 20 до 25)** на принципно **многозначната дума** като **символична семема (19)**, за да образува своеобразно уникално по-висше единство. Такова представителство е символично-знаково (от първи ред), тъй като, най-общо казано, даден „идеален“ (незвуков, предметен) смисъл, значение са представени чрез определено „материално“ звучене. Това символично единство на външно-изразната и на вътрешно-съдържателната страна на думата е обединено от по-висшето единство (от втори ред) на думата като символична семема (19), обединяваща всички нейни значения (31) и варианти (34) от различните типове значения (20-25) чрез **общото значение на думата (17)** като основа на нейната **вътрешна форма**. Главната (същностна, вече от трети ред) символичност на думата като знак е представена на нивото на семантемата (13) и идеята (5), където „идеалният“ предметно-същностен смисъл на назования „материално-денотативен“ предмет

(55) е образно-символично представен от предметно-същностния (езиков) символ (15) чрез „идеалното“ значение на „материалната“ звучаща дума. По този начин звучащата дума се явява знак (I символ) на значещата лексема, двете заедно стават знак (II символ) на обобщеното значение на думата-семема или на предметната същност, или на „смисъла-сигнификат“, а трите заедно влизат в ролята на знак (III символ) на предмета („денотат или референт“). Целият този семантичен триъгълник (в традиционното му разбиране) може „фигуративно“ да стане знак и на друг предмет.

В резултат се оказва, че символичната семема (19) включва последователно в себе си всички подредни форми на думата (означени с №№ 31, 32, 33, 33a/, 34, 35, 36, 36a/) с техните формални съставни форми (№№ 40, 41, 42) и техните конститутивни компоненти (от № 47 до № 53/) до фонетичната дума (56). Най-важни (на този етап на разглеждане) са непосредствените съставлящи на символичната семема (19) - типовете значения (от № 20 до № 25). Езиковият *символ* (5.) изобщо е „идейно-образен“ езиков израз на предметно-същностния интуитивен образ (2.), получен от взаимодействието на този постоянен мисловен образ с когитативно-психологическата и физиолого-физическата среда (на съществуване на думата, както и на различните ѝ фактически предметни възплъщения), в която този образ се проявява, т. е. като степени на предметно-същностното осмисляне (и съответната множественост на възможните му интерпретации). Той може да изразява същностния образ като „обобщена представа“ за предмета (55), а чрез него - и понятието (/.) за този предмет.

Остава да се анализира значението от плана на съдържанието. Куриозно е, че думата *камък* има няколко значения, от които обаче само едно „обикновено“: 'Отделен твърд, тежък и чуплив къс от повърхностния слой на земната кора, използван като материал в строителството и за изработка на предмети на бита и изкуството', едно фигуративно 'Нещо особено твърдо и тежко' и три терминологични: *Геол.* 'Твърда, тежка и чуплива минерална маса в горния повърхностен слой на земната кора с разнороден химичен състав (с преобладаващ кремний, познат като елемента силиций', *Строит.* 'Такъв къс с различна форма като материал, използван в строителството', *Мед.* 'Твърди минерални късчета, частици (конкремента), които в резултат от някои заболявания се образуват в бъбреците, жлъчния или пикочния мехур на човека и нарушават тяхната дейност'.

За сравнение с примера за Александър: **I. 1/ схема** (напр. като нещо, предмет): '(скален) къс'; **2/ характеризираща качествена определеност** 'твърд, тежък и чуплив'; заедно (1/ и 2/) съставлящи **3/ специфичния образ (картинен вид, ейдос)** в първата стандартизирана представа (когато напр. чуем звукосъчетанието [камък], както стандартизирания (обобщен) образ на представата, която се явява пред вътрешния взор, когато чуем името *камък* (или (си спомним за) *Александър Македонски*), представящ „предмета“ в неговата *уникалност*, като не само а/ го **категоризират**: '(скален) къс от

повърхностния слой на земята' (в неговата принадлежност към клас, семантично поле), но и б/ го **индивидуализират** (като го разграничават от всички други в класа и чрез тях - и от всички останали) главно от гледна точка на човека според неговата употреба, полезност, ценност: 'използван като материал в строителството и за изработка на предмети на бита и изкуството', т. е. двете: а/ и б/ съставят *дефиницията* на (т. нар. пряко, основно, контекстуално независимо) значение - 4/. Оттам нататък това значение може или да развие други по-конкретни: а/ частни (второ, трето и т. н.) „обикновени" значения във всекидневния език, или да се конкретизира като се развие или в значение-термин б/: напр. *Геол., Строи., Мед.*, или като в/ образно, фигуративно значение: напр. 'Нещо особено твърдо'.

Конкретният тип (обикновено, предметно) значение (22) се образува от отъждествяването на символа (15) с цялостния образ-фигура (27) като образец (еталон, модел, *ейдолон* (38) за „фактическия, физически реален" предмет (55) - '*Твърд и тежък скален отломък с различна големина и форма по повърхността или в почвата на земята*'. (*„Спря да бяга, огледа се, грабна един камък и го захвърли по звяра"*). Терминологичният тип (абстрактно-отвлечено) значение (23) се образува от отъждествяването на символа (15) с логическия термин (14), т. е. със самия себе си в своето понятийно съдържание или с отвлечените „признаци" (които го дефинират), или с понятието за предмета. - '*Всяка твърда минерална нековка минерална маса от земната кора във форма на скална маса или на отделни тела с неопределена форма и с различна големина*' (*„Земната кора е изградена от камък, поради което се нарича и литосфера"*).

Максимален символизъм се наблюдава при отъждествяването на цялостния образ-фигура (27) със самия себе си в момента на преобразуването му в (и под влиянието на) съответната среда като „(пре)създаващ се, картинен, на фона на всичко друго" образ, какъвто е „чистият, естетически" **поетичен образ**, балансиран между смислов символизъм (16) и звуков символизъм (18) чрез общото значение (17 - от (фигуративната) вътрешна форма на думата-знак. Чистият поетичен образ не е непременно метафора, но е поне потенциално хметафоричен, като балансиран също и между одушевления образ (7) и физическия предмет (55). Когато символът (15) изразява отъждествяването на такъв образ с одушевления образ (7), като, оказал се например, „одушевен" в митологична среда (или символизиращ цялостния образ (27) в баланса между конкретно-типичното на стереотипа (12) и абстрактно-алегоричното на емблемата (10) чрез митологичния мотив (11) се образува **образно-метафоричният тип преносно значение (20)**. '*Тежко, гнетящо чувство*' (*Камък на сърцето, душата*). Най-общо казано, метафората (чрез „(де-)митологичната" мотивация на скритото сравнение) емблематично идеализира, алегорично-митологично „сакрализира делничното банално-стереотипно" - '*Ще строим завод, огромен завод на живота...*' или стереотипно де-митологизира, „профанира и банализира ембле-

мите на високото и митологично-чудесното" - „Слънцето - червен домат“, „Луната - пита кашкавал“. **Персонифициращо-олицетворяващо-алегоризиращото реторично значение (21)** се образува от изразяването чрез символа (15) на митологичните категории, съставлящи „живата“, способна на подвизи, интелигентна: *можеща* - надарена с *атрибути* (и с *помощници* от съдбата) и *знаеща* - квалифицирана, *дължна* и *желаеща* - мотивирана (от *целта*) легендарно-епична или *трагедийна* (в *конфликта-борба* с *врага*) личност (или персонално име - 6). Казано по друг начин - то се получава от символизирането на митичния образ (7) чрез личното собствено име (6) като митологичен *герой* (8) или негов атрибут (9), или (алегоризираща) емблема (10) - '*персонификация-олицетворение*' („*И камъните въпият (крещят от негодувание)*“, „*И камъните го познават*.“).

Като краен резултат - нарицателното име на предмета фигуративно се превръща в **собствено лично име** за човек (нерядко свързано с идеята да бъде носител на основно качество на този предмет в особено висока (суперлативна) степен: *Камен* - в случая, по-стара езикова форма, морфонологичен вариант).

От изразяването чрез символа (15) на схематично-формалното отъждествяване на цялостния образ-фигура (27) с непосредствено обкръжаващите го „съседни“ и свързани с него други такива фигури (напр. 27. *a/*, *b/*, *c/...*, в отношения като *част* и *цяло*, *съд* и *съдържание*, *материал* и *изделие*, *действие* и *резултат*, *причина* и *състояние* и др. под.) въз основа на техни съществени („емблематични“) конститутивни части на съответното цяло (45) или признаци на качества (46) - се получава типът **преносно метонимично значение (24)** - '*Такъв скален отломък, обработен в определена форма като материал, използван в строителството или за производство на битови или художествени предмети*.' („*Къща от камък и дърво*.“, „*Бюст от бронз върху (пиедестал от) камък*.“). Метонимията се обяснява още по-ясно чрез принципа на синекдохата (З.а./), както и като модус на „явяване на предмета (*виждането му като...*)“ в различни аспекти, изразявани чрез различните падежи (вж. по-долу). **Категориално-граматичният тип значение (25)** се образува от изразяването чрез символа (15) на отвлечените категории (главно предметна - 26, но включително и името - 6, имплицитната предикация - 37 с единичността - 43 и качеството - 44) на понятието (1.) - '*Съществително (нарицателно, за неодушевен предмет) име в определен род, число (и падеж)*'.

Ясно се вижда, че всички типове значение са образувани от изразяването на неизразните форми на *предметно-същностния образ* (2.) като - одушевен образ (7) и цялостен образ-фигура (27 с образеца-еталон (38), схемата (45) и формата (46 на предмета - 55) и на *понятието* (1.) като - собствено име (6) и термин (14 с предметната категориалност (26), категоремата (37, като атрибуция, имплицитно предицираща определено качество (44) на отделната (природно-закономерна - 54) предметност - 43) и на техните възможни комбинации

чрез езиковия символ като единствена изразна форма на останалите образни и логически форми на предметно-същностния смисъл.

Така, за да бъде изтъкната инвариантната схема на конституцията и разволя на значението на думата, си заслужава да бъде повторно представена (преинтерпретирана) накратко семантиката на думата *камък*, като представяща нейния „предмет“ в следния вид: **I. 1/** като **схема** (силует, напр. като някакъв определен предмет): '*скален* къс'; **2/** като **форма - характеризираща качествена определеност**: '*твърд, тежък и чуплив*'; заедно - 1/ и 2/ съставлящи **3/** специфичния **цялостен образ-фигура (картинен вид)** в първата стандартизирана представа (когато напр. чуем звукосъчетанието [*камък*], както стандартизираня (обобщен) образ на представата, представящ „предмета“ в неговата **уникалност**, който не само **а/** го **категоризира**: '*скален* къс от повърхностния слой на земята' (в неговата принадлежност към клас, семантично поле), но и **б/** го **индивидуализира** (като го разграничава от всички други в класа и чрез тях - и от всички останали) главно според специфичните му свойства и от специфичната гледна точка на човека според неговата употреба, полезност, ценност: '*твърд, тежък и чуплив, използван като материал в строителството и за изработка на предмети на бита и изкуството*'. Двете заедно: а/ с 1/ и б/ с 2/ съставят **дефиницията** на (т. нар. пряко, основно, контекстуално независимо) **значение - 4/**. Оттам нататък това значение може или да развие други по-конкретни: **а/ частни** (второ, трето и т. н.) «обикновени» значения във всекидневния език, или да се конкретизира като се развие или в значение-**термин б/**: напр. *Геол., Строит., Мед.*, или като **в/ образно, фигуративно** значение: напр. '*Нещо особено твърдо*'

Кръгът продължава възходящо по спиралата: **II.** Наричателното име на предмета фигуративно се превръща в 5/ собствено лично име за човек (нерядко свързано с мотива да бъде носител на основно качество на този предмет в особено висока (суперлативна) степен): срв. напр. *Камен* или 6/ местно название: напр. производното *Каменец*. Достига 7/ и до обособяването на много от изброените (във II) значения като научни термини (*terminus technicus* - № 14 от схемата).

След това, **III.**, Образът на предмета (срв. I. 3/) може да се емблематизира или **вторично схематизира** (срв. 1/ и № 10 от схемата), за да представи **алегорично** друга отвлечена идея, обикн. като вторично символно го характеризира с основни качества и функции (срв. 2/) чрез неговите характерни **атрибути** (№ 9), (срв. с 3/ и № 10 от схемата), напр. *камъкът* от прашката на *Давид*, повалил Голиат, (срв. също и *мечът* на *Зигфрид*, *Светият граал* и *кръвта* на *Христос*...). Тези емблеми (№ 10) и атрибути (№ 9) са непременно обединени от единен **мотив (№ 11** от схемата) - същностния момент на идеята, която обуславя свързаността и единството не само на атрибута (№ 9) с емблемата (№ 10), но и на тях с терминологичното (№ 23), обикновеното (буквално - № 22) и фигуративно (преносно - № 20) или реторично (алегоризиращо - № 21) значе-

ние (срв. 4/ а/, б/, в/), както и със собствените лични, местни и функционални имена (срв. 5/ и б/).

И накрая, IV., Предметът се *митологизира* чрез *одушевления образ* (№ 7) и *митологемите* (герой (№ 8), атрибут (№ 9), емблема (№ 10), мотив (№ 11), стереотип (№ 12) и идеал - № 4), като или: а/ се *сакрализира* чрез атрибуция (със съвременен синекдохичен ефект като напр, *Св. Моци*), емблематизация (напр. християнският *Кръст*) на **Божественото** като **идеал-абсолютен** и месианска мотивация за неговите пророчески слова-откровения и чудесни подвизи и деяния (срв. напр. същински свещените *Черен камък* в Мека за мохамеданството, *Скрижалите*, получени от Мойсей на Синайската планина, за юдаизма, *Библията* (етимол. 'Книгата'), *нафората* или *виното* при Св. Причастие за християнството.), или б/ се *идеализира* като *върховен етичен* или (*императивен*) нравствен „**идеал**“-**благо** или като естетически *парагон* - образец за красота и съвършенство (като напр. *скъпоценен камък (брилянт)*, *философски камък*, *златната ябълка...*, или в/ обратно се *профанира* (без непременно целенасочено да се поругава или цинично окарикатурява) като „**стереотип**“ (типизиран (образцов) случай на успешно постигане на желани (от всички битово-житейски цели).

Изглежда (на пръв поглед и отчасти, в кръга на шегата), че чрез името си предметът се персонифицира и като че ли от само себе си се налага сравнението с биографичното описание или история на героя (напр. с име Александър Македонски, Цезар, Наполеон или който и да е друг). Кръгът може да се затвори чрез възвръщане към 1/ схемата: а/ раждане, произход и семейство, б/ образование и квалификация, в/ подвизи и деяния, г/ прославяща квалификация и д/ легендарно и актуално безсмъртие. Ясно е, че в края на развитие на своя цикъл схемата се мултиплицира по същите принципи в нови схеми, които от своя страна продължават идентично схематично развитие. Така веднъж появилата се, **зародена нова дума-име** с нейния *етимон* като *произход* и в **семейството** на своята *лексико-граматична категория*, получава своята **квалификация** в *узуса* и чрез многобройните си **участия** в различните *употреби и контексти*. На края на своя цикъл думата получава „**прославяща квалификация**“ (= обществена значимост, ценност, стойност) - жива дума в езика, призната, „**конвенционализирана**“ и **нормативно лексикализирана** като едно от централните имена-названия в даден език за важен „предмет (обект)“ от действителността с много важна категоризираща роля според йерархичното му място в съответно лексико-семантично поле и постигнала „**легендарно и актуално безсмъртие**“, като е станала словообразователен и значение-образуващ *мотив* за немалко производни думи и значения: *камънак*, *камъче(нце)*, *каменен*, *каменист*, *каменлив*, *каменар*, *каменарски*, *каменарство*, *каменарче*, на над 50 сложни думи, на които е първа съставна част като *каменоделец* или втора съставна част като *белокаменен*; или съставен елемент на много устойчиви словосъчетания: срв. примерите, приведени по-горе; и накрая (но не и

по важност) - мотив за образуване на нови, производни значения като отбелязаните по-горе не само метафорични фигуративни и терминологични, но и „обикновени“ лингвистични (оценяваща квалификация = обществено признание). Вече на ниво **текст** думата може да функционира и като **заглавие**, срв. „*Камъкът (в блатото)*“ на цитираната книга от Дж. Родари.

Заслужава да бъде отбелязано, че всичко до тук се отнася до думата-символ сама по себе си, без да се разглежда в текстове и разкази.

Приведените примери с най-подробен анализ на значението са само два, но трябва да се има предвид, че те, макар и произволно избрани, са достатъчно представителни за всички от 10 000-те, тълкувани по тези принципи думи в цитирания вече *Универсален енциклопедичен речник* в 2 тома.

1. 2. Класически семантични примери. За попълване на илюстративната картина може да се приведат и няколко емблематични за класическата и съвременната семантика примери [Алън 2001 : 88 и сл.]. Както може да бъде забелязано, те не се различават много от приведените по-горе примери с *Александър* и *камък*, но се представят с неизбежната им интерпретация от актуална позиция.

„Типичното собствено име реферира към индивиди (*a 'particular'*), но също назовава колекции (чиито членове споделят някое общо свойство); реални или въображаеми хора; домашни животни; новооткрити или култивирани биологични спесимени; места и топологични особености, сгради, институции, занимания, радиостанции, погруппи, оркестри, фирми; събития като войни и епидемии; компютърни файлове, книги, вестници, филми, телевизионни шоута; манифактурни продукти от всякакъв вид.“

Ето и някои „допълнителни характеристики на личните имена като „*rigid designators*“ („твърди означители“) по Крипке: Фреге смятал, че собствените имена имат смисъл, който е схващан от всеки, който е достатъчно запознат с езика или тоталността от десигнации, към които принадлежи. „В случая с актуално лично име като *Аристотел* мненията за смисъла може да се различават. Би могло, например, да бъде взет като: ученикът на Платон и учител на Александър Велики. Всеки, който направи това, прикрепва друг смисъл на изречението *Аристотел е роден в Стагира*, тогава ще бъде човек, който взема за смисъл на името: учителят на Александър Велики, който е роден в Стагира. Доколкото референцията напомня същото, такива вариации на смисъла може да се толерират, въпреки че те са за избягване в теоретичната структура на демонстративната наука и не би трябвало да присъстват в идеалния език“ [Фреге 1892].

Коментарът на Алън е, че „има CHECKLIST или CLUSTER-теория за собствените имена (Фреге, Ръсел, Сърл, Стросън), която дава 'сноп от признаци', поне един от които е предполагаемо необходим за коректна идентификация на референта. Смисълът на името (като заглавка в Речник и/или Енциклопедия) е описание на атрибутите на типичния денотат, а не на ОСОБЕНИЯ референт. Така Фреге не е дал смисъла на името *Аристотел*, а вместо това е дал част от енциклопедичната заглавка за един носител на името *Аристотел*. Следователно цитираната бележка на Фреге предизвиква следните възражения:

„Ако 'Аристотел' значеше *човекът, който е учил Александър Велики*, тогава да се каже 'Аристотел е бил учител на Александър Велики' би било просто тавтология. Но със сигурност не е (така); това изразява фактът, че Аристотел е учил Александър

Велики, нещо, за което би могло да се открие, че е неистинно. Така *да бъде учител на Александър Велики* не може да бъде част от смисъла на името" [Крипке 1972 : 258].

Решението на Крипке е, че името *Аристотел*, рефериращо към Стагирит, философът, учителят на Александър Велики е ТВЪРД ОЗНАЧИТЕЛ ("който във всеки възможен свят означава същия обект" [Крипке 1972 : 269].

Не-твърдите означители биха могли да бъдат такива определени дескрипции като *учителят на Александър Велики* и *авторът на 'За тълкуването'*. Те са твърди за някои възможни светове, но не за всеки възможен свят. В различен свят Аристотел може да не бъде учител на Александър Велики, но пак да бъде Аристотел, може да не е написал 'За тълкуването', но пак да бъде Аристотел. Името остава същото дори в различни светове - ето защо Крипке го нарича твърд означител. Затова ние може да правим... твърдение като *Ако Аристотел не беше роден, академичният живот щеше да бъде много по-беден* - в което думата '*Аристотел*' реферира към Аристотел и твърдо го означава.

Не е съществено носителят на името да бъде реален, за да го означава твърдо името. Историците смятат, че Омир може би никога не е съществувал фактически и дори да е съществувал, той е бил само един от сътрудниците за Илиадата и Одисеята. Историческите факти нямат никакво значение за Омировите тълкуватели или другите, използващи езика. Личното име *Омир* твърдо означава точно така, ако то е подходяща фикция, както и ако е исторически валидизирано като истинно име на реален и единичен автор на *Илиадата* и *Одисеята*. Ако се окаже, че някой друг е установен автентично като автор на *Илиадата* и *Одисеята*, Омир ще бъде пре-означен в енциклопедията като 'преди предполагаем автор на *Илиадата* и *Одисеята*', но името *Омир* ще остане твърд означител.

Референцията може да бъде фиксирана по повече от един начин. Измервателното име *метър* е твърд означител; дължината е била фиксирана през 1875 чрез платиново-иридиев еталон при нормално атмосферно налягане и 0 градуса по Целзий. *Метър* също се дефинира като 1, 553, 164.13 вълнови дължини на червена кадмиева светлина и като 1.093614 от ярда. За средния човек това е дължина, идентифицирана чрез каквато и да е ролетка или подобно средство на разположени. Всички те са някои от многото начини за фиксиране на референцията на *метър*. Подобно, референцията на твърдия означител *Аристотел* може да бъде фиксирана чрез също такава негова идентификация като ученик на Платон, учител на Александър Велики, философът, роден в Стагира и т. н. Платон би могъл да фиксира референцията на Аристотел, напр. за Евдокс, чрез ОСТЕНЗИЯ: т. е. чрез посочване на Аристотел и казване на Евдокс еквивалента на *Това е Аристотел*. Не всеки ще фиксира референцията по същия начин, но твърдият означител важи за всеки, за когото той означава същия референт; Срв. Крипке 1972; 331. Това е така дори когато нечия енциклопедична информация е минимална, като такава референция, напр. на *Аристотел* е просто само „*исторически персонаж*". Ако човек има само тази информация също и за *Платон*, всичко, което запазва Аристотел като различен от Платон, е формата на името.

Твърдите означители са преводими. Формата на името е детерминирана от особенния език (или вариантите му), който се използва, и неговата референция е фиксирана от нормите и конвенциите на този език. Например, много собствени имена се променят от език в език...

Твърдият означител е постоянен, но характеристиките на референта може да се променят през времето. Едно бебе, кръстено *PN* може да е и често е носител на името *PN* през всички етапи на своя живот (дори когато различни телесни органи са били отстранени и заменени с трансплантирани органи от други хора). И, разбира

се, името продължава твърдо да означава след смъртта. Членът на поп-група или оркестър може да се сменя от време на време, без това да въздейства върху името на ансамбъла. Градовете растат или се разрушават в руини, запазвайки през цялото време собствените си имена. Този вид хронологични мутации в характеристиките на денотата са еднакво приложими към нарицателните имена и те са релевантни за семантичната теория."

„Това заключение [че имената са твърди означители] важи за различни видове имена в зависимост дали те включват имена като 'котка', 'тигър', 'къс злато' или събирателни термини като 'злато', вода', 'железни руди'. То е също приложимо към всички термини за природни феномени като 'топлина', 'светлина', 'звук', 'мълния' и вероятно, подходящо развити, за съотв. прилагателни - 'топло', 'силен (шумен), 'червено'. [Крипке 1972 : 327].

Сравни: Човекът, наричан Джон = човекът, мислейки за когото, казваме „Джон“, котка = животно, мислейки за което, човек би казал „котка“. [Вежбицка 1972 : 22]."

Коментар явно е необходим, но сложността на проблематиката предполага цяла теория, която е представена в следващата глава и до края на този текст.

Глава II

СЪДЪРЖАТЕЛНА ИНТЕРПРЕТАЦИЯ НА СИНОПТИЧНАТА СХЕМА

2. Съдържателната интерпретация се отнася към формалната, както диалектиката към логиката или както диалектическата логика към формалната логика. Такава интерпретация е необходима, за да бъдат изяснени всичките семантични и конститутивно свързани със семантиката на знака форми (номерирани последователно от № 0 до № 62 + №№ 3.a/, 33.a/ и 36.a/), които съставят *синоптичната схема на семантиката на лингвистичния знак* чрез изясняването на всеки един от термините, съответстващи на тези форми във връзката му със съседните, а чрез тях - и с всички останали в *схемата*. На пръв поглед изглежда странно, че за представянето на лингвистичния знак не е достатъчен класическият семантичен триъгълник (на Огден и Ричардс или на Пърс). Всъщност той е известен като тристранна релация още от времето Аристотел [330 пр. Хр.]³⁷ и на стоиците [*"Три се съединяват в едно - означаемо, означаващо и обект* срв. запазени фрагменти по Секст Емпирик 225]³⁸, а изглежда и на Платон [срв. заглавията на разделите в диалога *Кратил - Образът не е идентичен с предмета* и *Думата е подражание, което може да е неточно*], и на неоплатониците, и на софистите [срв. прочутото мнение на Протагор, *че човекът е мярка за всички неща, защото всеки човек има своя представа за същността на всяко нещо* в *Кратил* на Платон], както и на Парменид и Хераклит [*Делфийският оракул нищо не казва и нищо не крие, а означава*], и чак до знаменитата *спхота* на индусите (а в края на краищата - на всеки мит за Сътворението, в който богът с даването на име създава предметите).

Съответно възниква въпросът за необходимостта от всичките 66 схематични позиции за изясняване на неговата семантика. Такова количество термини, изложени систематично, са достатъчни за всяка теория във всяка наука (и бегла справка с индекса на термините към който и да е сериозен учебник може да разсея съмненията по този въпрос). Главният проблем пред опита за такава съдържателна интерпретация са многобройните конотации, натрупани от най-разнородни семантични теории през вековете. Допълнителното затруднение възниква от явната необходимост предложените термини да бъдат разяснявани през ключа на модерния логически позитивизъм (и постмодерния неопозитивизъм) като доминиращи съвременната епистемологична парадигма чрез т. нар. философия на езика в аналитичната философия.

³⁷ Срв. *съставните звукове, състоянията на душата и предметите в За тълкуването*.

³⁸ Срв. запазените фрагменти - *Против ученията* по Секст Емпирик.

Известно е, че семантическият триъгълник представя езиковия знак като конституиран от тристранната релация между *репрезентамен*, *обект* и *интерпретанта* при Пърс или символ-знак(оносотел), референт и референция (*thought or reference*) при Огден и Ричардс [1923] (с варианта у различни други изследователи [срв. корелативно представяне у Добрев и Добрева 1992 : 118]). С други думи, със съответното абстрахиране от теоретичните специфики, най-непрецизно казано, става въпрос за три общоизвестни термина - (звукова) дума, обект и идея. За обща ориентация в *схемата*, звуковата дума е представена в нейната долната дясна част, обектът - в долната лява, а идеята - в горната дясна част. Това наистина са най-важните съставляващи на знака и най-неприятното е, че тъкмо те са най-малко изяснените понятия не само в семантиката, но и от тяхното разбиране зависи различаването на всяка философска доктрина от останалите философии.

2.1. Нещата като Вещи, Предмети и Обекти. Фундаментално и по йерархия, и по сложност е понятието *предмет* (№ 55 от *схемата*), разпознавано в различните теории и като *обект* и *вещ* или смесвани в различни комбинации помежду им и със свързани с тях понятия като *феномен*, *субект*, *субстанция*, *акциденция*, *явление*, *материя*. За да стане обръкването пълно, към тях може да се прибавят и семантичните, обвързани с другите компоненти на знака, термини като *денотат*, *референт*, *екстензионал*, *означаемо*, *обозначаемо*, *десигнат*, *интенционал* и др. като *Res*, *Ens*. Всички те отпращат към базовите философски термини като *φύσις*, *natura*, *Природа*, *Универсум*, *Свят*, *обективност*, *реалност*, *действителност* или специфициращи комбинации като *обективна реалност*, *извънезикова действителност* и др. под.

Като се оставят настрана базовите философски проблеми на отношението между Битие и Съзнание с тяхната прословута независимост, издигната в ранг на *основен въпрос на философията*, според това на кое се дава приоритет - на битието-материална Природа, или на съзнанието-идеален Дух, преди всичко си заслужава да бъде отбелязано популярното синонимизиране (или порочно-кръгово дефиниране) на фундаменталните понятия - материя (като безкрайно множество на всички съществуващи в света обекти, не само на непосредствения сетивен опит за природните обекти и тела, но и на възможните за познание), субстанция, субстрат с т. нар. обективна реалност като обективен свят, като съществуващо въобще битие или (актуално-битийна, същинска) действителност. Прякото следствие от грандиозния основен въпрос на философията се свежда до тавтологично-специфициращия термин *обективна реалност*, т. е. не само до противопоставянето на автономния *обект* = (част от) обективната реалност) срещу познаващия *субект*, но и до *реализма* в ново противопоставяне - вече срещу *номинализма* и *концептуализма*. Античният спор за онтологичния и гносеологичния статус на общите понятия - *универсалии* се разгаря през Средновековието и завършва парадоксално

(в неореализма на Уайтхед и конвенционалистко-релятивистичния нео-номинализмо-реализъм на Куайн и Витгенщайн) в желанието да се реши друг тип основен въпрос - *Що е това реално битие, по какъв начин съществува идеалното, т. е. какво е отношението на мисленето към действителността или как е възможно рационалното познание.* С други думи, проблематизира се неразривното взаимоотношение между три термина - **вещ, име и понятие**, което е *par excellence* **знаково** отношение, хипостазирано в трите различни учения до три отделни реалности или действителности - обективно-извънезикова, езикова и идейно-понятийна или екстра-лингвистична, лингвистична и супра-лингвистична (когнитивно-логическа).

За философията всички тези реалности като обективни или актуални представляват особен интерес. Не е възможно обаче те да бъдат разбрани независимо една от друга или поне за да бъде разбран езикът с неговите имена-думи, той не може да бъде разглеждан отделно от извън-езиковата материално-обективно-реална и идейно-понятийната идеална цялостна сфера. Обикновено тази необходима взаимовръзка се признава, но различните изследователи отдават (ако не генетично, поне функционално) предпочитание на едно от тях за сметка на останалите две. Най-често това предпочитание се отдава на нещото-вещ и като че ли от само себе си се налага презумпцията, че нещата от Света са първични във всяко отношение и тяхното съществуване не може да бъде поставяно под въпрос.

Веднага може да се потвърди, че това най-вероятно е така, но колко са те, кои са като индивидуалности и по какво се различават? Позоваването на *безкрайното множество от всички съществуващи в Света, Космоса, Универсума обекти* е отговор, колкото *Всичко е това, което не е нищо* е дефиниция, при положение че не знаем съдържанието нито на темата, нито на ремата на изказването, въпреки че има вид на логическа (субектно-предикатна) фигура. Вероятно е ясно що е това **обект**. Случаят е подобен - той е **тъждествен с обективната реалност като такава нейна част, която не е субект в неговата предметно-практическа и познавателна дейност.** Защото **субект** е носител на предметно-практическата дейност и познанието (индивид или социална група), източник на активност, насочена към **обекта**. А какво или що е **индивид**? Явно нещо атомарно, неделимо, отделна единичност, ако се съди по етимологията на калката. Може би именно отделната единичност (освен спецификацията *предметно-* в посочените определения) е в корена на нещата и може би не само като индивид-индивидуалност, т. е. интелигентна субективност, но и в най-общия план на нещата и като вещна, предметна или обектна субективност. Такава философия трудно може да се оспори. Ако всяка атомарност, субективност, индивидуалност, обектност, предметност, вещност са аспекти на едно и също нещо, то какво става с по-малките части на обективната реалност като електрони, протони, неутрони, елементарни частици, вълни, енергии и т. н.? Всяко от тях = на 1 отделно нещо ли е, или може би е отрицателна величина в стремежа към безкрая? Няма какво друго да се отговори, освен че става въпрос за качествено различие.

Нещата като **вещи** си съществуват като *части на природната реалност*, но това е реалност на вещите като индивидуалности и със своите свойства и съответните отношения по между им *по законите на природата* (гравитация, каузалност, (вълново)телесност), но тези отношения са двустранни. Човек също може да бъде разглеждан като вещь или като непроницаемо тяло с определена маса и при инцидентен сблъсък с друго тяло, изцяло подвластен на обективното взаимодействие на силите (изчисляеми по закона за вектора на силите) от физическа гледна точка, независимо от въздействието им върху сетивни усещания, възприятия, чувства и мисли.

В този случай се предлага пример с човек (а не с магаре, дърво или камък), но примерът е разбираем, тъй като даденият човек има нещо много общо с всички хора (както и магаретата с всички магарета, дърветата с всички дървета и т. н.). Въз основа на това общо той се явява като знак на себе си и по-точно - на своята човешка същност. Благодарение на това общо между него и всички хора, както и на разликата с всичко друго, той се явява като екземпляр от клас (в случая на хората) и може, освен себе си, да представя и тях, така както съседското магаре може да бъде представител и на всички магарета, дървото пред прозореца - на всички дървета, камъкът, в който сме се спънали - на всички камъни. Екземплярът не е нумерично един и същ с другите екземпляри от класа, но той е тъждествен с тях и с целия клас като техен представител, **автонимно** или собствено-знаково - *между екземпляра и класа чрез тъждеството*. Виновният за спъването ни (афициращ, без непременно да е необходимо да е привлякъл преднамереното внимание, интенцията) екземпляр-камък е преди всичко знак на себе си чрез идентификация като същия или нумерично, така, че следващият път евентуално да го прескочим (тъй като в същността му има нещо болезнено твърдо), или като представител на всички други камъни от каменния клас, така че занаят да избягваме да ритаме всякакви екземпляри от този клас. Тук още може и да няма имена-думи, нито понятия-идеи, а само отношения между вещи, но вече не двустранни физически, а тристранни знакови. Това е началото на всяко означаване и съответно - превръщането на вещта в **предмет**. Казано по друг начин, всяка вещь, която е в знакови отношения или с други, различни от нея (в отношение на скрита (забелязана в опита) импликация), или с тези като нея (в отношение екземпляр - клас), или със себе си (в отношение явление - същност) е предмет като знаков конституент.

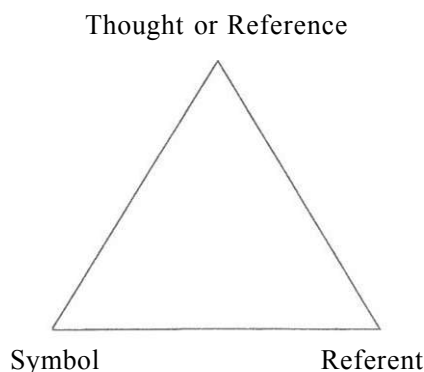
2. 2. Естествени и конвенционални знаци. Следата (от човек или животно) на пясъка е естествен знак за обитаемост на острова за Робинзон или за посоката на вид дивеч за ловеца. Такъв знак е и димът за огъня, облаците за дъжда. Този вид естествена знаковост, основана на възпроизвеждане на забелязани в опита знакови връзки е известна като **хетеронимия** и действа по протометонимичен принцип. Тези знаци са естествени, не само защото не са преднамерено (конвенционално) създадени да означават (нещо друго освен себе си за някого), не и поради това, че

предмети означават предмети, а първите предмет и са започнали да означават вторите поради схванатите в природно-културния опит знакови връзки като **при-знаци** или **симптоми**. Това обаче е възможно, защото те вече са предмети, автонимично **идентификационно** означаващи чрез явлението си - себе си като същност и чрез себе си като екземпляр - своя клас с всички екземпляри от него. Както видът на следата атрибутивно означава нейната форма с посока и съответна дълбочина, разстояние, на което се среща спрямо другите следи, и оттам означава не само формата на крака, който я е оставил, но **прото-синекдохично** означава не само възходането от единично към общо, но и тялото, от което е този крак, и посоката, в която някой е минал. Оставането на следа, издигането на дима, появата на облаците са във физически двустранни релации със съответните - дивеч (гравитация), огън (горене), дъжд (кондензация). Всички изброени предмети обаче са **вече знаци**, щом се разпознават, идентифицират като отделни цялости и важен **признак** на всеки от тях е да бъдат схващани **прото-метонимично** свързани по вид близост, както следата с дивеча, димът с огъня, облакът с дъжда, като всяка двойка образува едно цяло с две съществени прояви, така както в анекдота с онзи нещастник, който реагирал на мълнията с коментара *Не стига, че гърми, да ме стряска, ами и святака, да ме търси*. Кое на кое е знак? Светкавицата на гърма, тъй като светлината пристига по-бързо от звука, от физическа гледна точка или гърмът на светкавицата, от гледна точка на уплахата. (Зорницата на Вечерницата или обратно, или и двете са знак на Венера и - обратно?) Може би и светкавицата, и гърмът са знаци на мълнията и - обратно, синекдохично-метонимично, замествайки се един друг. Но това са вече чисто знакови отношения на импликация, не само допълващи физическите (за които може и нищо да не знаем или да се заблуждаваме относно тях), а и принципиално различни връзки между двойки предмети, които вече са знаци. Даже те още и да не са езикови символи, тези предмети се съ-означават, тъй като вече са по някакъв начин разбрани и дори животните ги познават и по явяването на първите предвиждат появата и на вторите, благодарение на забелязаната връзка между тях, ако не като осъзната импликация (предикация), поне като разпознаване на едното - като **признак на другото (атрибуция)**; ако не на облаците като признак (и физическа причина) на дъжда и на дима като признак (и физическо свойство или следствие) на огъня, то поне на дъжда като признак (и физическо свойство или следствие) на облаците и на огъня като признак (и физическа причина) на дима. Както може да се забележи, докато физическото двустранно отношение е (каузално) **транзитивно**, то знаковото отношение между означаемо и означаващо е **реверсивно**, и то не само за животните. Всеобщо е убеждението, че облаците са знак на дъжда и димът на огъня, а не обратно, но от примерите се вижда, че в случая с облаците и дъжда отношението на импликация съвпада с физическата причина и следствие, т. е. по причината се съди за следствието, но при дима и огъня димът е следствие, а огънят - причина, т. е. по следствието се съди за причината. Най-важното е, че никакъв облак не може да стане знак на дъжд, ако вече не е станал „естествен“ знак на всички облаци, както и дъждът - на всички дъждове. Или, както

е забелязал народният гений - *И без петел ще съмне*, или - физическите явления като неща нямат непременно необходимост от „естествено“ означаване и луксът да бъдат отстранени (или деконструирани) знаците е възможен благодарение на факта, че незначковите *неща* вече са *предмети-знаци*.

Категоричното разделение между „естествени“ и „условни“ знаци крие риска от невъзможност да се разбере дълбоката принципна същност на езиковия знак и на знака въобще. Нещата от света са „естествено“, *потенциално* знаково представени (презентирани) или, както е забелязал Галилей, *Книгата на Природата е написана на езика на математиката*. Те се проявяват чрез своите еманации-свойства и с тази експресия дават възможност *прото-комуникативно* да им се обърне внимание и евентуално да бъдат открити някакви атрибутивни връзки като *прото-езикова* възможност за предикация. Тази естествена **презентация** [по-подробно, макар и от други позиции, срв. Атаян 1987 : 200 и сл.] става „естествена“ база, инкорпорирана в „условната“ езикова **ре-презентация**: неинтенционалната знаковост - на интенционалната, симптоматичната - на символичната, а механизмът на назоваването възпроизвежда в смисловата структура (вътрешната форма) на „условния“ езиков знак съответстващата му „естествено“-знакова структура на „признака“-предмет, както е учил Хердер.

2. 3. Денотация и Референция. Названият, о(бо)значен предмет в езиковия знак обикновено се разглежда като **денотат**, а предметът от действителността, за който се говори в ситуативно-конкретно речево изказване - като **референт**. На проблема за езиковата референция и за същността на референта е отделено прекалено много внимание в семантичната лингвистична и философска литература. Ако Огден и Ричардс [1923], в наистина забележителната си в много отношения и многократно преиздавана книга, бяха преброили различния смисъл, в който се използва терминът *референт* в семантичната литература, с голяма вероятност той би се оказал в достойна конкуренция с 23-те значения на термина *значение*. Дори в знаменития си семантически триъгълник, цитиран от почти всяко семантично изследване, те използват този термин, и то в два варианта на две противоположни (или противоречиви) позиции:

Този модел по същество представлява адаптация на класическото разграничение на **смисъл** и **значение** от Фреге [1892 : 40-65] в типичен позитивистичен стил чрез „невинния“ англосаксонски превод на немското *Bedeutung* с *Referent* (възприето и мултиплицирано между другото и от франкофонските автори). Проблемът с термина *референт* (също както и с денотата) произтича от неразбирането на релативния (несамостоятелен) характер на понятието *референт* и на неговия теоретичен резон единствено в знаковото отношение или като знаков конституент. Някои автори [Ломтев 1960 (Волков, Солнцев)] дори го изключват от разбирания иманентно (Сосюриански) знак. Подобно неразбиране пък има своите причини в това, че референцията по принцип се разбира като смислово вътрешно предициране на езиковия знак към „не-езиковия свят“, както и от синкретичния характер на референта, който не може да бъде адекватно разбран без анализ на езиковия знак, от който всъщност е породен. Така напр. дадено **нещо-вещ** със своите „природни еманации“ е афицирало езиковото съзнание, идентифицирано е (знаково) благодарение на получения негов стилизиран образ със специфичните му форма и свойства като някакъв определен **предмет**, който е понятийно категоризиран като отделно-обособена „не-езикова“ даденост в същия момент чрез назоваването му. Още като естествено нещо (природна вещь като предмет или артефакт) то, като „знак“ на себе си (по принципа на автонимията), става потенциално остензивен и същински знак - на друго нещо - на всички неща, които от някого (или нещо - езиковото съзнание, психиката, чувствата) се схващат като същностно същите като него. Така същността (независимо от това как се разбира този термин) на предмета е дълбинното означаемо на езиковия знак, а обозначаемо е предметът като „не-езиково“ явление. По такъв начин първичната (неявна) референция като **атрибуция** се оказва вътрешно, смислово знаково езиково-номинативно предициране, проявяващо се реално и конкретно в речта. Затова терминът *референция* се отнася преди всичко за и по-скоро до (предмета в) „извънезиковата“ ситуация, до явлението от действителността, за която се говори в конкретни актове на изказване. Това обаче не означава, че референцията се свежда само до речево-ситуативната идентификация, тъй като самата тя се основава на мисловно-езиковата (същностна) категоризация и класификация, чийто пряк израз е. Откритата в референтната предикация предметна същност на референта пък е представена от значението, управляващо различните идентификации в безбройните частни речеви ситуации.

Един **пример** може би ще е от полза за онагледяването на идеята за предмета като референт и ще послужи като подготовка за разбирането му като денотат. Даден (напр. високостойностният на Чомски, по-обикновеният мой или който и да е) ръчен часовник може да стане знак на всички други „като него“. Той може да започне да означава и всички други видове часовници - ръчни, джобни, будилници, стенни или площадни градски часовници (от гледна точка на определено езиково съзнание, тъй като напр. френското езиково съзнание

е предпочело да ги различава чрез различни названия - *montre(-braselet)* (по показвам), *rūveil matin* (по събуждам сутрин) *pendule* (по махало), *horloge* (по час, по която са и производните като *horloger* - часовникар) на различни предмети. Този часовник може да стане знак не само на механичните видове, но и на пясъчни, слънчеви, кварцови, електронни.... Освен на себе си (и на другите като него), това същото нещо (часовник) може да стане знак на друг предмет, с което (от някого или нещо) е установена някаква връзка (по принципа на хетеронимията) - на времето (и като измерение, и като цикъл - ден, и като измерен отрязък, и като определен или подходящ момент, и като работно време или време за почивка...), на точността... Може да стане знак и на архитектурното площадно градско оформление, на технологичното ниво на развитие (срв. джобния часовник на Гъливер в страната на лилипутите), на престиж на притежателя му (в зависимост от марката и ювелирността или материала на изработката). Фигуративно може да стане знак на чувство за актуалност изобщо и т. н. Езиков образец, основан и развит върху такава знаковост, са изолиращите езици с йероглифна писменост - изображението на окръжност за коренна дума като *слънце* може да означава и *ден*, и *времеви цикъл*, и *светлина*, и *блясък*, и *живот*, и *просвета*, и *социално върховенство* - до *фараон* или *император*... в сравнение с *краля-слънце* във флективните езици като друг тип образец за предаване на същия метафоричен смисъл. Колкото и „наивно“ да се смята (от логическа гледна точка) определено езиково съзнание, нищо не пречи на даден негов носител в определени изказвания да не смята за необходимо в някои ситуации специфицирано да различава нещата като предмети или вещи според важността, която им отдава за случая, напр. *Сложих в чантата компютъра, книгите, (лични) вещи и (разни други) неща за из път*. Тази „низходяща градация“ е по посока от ясната диференциация чрез назованите предмети (компютър, книги), през събирателно назоваване (лични вещи) до недиференциращо-обобщаващо назоваване (неща).

От примера се вижда, че предметът, обозначен от дадена дума-знак, не е някой конкретен, нито абстрактно-обобщен, нито особен природен предмет или артефакт, а всичко това заедно в уникален представителен стилизиран образ-икона (по образец на всяка предметност - еталон-ейдол(он), т. е. самият той вече станал (под)знак-обозначаемо в означаващата дума-знак) на неговата специфична предметност, независимо дали е реално съществуващ, въображаем или мислим. В неговата уникална предметност, като в образец, са (мисловно-езиково) вложени и всеобщите за „всички като него“ категориални (диференциални), и специфично-особените му уникални (интегрални) признаци в необходимата и достатъчна степен, за да може всеки единичен екземпляр да бъде ефективно комуникационно разпознаван (идентифициран всеки път) като „същия“ предмет и съответно различаван (ефективно диференциран) от останалите предмети (в категорията, класа, на които е член). Благодарение на този образец е възможно дори единичен предмет - собствено име като „референт

или денотат" да се съотнася с „референция или десигнат" - същностно или общо понятие за него, и обратно - и най-общото езиково понятие да бъде „референция или десигнат" на най-разнообразни конкретни „референтен и денотативни" предмети като негови прояви в речта.

2. 3. 1. Терминът *денотат* (етимологично - 'това, предметът, който се означава, отбелязва, посочва') е свързан с не по-малко терминологични недоразумения от термина *референт* (това, **явлението, предметът**, към който се отнася). Това положение е обяснимо, ако не се отчита, че денотацията е тип референтно отношение между езиковото означаемо (понятие, идея, значение) и езиково-речевото обозначаемо (денотат, „предмет от обективния свят") или с други думи - субектно-обектно вътрешно (смесово) предикативно езиково-знаково отношение от понятийно-предметен тип в аспекта на референциалното смислово езиково предициране към „не-езиковия" (екстра-лингвистичен) свят. Т. е. *денотатът* е номинационен и номинативен (словесен) „предметно-понятиен" езиково-знаков еквивалент на явленческо-същностния ("неезиково"-езиков) *референт*. Така денотацията се разбира като „о-езиковяващо" (асимилационно) включване на „предмета от реалния свят" в езиковия знак, а денотатът - като „предметен" конституент на знака или като назован (с име) предмет (знаково свързан с понятието за него).

Едва ли трябва специално да се отбелязва, че денотативният предмет (като подзнаков конституент) е асимилиран от цялостния езиков знак и неговата реалност е до голяма степен смислова благодарение на референциално му осмисляне в актовете на вътрешна предикация-атрибуция. Денотатът е релативен знаков термин за осмислен чрез вътрешна предикация в акта на назоваването му „обект" на (опредметената) мисъл на езиковия „субект" за него, така както (езиковите) обект и субект са релативни мисловни термини за нещо, което се схваща като «третирано» (създавано, разрушавано, обработвано практически или мисловно) от някой, който го третира по някакъв начин, т. е. взаимодейства с него като предицира, т. е. „казва нещо (съществено) за него (като някакво)" и едновременно с това го категоризира. От всичко казано дотук, е очевидно, че денотатът (обозначаемо) е „усвоен", разбран мисловно-езиков предмет, чието въвеждане е слабо обосновано без конверсивния му термин *десигнат* (означаемо). Десигнатът е разбирането за същността на предмета като естествен знак и съответно понятие за този предмет в мисловно-езиковия знак. С необходимата редукция - десигнатът на езиковия знак е *понятието* като единство от съществените (интегрални и диференциални) признаци на назования предмет-денотат. Тези съществени признаци може да съществуват дискретно, но обединено в понятието, може да бъдат разглеждани и като предикативно разгърнато утвърждаване, (пред)полагане на тези съществени признаци в *създението* за предмета. Може и създението да бъде разгърнато в силогистично *умозаклучение* (за да се покаже как непротиворечиво се е стигнало до него, напр. „Всички знакови неща имат качеството предметност. Това

нещо също има това качество. Следователно това нещо е предмет."). Може съвкупността от признаци на понятието да бъде разглеждана и от гледна точка на тъждеството и различието или като своеобразна (йерархична) експликация на тези признаци в *дефиницията-определение*.

След казаното до тук, от вяроност към традицията, може, с неизбежен риск за известно опростяване на и без това достатъчно сложната проблематика, да се констатира, че от логическа гледна точка, денотатът е знаковият (на думата) „обобщаващо-представителен (за всички в класа му) предмет от действителността", на който съответства разбирането му от понятието-десигнат, а референтът е същият този „екземплярен предмет от действителността като конкретно-явленчески", на който съответства идеята за неговата дълбинна същност (смисъл). Недостатъчното внимание към многократно повтаряното предупреждение, че „езикът не е номенклатура", от класиците на езикознанието (от Хумболт, през Сосюр, та до ден-днешен) води до може би „очевидната", но нелепа от научно-философска гледна точка идея, че съществуват знаково независими предмети, съответстващи им понятия и думи за тях. Нежеланието (или невъзможността) да се преодолее това предубеждение, комбинирано с метафизичния възглед за противопоставянето между езикова и „не-езикова" действителност (с тежки последици за науката), води или до непрецизно отъждествяването на референта само със ситуационния предмет на конкретното речево изказване, а на денотата - с абстрактен референтен потенциал на думите в езика. Такова опростяване може би изглежда допустимо за определени дидактични цели [срв. съответните параграфи у Лайънс 1972 (1978) или Фатер 2002], но подобен логицистичен редукионизъм владее цялата позитивистка философия на езика [срв. напр. Ръсел 1950 : 320-344] и дори бихейвиористи семиотици [като Морис 1938]³⁹, където референцията правилно се дефинира като знаково тристранно отношение, но между знак(оносител), десигнат (а не денотат) и интерпретатор (а не интерпретанта).

Разбира се, че за да афицира чувствата, психиката или съзнанието, даден „предмет" по някакъв начин и в някакво отношение се е оказал интуитивно забележим чрез това индивидуално особено, което „излъчва", но още в момента на първия акт на най-просто разбиране той става знак (ако не на друг предмет, то поне на себе си, т. е. на своята същност и на всички екземпляри в своя клас) и започва нещо да значи, т. е. добива значимост и развива значение. Смиловото съдържание обаче е сложно за разбиране, тъй като то е синкретично обединение на различни категории. Това съдържание е същностно-явленческо или понятийно-предметно, така че разбирането му се отнася до обозначаваания (денотиран) фактически предмет-явление, към който се отнася (реферира) това, което се възприема (непосредствено), представя (въображаемо-образно)

³⁹ „S is a Sign of D (esignatum) for I (nterpretor) to the degree that I takes account of D in virtue of the presence of S" \ Morris, Ch., *Foundations of the Theory of Signs*, Chicago, 1938, p. 3.

или мисли (понятийно-идейно) като същностно за него. При това положение явленческо-фактическият предмет може да се прояви или: а) в непосредственото му възприятие, или б) в характерната представа за него, или в) в мисълта за него като същност на предмета. Това са различните степени на предметност в проявата на предмета, които се фиксират в значението: а) речево-ситуативно при обозначаване, б) езиково-речево комуникативно значимо и в) езиково-системно при означаване. Значението пък изразява тези изброени видове съдържание - означаемо или десигнат, значимо и обозначаемо или денотат.

2.4. Видове Действителности и Реалности. Обект и Обективност. До тук ставаше дума за разликата между *вещ* и *предмет*, като за единствен критерий за това различаване бе изтъкната знаковостта на предмета, а не съществуването им. Вещта е съществуваща в двустранното си (физическо, основано на природните закони) отношение с другите вещи. Щом вещта бъде свързана дори и с най-простото разбиране, тя вече е в тристранна релация (а това значи - знакова - между нея като явление-израз и самата тя като съдържание-същност, свързани с разбирането на същността на явлението) и тя е вече *предмет*. Така се очертава *действителност на вещите* (незнакова и неезикова) и *предметна (знакова) действителност*. Коя е тогава *обективната действителност* и какво различава така разграничените *вещ* и *предмет* от това, което се нарича *обект*? И *вещта*, и *предметът*, и *обектът* са едно е също нещо, но са единици на три различни *действителности*, доколкото имат три различни модуса на съществуване. Вещите, доколкото са (все още) незабелязани (и съответно - неразбрани) от хората, съществуват, но са все още непознаваеми. Те най-вероятно са съществуващи като нумерично отделни, ограничени от всичко останало, вероятно притежаващи и някакви свойства и са в някакви отношения помежду си, но са недиференцирани идентификационно нито по форма, нито по качества и отношения (и съответно са некатегоризирани) за човека, т. е. те имат битие, но това е „битие-в-себе-си“. Някои от тях са може би не само забелязани, но и „правилно интерпретирани“ (като „*предмети*“ от други живи същества (с посъвършени от човешките сетива или по-специфични жизнени потребности), населяващи с човека един и същ Свят, но в специфичния за тяхното съществуване *Umwelt* [Юкскюл 1934], жизнена среда. Забелязаният и разбран *предмет* в неговото знаково съществуване има друго битие. Той е индивидуално отделен от всичко останало, установени са характерните му свойства като качества, т. е. това е вече „за-себе-си-битие“ или *предметно битие*, в което предметът е принципно познаваем, но (все още) комуникативно неизразим. Едва когато *предметът* имплицитно се обвърже в отношенията му с всички други *предмети*, т. е. в *системата* на един Свят, той става освен познаваем и изразим. Това е „битие-за-другите“, в което *предметът* вече е даден в неговата, така да се каже, „количествено-качествена *мяра*“ или „*вътрешна форма*“, в ново единство на преработените негови свойства (не само еманационно излъчвани, но и

афициращи (нечий интерес) до степен (чрез съединение с нечия интенция) да бъдат забелязани като качества на едно индивидуално нещо, според които се категоризира и добива собствен образ, както и име, название. Тези качества и специфичен образ се създават според аспекта на възприемане и разбиране на *предмета* и затова *предметът* е винаги разбран, но в определен аспект (от определена гледна точка), по някакъв начин и до определена степен. Разбраният от всички гледни точки и по всякакви начини *предмет* е вече *обект* и такова „пълно“ разбиране е характерно за стремежите на философията и цялата наука като идеал. В този идеал известното схоластично изискване за *adequatio rei et intellectus* се отнася до адекватност между *обекта* и *абсолюта* или *абсолютната идея* като *цялостно пълно знание* (№ 0 в *схемата*), което освен хоризонт, е и горен праг (върховен предел) на човешките амбиции и е проблем на Върховна Вяра (независимо в Кого или в какво), докато на практика то съществува само в (по)желателен модус, а на теория - като позитивистко-сциентистка амбиция. В сравнение с *обекта*, *предметът* е в адекватация с *идеята* като *адекватно, истинно разбиране-интерпретация* (№ 5 от *схемата*). Такива *обекти* съставят т. нар. *обективна действителност*. Проблемът е, че дори абсолютно наивното съзнание - и на обикновения човек, и на съвременния учен-позитивист (или неопозитивист) се основава единствено на тази *обективна действителност*, от която за жалост нямат абсолютно никаква представа, но за това пък вярват безусловно в нея. Разколебаването обаче в тази митична обективна действителност настъпва с проблематизирането на тази *действителност* по отношение на нейната *реалност*.

До тук бяха установени три *действителности* на нещата: *ниска - материална действителност на вещите*, *средна - Свят на предметите* и *висока - Универсум (Космос) на обектите*.

2. 5. Действителност и Реалност. Сега проблемът [доколкото това е съвременен проблем вж. Хартман 1931] е в *реалността* на тези *действителности* - доволно труден проблем, превърнал се в любима тема за израз на остроумия в съвременната неопозитивистка и постмодерна сциентистка философия и генеративистка когнитивна наука. Достатъчна илюстрация биха били няколко примера от една от най-цитираните и „най-значителната книга, появила се от много години насам, в науките за езика“, според най-често цитирания когнитивист Стивън Пинкър - тази на Джакендоф [2002]. Най-показателен е Параграф 10.3. *Problems with the common-sense view: „objects“* (стр. 300 и следв.) от глава 10. *Reference and Truth* от част III. *Semantics and Conceptual Foundations* (все респектиращи заглавия) от въпросната книга. Този параграф започва с напомняне да се има пред вид цитатът от Abbott „... *linguistic expressions refer to things out in the world*“, който дава пълна и точна представа за референтите теории в цялостното им развитие, както и следващите цитата от трудове на Бах, Тарски, Шер, Чърча и Макконел, последвани от позовавания на семантичните идеи на Фреге и повечето, от неговите традиционни последователи за

„независимостта на езика от трата, които го използват, което го отнася пряко към Света" (с неговите обекти), на Крипке, Люис, Сталнакер, които заместват тази семпла концепция с подход, при който езикът (цит. sic) *maps to* „possible worlds", което позволява аналитичността и необходимостта да бъдат обхванати в термините на „true in all possible worlds" и във формалната семантика на Монтегю и Парти, където „свят" се заменя с „модел", а конструктите на теорията на множествата позволяват теорията да бъде напълно формализирана" [вж. §10.2. *Problems with the common-sense view: „Language" : 295-296*].

Следствието от тези цитати (според Джакендоф) е, че „object" (за него няма проблем с разликата между „objects" и „things" в цитатите от различните автори), „states of affairs" или „thing out of the world":

"имат изцяло интуитивна интерпретация. "Objects" invites us to think of Bertrand Russel, Noam Chomsky, trees, refrigerators, apartment buildings, screwdrivers, and so on. И продължава - These are **things** you can see and touch; you can count them, tell two of them apart, in some cases move them around. „States of affairs" invites us to think of snow being white, dogs being animals, Russell's having been a philosopher, the door to my office being open (at the moment of writing), and so on: observable **facts** about observable **objects.**" И следват примери с не толкова прости обекти:

Фикционални и митически герои:

а. Шерлок Холмс

б. еднорогът в моя снощен сън,

където „Шерлок Холмс съществува само като герой на разкази, така че някой може да каже истинни или неистинни неща за него, например истина е, че е бил англичанин, а неистина, че е бил румънец, неистинно е също, че той е съществувал. „В света" няма еднорози, но някой може в съня си да възприеме някакъв еднорог „като че ли е бил реален" и в този контекст е истина, че той е правил това или онова и неистина, че е правил нещо друго."

(2) Географски обекти:

а. Уайоминг

б. Мисисипи

в. Разстоянието между Ню Йорк и Бостън,

където „няма нищо осезаемо относно Уайоминг, няма значими географски особености, които го отбелязват, няма прокарани линии през релефа... Може би има табели по пътя с надписи „Добре дошли в Уайоминг", но те не са това, което го прави Уайоминг. Това е чисто политически конструирана същност, чиито правоъгълни граници са фиксирани чрез конвенционален (условен - stipulative) акт. Ние може да пипнем река Мисисипи и да плуваме в нея. Но дали реката е водата в нея, коритото на реката или е комплекс от двете неща? Къде точно свършва Мексиканският залив и къде точно неговият приток Мисури свършва в него? Може да се очертаят произволни линии на картата, но те се разбират като въпрос на удобство и няма такова нещо като „естествена истина за света".

Виртуални обекти:

а. квадрат от четири точки

o o

o o

б. Горизонтален и вертикален правоъгълници един върху друг (така, че да образуват кръст), където „квадратът и хоризонталният правоъгълник просто не са там физически. Какво значи да се каже, че те са „обекти в света“?"

Социални същности:

а. ценността на моя часовник (любим пример на Чомски)

б. Първият долар, който съм спечелил

в. Morris Halle's Ph. D. degree

г. Вашата репутация

д. General Motors

е. резултатът от утрешния мач на Red Sox,

където „всички те са неосезаеми неща (човек се колебае дали да ги нарече обекти), които са резултат на социални практики и конвенции. Както отбелязва Сърл (1995), въпреки всичко те се третира референциално, като части от «реалния свят»..."

Публично възприемани обекти:

а. Втората симфония на Малер

б. Думите *banana* и *despite*,

където „някой може да идентифицира Малеровата Втора симфония като изпълнение или като партитура, или запис. **Има, в някакъв смисъл, нещо, което лежи зад всички тях, на което те са реализации** (подчертано допълнително). Тези, които са с логически настроено мислене, може да опитат да го третират като знак-тип (type), отколкото като единичен (знак-token). Но това всъщност не решава проблема: тип на какво? Има тип, изразен чрез „изпълнението на Малеровата Симфония", и тип, изразен чрез „партитурата на Малеровата Симфония", и тип, изразен чрез „записа на Малеровата симфония", всеки от които има своите особени единични (tokens) знаци, но повече от повърхностно е да се твърди, че Малеровата Симфония е, така да се каже, единство от тези типове (знаци) или, следвайки Гудман (1968) „множество от изпълнения, подчинени на партитурата". Специално доколкото Малеровата Симфония е съществувала и е била същата симфония, преди да е имало някакви нейни записи. Всъщност, тя предполагаемо е съществувала в Малеровото въображение, преди да е имало някакви изпълнения и преди да е била завършена партитурата. И разбира се, много музикални традиции не са били регулирани от писани партитури изобщо. Само че проблемът става още по-объркан, когато имаме предвид вариантите издания и аранжimenti на Малеровата Втора Симфония, където нотите и инструментацията са различни. Все пак ние сигурно реферираме към *Малеровата Втора симфония* без каквато и да е нужда от комплексна перифраза. Тя е толкова нещо „в света", колкото Сикстинската капела. (Makkaï 1999 прави подобна бележка по повод стихотворенията.).

Предлагам като упражнение за читателя да види, че думи като **banana** и **despite** представят същите проблеми като симфониите. Не това е от решаваща важност за референтната теория: какво точно използваме, за да реферираме към „нештата (entities) в света"?"

(б) Други:

а. множество от всички възможни светове

б. най-добрият от всички възможни светове,

където вече авторът на цитираните примери и пасажи е „напълно затруднен да си обясни какво би могло да значи да се твърди, че те са „в света", особено доколкото „светът" е включен в **тях**. Но ние реферираме към тях. Тук е въпросът: Цитатите по-горе утвърждават, че ние реферираме към „обектите в света", като че ли това е напълно самоочевидно. **Това е самоочевидно ако ние мислим само за референ-**

ция към средно-големите (**middle-sized**) възприемаеми физически обекти като маси и хладилници. Но щом открием целия набор от неща, към които ние всъщност реферираме, „светът“ изведнъж започва да се населява с всякакви странни зверове (**curious beasts**), чийто онтологичен статус е далеч по-малко ясен. За всеки от типовете неща, цитирани по-горе, може да се конструира някакъв (изкусно)съставен разказ и някои от тях наистина предизвикват обширна философска литература. Но ефектът, във всеки случай, е отдалечаване на възгледите за референцията и „света“ от пряката интуиция. Кумулативният ефект от разглеждането на всички тях заедно е „свят“, в който директната интуиция се прилага само към много ограничен клас от случаи“ [pp.301-303].

Ето накрая и решението на проблема в следващия параграф:

10. 4. Pushing „the world“ into the mind. „The common-sense position of reference, which standard approaches to semantics take as their starting point, suffers from two complementary problems. First, if language is in the mind of language users, it is necessary to invoke some mystical connection from the mind to the world, either at the level of language (...) or at the level of concepts the language expressed (...). Second, the notion of „object in the word“ is itself suspect.

I propose to cut the Gordian knot by abandoning the unexamined notion of „object in the word“, and, for purposes of the theory of reference, pushing „the world“ down into the mind of language user too, right along with language...

An initial motivation for exploring the conceptual position, observe that a language user cannot refer to an entity without having some conceptualization of it. Consider an example such

(9) *I don't know what that was, but here it comes again!*

In order to utter (9) (and mean it), the speaker must have conceptualized some relevant entity, though certainly without a full characterization. That is, a referent's being in the world as conceptualized is a necessary condition for a speaker to refer. However, being in the *real* world is *not* a necessary condition: speakers can refer to entities like *Sherlock Holmes* and the *unicorn in my dream last night*. ...And an entity's being in the world is not sufficient for reference either: one has to conceptualize it in at least some minimal way. " [pp. 303-304].

2. 5. 1. Коментар. Излиза, че в края на краищата Джакендоф открива очевидната *действителност* на „**средно-големите (middle-sized) възприемаеми физически обекти като маси и хладилници**". Дали това не е също някаква *средна действителност* на видимите с просто око неща-обекти, тъй като той ги обосновава чрез физиологията на човешкото око и образите в ретината за конструирането на когнитивна структура като „възприятието-перцепт“, обработвано от мозъка и т. н. до разбирането на реалността от организма чрез „перцептуалното схващане“ на света. Няма магически директен път между света и перцепта, а само индиректен път чрез ретината и долната визуална област. Визуалният перцепт се свързва с деиктичното *that*, така че *перцептуалният свят е реалност за нас* [стр 307-308].

Значи, има реалност на видимите с просто око средно-големи обекти като маси и хладилници, която е между високата реалност на свръх-отдалечените (за простото око) обекти като Десетата планета на нашата Слънчева система,

открита и призната в последното десетилетие ,и ниската реалност на свръх-малките обекти от атома през кварките като последна цитадела на „елементарните частици“ на материалното до вълново-„безтелесните“ (с нулева маса) фотони, участващи само в електромагнитни взаимодействия и движещи се със скоростта на светлината, или пък откритият в последната година геном след гените като част от ДНК, възприемаеми чрез „протези“ като телескопи и микроскопи или „наблюдаеми“ само в насочено предизвикани експериментални условия. Съответствието с физиката на макро-телата и физиката на микро-телата е пълно. Такава философия, търсеща своите основания в ретината и мозъчните клетки (и ганглийни връзки) и устремена към експерименталното безкрайно голямо или безкрайно малко, не води към по-голямо прецизиране на реалността, а до т. нар. „лоша безкрайност“. В края на краищата, безкрайността е само една перспектива и от нея има смисъл, ако има някакъв хоризонт като видима или поне представима граница на безкрайното и ако е ясно все пак поне какво е точката. Не като геометрична абстракция, а в случая - като отделно разпознаваемо (и някак си разбираемо) цяло с определен силует, качества, вид...(при цялото качествено променливо разнообразие на явяването му и необозрима множественост на екземплярното-индивидуалното му съществуване като явление), т. е. вещ, предмет, обект и дори фигура, като нещо, за разлика и от другите неща и от нищото. Така напр., от гледна точка на киното, технологичните свойства на прожекционния апарат са важни само за откривателите му братя Люмиер и за инженерите и производителите на такива апарати, а снимачната лента с процесите на нейното проявяване е важна само за съответните специалисти - лаборанти и производители. „Голямата илюзия“ обаче се състои в зрително-възприятината способност на човека да възприема показващите се „като естествени“ фотографски-кадрирани образи при скорост на движение на лентата 24 кино- или 25 телевизионни кадъра в секунда, комбинирана с когнитивната му способност „логично“ да възстановява липсващите моменти от действието и движението. Това важи и за анимационното (рисувано) кино. В названието му най-ясно се разкрива моментът на движението, което буквално значи „съживяване, оживяване на същества + движение“, защото заснетата серия от рисунки, всяка от които повтаря предишната със съвсем малки изменения, представящи *етап на движение*, при прожектиране рисуваните фигури се възприемат като движещи се (или „като живи“). Фотографската снимка е пример за такова фиксиране на движещото се в определен *момент* на движението му. Защо това е възможно? Защото човешкото визуално възприятие също е дискретно, т. е. „кадриращо“ и човек, когато гледа продължително време някакъв обект, той го вижда непрекъснато (в нормалното му движение), но образът не изчезва във всеки момент, когато окото премигва. Също и при заснемането на нормално движещ се обект, дори това да е скок на пума, бълха или атлет (или дори да е летящата стрела на Зенон), той се възприема при прожектиране нормално, а не като следващи се етапи от движението или като троен скок.

Това става възможно, въпреки че движението е заснето на такива моментни кадри, но следващи се с подходяща скорост, с каквато след това се прожектира за изобразяването на нормален непрекъснат образ. Това е част от „илюзията“ на киното за зрителя. А как става възможно „логическото“ възстановяване на липсващите моменти от (сюжетното) действие? Явно е възможно, защото то също е дискретно-кадриращо, както и във всеки разказ, но се възприема като непрекъснат „реален живот“ чрез абстрахиране от подробностите или просто свързване на важните и заслужаващи показване режисьорски кадри или епизоди чрез простото им „сглобяване“ при възприемане чрез добавяне на пропуснатите маловажни епизоди в стереотипни ситуации по правилата на следване във всеки (типичен) наратив. Това е втората част от цялостната „велика илюзия“.

2. 5. 2. Има обаче още нещо, което е дори от по-голяма важност, и то най-добре личи във фотографията. Централното при снимката е обектът на заснемане - образ на (портретна) фигура или „чист“ пейзаж. Важно е преди всичко позиционирането на обекта в кадъра и какво обхваща рамката на този кадър, защото точно то и само то се експонира точно по този начин и само в такава позиция в снимката. Така на снимката се очертава *фигура* - (централно)важно и *фон* - континуално-неразчленимо не-важно, върху което „изпъква, излиза на преден план“, на „*фокус*“ фигурата-образ. В пейзажната (или урбанистична) фотография някои негови съставлящи може да претендират за ролята на фигури според плана на заснемане, което ги прави да се схващат като изпъкващи на фона на останалите съставлящи, особено ако са екземпляри от един клас, съставлящи събирателно множество (напр. кадър на звезди на фона на нощно небе, пингвини на фона на ледовете и другата фауна в кадъра). В обратния случай на портретната фотография, дори и при студийен фон - едноцветен екран и еднакъв план на заснемане - две фигури си действат взаимно-реципрочно като фон и фигура (напр. булката - на младоженеца и обратно или майката - на сина, и обратно). Тази реципрочност не може да бъде абсолютна поради общоприетата значимост, ценност (по роля, по пол, по възраст-поколение) на едната или другата от заснетите фигури и неслучайно иконографията, а и неписаните професионални правила почти не допускат абсолютно еднакъв план и рядко позволяват еднаква поза в ракурса. Така майката се възприема като фон на детето, освен в нарочно търсени рекламни ефекти («*a la Venetton*», където атлетичен мулат е фигурата, а бялото бебе, което майчински прегръща на гърдите си, е негов фон, макар и оказало се в преден план) или сантиментални студийни типови фотографии, в които провинциалната красавица е фигурата, а детето (обикн дъщеря ѝ), което държи, е неин фон). Фотографията е взета само за пример и важното тук наистина са фонът и фигурата, но най-важното е *рамката* на кадъра.

Не е случайно, че и киното, и фотографията (като *camera lucida* [Барт 1980 (1987)] - устройство, при което чрез отразяваща призма (или огледало) се постига налагане на две изображения в едно, проецирано на екран) произлизат (не технологично, а по-скоро идейно проектно) от т. нар. *camera obscura* - устройство за проециране на неподвижни образи, представляващо тъмна стаичка (затворена кутия), в която светлината от външен обект преминава през малък отвор (или леща) и оформя образ върху отсрещната стена. Това устройство, изобретено през XI в. в Китай, е многократно подобрявано и използвано за точно (топографско) заснемане (на релефи) и дори от художници-пейзажисти, докато се стигне до фотографията. Важното при него са не точността, а стремежът към кадрово рамкиране на изобразявания обект, както и обективното съответствие между изобразявания обект и изображението-образ, и то не толкова като контурно точно съответствие, а като позиционно ситуиран в „естествена среда“. От този стремеж се стига до фотографското изображение като образец на баланса и неразличимостта между перцептивно възприеман реален обект и образ на възприятието, а оттам и разликата между образ на възприятието и въображаемия образ, и съответно до неговата степен на реалност, който при екстреми (като психозата на реалността) може опасно да запазва всички външни атрибути на перцепцията до илюзорна неразличимост.

По подобен начин стоят нещата във всяко (поне визуално) изкуство като базирано върху художествения образ. Сцената в театъра също е рамка на представлението. Фигурите там са актьорите герои на фона на статистите, а всички те - на декора. Всичко останало - аксесоарите на бутафорите и реквизита, са незначителни подробности с атрибути характеристики, представени в мизансцена само в тяхната необходимост и достатъчност (ако онава, което виси, неясно защо, на стената в даден мизансцен, не гръмне поне в следващото действие, то е излишно според строгите Чеховски стандарти). Тук проблеми с реалността на възприемането няма. Всичко на сцената е реално, а което е фикционално, е творчески (инкарнирано или ако смущава метаморфозната конотация на този термин, според желанието, може да се предпочете по-буквалният термин - реифицирано), обикн. емблематико-алегорично. „Голямата илюзия“ на театъра е в смесването му с живота, откъдето идват различните актьорско педагогически системи: на вживяване (Станиславски), отстранение (Брехт), включване в съответна среда (или партиципация според „Метода“ на Лий Страсбург).

Интересното в случая са не фигурите на театъра и не толкова, че той е синкретично-синтетично изкуство (включващо различни, вече установени знакови системи във взаимодействие), а че използваните в него фигури-предмети вече съществуват като предварително дадени и „разигравани“ в рамката на сцената (което ясно личи дори от сравнението с т. нар. *драма за четене* като *Фауст* на Гьоте). И не е случайно, че постмодерният *театър на абсурда* (Ионеско, Бекет, Олби, Пинтър) проблематизира преди всичко несигурността

и „абсурдността“ на битието и на човешкия живот като съществуване-екзистенция, както и (и)рационалността на реалния опит с неговата гротескност, от една страна, и (не)възможността езикът да гарантира истинско разбиране между хората, от друга. Абсурдизмът обаче е подготвен от идеите, намерили израз в драматургията на Пирандело⁴⁰. Те се отнасят се до друг абсурд - на човешкото съществуване, произлизащ от несигурността в собствената нормалност (- Аз ли съм..., не съм ли аз, луд ли съм..., не съм ли луд? - *Хенрих IV*). Особено в програмната му трилогия *Шестима (герои) търсят своя автор*, където се проблематизира ролята на автора, *Всеки си има мнение* и *Тази вечер импровизираме*, където (въпреки разнообразните интерпретации, все пак и преди всичко) се проблематизират ключовите инстанции на нивата на комуникация - дискурсът (със своя автор), наративът (със своя автор) репликите-импровизация от себе си, т. е. „като в живота“ (без автор и текст, както и без режисьор-постановчик-диригент) и - накрая (но не по важност) - разнообразието от гледни точки, водещо до абсурд.

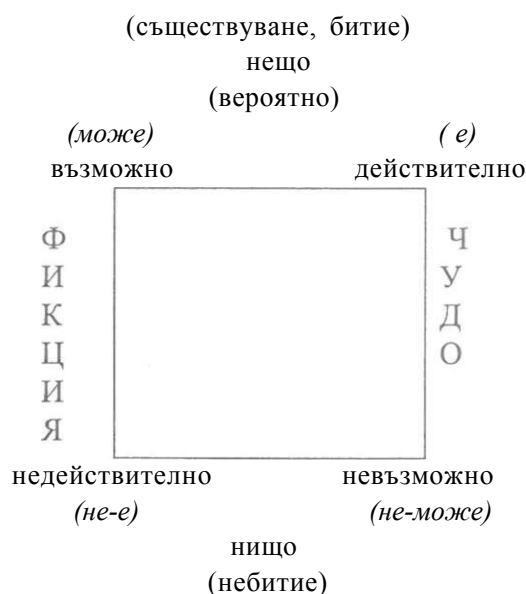
Погледнато през призмата на предметността, *Хенрих* изразява проблематичността на (не)сигурността както на тъждеството и различимостта между вътрешно възприетия образ с външния образ на (перцептивно възприет реален) предмет, така и между възприетия и въображаемия образ и тяхната степен на реалност и илюзорност (водеща до абсурда, достигащ до патологията на Лакановата „психоза на реалността“). *Шестимата герои* изразяват проблематичността на собствената идентичност (и „смисъл на живота“). Те имат желание, но не знаят дали са подготвени за подвизи и деяния (имат *мотив*, но проблематична *квалификация* и съответно несигурен изход от *конфликта* и проблематична *реализация*) без санкцията на *признанието* (все основни характеристики на героя), т. е. те имат биография-разказ, но без да бъдат включени в съответни житейски роли и да говорят като герои на сцената-живот, те нямат биографична история - положение, водещо до екзистенциален абсурд като смисъл на съществуването или цел в живота. *Импровизиращите* се опитват да съществуват в живота чрез своите реплики, без необходимостта някой да им даде роли (да живеят и говорят типично „както другите“) и да им напише разказ-биография (за да живеят и разказват индивидуално „като личности-герои“) - положение, водещо до екзистенциален абсурд като отхвърленост от живота и поради липса на роля, и поради липса на история. *Всеки със своето мнение*, като разнообразие на гледните точки, води до разколебаната конвенционалност относно едни и същи случки-ситуации, „състояния на нещата“ и на самите „неща“ и в крайността си - до абсурда на реално-обективното им съществуване.

⁴⁰ Подробно представена в различна интерпретация от Дончева, А., *Драматургията на Л. Пирандело*, Автореферат на докторска дисертация, Нов български университет, С., 2005.

Илюстрираните чрез изкуствата проблеми, свързани с *реалността на нещата*, важи и за неща, които очевидността или здравият смисъл, или съвременната епистема ни налагат да приемем за реални. Какво да се каже обаче за реалността на „*света, населен с всякакви странни зверове с неясен онтологически статус*“. Напълно правилно, неедностранчиво и недостатъчно обвързано с целостта на проблема е мнението, че „*за всеки от типовете неща, цитирани по-горе, може да се конструира някакъв (изкусно) съставен разказ*“, както и че „(говорещият) трябва да има концептуализирана някаква релевантна единица, дори, разбира се, без пълна характеристика“, и че „референтното съществуване в света като концептуализирано е необходимо условие за рефериране“, както и че „съществуването в *реалния* свят *не е* необходимо условие за рефериране“, но съществуването на единицата не е също и достатъчно условие - „някой трябва да я концептуализира поне по някакъв минимален начин“. В това е главният проблем, но не само в това и не само от тази гледна точка.

Защо напр. *Шерлок Холмс, Дон Кихот, Хамлет, Пепеляшка, Снежанка* по някакъв начин съществуват, а други герои - не? Първо, защото (според класиката⁴¹) те трябва да са възможни (в какъвто и да е свят) и вероятни (за нашия (възможен) свят). В края на краищата и самото битие като съществуващо се определя чрез тези две понятия чрез трите най-прости логически отношения - на конюнкция, дизюнкция и импликация, действащи в т. нар. логически или семиотически квадрат като на Схема V (от I Част) във варианта на

Схема V-a/

⁴¹ Срв. Ролята на възможното и вероятното и в *Реториката*, и в *Поетиката* на Аристотел.

Самото полагане на *възможното* (като вероятност), в неговото противопоставяне, създава *действителното* (като реално станало). *Невъзможното* (като невероятно) е противоречието на *възможното* (като вероятно), а *недействителното* (не станало реално) - на *действителното* (станало). От отношенията между тези четири базови термина се пораждат вторичните термини. Възможно + действително = нещо (съществуване, битие), недействително + възможно = нищо (небитие). Импликационните отношения и между възможно + недействително, и между действително + възможно са сфера на *вероятното* и докато импликационното отношение между възможно + недействително е зона на *фикционалното*, отношението между действително + възможно = *чудесно*. Значи, чисто логически допустимо е да се създадат два Свята - на *съществуващите* (действително-реални) неща и на *възможните* (вероятни, но недействителни или (още) нереализирани) неща. Вторият свят, от своя страна, може да бъде *под-Свят* на фикциите и *под-Свят* на чудесата. Остава проблемът за границите на *възможното* и *действителното*. Действителното (това което *е* като реализирано станало) обикн. съществува в норма, т. е. доколкото е възможно (но то вероятно се ограничава от патологията като уродливост и малформации), след които съществуването е възможно (доколкото са свързани със загуба на конституентните и функционални характеристики на съществуващото) и в екстрема си води до нищото, а възможното му оцеляване (изцеление) е чудо (или, както се казва - *невероятно, но факт*). Възможното (това, което *може*) е допустимото между действително (това, което *е*) и недействително (това, което *не-е*) и нормата на вероятното определя границата между това, което *може да бъде (каквото и да е) нещо* - като фикция, и онова, което *не може да бъде (никакво) нещо* и следователно е нищо.

Така напр., съществуват работи и герои-работи, киборги, биоробота и под. от типа на *Франкенщайн*. Съществуват и най-различни герои-извънземни с най-причудлив вид. Съществуват и летящи на метли вещици и килими-самолети, говорещи риби и всякакви вълшебници и вълшебни неща. Съществуват и всякакви „странни зверове“ - кентаври, пегаси, грифони, сфинксове, нимфи, русалки, феи, гномове и джуджета, гиганти, сторъки великани, циклопи, стооки чудовища, горгони, вампири, духове, гении, герои, полу-богове, демиурзи и какво ли не още. Съществуват фикционално, но това не им пречи да съществуват. Къде обаче? - В сънищата и фантазиите, в приказките и митовете, в разказите и литературата. Как така фикционално? Отговори, че те съществуват като митологични и антропоморфни, може и да имат някакво генеалогично обяснително значение, свързано със „зората на човешката култура“, но за семантичния проблем на техния тип съществуване от такива отговори няма особена полза. Всеки опит за типология на фикционалните неща се разбива още в зародиш поне защото е особено трудно те да бъдат отделени от реалните. Напр. ако *фея, вещица и гном* са само метафорично реални, *гений, герой и джудже* буквално реални ли са? Тяхната реалност проблем на съществуването ли е, или

проблем между енциклопедично и лингвистично знание, или пък на по-старо и съвременно състояние на езика. Колко души днес знаят, че *гений* не е само 'свръхнадарен човек', а и 'дух-пазител на мъжете, домовете и градовете, народите' (и затова е най-малкото странно някой (дори това да е Юлия Кръстева) да се пита „Има ли женски гений?“). Може и да има (и защо да няма) в първото значение, но във второто - няма (и не може да има), тъй като съответният женски дух се е обособил в друго „същество“, наречено *юнона* (и най-вече, защото мъжкият е въплъщение на оплодителната и жизнена сила на мъжа). Случаят с *герой* е по-прост, но все пак героят е 'полу-бог, роден от смъртен човек и бог или богиня', преди всичко останало. *Джудже* също преди всичко означава 'дребно гърбаво горско човече с магични сили'. Дори най-модерни термини от астрономията и квантовата механика назовават чрез тях своите специални обекти като напр. *звезда-джудже*, *чаровни бариони* и *кварки*. Не е задължително да смятаме и този тип елементарни частици за случайно назовани (и за физика това няма никакво значение), но *кварките* все пак са наречени (от откривателя им) на *трите орисници*, каквото и да пишат най-авторитетните речници за етимологията им (според най-добрите от тях - просто 'заимствана от текста на *Бденията на Финеган* на Джойс - *Три кварки за мистър Маркс*') и също независимо от това дали съответстват на англ. *fairies* 'мънички свръхестествени същества с човешки вид с най-положителни качества, помагачи на хората' (заето през ст. фр. от мн. ч. на лат. *fatum*), но неразделните мойри (лат. *парки*) са били първоначално една богиня - на човешката съдба. По-интересното е, че всички типове кварки, като предполагаема фундаментална субатомна единица на материята (с електрически заряд 1/3 или 2/3 от електрона), съществуват в 3 неразличими по квантово число (цвета) състояния.

Дори и да се абстрахираме от имената-названия, какво все пак съществува реално. Кварките-орисници са фикционални, т. е. (*материално-телесно*)-*нереални*, но и *възможни*, и *вероятни*, а пък квантово-механичните кварки са хипотетични, т. е. *вероятно-възможни* (*материално*, но *проблематично-телесно*)-*реални*. Забележителен резултат! А защо носят едно и също име и дали това не е чист номинализъм? - Защото референциално нямат нищо общо, но предметно-смыслово са безспорни „*близнаци*“ (*без да е необходимо да са „еднояични*“) и съмненията се разсейват при връщане към етимонния мотив 'мънички, (с човешки облик), неразделни в тройка, произлезли от една богиня - на човешката съдба, съпоставима с фундаменталната суб-единица на материята (изобщо, т. е. материално-съдбовна) в троична пропорция, проявяваща се в 3 неразличими състояния'. Може да се спре и до тук, за да се избегнат съпоставки с други триединства (и хипостази), важното е да бъде оценена „*поезията*“ сама по себе си (като всяка истинска поезия).

В първия случай „*състоянието на нещата е фикционално*“, но „*фактите*“ са безспорни (сомненията се отстраняват при възвръщане на спомена за приказката *Спящата красавица* във филмовата реализация на Уолт Дисни). Във

втория случай „състоянията на нещата" са позитивно-научно хипотетични, но „фактите" също са безспорни. И проблемът не е в това, че вторите са невидими, а първите са „средно-малки (и то, в случая, фикционални) обекти", както не са и нито в ретината на окото, нито в перцепта и мозъчните клетки и връзки), а в самата предметност на кварките. Тяхната обективност е обект на всички науки (и не само науки) и най-парадоксалното е, че обективният резултат от изследването на кварките необходимо трябва да обедини поне тези кварки-вълшебници и кварки-елементарни частици в едно цяло и да обясни какво е общото между тях. Едва ли някой би се заел с това, особено ако трябва (според научните критерии) да попълни Тоталния Свят на тези различни, но цялостни Светове с фикционалния - с всички феи, вълшебници и т. н. със съответните им протагонисти, типове, видове и т. н. и научно-хипотетичния с всички андрони, бариони (над 300 за сега елементарни частици), електрони, атоми и всякакви микро-тела, но и вълни, енергии и т. н., и т. н. Всеки би казал, че това би трябвало да е *енциклопедия*, и дидактично-назидателно, за кой ли път, да повтори, че енциклопедичното знание трябва да се различава от лингвистичното, както *енциклопедия* от *речник*. Куриозността на тази станала „общоприета истина" не се променя от това, че тя фанатично се мултиплицира (като Божие откровение) главно от учени, които са изградили представите си за *енциклопедия* и *речник* предимно като читатели, а по-скоро от резултата на простото аритметично изваждане на съдържанието на *речника* от съдържанието на *енциклопедията*. Резултатът е, че *речникът* казва какво назовава дадена дума като звучене (КВАРКИ = 'вид елементарни частици'), а *енциклопедията* трябва да обясни какво значи това, което се означава. Какъв ли възглед-предубеждение може да предизвика този парадокс? Дали че езикът не е само номенклатурен списък на нещата, които ни интересуват, с индекс за търсене в съответната енциклопедия (или неин раздел) и профанната звучаща реч само безсмислено-арбитрално отправя към сакралното когнитивно, мисловно-логическо съдържание-смисъл.

Позоваването на т. нар. „фактичност" също е само отчасти проблем на науките за фактите (какви са експерименталните науки). Необходими са дисциплини, които поне да различават „фактите" от това, което ги прави факти - предметността, и да разбират какво съставя предмета.

2. 6. Реалности, Състояния на нещата и Факти. От посочените от Джекендоф примери се вижда, че има *обекти и неща*, които може да се видят и докоснат като определени хора (видни личности), дървета, хладилници, жилищни блокове и т. н. *състояния на нещата - наблюдаеми факти за наблюдаеми обекти*. Те явно са **реално съществуващи**, но има и *не толкова прости обекти от различен сорт*, чиято реалност е проблематична. Значи във всички случаи става дума за обекти и неща (игнорантно смесени) и критерий за реалност - (наблюдаеми) факти (за наблюдаеми обекти). Въвежда-

нето на термина **факт** изглежда се спуска за успокоение на вечно неспокойния в търсенето на истината научен дух като нещо разбиращо се от само себе си - достатъчна специфика е неговата *наблюдаемост* и отношението му към (наблюдаем) обект. Този термин обаче въвлича в нова трудна проблематика. Съдейки от примерите, фактите са качествени - бял за снега (цвет), животно за кучетата (хиперонимни от типа царство-клас-род-вид), философ за Ръсел (професионална характеристика), отворена за вратата (на нечий кабинет - ситуационно състояние) и т. н. Интересно е кое и кой определя тези *състояния на нещата*. Дали определящото е тяхно естествено свойство, (разбрано като) важно качество или основният им признак, или пък човекът (който изглежда тук е „мярка за всички неща - и за съществуващите, че съществуват, и за несъществуващите, че не съществуват“, както е забелязал още софистът Протагор), или просто - наблюдаемостта на фактичността. Най-вероятно е обаче *състоянията на нещата* да се окажат просто стандартни предикации или пропозиционални функции, т. е. езиково-логически отношения. В правото състоянията на нещата се установяват, а фактите се доказват от съответни специалисти. В медицината фактите се диагностицират, за да определи здравословното „състояние на нещата“, но от няколко познати симптома като факти не винаги се извежда диагноза, тъй като недостатъчно ясната (разбрана) комбинация от симптоми е все още синдром, а не диагноза. В реториката на всекидневното убеждение - състоянията на нещата се представят от определена гледна точка, а фактите се използват избирателно като доказателствено-убеждаващи примери от оратора.

В края на краищата, що е факт и що е състояние на нещата в случая, предизвикал трагедията на Дездемона и Отело? Дали че е имало кърпичка, за която не е важно дали е била копринена или бяла, а че от един момент вече я е нямало? Дали че е съществувал коварният Яго? Или че Отело се е доверил на един-единствен факт, който му е бил достатъчен да направи фаталното умозаключение за „състоянието на нещата“. Както се вижда, *състоянието на нещата* се състои от неща, които са *знаци*, т. е. *предмети* и факти за тях, които също са *предмети* (или качества, действия), т. е. *знаци* в определено троично взаимоотношение, което не е двустранно физическо, а установено между тях чрез интуитивна атрибуция или логическа предикация. Както ще бъде показано в следващите редове, нито нещата-предмети, нито състоянията на нещата, нито дори фактите имат за основни характеристики наблюдаемостта, реалността и истинността.

„Състоянието на нещата (в действителността)“ не принадлежи на *действителността на нещата-вещи*, а на *средната действителност на нещата-предмети или знаци* и може само да претендира да бъдат *действителност на нещата-обекти* или на *обективната действителност*.

От коя действителност са „фактите“? Кои са например фактите на езика? - думите, изреченията, текстовете или морфемите, фонемите? Кой е крите-

рият за тяхната фактичност? - Наблюдаемостта на явлението? Но има ли отделно явление, което не е същностно интерпретирано, т. е. има ли незначимо или непредметно явление, колкото и да е тайнствено, неясно и необяснимо? Най-надеждният критерий за фактичността на езиковите факти е символното единство между план на израза (звучене) с план на съдържанието (смисъл, значение). Т. е. установените в даден език смислено-звукови единици. Нито невъзможните в единия или другия план, нито възможните, но нереализирани в единството на двата плана са факти. Факти ли са например зелените ябълки? Разбира се - те са телесни, може да се видят, да се пипнат, да се опитат, помиришат... Вие персонално факт ли сте? - Безспорно, поне по същите причини. Костюмът, който е на гърба ви, факт ли е? Разбира се, той е наблюдаем, осезаем, дори ръката ви вероятно е в единия джоб. Факт ли е обаче костюмът ви от първата проба (без ръкави, яка, ревери, джобове...) при шивача? А снимката на костюм от списанието, по модела, от който ви го шие шивачът (или архитектурният макет или проект на вилата ви)? Това изглежда също са факти, щом са наблюдаеми неща. Факт ли е обаче творчески-майсторската представа на шивача за вашия костюм в момента на кроенето на плата за него? А творческата идея-представа на модиста при скицирането на модела за списанието, по който се шие вашият костюм? Последните две са ненаблюдаеми, но са факти, защото са реализирани (срв. примера с Малеровата симфония). Критерий за фактичността на костюма е не телесността и наблюдаемостта му, а преди всичко реализацията на „костюмността“ в нейната предметна разпознаваемост според това дали разпознаваме като (признаваме за) костюм например комбинация от блейзър и панталон или от джемпър и пола от един и същ (и по цвят) плат, или ги смятаме за ансамбъл и дали признаваме некадърно ушитото платнено нещо за костюм и за дреха изобщо (или за нещо като чувал). „Дреховостта“ на костюма, както и конституентните му признаци, се подразбират от само себе си, тъй като категоризацията става едновременно с окачествяването на съществените свойства при назоваването на този отделен предмет, т. е. в конституирането на знака (по тези причини факт и „състояние на нещата“ са семантично тавтологични и съответно е най-малкото логически солецизъм да бъдат извеждани едно от друго). Самият факт е въплътено нещо, материално осъществен, реализиран, „телесен“ предмет, който пък е конституент на знака. Това въплъщаване обаче не е само буквално материално-телесно (макар че в повечето случаи е така), а може да бъде и образно въплъщаване или опредметяване на идея в план, скица, рисунка, картина, статуя, идол. Всяко назовано понятие и всяка художествена идея, дори на етап проект, е същностен факт или образно-естетически факт, а реализациите им - сценични, пластични и др., са видими факти, както, разбира се, и всеки веществен-телесен предмет. С тези последни факти се занимават всички емпирични науки, тъй като отношенията при телесните факти подлежат на индуктивна изводимост и се подчиняват на

закономерности, известни като „природни закони“. И най-емпиричните науки обаче не се интересуват от всички факти в тяхната област, поне защото те никога не може да бъдат напълно събрани, а колкото и много да са събрани, те никога не са напълно достатъчни (срв. примера с Отело и кърпичката). Определено количество се приема за необходимо-достатъчно за доказването на даден „природен закон“. Тези от фактите, които не се подчиняват напълно на изведената закономерност, просто потвърждават правилото, а що се отнася до неподчиняващите се - толкова по-зле за тях. Това може и да звучи анекдотично, но в „науки“, които объркват характера на фактите си като политикономическото социално-политическо инженерство, това е ако не трагично, поне е драматично за около половината от „фактите“.

Съществуват ли непредметни или незначащи факти от реда на *действителността на вещите*? Не, защото те не се разпознават като нещо, поне докато не са открити (и с това определени). Фактите също принадлежат към *предметната действителност*. Остава въпросът дали фактите не принадлежат на *обективната действителност*? Може би, доколкото се признават *вечни, непреходни истини*.

2. 7. Типове Факти според нивата на Фактичност. Самият предмет като „извънезиков“ подзнак в езиковия знак е термин, обвързан с много проблеми. Необходими са някои уточнения, за да се говори по-прецизно за него. По-горе всяко възможно *нещо* изобщо бе представено като (потенциално *назован*) *знаков предмет* в различните му модуси, независимо дали се схваща като реално възприемаем, въображаем или мислим, но предимно като реално възприемаем, т. е. денотативно-явленчески, предметен феномен. Освен това бе представен и като (научно)теоретичен термин на предмета, независимо дали се мисли като общ (категориален), особен или единичен - собствено име, но предимно като общокатегориален, т.е. десигнативно-същностен ноумен), както и като фигура-тивно значение (на предимно въображаем (имагинативно-фикционален, приказен) особен митично-фигуративен предмет, а също и като производно (метонимично) значение на друг предмет със същото название.

Като илюстрация на предмета изобщо може да се използват Платоновите

„4 степени на познанието (водещи до съзерцанието на истинното битие (на познавания предмет като „познаваемо и истинно биващо“ в (5-та степен на) идеята), които явно съответстват на 4-те възможни типа дефиниции за схващане на същността на даден предмет.

Името-название (ὄνομα на предмета) като произнесено,

Езикова дефиниция (λόγος) като ограничаване и определяне на това Име чрез *обяснение* на интендираното в него, т. е. „Кръгът е такава конструкция, чиято периферия във всички посоки се намира на еднакво разстояние от центъра“.

Сетивният му образ (εἶδωλον) като показана сетивно(възприемаема) фигура

а/ нарисувана (върху пясъка) фигура (на кръг)

б/ изработен (от дърводелец) модел (на кръга)

Нито едно от тези изображения в дума, дефиниция и модел не може да постигне и схване истинската същност на кръга, защото всички те спадат *не към областта на битието, а към областта на ставането* (подчертано допълнително) Както звукът е променлив и неустойчив, както той възниква и умира, така и начертаната на пясъка фигура може отново да бъде заличена, а изработеният от дърводелеца модел - унищожен: всичко това са определения, които по никакъв начин не засягат кръга като такъв. От друга страна, обаче, едва с помощта на тези, в себе си недостатъчни, предварителни степени се достига четвъртата и петата степен, а именно - научното познание и неговият предмет. В този смисъл името и образът (*ὄνομα* и *εἶδωλον*), от гледна точка на разумното познание (*ἐπιστήμη*), остават рязко разграничени от него, но въпреки това се разглеждат като негови предпоставки, като двигател и посредници, чрез които ние, постоянно напредвайки и изкачвайки се от една степен към друга, можем да се издигнем до истинското познание. В съответствие с това, знанието за предмета, а и самият той изглеждат като нещо, което преодолява тези три степени, но заедно с това и като нещо, което ги сменя в себе си - като тяхна трансценденция и техен синтез" [както е представено от Касирер, цит. съч. и с обосноваване на автентичността на това писмо (потвърдена и от Богданов 2005)]

Заслужава да се отбележи, че всички (отбелязани в точките и подточките в този параграф неща са *факти* - звуков, мисловен, сетивно-образен или различни степени на „фактичност“, реализирани в различни по субстанция „реалности“ - физиологично-физическа, когнитивно-логическа, физическа.

Четвъртата степен - на научното познание разглежда предмета от гледна точка на същността му. Не кривата линия или дъгата правят от кръга кръг, а радиусът, предполагащ център (и движеща се на равно разстояние около него точка).

(За първи път при Платон във *Федон*) „...понятието репрезентация добива централно систематично значение. Защото именно в това понятие е резюмиран основният проблем на учението за идеите, то изразява отношението между „идея“ и „явление“. „Вещта“ на естествения миросглед, сетивно конкретните предмети на опита и именно те, от гледна точка на идеализма, се превръщат в „образи“, чието истинно съдържание не е в това, което непосредствено са, а в това, което опосредствено изразяват. И това понятие за образа, за *εἶδωλον*, сега създава ново духовно опосредстване между езиковата форма и познавателната форма.

За да отбележи ясно и отчетливо отношението между двете, за да разграничи „сферата“ на словото от сферата на чистото понятие и задно с това да запази връзката между тях, Платон трябва само да експлицира централната мисъл на своето учение за идеите, мисълта за партиципацията. Тъмнотата, която обвива метафизическото учение на Хераклит за единството на дума и значение и тяхната противопоставеност, сега в новото методическо понятие *μέθεξις* (участие, причастност, партиципация) сякаш е отстранена с един замах. Всъщност в „партиципацията“ е налице както момент на идентичност, така и момент на неидентичност; в нея са положени както необходимата взаимовръзка и единство на елементите, така и тяхното принципиално разграничаване и различаване. Чистата идея за „еднаквото само по себе си“, за разлика от представящите я еднакви камъни или предмети от дърво, остава нещо

различно, *ετέρου* - и въпреки това, от гледна точка на обусловения сетивен мироглед, това друго може да бъде схванато само в рамките на това представяне. В същия смисъл физико-сетивното съдържание на думата за Платон се превръща в носител на едно идеално значение, което обаче като такова не може да се вмести в границите на езика, а остава отвъд тях.

Езикът и думите се стремят да изразят чистото битие, но те никога не го постигат, защото връзката им с това чисто битие при тях винаги е смесена с отношението към нещо друго, със случайната „определеност“ на предмета. Следователно това, което съставлява действителната сила на езика, отбелязва винаги и неговата собствена слабост, която го прави неспособен да изрази висшето, истинно философско познавателно съдържание" [пак там, стр. 75-76].

След тези цитати е ясно, че за да се обясни как е възможно да се инкарнират въображаеми „същества“ като тези от представения по-горе „бестиарий“ (или как се реифицират абстрактни идеи), е необходимо преминаване в по-горните нива на *схемата*. Засега е достатъчно да се обобщат резултатите от разглежданата проблематика на предмета. Той не зависи физическото си съществуване, макар че най-често е сетивно възприемаем. Не зависи от своята физическа реалност, макар че най-често е такъв, но нищо не пречи и да бъде въображаем в границите на възможното и вероятното за даден Светоглед и основан на сетивния опит в даден *свят на предметите*. Не зависи и от своя „среден размер“ (по човешките светогледни мащаби), за разлика от астрономичните макро-тела и микро-телата на атомната физика. Предметът е по дефиниция свързан с Природата, доколкото предмети са всички ставащи и изчезващи неща от трудно обозримото множество, на което е разчленено Единното битие като Природа, заедно с всички раждащи се и умиращи живи същества. Предмети обаче са само станалите или реализираните - единично оформени, качествено определени и категоризирани единни цялости, т. е. само разбраните до известна степен неща или нещата, станали знаци. Недостатъчно отделени от всичко останало или неясно-какви и към какво отнасящи се, недостатъчно самостоятелни и (все още недостатъчно разбрани неща може и да съществуват, но като *вещи*, които са под № 59 в *схемата*). Фактите също са знакови *предмети*, но в различна степен на реализирана предметност (т. е. в случайната „определеност“ на *предмета*, според спецификата на средата, в която се реализира) - идеен проект, скица, модел, физическо, сетивно възприемаемо тяло. Макар че най-често се имат предвид физически телесните предмети, които, както и вещите, се подчиняват на двустранните физически закони, но за разлика от вещите, при фактите те са опосредствани и от знаковото отношение на разбиране. Няма неразбиран факт и колкото твърд и масивен да е той, той е предмет, интерпретиран по някакъв начин, но най-вече от гледна точка на реализацията му и с оглед на спецификите, получени от средата на реализация - каменна, метална, дървена, езикова.

2. 7. 1. *Предметът като Факт в аспекта на съществените му свойства* е под № 55 в *схемата*. От всички факти обаче никой не се интересува, дори и най-педантичният емпирист. Това, от което се интересуват емпиричните науки е (*природната*) закономерност, която се извежда от достъпните събрани факти като основание за индуктивни умозаклучения. По тези причини в *схемата* е отделено място и на тази специфично логическа гледна точка към **факта** и той е представен в тази му съществена характеристика под № 54. с названието **терм.** Този термин е избран тук, защото етимологично означава и 'граница, предел', и 'израз, определение' и е логико-математически аналог на подлога и допълнението в естествените езици като израз, т. е. дескрипция (описание) на някакъв обект, предмет(на област) от Универсума. Още повече, че той е аналог на съвременното понятие „закон“, природна (фактическа) закономерност в античната философия, като фиксиращ устойчивите и непреходни аспекти на (предметите от) реалността в противоположност на разнообразните ѝ и изменчиви чувствени образи.

Обект е разбраният от всички гледни точки и по всякакви начини *предмет* и към такова „пълно“ разбиране се стремят философията и всички науки в идеал. В сравнение с обекта като абсолютно познание, предметът е в адекватация с идеята като адекватно, истинно разбиране-интерпретация. Такива обекти съставят т. нар. *обективна действителност*. А предметът е винаги по някакъв начин с определена степен на пълнота разбран обект в аспекта и от гледната точка към съществените му свойства - и в екстрем е същностна аспектиална хипостаза на обекта. На такова схващане се основава и ненужността от включване на термина **обект** в *схемата* и представянето му чрез **предмета** в такава същностна хипостаза.

Накрая бяха установени три *действителности* на нещата: *ниска* - материална действителност на вещите, *средна* - Свят на предметите, и *висока* - Универсум (Космос) на обектите. Универсумът (като Хаос или като зародиш на неведом космически ред в потенция) или **универсумът** на *безкрайните променливо-протичащи явления на стаянето в еволюиращите Светове* е представен на най-долното ниво **A.** под № 61 от *общата схема*.

Глава III

ПРЕДМЕТЪТ НА ДУМАТА

3.1. Предметът като образец (модел, еталон) е представен на ниво *С*. под № 38 в *схемата*. Такъв е сетивно-възприемаемият предмет като начертаната на пясъка *фигура* на кръг, или изработеният от дърводелеца *модел* на кръга - ейдолон (идол) от примера (по-горе) на Платон. Докато към предметите безспорно спадат всички артефакти, към *образеца* спадат артефактите-уникати като произведенията на пластичните, изобразителните и приложните изкуства (като напр. Аполон Белведерски, Венера Милоска, Монна Лиза), първите (или най-добре запазени) екземпляри от гравюрата, оригинала на (серия) графики, архитектурни планове и модели, технологични планове, чертежи, както и научни схеми и диаграми, а и първите копия от серии промишлено-технически артефакти и природни (напр. гемологични) образци. Всеки образец, модел, еталон (матрица) е от особена важност в качеството му на „естествен“, най-адекватен остензивен знак на предмета, чийто образец е. Образецът, по силата на своята еталонност, е „по право“ най-подходящ *автонимен* знак на всички екземпляри от неговия клас, макар че всеки от екземплярите може да бъде в тази роля. Ролята на образеца обаче е от изключителна важност за разбирането и конституирането на предмети от класове, чиито екземпляри са (претенциозно казано - нулеви множества в референтно отношение) несъществуващи реално, а само като възможно-вероятни - фикционални и чудесни. Едва ли е от голяма полза да се каже, че предмети като *феи*, *вещици*, *грифони* са нереални, но фантазно-въображаемо представими въз основа на сетивния опит с реални предмети (срещу което едва ли някой има нещо против - много реални предмети, и то не само отдавна изчезнали, рядко-срещани или ендемично-екзотични, но и много „невидими“ макро- и микро-предмети на науката са обясними предимно чрез по-познати предмети), както и че те са метафорично пренесени и нереалистично комбинирани части от реални предмети за изграждането на фантазно нереалните. Много по-полезно е да се изтъкне ролята на моделите-образци в конституирането на тези обекти. Всяка статуя, в края на краищата (както и всеки текст), се създава по два начина - или (брахилогично) чрез отнемане на „материал“ (камък), или (плеонастично) чрез наслагане на „материал“ (глина, копие за отливка - бронз). Това обаче е каменоделският и гърнчарският момент на работата, която без представата за *скелета* и *формата* пада дори под нивото на занаята. Художественият момент е именно в реализацията на естетическата идея във факта на произведението-статуя, а висша степен на артистичност е тя да бъде не само уникална, но и образцова или шедьовър. Съвършената реализация на идеала в шедьовъра се превръща в парагон на красотата, както *Галатея* на Пигмалион, и шедьовърът е не само съвършен предмет-артефакт

като произведение на изкуството, но предизвиква естетическо преклонение (в посока към прекрасното) и дори толкова силна любов, достигаща до желание за оживяване (и дори обожествяване) и съответно - до единствен и незаменим знаков представител на всички екземпляри в класа си. Така артефактът-предмет може да се превърне (метаморфозира) в живо същество и дори в човек поне в мита (и не без чудесна или божествена намеса). Подобен тип фактическа реализация в изкуството и мита имат и всички фикционални и чудесни предмети, същества и хора. Подходящ пример е приложението към класическата версия на най-сполучливия анимационен филм на Уолт Дисни *Снежанка и седемте джуджета*, в което се показва не само как е създадена сцената с танцуващата Снежанка чрез творческо пресъздаване на танцовите движения на професионална танцьорка, рисувана от натура, не само как е избран най-подходящият външен вид (лице, цвят на косата, фигура, стойка, походка и жестове) на принцесата от стотици варианти, но и създаването на всяко едно от несъществуващите реално джуджета. Избрано е образцово пресъздаване по най-различни пластични модели за човешка и физио(г)номична и дори характерологична индивидуализация на тези герои.

Никак не е случайно, че най-известни теоретици на изкуството като Хартман [1946, 1953] разглеждат произведенията на изкуството като уникални цялости, структурирани така, както тук се разглежда предметът изобщо - с всичките му съставлящи - схема, форма, фигура-образ, одушевен образ. Също така, ненадминати философи на изкуството като Шелинг строят цялата си естетика върху принципната разлика между различните изкуства според съответствието им с предимно един от споменатите моменти в конституирането на предмета (и в съответствие с общата му философска доктрина). Освен всичко това, Шелинг [(1859) 1980] отъждествява произведенията на изкуството със символите, защото те са *хипотипози*, моделиращи чрез своите образци, като фигурират чрез публично представяне и „екземпляри от видове, които не са от серии от оригинален тип" в широк смисъл. Те са самопредставяния, т. е. *автомими* и вместо да означават някаква творческа идея, самите те са *тази идея*. Нещо повече, *хипотипоза* е непопулярен днес [срв. В. Lamy, *La rhétorique ou l'art de parler*, PUF, Paris, 1998 (1741, 1675) : 200-202]) античен термин за една от многото реторични фигури, наред с видовете ѝ - дескрипцията-описание и дистрибуцията-изброяване на частите на обекти на страстта. Този ст.гръцки термин, буквално означаващ 'изображение, образец, модел, (мислено-въображаемо) представяне в основни черти', е реторическа фигура, която представлява такова описание на обектите на нашите страсти, което е толкова живо и точно, че ние вярваме, че дори ги виждаме и чуваме. Тази фигура се нарича *хипотипоза*, тъй като тя *фигурира нещата, като формира образ, който стои вместо (представя) самите неща*. Хипотипозата е с особена обяснителна роля и у Кант [*Критика на способността за съждение*, § 59 : 248-249], където примерите са нагледите за емпирични понятия, а хипотипозата е двойко сетивно

въплъщение на понятията на разсъдъка - като схематично, или за понятията на разума, т. е. на идеите - като символично.

„И двете са хипотипози, т. е. изображения (exhibitones); не прости характеристики, т. е. обозначения на понятия чрез придружаващи ги сетивни белези, които не съдържат нищо, принадлежащо към нагледа на обекта, а само им служат като средство за репродуциране според закона за асоциацията на способността за въображение, следователно в субективно отношение; такива са или думи, или видими (алгебрически, дори мимически) знаци като прости изрази за понятия"... "Езикът ни е пълен с такива косвени изображения по аналогия, в които изразът съдържа не същинската схема за понятието, а само един символ за рефлексията. Такива са думите основа (опора, база), зависене (да се поддържа отгоре), произтичане от нещо (вместо следване)..." (Пак там, стр. 249-250).

Според Еко [(1984) 1993 : 160], когато се опитва да си обясни символа, подобни символични позиции никак не са ясни и точно когато е най-близо до схващането на дълбоката му същност, се смущава, че:

„Влиятелни теоретици на символизма, като напр. Крьойзер (1810-1812), наричат символите „явления на Сакралното". Основните идеи в установените религиозни доктрини никнат от символи, действащи като лъчи, които идват от самите дълбини на битието [Kreuzer, G. F., *Symbolik und Mythologie der alten Völker*, Leipzig-Darmstadt, V I, S. 35]. Същият Крьойзер обаче нарича древногръцките скулптури „пластически символи", показвайки по такъв начин едно колебание между схващането на символите като непостижими и трансцендентални озарения и символите като самоочевидни присъствия на художествената идея, въплътена в някаква физическа форма. Какво представлява романтическият символ - *иманентност* или *трансценденталност*?"

По-добра илюстрация на проблемите, разгледани в този параграф, едва ли може да се намери. Ако все още не е ясна ролята на образа на изкуството (като „идол" или „икона" и модел по „репродукция") в изграждането на предмета на знака-символ, може да се препрочете цитатът от Платон и разбирането на Шелинг. Тогава се отстранява „колебанието" и става ясно, че символите са именно и „трансцендентални озарения", и „самоочевидни присъствия на художествената идея, въплътена (т. е. инкарнирана) в някаква физическа форма" едновременно, че „пластичните символи" са **хипотипози**, които означават идея, защото самите те са (въплътеният факт на) тази идея.

3. 2. Схема и Форма. Разбира се, (кон)гениално (а и не толкова гениално) създаване на такива същества и герои е възможно и само чрез образи на въображението, хипотипози, без прякото посредничество на образци от пластичните, изобразителни и приложни изкуства, институционализирани като култура, но не и без силует и форма.

3.2.1. Схемата (силует, скелет) под № 45 на *общата схема* и *формата* под № 46 са необходимите и достатъчни условия за изграждането на всеки телесен предмет, артефакт, образец на изкуството, както и на всеки образ на въображението като представа - и за предмети, и за всякакви същества, и за хора - и за реални, и за фикционални и митично-чудесни.

Схемата е ясно очертанят „видим“ силует със специфичен „вътрешен“ скелет, каркас на предмета, отделящ го преди всичко на фона на другото - всичко останало като цяло, и след това на фона на другите, различни от него силуети, и накрая - като представител на всички други като него. В чисто логически план *схемата* е равна на единицата или на **едно самостоятелно нещо, конфигурация (формація)** с очертани (външни и вътрешни) граници, но все още без определени качества - № 43 в *схемата*. Такова самостоятелно нещо може да се разглежда като геометрична точка в пространството (и множество от такива точки съставят т. нар. *точково множество*) или от абсолютно неопределени (качествено) единици в определени взаимоотношения помежду им. Математическата теория на множествата се занимава именно с проблемите на образуването на единиците, със създаването, конституирането на ограничените отделни (предметни) цялости. И не е случайно, че Кантор [срв. може би, най-достъпното му представяне за нематематици у Курант и Робинс (1941) 1946 : 77-112] (основателят на класическата теория на множествата) ги нарича ейдетични (образни) цифри (числа).

Такива единици в някакви взаимоотношения се разглеждат като структура (на някаква съществуваща или хипотетична система). Качествената неопределеност дава възможност вниманието към тези единици да бъде насочено единствено към тяхната организация, т. е. към структурните взаимовръзки. Това е чисто дедуктивен математически подход, който по принцип не се интересува от приложимостта му в определена реална система, и за него е достатъчно съответствието му с каквато и да е възможна система.

Такъв подход към изучаването на езика е характерен за *структурализма* и типични негови представители в лингвистиката са Фердинанд дьо Сосюр и Луи Йелмслев. Сосюр (както и Йелмслев) предостатъчно е разбирал от лингвистика, каквото и да пишат неговите епигони и критици. Всяко съмнение в това отношение може да бъде отстранено, ако освен неговия [но издаден по записки посмъртно от колегите му Байи и Сеше 1916] *Курс по обща лингвистика* се прегледа последният му оригинален труд *За двойната същност на езика* (с второ заглавие *Науката за езика*), открит случайно през 1996 г. в зимната градина на къщата на фамилия Сосюр в Женева [депозирани в Публичната и университетска библиотека в Женева) и издаден от най-видните му изследователи Буке и Енглер 2002]. Особено показателен е финалът на този труд [стр. 87-88]:

„§ 29j [Intégration ou postméditation-réflexion]

Феноменът за интеграцията или постмедитацията-рефлексия е двоен феномен, който резюмира целия активен живот на езика, от което

1. Съществуващите знаци извикват МЕХАНИЧНО, чрез простия факт на тяхното съществуване и винаги случайно състояние на техните РАЗЛИЧИЯ във всеки момент на езика, един еднакъв брой не на концепти, а на *опозитивни значимости за нашия дух*, (толкова генерални, колкото партикуларни, едните наричани, например граматически категории, а другите приемани за факти на синонимията и т. н.); тези *опозиции на значимостите*, които са един факт ЧИСТО НЕГАТИВЕН се трансформира в позитивен факт, защото всеки знак като извикващ една антитеза с ансамбъла от другите сравними знаци има някаква епоха, започваща с генералните категории и завършваща с партикуларните, се намира в неограничено съществуване *въпреки нас*, в своята чиста значимост. Така в един език, съставен изцяло от два знака, *ba* и *la*, тоталността от обърканите възприятия на духа НЕПРЕМЕННО се подреждат или под *ba*, или под *la*. Духът открива простия факт, че съществува едно различие *ba / la* и че друго не съществува, един различителен признак му позволява регулярно да класира всичко или под първото, или под второто (например разликата между *телесен* и *нетелесен*); от този момент сумата на позитивното познание ще се репрезентира чрез общия признак, който е приписан на нещата *ba*, и общия признак, приписан на нещата *la*; този признак е позитивен, но той никога няма да се търси в реалността като негативен признак, който да позволи да се избере между *ba* и *la*; няма опит за обединение и координация, а има единствено желание да се различи. Или накрая няма друго желание за различаване, освен защото материалният факт на присъствие на различния знак, който е получен императивно и извън негов []

Във всеки съществуващ знак, който ще СЕ ИНТЕГРИРА, се изработва в последствие една определена значимост [], която никога не е детерминирана, освен от ансамбъла на присъстващите или отсъстващи знаци в един и същ момент и както броят и реципрочният и релативен аспект на тези знаци се променя от момент на момент по безкраен начин, резултатът от тази дейност, за всеки знак и за целия ансамбъл се променя също от момент на момент в неизчислима мяра."

Фундаменталната ценност на тази идея е специално отбелязана и коментирана в най-общ философски контекст и от друг изследовател [Бадир 2003 : 108-119] на Сосюр. Интересното е, че тя е забелязана не другаде, а тъкмо в такъв контекст, тъй като проблемът е преди всичко онтологичен и феноменологичен. За да бъде схваната същността на проблема, той може да бъде представен с един стар виц по същия повод. *Преди много години в един американски автобус се разгаря скандал и сблъсък за места между бели и чернокожи* (какви то и да са асоциации и алюзии на толерантна основа едва ли са уместни в случая). *Шофьорът спрял автобуса, свалил пътниците и ги строил в редица. - Няма бели, няма черни - казал той. - Всички сме равни. Представете си, че сте сини. Представихте ли си? Хайде сега да се качат*

първо светлосините и после - тъмносините. Въпреки многобройните философски, семиотични (по повод неговата семиология и двустранната същност на езиковия знак [особено в много от книгите на Дийли 1982, 1994, 2001, 2005]) и известните езиковедски критики, особено в дискусиата за т. нар. арбитражност на езиковия знак (на която тук е посветена отделна глава) към теорията на Сосюр, трябва определено да се каже, че тя може и да е крайна, но в никакъв случай не може да се характеризира като наивна и лингвистично, и семиотично нерелевантна. Достатъчно добре са известни блестящите качества на Сосюр в областите на общото езикознание, фонологията, романската топонимия, поетика, културология (изследвания върху германските легенди, *Нибелунгите*, *Тристан*), граматика (на санскрит), етимология и лексикология, епиграфика [срв. Гodel 1957 : 13-17]⁴², но той си остава основна фигура и в семиотиката и философията на езика.

Дълбокият проблем се корени в нежеланието (или невъзможността) да бъдат разбрани основите на негативната диалектика (изградени още при неоплатонистите) и на философията на математиката и аритметиката. Нивото, с което се занимава Сосюр (и Йелмслев, чиято теория е припозната като *Алгебра на езика*), е базовото ниво на *единичните*, станалите отделни неща, преди (още или в момента на) добиването на каквато и да било качествена определеност (с които се занимава и Кантор в своята теория на множествата). Те добиват своята първа качествена определеност негативно (не-битийно), за да се определи тя позитивно-битийно чрез съществените ѝ качества. За тази степен на единствено негативна определеност на нещата те са само неясно какви „точки“ в опозитивни отношения помежду си в цялото на системата. Това наистина е базата на всички (не само на математическите) неща и това е степен, без която няма и никакви предмети (с определени качества), но нито може да се спре до тук, нито е от особена полза за знаковата и езикова теория да бъде хипостазиран само този момент. Необходима е също такава теория и за формата със съответните качества на предмета.

Много подходящо би било, за преход от понятието **схема** към **форма**, да се даде пример с разглеждането на същия централен проблем и в естетическата теория с образцова разработка от видният представител на Пражката структуралистична школа Мукаржовски [(1948-1971) 1993 : 194-206]. Той поставя въпроса какъв вид „цялост“ представлява художествената структура. Той различава *формация* от *структура* като аспекти на „целостта“ и дефинира композицията на художественото произведение като „свкупност от средства, които характеризират художествената творба като *формация*“.

⁴² Срв. манускриптите от Фонд *Сосюр* в Публичната и университетска библиотека в Женева, както и първия им изследовател, систематизатор и коментатор Godel, R., *Les sources manuscrites du Cours de linguistique generale de F. de Saussure*, Inventaire des manuscrits..., Geneve, 1957, p. 13-17

„Композиционните характеристики като пропорционалност, симетрия, концентрация *не са структурни* характеристики (макар структурата на творбата да оказва решително влияние върху нейната композиция).“ Мукаржовски разглежда и друг вид важни „цялости“ като *контекста* и привежда известната (и на лингвисти, и на психолози) формула:

a	b	c	d	e	f	g	h
	a	b	c	d	e	f	g
		a	b	c	d	e	f
			a	b	c	d	e
				a	b	c	d
					a	b	c
						a	b
							a

от която ясно личи, че със завършването на цялата последователност (дадена постепенно преди това) се акумулира симултанно в обратен ред... Докато контекстът не е завършен, неговият цялостен смисъл е все още неопределен, обаче стремежът към смислова цялост на контекста съпровожда неговото възприемане още от първата дума. И при контекста, също както при формата, вниманието е насочено към целостта.

Структурализмът работи с тези два вида цялости, но те не определят структуралистичната мисъл. При понятието *структура* се изправяме пред цялости (без съмнение), ние виждаме тази цялост не като нещо завършено, приключено (както при композицията и контекста), а като един вид корелация между елементите. Тази корелация свързва творбата в единство във всеки момент от нейното протичане във времето (при темпоралните изкуства) или във всяка нейна част (при пространствените изкуства)... Корелацията между елементите на структурата е до такава степен единна, че се превръща в израз на тяхната взаимна йерархизация. Взаимоотношенията между елементите на структурата се обуславят или от естеството на материала (напр., доколко е зърнест или твърд камъкът в скулптурата, което се отразява на фактурата и формата на скулптурата или вече е *система* от знаци, както езикът за литературната творба). Но не само свойствата на материала определят структурата, а главно - качествата на елементите, и те са два вида - положителни и отрицателни (в хармония или противоречие)."

3. 2. 2. Формата (под № 46 в *схемата*) и логическото *качество* (№ 44), в най-тясна връзка помежду си, определят не само индивидуално, но вече и характерно предмета (каквито определени предмети са *телесността* и *нетелесността* от примера на Сосюр). Най-важният въпрос тук е какво точно характеризира даден предмет или кои са конституентните му, необходими и достатъчни, съществени качества, без които той губи физиономията си и вече не може да се признае за същия. С тези проблеми се занимава гешталтпсихологията [срв. напр. Кьолер 1933 или Ганзен 1974] - по *Gestalt* — форма, завърше-

на цялост, обикн. възприемана чрез сетивата, която освен качествата на своите отделни части притежава и общо „формално качество" - *Gestaltqualität*, което именно я характеризира като цялост. Независимо от гешталтпсихологията, тези проблеми са в центъра на интересите на цяла математическа дисциплина, наречена *Топология* [вж. Курант и Робинс (1941) 1946 : 165 и сл.], където единството от тези конститутивни качества се нарича **Групи на Клайн**. Колкото и да е сложна за обяснение тази материя, важното в случая е, че ако трансформираният, напр. чрез подлагане на деформации, предмет запази *инвариантни* характеристики, по които може да бъде разпознат като същия, това са конститутивните му характеристики, а най-важното е кои са тези характеристики, без които предметът престава да бъде разпознаван като същия, което значи да се разбере кои са минимално достатъчните за изграждането му конститутивни характеристики. Например, ако се деформира под преса един квадрат или куб от гумен материал, той се превръща в правоъгълник или ромб, паралелепипед, но не в триъгълник, призма или кръг. Равните ъгли може да се променят, но остават ъгли, диагоналите вече не са равни и перпендикулярни, но остават в определено пропорционално отношение помежду си. Така и един кръг от тънък гумен материал при напречен натиск се превръща в елипса, перпендикулярните му диаметри вече не са перпендикулярни и с равни половини (радиуси) а под определен ъгъл и в определени пропорции помежду си, в зависимост от елипсовидността. Тези неизменни, константни при деформации признаци (радиусът за кръга в случая) са съществените, конститутивни признаци на предмета, съставляващи неговата форма.

Тези съществени признаци са доста трудно определими логически, но леко постижими интуитивно. Те намират най-ясен израз в изкуството на карикатурата и шаржа (както и на портрета), но не са проблем за всекидневната практика и дори 1-годишно дете безпогрешно разпознава кучето от котката. А тази способност е пряко свързана с **категоризацията** чрез *скритата, вътрешна предикация*, представена в *схемата* под названието **категорема** (с № 37). Неявното („естествено") *приписване на качество* на едно отделно неща или *атрибуцията* (която бе подробно разгледана във връзка с автонимията по-горе) е „естествено" логическо действие за характеризация на предмета като степен за неговата категоризация, подвеждането му под дадена категория или клас. То е равносилно на едноранговия му *образец*.

Като такива, вече обособени неща, на които се приписва някакво качество (като знаково ставащи), може да бъдат разглеждани и езиковите единици в Генеративната граматика на Чомски. Така наречената *конституентна структура* на изречението се представя като йерархично конструирана от *номинална фраза* и *глаголна фраза*, които от своя страна се разчленяват на непосредствени съставляващи като разклонения на дърво. Очевидно е, че тук става въпрос също за структури, но йерархийно-категоризиращи своите елементи (с вече приписани в атрибуцията качества, но още некатегоризирани окончателно) елементи

ти, както и при Сосюр (където вече единично-отделните елементите са с още неприписани (неатрибуирани) качества). Това е и една от причините, поради която за тази позиция (37 от *схемата*) е избран терминът *категорема* - именно като първична знакова *предикация* в основата на всяка *категоризация*. По този начин, както езиковите структурни елементи, може да бъдат разглеждани и каквито и да са такива още некатегоризирани окончателно (знакови) неща чрез елементарната математическа теория на **Графите**, разработена за знаковата теория от Пърс [в книгата му *Екзистенциални графи* с подзаглавие *Моят шедьовър*] и чиято (родово-видова Аристотелианска) логико-категоризираща *дървовидна* природа е показана още от Порфирий [срв. подробно у Еко цит. съч. : 57 и сл.]. Прословутата новост в същността на лингвистичната теория на Чомски не е нищо друго, освен разглеждане на фактическото ставане на предмета в неговото категоризиране на нивото на образаца, от гледна точка и със средствата на логиката чрез категоремата, така както лингвистичната теория на Сосюр по същността си представлява разглеждане на фактическото ставане на предмета в отношенията между формата и схемата му чрез логическите им съответствия качеството и отделната единичност. При това положение не може да се възрази, че логическите форми, които разглежда Чомски, са „*когнитивни и разкриват структурата на човешкото познание, и са първично средство за разбиране на структурата и начина на функциониране на 'human mind'*“, но от това лингвистиката **не се** „*превърща, в крайна сметка, в поддисциплина на когнитивната психология, поставяйки си тази цел*“ [както смята не само Чомски, но и Фанселоу и Феликс 1987 (1993)], защото това е само логика. На тази облает от логиката действително съответства нивото на фактичност на образаца (от схемата) и на т. нар. „базово ниво на категоризацията“ и на „образеца като най-добър, типичен пример“ от експериментите на Ел. Рош, дали толкова мощен импулс на когнитивистиката, и дори проблематиката на „семеините сходства“ на Витгенщайн, около които се разиграват най-разнообразни когнитивистки интерпретации, но както бе показано, това не е психология, а диалектическа топология. В тези психологически експерименти се работи с *образци* на вече (онтологично) готови (*ready-made*) предмети-знаци (*prêts-a-porter*) - напълно оформени и като силует, и като форма, и като образна фигура, и семантиката им се търси в обратен (деонтологичен) ред. Ако логиката (като деонтология или епистемология) се абстрахира от съществените качества на елементите, с които се занимава, и тяхната атрибуция-категоризация, то в аспекта на ставането (онтологията) на предметите се акцентират точно тези моменти - схематичното отграничаване, качествено формиране и еталонната образност (ейдетичността). Точно от тях се абстрахира логиката в стремежа си към общовалидни заключения, но семантиката (и логическа, и диалектическа, и лингвистична) не може да не различава фазите и феноменните фактични нива на изграждане на предметите-знаци, тъй като точно разкриването, систематизирането и обяснението им съставят нейната същност.

3. 3. Как се създават Героите? Любопитно е, най-после (поне за сравнение с предметите), да се види как точно се създават *героите* (№ 8 от *схемата*) - фикционалните като Шерлок Холмс и Джеймс Бонд, и реалните. Миметичното обяснение - по подражателно подобие на реалните - почти нищо не обяснява. Важно е да се разбере какво прави от обикновения човек герой и без какво той вече не е герой. Героят има автобиографична житейска история, автобиографичен разказ и много биографични разкази за него и от тях може да се получат необходимите „данни“. Преди всичко, героят има особен *произход* - импулсиращият мотив на акта на единение между бог или богиня и човешко същество, династично (официално или не) или неизвестно (поне в началото). Второ, героят е обикновено *отчасти чужденец*. Или като изгнаник, за да бъде скрит до настъпването на по-добри времена (Спящата красавица), или отстранен, за да загине, но чудодейно спасен и завърнал се, обикн. неузнаваем след много години (Едип, Снежанка), или по волята на съдбата, живееш под чужда (на тиранин или мащеха) власт в собствената си страна (Пепеляшка), или в комбинация (Спартак), или просто появил се чужденец. Трето, героят е винаги изключително *мотивиран* (желаещ) и отлично *подготвен* (знаещ как и можещ) и тези качества задължително се подлагат на проверка и доказване (инициация). Четвърто, героят винаги има *враг*, и то, достоен за него, ако не равностоеен антагонист. Пето, героят винаги преминава през *перипетии* извършва *подвизи и деяния*, разбира се, свръх-естествени, подобаващи за неговия героизъм. Шесто, героят винаги има *помощник* (разпознат чрез специфичен белег или специален знак-символ, побратим, приятел или случайно появил се - спасен при някой подвиг от героя, участник с него в общо геройство или спечелен за каузата чрез успешни издържан, нерешаван до момента, тест-загадка). Седмо, този помощник е с чудодейни способности или подарява на героя *магическо средство* за постигането на героичната цел - предмет, оръжие или животно, които се превръщат в негови *атрибути* (срв. № 9 от *схемата*). Осмо, героят винаги постига *целта* си след чутовен *подвиг* и не без ролята на *атрибутите* (и понякога на помощниците) си. Обикновено *целта* е справедлива кауза, но не винаги, а по-важното е че тя е **емблематична за честта на героя** (и не по-малко за тези, чиито герой е той⁴³). Така че не толкова нуждата или фетишоидната фиксация върху спасяването на фатално застрашен, възвръщането на вероломно похитен или придобиването на достижим само в идеала или идеално-прекрасен сам по себе си предмет или същество са в същностната специфика на *целта* (каквото е разпространеното мнение), колкото тържеството на поруганата преди време, застрашена от поругаване или нестабилна от евентуални опасности **чест на героя**. Доказателство за това е героичният вариант (независимо дали епичен или трагичен), когато героят тра-

⁴³ За обусловеността на героя от народа, чиито герой и представител е, вж. Богданов, Б., *Отделно и заедно*, С., 2005.

гично загине в сблъсъка с вероломния враг или поради стократно превишаващи го сили, по волята на боговете или съдбата, когато самият *герой* се превръща в *емблема* (№ 10 от схемата) на *целта-чест*, а не на целта-ценност. Целта като *ценност* също е станала *емблема-фетиш* на *всички останали ценности* (макар че, както всички ценности, подлежи на профанна или цинична *стереотипизация* (№12 от схемата). Това обяснява и намесването на *справедливостта на каузата* като осигуряваща възможност на *мотива-проекция на хоризонта* (в края на пътя-паркур на героя) да се слее щастливо-идеално с *мотива-инициатива* в целта (идеологизираната аксиология). Девето, честта е спасена чрез завладяването на целта, но тя има нужда от утвърждаваща *санкция*, каквато е *триумфът* при посрещането на героя, без който героят се превръща в трагична (стереотипна поради отказа да бъде отличен от всички останали) фигура. Триумфът е задължително условие като санкция за утвърждаване на честта на героя, а ценният предмет е само *трофей* - *емблема-доказателство* за героизма. Триумфът е обвързан и с *награда* - *принцесата и половината царство*, но принцесата е и *емблема-гарант* на разделянето по равно и на наследяването на властта. Поради всичко изброено *честта* е характеристична за *монархичните общества* (във времената на Героите), както пронизателно е забелязал по повод разделението на властите и принципите на типовете държавно управление Монтеско, за разлика от *страха* (на тълпите) при *деспотизма* и *добродетелта* при *републиката* - времена без герои на честта (или с „родени“ и „изядени“ от нея герои като Дантон, Робеспьер, Марат) - времена на „досадна необходимост“ от избори за управници-акционери и проблематично спечелване на политическото мнозинство - контролен пакет акции в управлението на компанията-държава за всеобщото „благоденствие и прогрес“. Тази „досадна необходимост“ се преодолява чрез *санкцията-триумф* (признаващо утвърждаване), която може да донесе на героя не само половин корона, но и пълна власт и нещо повече - пълна не само светска, но и религиозна власт, след като „дойде, види и победи“, но и се върне триумфално, за да победи съуправляващите от триумвирата или този, с когото дели царството, за да бъде провъзгласен за: диктатор, консул, народен трибун и понтифекс (върховен жрец), пожизнен диктатор и предложен за император, но нереализиран от скромност или поради покушение) както Цезар. Триумфът може да достигне, освен всичко това, и до Цар на царете като Дарий и владетел на Света, та до фактическо обожествяване след смъртта му като Август или като Александър, дори приживе обявен от жреците за Фараон и Син на Амон.

След всичко, казано за героя, възниква въпросът оправдано ли и смесването на реално живели с митични, приказни и литературни герои и не е ли ясно, че фикционалните са създадени чрез имитация на реалните. Да, но реално и фикционално са практически неразличими. Ако се направи хронологичен списък на всички значителни владетели досега, ще се види, че общото между тях е, че те са герои, т. е. богочовечи, не толкова защото владетелската власт е божествено осветена, а защото, колкото и парадоксално да изглежда, това сочи исто-

рията. Първите владетели на която и да е държава, точно както и основателите на всяка религиозна общност, по произход и по „исторически данни“ са полу-легендарни, полу-митични или полу-божествени (т. е. героични) царе или мессии-пророци (или и двете). Всички следващи основатели на държави (не само колониални или конкистадорски) са такива герои-чужденци. Основателите на доскорошните династии - също произхождат от полулегендарни крале (срв. Мерovingите, ако се оставят пренебрегнати версиите на религиозна основа). Всички големи владетели и диктатори - също (примерите дори от наше време и близкото минало са предостатъчно, за да бъдат назовавани поименно). За последните със сигурност се знае, че наистина са съществували, а за другите е колкото сигурно, че са живели, толкова и че не са. Сигурно е дотолкова, колкото и за Орфей, чийто гроб е намерен в България. Важното е, че всеки знае кои са тези герои, независимо дали има техни портретни образи или не. Важното е, че всички те са многократно изобразявани и безкрайно пъти въобразявани. Въз основа на какво? - На общата човешко-героична схема (№ 45) и на различителни качествени (№ 46) характеристики - атрибути (№ 9), за да се получи цялостен (ейдетичен) образ-фигура на представата на въображението (№ 27), без да е непременно необходимо да са изобразени като образци (№ 38 - идоли или икони). Точно така, както неорганичните камъни-кристали може не само да бъдат обяснени чрез кристалната им решетка-структура, но и мултиплицирани чрез изкуствено предизвикано нарастване (както и изкуственото отглеждане на перли). В този случай от неорганични предмети се произвеждат неорганични, а в първия - от герои - герои, но принципът е един и същ - и за неорганични тела, и за артефакти, и за хора. Не е необходимо те да се реифицират до физически тела, а е необходимо да се **инкарнират**, да добият предметност или фигурност (със съответните силует и форма). Героите може да се представят без сигурна физиономия, но те по дефиниция са млади и красиви (нали все пак са полу-богове), винаги и със сигурност имат своите характерни атрибути и индивидуален, но типично определен характер и преди всичко са герои на честта, което личи от тяхната биография, а не от тяхната житейска история или автобиография.

Житейската история като житейски път безспорно се преживява по някакъв начин - като собствена, и по-различно - като тази на други хора в съвместен живот. По различен начин се пише биография на някого и собствена биография или автобиография, но обикн. в един и същ ред - на етапните моменти в живота. Те са едни и същи и за Героя, и за обикновения човек, и може би не само за човека. Не всеки може да се изразява чрез човешки език или да пише биографии и автобиографии - както отбелязва Ръсел, *кучето не може да каже, че произлиза от бедно, но честно семейство*. Човек обаче може да напише биография на кучето, наречено *Белият Бим - Черното Ухо*, където това не само се казва, а и определено се загатва за расов произход. Така, ако

биографията е структурната схема на изграждане на героичния образ и характер, автобиографията е авто-идентификационен проблем. Той произтича не толкова от изкушение и съблазън за неволно подражателство на героите, а от наслагване (с последващо неразличаване) на структури от различни нива. В автобиографията авторът на дискурса съвпада с автора на наратива-разказ и с първото лице, единствено число на автора-подлог в изречението-изказване. Първият автор се стреми да изложи обективно живота си (поне в авто-цензурната перспектива на тези, с които живее) като авто-очевидец. Вторият автор е малко или много ограничен и от последователния ход на живота, и от каноните на обществено признатите и утвърдени етапни житейски моменти, и дори от жанровата форма (доколкото е утвърдена литературно-исторически). Третият *Аз* е принуден (както в съда) да говори от първо свидетелско лице. Ограниченията пред трите *Аз*-а действат едновременно при авто-изграждането. 1) То е на фона на роднини, близки, познати, приятели, врагове. Не-родни, чужди, непознати и безразлични нямат място в разказвания текст, освен като фон на този фон или като тълпа, на свой ред на урбанистичен, природен фон на околната среда, а той - на (незабелязаното) нищо. 2) Човек има и качества, като споменава тези, които не може да се пренебрегнат (или скрият, но винаги има изкушение собственият *дефект да бъде превърнат в ефект*), и изтъква тези, които го характеризират индивидуално-лично (на фона на общите за останалите хора). 3) Така се очертава неговата фигура - образ с индивидуален вид и характерологично съдържание, но те не са убедителни. Животът трябва да има смисъл, за да представлява единно цяло, а цялото на смисъла се поддържа от мотивацията, т. е. от перспективното съответствие между отправната точка на мотива-импулс и точката на хоризонта мотив-цел. Действията са съобразени с инициационно доказаната необходима квалификация (конфирмация, брак, диплома, посвещаване и не толкова строги като военна служба, първо майчинство и под., обикн пряко свързани с изброените като първи спечелен долар, собствен дом, вила, кола, яхта и т. н.). 4) Всичко това (метонимично-профанно заместващо и изместващо дълго очаквания, но постоянно отлагащ се подвиг) се повтаря и в деянията (със съответните изменения), като се проецира в обществената дейност като кариера - управленска (политическа, религиозна, военна, икономическа), представителска (дипломатическа, мисионерска), производствено-икономическа, културно-творческа и обслужваща изброените и извън-професионална (благотворителна, филантропска, просветителска, колекционерска, спортна). 5) Малките триумфи се санкционират с чинове, санове и титли, които осигуряват съответстващи им власт и/или пари и относителна слава. При нормално дълголетие... следва небиографично време, като не-героично. Рядко се наблюдава инверсия и в хронологията, и в ценностната ориентация в хумористичните образци на жанра, разчитащи на комичен ефект от паралела между жизнен път и автобиографичното му представяне.

Налага се обаче въпросът какво общо имат героизмът и автобиографиите със семантиката и, особено - с езиковата. Общото е, че от чисто семантична гледна точка няма *принципиална разлика в предметната структура между живели и фикционални герои, между героична биография и автобиография на обикновен човек и между хора и предмети*. Същото важи и за разликата между „реално съществуващи, конкретни“ предмети като телесно-физически осезаеми факти и „абстрактни неща“, предмети като нереализиращи се телесно фактически като *любов, омраза, ценност* и под. или чисто виртуални като квадрат от 4 точки. Виртуалните предмети са потенциално „реални“, доколкото са напълно възможни като образно-предметни (в образа на представата) или хипотипози и подлежат на геометрично, графично и художествено изобразяване като образци.

Преди всяко разглеждане на т. нар. „абстрактните предмети“ трябва специално да се отбележат поне няколко фундаментални положения. Не трябва да се забравя, че на нивото на образаца (№ 38), наред с предметните изображения (идоли и икони) на изобразителното изкуство (както и да се разбира то), се намират и писмените изображения (графемите) - от синкретичните идеографски, през стилизираните йероглифи до условните консонантни, рунически и азбучни. Поне успешното функциониране на идеографските и йероглифни писмени системи показва, че всеки предмет - от най-конкретния до най-абстрактния - може да бъде изобразен ако не от единична, то от комбинация от единични стилизирани фигурки (също знаци за „по-прости“ единични предмети) в цялата гама на стилизираща условност - от най-буквално образно изображение до напълно условно, т. е. семантично непрозрачно (без да се прибегне до етимологизация). Така напр., както кръгчето като йероглиф може да представя, освен себе си, и слънцето, и топлината, и светлината, та чак до императора (-слънце) с неговата бляскава власт в дадения по-горе по друг повод пример. Цялата „верига“ на вътрешнословното преозначаване се осъществява по принципа на простата мисловно-атрибутивна метонимизация и метафоризация със синекдохичното движение между конкретно и абстрактно, което личи дори и днес в думи като *връзка* (в посочения вече по друг повод пример) която, освен предметът 'за връзване (на еднородни неща в едно нешо)', означава, наред с другите неща и 'тесни социални или любовни отношения', и 'отношение изобщо' в смисъл на 'взаимовръзка', та чак до термини като 'ставна връзка' и 'валентност'.

Особено внимание заслужава и многократно изтъкваното положение, че писменото изображение и звуковият комплекс не означават (директно) съответен предмет, а идеята или умственият образ за предмета (и чрез него - самия предмет). Това означава, че предметите не се изобразяват такива, каквито „са в действителност“, а по начина, по който се „виждат като...“ (ако се използва известният израз на Витгенщайн за двусмислените фигури от типа на *патето-заяк*) и по един или друг начин, в една или друга степен, разбират - едноре-

менно в равни пропорции - и „обективно-импресионистично“, и „субективно-експресионистично“, което важи и за начина, по който човек си ги представя. Крайно време е (по този повод) да се разбере, че не толкова е необходимо отделяне в теорията за езиковия знак на семантично измерение - насочено към означаваната идея и сигматично - към обозначаваания предмет [Клаус 1965], тъй като и двете посочени отношения в знака са многостепенни и взаимосвързани до неделимост, а е необходимо да се добави постоянно пропусканото измерение на отношението между идеята и звуковия комплекс, известно като проблема за мотивираността / арбитраността на езиковия знак, за да се изясни връзката между предмета като телесен факт и същия предмет като звуков (и писмен) факт. В края на краищата, семиозисът не е само комуникация между интерпретатори с готови знаци, както смята Морис [1971], а преди всичко вътрешна семантично-комуникативна начална интерпретация в създаването и постоянна инвариантна (т. е. чрез варианти) комуникация, повтаряна в използването на знаците. Така че не прагматиката на знаците е толкова интересна (с теориите за речевите актове, развити и дори открити, според популярното мнение, от Остин и Сърл) за лингвистиката и семиотиката, колкото реториката като занимаваща се с тропеичните (фигурни) трансформации на преките значения в семантиката на думата-знак и едва след това и въз основа на това - с тропите и фигурите на речта като „поетика на прозата“ Втората част на реториката, като реторика на „подходящото за случая“, и първата част на стилистиката като стилистика на езика са съответствие на прагматиката, така както правилно е сравнил семантиката с диалектиката, а синтактиката с граматиката в тривиума Морис. Ако граматиката е план на израза на логиката, реториката е израз на фигуративната граматика, а стилистиката е област на приложението на езика - и буквално, и тропеично-фигуративно.

Вторият основен момент, свързан с „абстрактните неща“, е знаковата мотивация, ясно личеща ако не другаде, поне в етимона на думата. Преди всичко, най-абстрактните думи безспорно са термините. Вече бе очертана бегла картина на термините в атомната физика като *атоми, кварки, чаровни бариони* и бе изяснен техният конкретен произход чрез терминологизация или още по назоваване. Един поглед към астрономичната терминология показва същата картина от друга гледна точка. Достатъчно е да се споменат имената на планетите в Слънчевата система като *Венера, Марс, Юпитер* и т. н. или на галактиките (като *Млечен път*), *Магеланови облаци*, *Мъглявината Андромеда* или съзвездия като *Голямата* и *Малката мечка*, *Южен кръст*, *Орион* и т. н. Но те не са абстрактни, а конкретни, макар и никога невиджани пряко като микро- и макро-тела, а само чрез протетечни уреди или като светещи точки или фигури на звездното небе, а някои дори са хипотетични. А самите богове (и богоподобни), на които са наречени, видими ли са, или са виждани някога от някого? Подобно е положението с термин-

нологията и в другите естествени науки. Парите, облигациите, капиталите и ценните книжа в икономиката, финансите и банковото дело са термини за абстрактни предмети, но за всеки те са конкретни именно като „книжа“ или „злато“. Или 100 лева в джоба и 1 милион фирмен дълг са конкретни (представими като конкретни предмети суми), а инвестиции от 10 милиарда и 11 билиона дълг са абстракции. Може би абстракции има само във философията и в научните теории, и то не в конкретните термини, а само като названия на отношения. Най-сложните отношения на се ли изразяват чрез семантично най-прозрачни и чисто „предметни“ думи? Напр. не само споменатата *връзка*, но и *отношение* е от отнасям по нося, *предпоставка* е от (нещо) поставено пред (нещо) друго, *извод* е от извеждам, а то от вода (дори за ръка), *умозаклучение* е от ум + заключение по заключавам, по ключ, *понятие* е по поемам, схващане - по хващам (с ръка), *разбиране* по разбор, а то по бера и т. н. и т. н. Може би най-конкретното нещо *предмет* (по пред + мет по мятам, т. е. нещо хвърлено (от)пред), както впрочем и *обект*, заедно с всички изброени термини на руски, немски и много други езици, е също толкова абстрактно, както се оказва в този текст. Всеки би възразил, че това е нормално, тъй като тези термини са калки, т. е. със запазен мотив, вътрешна форма при преводната трансформация от езика, от който произхождат термините в научната традиция. Не на всеки обаче е известно, че тези мотивации показват най-обикновена метафоризация от номинативен тип със заличена или минимална образност като *полите на планината*, *подошва гори* и др. под., всеобщо разпространена не само в етимона на всеки корен, в мотива на всяка полисемия и словообразуване, но дори и в граматиката. Тази всеобща метафоризация не е открита от Лейкоф и Джонсън, нито от Халидей (впрочем при тях доста ограничена) в наши дни, както мнозина смятат, а е известна от векове и който се съмнява може да бъде насочен към трудовете за езика поне на Касирер, Марти, Я. Грим, Хердер и Хумболт с пребогатата библиографии, сред които трудовете, съдържащи по хиляди примери от най-разнообразни езици или, ако не - към теорията за тропите на софистите.

Всеобщата метафоризация в езика е комбинирана с всеобща метонимизация. Така напр. е очевидно, че *дух* произлиза от *дъх*, че *ум* и *глава*, *къща* и *покрив* са метонимични, но *жито* и *живот* - също. За някои и *жито*, и *живот* са названия на конкретни предмети, но за философията едва ли има по-абстрактни понятия от *живот* и *съществуване (битие)*. Историческите изследвания показват, че *жито* произлиза от *живот*, а не обратно и е означавало всякакви зърнени храни (като основно средство за поддържане на живота) и неотдавна се е специализирало. Това показва, че е нормално названия за по-конкретни предмети да произлизат от по-абстрактни, както обикновени значения от термини като радио (апарат) по радио(вълни) [Вж. Щрук 1954 с

пребогат материал с подобни случаи в ст. гръцки и латински и възприети в немски, френски и английски.]

Постоянното движение между конкретното явление и абстрактната същност на предмета, и - обратно, между общото и единичното, и - обратно се осъществява от общата синекдохизация в езика. Представянето на цялото чрез негова част (каквото е най-разпространеното определение за синекдохата) е възможно само ако тази част е толкова съществена за своето цяло, че да може емблематично да го представя, както *огнището* за *дома* и *стряхата* за *къщата*. Синекдохата обаче е и такъв вид представителство на личното име с нарицателно и обратно, но не само фигуративно, както е при *антономазията*, но дълбоко същностно. Достатъчно е да се припомнят *Зефир* и *Борей* като собствени имена на богове на ветровете, превърнали се в нарицателни за тези ветрове, сред множеството такива случаи, както и многобройните названия на цветя, станали собствени имена. Варон говори за съществуването на 30 000 божества (т. е. със *собствени имена*, колкото бил и броят на гръците), включващи камъни, извори, поточета, миниатюрни предмети, означители на сили, причинни отношения, връзки. Независимо дали се поддържат или не, солидно обосновани (и доказвани от изследвания на най-различни езици) хипотези за символичния (метономично-метафорично-синекдохичен) произход на всички нарицателни от собствени имена на безбройни богове [срв. Касирер, цит. съч.], както и за сводимостта на названията на всички глаголи до тези на нарицателните имена или до различните човешки сетивни органи и посоката на изразявано действие [срв. напр. Беноа 1998], най-важното е, че синкретичните названия в мита показват постоянно метаморфозно преминаване от одушевено към неодушевено и обратно, проявяващо се в постоянна не само **ре-и-фикация** (овеществяване, напр. фетишно - на любовно чувство в отрязани коси, обувка и т. н. или алегорично - на любовта със сърце, на вярата с кръст и под.), но и **ин-карнация** (въплъщаване, напр. мистериозно-чудесно - на богове в хора или други живи същества или алегорично-емблематично - на властта и държавата в царя, на силата и властта в лъва или орела, на вярата в Христос-Спасителя). Цялото това преминаване от хипостазите на идеалното есенциално (= същностно) чрез (хипотетично-експерименталното) енергетично-еманационно в хипостазите на осезаемото предметно - и обратно, е балансирано от *образа* (на въображението или на идола и иконата) на *предмета* като разбираем и се осъществява по принципа на синекдохизма.

Изложеното до тук показва, че независимо дали става дума за йероглифния език на боговете, символния - на героите, или буквалния (или епистоларен, както пише Вико) на хората, символизъмът на езика не допуска идеални неща-предмети да останат (поне по принцип) нематериализирани, както и материални - неидеализирани, поне като *образ*. А кое е действително-реално-съществуващо и кое не, не е въпрос на физически-осезаема предметност, а на степен или на *градуалност*, до какъвто извод, в края на краища-

та, достига и Куайн: „Ние имаме в Онтологията повече възможности за избор, отколкото някога сме мислили“, Така както „Пъновете и камъните, атомите, кварките, числата и класовете [...] всички са напълно реални обитатели на напълно реален Свят“ [Куайн 2000 : 113-127.; срв. и коментарите на Кайл 2002 : 138 (125-139)]. Съществуването е в интелектуалната игра на духа между възможното и вероятното или на телесно-физическа, акустико-физическа, оптико-физическа, артефактно-физическа, психо-идеална, ноематично-идеална, идейно-идеална или есенциално-енергетична идеално-материална реална фактичност на единния предмет-име. Ако крал Артур е признаван за съществуващ като легендарен, както и мечът му Ескалибур, и рицарите, магьосникът Мерлин или Светият граал може ли да бъдат признати за реално съществуващи. Ако бащата е несъмнено съществувал, когато е бил жив, след като почине, съществуващ ли е? Или, както също отбелязва Джон Дийли [2005 : 41, представящ в различна интерпретация и след критичен анализ на философската традиция големия спор по проблема *Ens Reale (mind independent) / Ens Rationis (mind-dependent)* в Средновековната (Августин, Поансо, Тома Аквински) и модерна философия от семиотични позиции]. Ако Хамлет не е съществувал, Наполеон, който е роден в Корсика, завладял Европа и починал, заточен на Св. Елена, сега съществува ли? Да, защото бащата (разбира се, не без основната роля на майката) е пряка (като физиолого-физическо отношение) «причина» за раждането и съществуването на сина. Но бащата (и при съмнително негово бащинство) е баща, дори и след като почине, на сина си, благодарение на други (тристранни) знакови (неизбежно свързващи двустранните физически отношения) чрез третото отношение на разбирането-интерпретация, а всеки знак и всяка дума е интерпретиран по някакъв начин предмет. Затова и знаковият свят е „най-обективната реалност“ и в този план, за езиковите предмети въпросът за съществуване или несъществуването - реално, действително, същинско или каквото и да било, е нерелевантен.

Различен въпрос е дали има вещици, защото поне в някакъв смисъл вещици има (срв. остар. и диал. - *вещер* - магьосник-лечител по вещь - знаещ, умеещ), както има и шамани (а да бъдат те отречени, значи да се отрече шаманизмът като обществена практика) от въпроса дали се признава дадена магьосница за вещица и да се санкционира като осъдена на публична смърт на кладата. Също така, въпрос на институционално признаване е дали след схизма се отделя ерес или друга братска, но не всеобща или правоверна църква, както и дали дадено дисидентско братство да бъде наречено *секта* или *орден*. Но тук вече става въпрос кое как се нарича, т. е. за какво се признава, за същия или за друг предмет. Големият проблем обаче не е в наричането (конвенционално-прагматичен), а в *кръщаването* (и разпознаването, т. е. семантичен). Каква е гаранцията, че е ясно къде започва или свършва даден град, по отношение на предградията

или кварталите и центъра. Това обаче са все различни предмети в същия град и (според преценката) може да включват в него и едното, и другото и третото, както и названието *град* може метономично да ги означава в различни значения на думата. Същото е и с *реката* - къде започва, т. е. от извора на кой главен или най-далечен поток спрямо неговите притоци или къде свършва тя в морския залив в естуара, или в кой ръкав на устието-делта (срв. тези примери и във вариантите при Джакендоф по-горе). Може би е нужно да се очертае акватория или да се сравнява солеността на водата, или да се проследява пътят на съомгата до мястото, където хвърля хайвера си. Ясно е, че границата е само там, където свършва предметът *град* и започват *съседните предмети* и където свършва *потокът* и започва *реката* и там където *тя* свършва и започва *морето*. Но това са думи и такава логика сигурно е номиналистка. Не, тя е просто знаково-предметна и затова езиково-номинационна.

По какво напр. се различават часовниците - ръчни, джобни, будилници, стенни или площадни градски часовници? Също така, благодарение на какво дори едногодишно „безсловесно“ дете безпогрешно различава кучето (бау-бау) от котката, независимо от фактическото положение, че много от безбройните екземпляри (от над 400 описани породи) доста приличат на котки (пудели), други на лисици (териери), трети - на мечки (нюфаундленд) или на неидентифицируеми чудовища (булдог, булмастиф)? Отговорът е в класическия пример за основанието за разликата между селище, което е наречено *град*, и друго, наречено *село*. Дали разликата е в броя на къщите или на жителите в повече (за да стане едно село град) или в нещо друго. Очевидно е, че градове с по стотина къщи и ок. 300 жители (напр. Мелник) може да бъдат „по-градски“ и от най-голямото село (и дори от други по-големи градове, а може би има и преходни феномени като (оксиморона) *село от градски тип*). По какво се различава например в размера (състава, качествата) малката планинска река от пълноводния поток или в средното си течение реката, която се влива в друга река, от голямата река, която се влива в море? Може би между река и поток има разлика за българина, но френското езиково съзнание различава и втората двойка чрез отделни думи *rivière* и *fleuve*. По какво се различават високият хълм от ниската планина, ниското дърво от високия храст и т. н., и огромният камък на някоя височина от скалата (напр. над предупредителни надписи по планинските пътища „Внимание, падащи камъни“ или „Свличащи се скални маси“) или едва забележимото камъче от песъчинката?

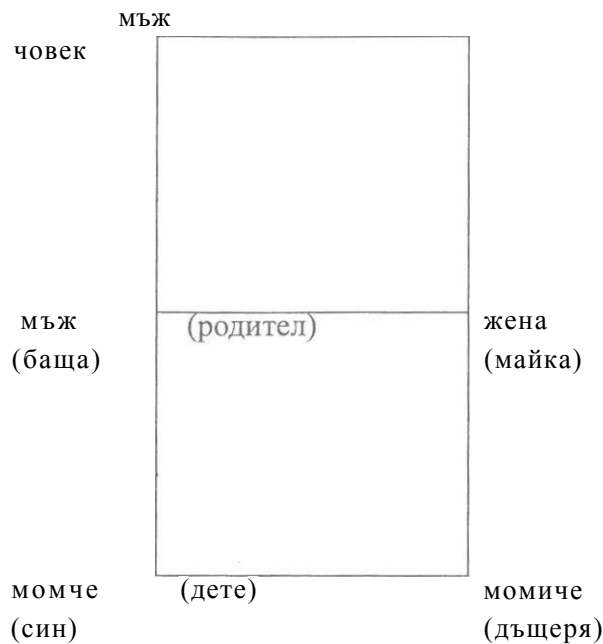
Различават се не (само) по името-название, а по (неразривното им символично единство с) образа на предмета на фона на останалите съседни предмети, назовани различно. Не е толкова важно как ще се нарече дадено селище, в което някой е командирован - град или село. По-важното е да се разбере какво различава градското (общо за всички градове) от селското (общо за всички села), както и защо има само *градове, села, махали, гари, курорти, лагери и вилни зони*, а не и други селища, за да се разбере по какво се различават едни

от други. В смисъла, независимо дали е в главата или другаде, няма и не може да има вакуум (както във физическия свят) или празни пространства. Светът на смисъла е винаги цял и цялостен. В него няма острови от смисъл на фона на водата-безсмислие или анклавни от безсмислие, обградени от релефа на смисъла. Всичко е цялостен парцелиран смисъл. Дори когато се състои от само една идея, тя е Свят (битие) на смисъла спрямо безсмисленото не-битие. Но дори и единичната идея А още с полагането си създава противоположната (инобитийна) - не-А. Всяка от тях се разчленява по същия принцип и т. н., и т. н., но в смисъла, макар и разчленен в своите идейно-предметни диференциации, няма „лоши сектори“, както в машината, и ако се случи нещо лошо, то се променя цялостният Свят на смисъла в отношенията му с Аз-а в отношенията им с други Светове (фантазни, фикционални, чудесно-ужасни). Всеки предмет е в мрежова структура с останалите, тъй като самият той е създаден (и като ограничен, и като квалифициран, и като образно импресивно-експресивен) във и спрямо другото на себе си и затова неговият (позитивен) смисъл е това, което не е другото, така както откъснатото парче от банкнота представлява парче, точно съответстващо на другото парче от банкнотата. То не е монета, но не може да бъде разбрано без монетата, нито без другото половин парче, защото профилът на линията на разкъсването е нейният смисъл като (симетрично) негативен на профила на другото парче. Точно това е и символът - и езиков, и етимологично като предмет - идентификационен, разпознавателен знак, представляващ едната от половините на един и същ, разделен предмет).

3. 4. Цялостният Образ на Предмета. Оттук вече може да се премине към цялостния (идеално-предметен) *образ* (№ 27 в *схемата*) или *фигурата* на предмета. По същество това е мисловен образ на нивото на представата. Той е образ на типичното в предмета с необходимите и достатъчни за схващането му съществени черти, представен като изпъкващ в обкръжението, на фона на също така необходимите и достатъчни за същностното му определяне предмети. Както всеки *образ* в изкуството, той е рамкиран, представен „в кадър“. Рамката е основен момент за цялостния образ-фигура, тъй като го отграничава от всичко, което вече не е предметът. Така напр. фигурата на *бащата* може да бъде представена чрез включването на фоновата фигура на *майката*, която го изяснява негативно-същностно (като неговото семантично противоположно), на фоновата фигура на *мъжа*, която го изяснява родово-видово хиперонимно) и фоновата фигура на *сина* (дете) като родово-видово хипонимно [по модела на такива последователни триъгълни отношения е построен речникът на Молинер 1966 (1970-1971)].

В рамките на посочените отношения не е трудно обяснима и тайната на нормативните словесни асоциации [срв. Герганов 1984], както и редовно повтарящият се по модела на семиотичния квадрат - първи, втори и трети по честота асоциации на всяка зададена дума-стимул по същия принцип, представен на

Схема XIV

Тази елементарна схема много по-просто и ясно обяснява нормите на „асоциациите“ на (за)дадена дума-стимул. Независимо от различните психологически интерпретации, по правило, всяка зададена дума (напр. *мъж*, *баща*), с нейното полагане, предизвиква асоциация с думата, изразител на противоположен смисъл (*жена*, *майка*), и думата с противоречив на противоположния и хипонимен на смисъла на зададената дума смисъл (*момче*, *син*). Самата положена дума (*мъж*, *баща*) пък е семантичен резултат от подобни отношения спрямо своя хипероним (*човек*) от надредния семиотичен квадрат. Със семантичните отношения, породени от този квадрат, просто и непротиворечиво се обясняват редовните хипонимно-хиперонимни отношения в лексикалната езикова система, както и частичната „синонимия“ помежду им. Без проблеми един и същ човек може да бъде синонимно наречен и мъж, и момче, както и жената - момиче, и - обратно. Разбира се, освен парадигматични асоциации от типа *черен* - *бял*, нормални и редовни са и синтагматичните *чер(ен) хайвер*, както и устойчивите сравнения *черен като сажди*, и те също подлежат на съответни интерпретации.

Ето за по-голяма пълнота на впечатлението и други десетина от най-фреквентните думи-стимули с трите най-честотни думи-реакции от същия речник (но не изобщо, а от същата част на речта, от която е и думата-стимул) и то - в преки аналози с преводните им съответствия в руски, английски, френски, немски и др езици, представени в таблица-приложение към него:

бял - черен, *светъл*, цвят
черен - бял, *тъмен*, цвят
студен - топъл, *хладен*, леден
гладен - сит, *жаден*, вълчи гладен
гладък - грапав, *лъскав*, плосък
мъж - жена, *човек*, баща
ден - нош, *светлина*, слънце
град - село, *столица*, селище
стол - маса, *кресло*, нещо за сядане

Както се вижда от простото сравнение, във всички тези случаи действа логическият принцип на едни и същи отношения, породени в семиотичния квадрат. Така поне би трябвало да се интерпретират асоциативните данни от такъв тип психолингвистичен експеримент⁴⁴ - като показателно за съответствието със семантичните структури в съзнанието на носителите на езика. Както ще бъде показано по-долу, същият принцип действа не само между думите („синонимно“), но и при разпределението на отделните значения в многозначната дума („полисемантично“).

Позицията на противоречие с фигурата (напр. на *бащата*) е рамката-граница, извън която остава всичко, което тя (той) не е. Пример за „празен“ образ-фигура е празната рамка, когато центърът на интереса се измества от това, което тя рамкира в себе си, към това, какво представлява тя сама за себе си като граница. Такава (не-)празна рамка е рамката с „празен“ образ, каквото е огледалото. Огледалото точно и безпристрастно представя образа на този или това, което стои пред него. Плоскостта на огледалото обаче е гранична между вида на действителния човек, чийто образ отразява, и илюзорния образ вътре в огледалото. Огледалният образ е друга гранична област - точно между илюзорно възприемания *Аз*, който е вътре в огледалото, от възприемания го *Аз* като реален човек (и едновременно възприемащ и себе си като стоящ пред и), гледащ в огледалото. Този магичен ефект, с притегателната сила на *фикционално-нарцистичното* въвличане в илюзорния образ (от огледалния свят на Алиса до света на огледалния *Аз* на Нарцис), е предмет на обширна художествена литература и е разгледан в катоптрико-семиотичен аспект в цяла глава за огледалата от У. Еко [(1984) 1993]. Действителният образ „не само може да се сбърка с действителен предмет, а и може да бъде прожектиран върху екран, което не може да стане с възможния образ, схващан като намиращ се вътре в огледалото“. Огледалото е граница между

⁴⁴ Написването на тези редове с интерпретация на този тип асоциативен експеримент е предизвикано от пожеланието на проф. М. Попова за по-пълнен коментар върху въпроса по време на дискусиите върху един доклад (2003) и едно обсъждане (2005) на труд на автора на тези редове в НБУ, за което не мога да не изразя своята благодарност.

илюзорен образ и действителната фигура на стоящия пред него, както пише У. Еко [Еко (1984) 1993 : 226], и „Въпреки че на възприятийно и моторно ниво той (Homo sapiens) интерпретира вярно огледалните образи, на нивото на концептуалните съображения той не може съвсем ясно да различава физическото явление от измамната илюзия, към която това явление ни тласка - получава се някакво разделяне между възприятие и съждение. Така че ние използваме огледалния образ правилно, но погрешно говорим за него, сякаш той прави това, което ние правим с него (т. е. преобръщаме го)". Разглеждатки регистрите на психоаналитичното поле като регистри на *въображаемото*, *реалното* и *символното*, Лакан в учението си за *Огледалната фаза* в началото на човешкото развитие се занимава с т. нар. в катоптриката „реални или действителни" образи, получаващи се чрез криви огледала и които се появяват и изчезват според положението на гледащия човек, за разлика от „виртуалните" образи на плоските огледала, които не може да се прожектират.

Важното за граничната роля на *рамката* по отношение на предметния образ е в ограничаването му чрез централно ситуиране на фигурата на предмета сред необходимите за същностното му разбиране предмети и елиминирание на всички останали. Граничната роля на образа върху огледалната повърхност илюстрира проблемите за илюзорно-действително-реалното между реално възприеманото като действителен образ и действително възприетото като образ, както и между него и „преобрънатото" съждение-понятие. Възприятието изправя получения сетивен (обърнат с главата надолу) образ в ретината. След това полученият изправен възприятийен образ се интерпретира в аперцепцията като действителен образ на действителен физически предмет, но се концептуализира в понятието не само като не-физически (какввто той фактически не е, тъй като образът е психичен), но и действителният предмет може да бъде интерпретиран като не-действителен, илюзорен, „вътрешно-огледален"). И обратно, въображаемият „вътрешно-огледален" образ на възможен, фикционален предмет се интерпретира в аперцепцията като възможен образ на действителен предмет (по модела на физическата предметност на всеки образ), но в нормалните случаи този възможен образ концептуално не се интерпретира „референциално"-илюзорно като действителен образ на действително-реален предмет, по същия модел.

Разгледаните гранични случаи показват необходимата *предметност на всеки образ*, както и необходимата *образност на всеки предмет* в тяхната взаимовръзка. Абстрактната („не фигурална") живопис не опровергава това положение, а само негативно го потвърждава. В *предметния образ* е срещата и съчетанието между импресивно-възприятийното и експресивно-творческото или между обектно и субектно. Цялостният образ е типизиран, както предметът, на който е образ, е предмет-знак и то, знак-тип (type), а не предмет-екземпляр и не знак-екземпляр (token). Най-разбираем е образът в неговите крайности - карикатурата и шаржа, където сатирично или комично се

преувеличават именно най-съществените, характерни черти на фигурата или гротескното ѝ ситуиране в абсурдни съчетания с противоречиви ситуационни фонове фигури.

Тук за *предметния образ* е избран терминът **фигура**, означаващ едновременно 'и очертание, и външен вид, и образ', за да изразява едновременно и неговите конституенти - схема (силует) + форма, а и себе си като образ. Може би най-подходящ термин за същностното изясняване на разглеждания тук образ-фигура е античното понятие **ейдос**, възродено като термин от Хусерл и поддържано от Лосев. Ейдос е означавал и 'външен вид, облик на предмета', и 'неговата чиста, извънтелесна и извънвремева същност, идея' в тяхното етимологично и същностно единство. Въведеният от Плотин термин „вътрешен ейдос“ изразява такъв образ, който не подражава „илюзорно“ на нещата, а е тъждествен или съпричастен с тяхната дълбинна идея, със закона на тяхното пораждане от Единното. Този вътрешен ейдос стои дори по-високо от разсъдъчното понятие, тъй като е не просто правилен способ за познание на Единното, но „прекрасен“ способ за неговото съществуване и цялостност на неговото самобитие.

В ейдетичния образ се осъществява преходът от чувственото конкретно към мисленото обобщение и обратно (особено ясно в художествения образ). Ейдетичният образ е двустранен, което позволява сливане на разнородни същности в едно цяло: реалното с идеалното (в познанието) и обратно (в творчеството), предметното и смисловото, словесно-обозначеното и подразбираното. Той обединява субективното с обективното, същностното с възможното, единичното с общото, идеалното с реалното. В образа един предмет е представен чрез друг в тяхното взаимопревръщане (с израз в тропите). Ейдетичният образ се стреми постоянно да *пре-образ-ява* предмета, да го превърне в нещо друго - сложното в просто и - обратно, като запазва цялото смислово напрежение между крайностите си и показва взаимопроникването на разнородните същности, от които е съставен.

Всичко това е характерно за художествения образ в изкуството. Словесният образ обаче има и своя специфика. Той не е така нагледно отчетлив и детайлен като пластичния образ, но за сметка на това той придава цялостност, реалност и самозначимост на думата, почти равна с тази на нейния предмет.

Цялостният (идеално-предметен) образ-фигура е средоточие на субектно-обектното, явленческо-същностното, екземплярно-типовото, абстрактно-конкретното в тяхното символично единство, но образът се разбира още по-добре чрез изразната форма на **символа**, вече не само като импресивно-експресивен по отношение на предмета, както при образа, като идейно-образно-предметно-физически, но и като звуков факт на предмета в думата-символ.

Глава IV

СИМВОЛЪТ КАТО ИЗРАЗНА ФОРМА

4. 1. На ниво *Е.* (14-25) се намира централният компонент на *схемата* - изразител на типовете, родовете и видовете смислово съдържание - **символът** (№ 15, в колона 3.). Това ниво включва и останалите символични езикови форми на значението като потенциални съдържателно-езикови *изразители*: термина (14) и символната семема (19) като инвариант с нейните типове семемизначения (от № 20 до № 25). Между символа (15) и символната семема (19) е разположено общото значение (17) като *вътрешна форма* на думата-знак, свързано опосредствено със символа (15) чрез смисловия символизъм (16) и със символната семема (19) чрез звуковия символизъм (18).

Може да се започне от очевидното и безспорното - символът е знак. Съответно, той споделя всички характеристики на знака. В своята специфика той е вид знак, но и нещо повече, в качеството си на най-сложен или свършен (в смисъл на оптимален) знак, той е синоним или символ на знака изобщо, така както Делфийският оракул или пък Сфинксът са символи на символичното въобще. В ортодоксален семиотичен прочит, най-характерното за знака изобщо е, че той е осезаемо нещо, което замества, стои вместо или (чрез себе си) представя друго нещо (освен себе си) за някого (като интерпретатор) в някакво отношение. Проблемите започват от опита да се обясни това отношение на заместване.

Както веднага се забелязва, при индекса няма звуци, а само предмет, който означава идеята за друг (отсъстващ) предмет-обект чрез естествена връзка между тях, т. е той се смята за чисто естествен знак. При иконичния знак също, въз основа на фактическо подобие, се открива повече или по-малко естествена връзка между наличния образ и означавания отсъстващ предмет-обект и също няма звуци. Такова опростено разбиране за естествения характер на тази връзка води до илюзорното деление на знаците на естествени знаци и символи (която някои тълкуватели на Аристотел се опитват да припишат и на него). Въпросът е в това, че единична релация („реална" или „идеална") между две неща не може да създаде знак. Всяка такава връзка е само „опростяване, съкращаване" на по-сложното (необходимо и достатъчно) тройно отношение между означавания обект, идеята (интерпретация) за него и репрезентамена (знаков носител, без да е задължително той да бъде звуков). Така *димът, следата, високата температура* не означават пряко *огъня, дивеча и треската*, а са **при-знаци**, симптоми, които трябва да бъдат интерпретативно, диагностично-прогностично разгадани и разбрани, за да означат съответните им обозначаеми. Същото е и при *рисунката на дадено животно* и *самото животно* или *геометричната фигура - план на даден*

парцел, и самия парцел като парче земя. Нужно е интерпретативно разпознаване чрез адекватна идентификация на рисунката, диаграма, схема (репрезентативен) с обозначените животно или парцел (предмет).

При това положение излиза, че не „реалността“ на знаковия носител и предмета правят индекса и иконата естествени знаци, а че някои връзки между тях и идеята-интерпретация са по-естествени от други. И как няма да са по-естествени, след като идеите-репрезентации са общоприети (кондензирани) мнения (*doxa*), повтаряни като навик въз основа на опита, получени чрез „естествени“ съкратени силогизми (*ентимеми*). Още по-„естествени“ са те и защото знаковите отношения са „реални“ и подобията са „фактически“ не само между „реалните“ предмети в опита, но и спрямо „идеалната“ интерпретация, тъй като са комуникативно апробирани в езика, където индексалните отношения действат постоянно като метонимични, а иконичните като образно-метафорични или схематично като синекдохични при диаграмите. И най-„естествени“ стават тези знаци, тъй като отчитат само вече готови предмети, които предварително са открити като такива именно като знаци в езика, за разлика от вещите, които си съществуват реално и без езика, и без човека.

Връзките в езиковия знак обаче са дълбоко символични - задължително същностно-познавателни интерпретативни (третични), но непременно съдържащи като конститутивни (знаково-образуващи) иконичност (първичност) и индексалност (вторичност). Предметът на езиковия знак не е предварително даден (и впоследствие - номенклатурно назован), а се конструира в знаковите релации едновременно и като идея или разбираем предмет, и като знаков носител или назован предмет. С други думи - няма предмети без съответните им идеи и имена, а трите заедно образуват езиковия знак, който е символ, гъй като връзките между тях са символични. А символът (според етимологията на термина) е арена на 'сблъсък и сливане на разнородни, но приводими едно към друго начала'. Езикът е символично единство между човешко субективно и обективно: „Звукът, излизащ с дъха от устата като експресия и връщаш се обратно в ухото като импресия“, както сполучливо отбелязва Хумболт (цит. съч). Такова е и сливането между членоразделно „материално“ звучене и „идеалния“ артикулиран смисъл-значение - символ от 1 ред, както и трансцендентното (имплицитно-предикативно атрибутивно) отношение между „реалния“ предмет и „идеалната“ идея за него - символ от 2 ред. Символът е единство на познаващ *субект* и познаваем *обект*. Така отношението в езиковия знак или между „акустичното“ име и предмета като „физическо тяло“ е двойно символично и едното адекватно-икономично означава другото синекдохично, защото в резултат на двойно сливащия сблъсък акустичният звук е станал съществен признак (или инвариантна „част“) от цялото на телесния предмет. Точно това идеално-опосредствано физическо отношение обаче се смята за необяснимо или „арбитранно“ (произволно-случайно или конвенционално).

В теорията на Сосюр именно най-идеално-символичният аналог на това „физическо" отношение, т. е. между понятие и акустичен образ, е арбитранно. Въпросът е в това, че дори символът от 2 ред е сложно образувание, включващо в себе си и ейдетичния мисловен иконичен образ като фигура на единично-отделния предмет, и формата-диаграма с отношенията между характерните признаци или инвариантните части на цялостния предмет, и схематично-силуетната недиференцирана и качествено неопределена отделна цялост. На границата на последните два момента се проявява индексално-остензивното означаване чрез *образеца-модел* от типа *pars pro toto*, но и *клас и член на класа*, и единствено *синекдохата* може да ги обединява.

Дали връзките между тези смислови форми са екзистенциални, естествени, „контактни", причинно-следствени или „арбитранни" и други, бе отчасти изяснено в предишните параграфи и ще бъде доизяснено (в специална глава в следващата трета част). По-важното е, че те са именно смислови, но *не-изразни* форми и вероятно затова Пърс ги определя като „непълноценни", за разлика от символа. Те обаче са конституиращи не само символа, но и битието - схематично-индексалният предмет е „налично (отделно и ограничено, различно от всичко останало) битие", формално-иконичният предмет е „за себе си (качествено определено спрямо всичко останало) битие", а символът е (свързано с всичко останало - *omne symbolum de symbolo*) „битието за другите". Накрая идва „извън себе си битието" на предметите от разединената единна Природа. Символът като „битието за другите" е единствената пълноценна изразна форма, но той е и единствената пълноценна познавателна форма, докато и „за себе си битието", и „наличното битие", ако не прогресират до символа, регресират до солипсизма на „битието (или вещите) в себе си". Така че, или - агностицизъм и солипсизъм, или - символизъм.

Освен за философията на същността и смисъла на битието, различните форми са в центъра на интереса на отделните науки. Теорията на числото и теорията на множествата в математиката се занимава с „пораждането" на „вещта като налична" и неслучайно Кантор нарича своите множества „ейдетични числа". Геометрията се занимава с „вещта за себе си" или с качествените отношения между конституентните инвариантни части на цялото или с разпознаването на дадена форма (като една и съща), т. е. с идентификационните аберации при деформации чрез инвариантите (Групите на Клайн) в топологията. Напр. не дъгата или полукръгът, а радиусът е съществено-конститутивна част от цялото на кръга. Техен аналог са „групите на Пиаже" в психологията на гещалта.

Както бе вече показано (чрез цитираното по-горе VII писмо на Платон) при основанията за отделяне на типове дефиниции, кръгът, начертан на пясъка (ейдол), се изтрива от следващата вълна, изработеният по образец дървен кръг (ейдолон или идол) може да изгори, но идеята (ейдос) остава вечно, а тя е знакова. Но символът като „предмет за другите" или като изразна знакова форма не е ясно от компетенциите на коя наука е (освен на семиотиката). Може

би - на лингвистиката (или граматиката), тъй като словото е израз на логоса (или „езикът е непосредствена действителност на мисълта, съзнанието“, ако на някого повече се харесва марксовата формулировка). Или може би - на реториката („да се говори за реторичните фигури, значи да се говори за същността на езика“ както казва Ницше) като наука за изразните форми на езика, или пък на стилистиката като наука за индивидуалните превъплъщения на тези форми в конкретна социална и жизнена среда. Може би - на философията и логиката, тъй като символът е изразна форма на същностния смисъл на нещата, или по-скоро на диалектиката или феноменологията, или новите логики, като занимаващи се с модусите на съществуване на нещата. Какво да се каже за поетиката и изобщо за естетиката, където всичко се върти около центъра на образа или символа? А за митологията? Или за всички науки, които се изразяват чрез термини-символи, та дори и алгебрата!

И защо не? Езикът е вид алгебра и за семиотиците, и за лингвистите - Пърс и Б. Ли Уорф, Сосюр и Йелмслев и мн. други. Знаменателен е начинът, по който Сосюр в края на краищата излиза от абстрактната система на единствено структурно-релативно и качествено негативно определени единици (цитиран по-горе) като пример за това как от простите отношения между единици се заражда качествена определеност. Така и Сосюр от чиста алгебра неизбежно преминава към елементарна геометрия. И разбира се, ако се редуцира езиковата символична система до схемата на единиците ѝ, тя е знакова, но не е символична и безспорно е арбитрарна. Така че Сосюр в рамките на своя редуциционизъм е прав, но по този начин той не обяснява сложната символична природа на езика и в това отношение той може и да не е направил кой знае какво откритие (както смятат критиците му). Както вече бе отбелязано, не са особени открития нито математическите графи в синтаксиса на Чомски, тъй като те действат и в словообразуването, и дори в семантиката, известни от старо време като „дървото на Порфирий“, нито „метафоричната граматика“ на Халидей, нито „метафорите, сред които живеем“ на Лейков и Джонсън. Истинската съдържателна интерпретация на езика не може да пропуска базата и на системата, и на символа, като игнорира алгебричния момент на чистата структура. Не трябва, разбира се, да се пропускат и геометричният момент на формата, и особено - ейдетично-иконичният момент на образа-фигура, но това са само аспекти хипостази, валидни за всяка система, а не принцип на езика, тъй като символът е изразна форма на всички тях заедно. Ако има езикови универсалии, както са смятали господата от Пор Роял (а не монасите, както пишат някои, тъй като манастирът е бил девически), те са граматически (като израз на логическите) и по-скоро това е падежният принцип, действащ на всички нива и определящ рамкиращо-сценичния принцип на всеки знак с израз в синекдохичната ентимиична логика на образуването на значението-символ като докса.

Йелмслев например не пропуска нито основата - езика като вид алгебра, нито върха на пирамидата - езика като конотативна система и съответно - сим-

вола, който в обикновения естествен език е от 2 степен, а в конотативната система е от 3 степен. Конотативна знакова система е тази, която за план на израза (означаващо) на собственото си съдържание (означаемо) използва денотативна знакова система и с плана ѝ на израз, и с плана ѝ на съдържание. Такава е например литературата по отношение на даден естествен език.

СЪДЪРЖАНИЕ	ИЗРАЗ	
	СЪДЪРЖАНИЕ	ИЗРАЗ

Всъщност се оказва, че самият естествен език съдържа на върха на пирамидата си тази символичност от 3 ред в типовете значения на общото значение като символ. Те са изразните форми на живия, одушевен образ (или мита) в думата-символ или на одушевените и олицетворени (обикн. схващани като митологични) обекти. Това е царството на тропите и фигуративните значения. Тук е *собственото име* (№ 6 от *схемата*) на предмета като субект или *герой* (№ 8 от *схемата*), предметът като *атрибут* (№ 9, на героя), предметът като *емблема-алегория* (№ 10). Нещата изглеждат прости, когато един (осезаемо присъстващ) предмет замества друг (отсъстващ) предмет, както *димът - огъня, облаците - дъжда, следата - дивеча, високата температура - треската*. Тази връзка е фактическа, реална, контактна или **индексална**, което значи указваща нещо, с което е свързана, но което липсва, чрез нещо, което е налице. Свързването на тези две неща се корени в полученото от опита убеждение на интерпретатора, че няма дим без огън, дъжд без облаци и т. н. Това убеждение не е нищо друго, освен пряко умозаклучение в резултат на логическата операция „ако...,то...“, известна като импликация още от знаковата теория на стоиците, основаваща се на фигурата съкратен силогизъм, (т. е. Пърсовата абдукция или познатата от античната реторика (на Аристотел) ентимема). Но това е същото отношение, каквото се констатира при метонимията.

По-сложно е, когато връзката между заместващото и заместваното е основана на фактическо, реално подобие или **иконична**, миметична, както напр. между *рисунката на дадено животно и самото животно*. Формално-логически това заместване се основава на пряко умозаклучение по аналогия, т. е. от сходството на две неща по едни признаци се стига до извод за сходство и по други признаци. Какво обаче значи подобие? Сложен въпрос с отговор в топологията - инвариантите или Групи на Клайн в геометрията (или на Групите на Пиаже в психологията).

Иконичните знаци се делят на образи, основаващи се на сходство по прости (първични) качества, но това е метафора, и на диаграми, основаващи се само на отношението между частите на цялото (или естествена аналогия с обекта), но това в математиката е топология, в психологията - гещалт, в поетиката - схематизъм, а в реториката е синекдоха.

По своята природа и произход символът е неразривно свързан с фигурата като ейдетичен образ. Символът е *образът в неговата знаковост* и обратно - *знакът в неговата неизчерпаема образна многозначност*. Всеки символ е образ и всеки образ (поне в степен на известна осмисленост) е символ. Но символът е образ, неразривно свързан с някакъв смисъл. Предметният образ-фигура и дълбинният смисъл са двата полюса на символа, доколкото смисълът губи своето проявление без образа, а образът се разпада без обединяващия го смисъл. Преминавайки в символ, образът става смислово „прозрачен“, а смисълът на символа не е даденост, а динамична тенденция, т. е. той е необясним еднозначно определено, а се уточнява чрез други символични връзки, но не достига до чисто понятие. В своята тенденция към схематизъм символът се стреми към еднозначността на термина, а в тенденцията си към алегоризъм се стреми към другия си полюс - емблемата, докато балансът между тези крайности си остава в образа-фигура.

Никак не е случайна централната позиция (№ 15) на символа в *общата схема*. Той обединява половината от термините в нея под него, конституиращи предмета, с другата ѝ половина, обясняващи идеята. Същевременно символът обединява и термините от лявата половина на *схемата*, съставлящи логическото и граматическото в *думата*, с дясната ѝ половина - термините на звучащата и осмислена дума. Едновременно с това символът е **единствен изразител** на всички конституенти на прекалено сложната *смислено-звучаща дума*.

Накрая не е излишно да се напомни, че и метонимията (и смятаната за неин вид - синекдохата), и метафората, и алегорията са основните тропи, които наред със (и явно обединени от) символа са предмет на изследване от реториката. Символът е реторичен поради централното си място сред останалите смислови форми, а „златната среда“ на изразения образ между схематизма и алегоризма, „златното сечение“ на идеалната пропорция между същностната идея и нейния предмет или „мярата“ между звука и смисъла, от една страна, и предмета, от друга, в значението-образ са стихията на символа. „Средното“ изобщо, или „особеното“ между общо и единично, между каквото и да е съдържание и каквото и да е израз, както и изразяването чрез него на ново съдържание, е областта на реториката. Идеалният център - и на съдържание и израз, и на идеално и реално, и на конотация и денотация, и на всяко съдържание и всяка форма, и на мотивирано и немотивирано, е изразеният поетичен образ-символ. Неслучайно за него се говори във всяка поетика и във всяка естетика изобщо (от Аристотел, през Шелинг, та до наши дни). Символът е енергетично зареден с постоянно натрупване на значения-смисли, един връх, към който, ако погледнем, ни се завива свят. Но той е не по-малко и зашеметяваща дълбина. Той е колкото връх на познанието, толкова и енигма. Той е реално-идеален, той е колкото това, което изразява, толкова (а може би и повече) това, което крие и не изразява. Неговите еманации идват от мистичното и изчезват в нищото. Всеки опит да бъде дефинирано което и да е значение-смисъл показва, че той най-добре (а изглежда и изобщо) може да бъде разбран не толкова като „сноп от ха-

рактерни признаци", а по-скоро чрез негативното му определение, като напр. лисващата половина от монетата-медальон (каквото е било първоначалното му значение) или на Питагоровата теорема - чрез чертеж с показани външни ъгли на триъгълника, или пък същността на кладенеца - чрез карикатурно изображение на надземната му част, висока колкото фабричен комин. Така че символът не е податлив на „окарикурияване", а напротив - същинският му смисъл в повечето случаи може да бъде адекватно разбран само в шаржа и карикатурата. Парадоксално, но той е толкова това, което е, колкото и това, което не е.

Творческата енергия на езика се състои в това, че *„Всяка дума е символ, Всяко изречение е символ. Всяка книга е символ... Ценността на символа е в това, че той служи за придаване на рационалност на мислите и поведението и позволява да се предсказва бъдещето"* (за разлика от иконичния знак, който принадлежи на миналото като образ в паметта, и на индекса, съществуващ в настоящия опит - тук и сега), както пише Пърс [в труда си *Екзистенциални графи* " (с подзаглавие *Моят шедьовър*)].

4. 2. Типове значения. Като изразна езикова форма, символът най-добре може да бъде обяснен чрез символичната семема (№ 19) като инвариант на типовете значения (№№ 20-25) от *схемата*. **Конкретният тип (обикновено, предметно) значение (22)** се образува от отъждествяването на символа (15) с цялостния образ-фигура (27) като образец (еталон, модел, *ейдолон* (38) за предмета (55). **Терминологичният тип (абстрактно-отвлечено) значение (23)** се образува от отъждествяването на символа (15) с логическия термин (№ 14), т. е. със самия себе си в своето понятийно съдържание, или с отвлечените „признаци" (които го дефинират), или с понятието за предмета.

Максимален символизъм се наблюдава при отъждествяването на цялостния образ (27) със самия себе си в момента на преобразуването му в (и под влиянието на) съответната среда като „(пре)създаващ се, картинен, на фона на всичко друго" образ, какъвто е „чистият, естетически" **поетичен образ**, балансиран между смислов символизъм (№ 16) и звуков символизъм (№ 18) чрез общото значение (№ 17 - от вътрешната (фигуративна) форма на думата-знак). Чистият поетичен образ не е непременно метафора, но е поне потенциално метафоричен като балансиран също и между одушевления образ (№ 7) и физическата предметност (№ 55). Когато символът (15) изразява отъждествяването на такъв образ с одушевления образ (№ 7), като оказал се например „одушевен" в митологична среда (или символизиращ цялостния образ (27) в баланса между конкретно-типичното на стереотипа (№ 12) и абстрактно-алегоричното на емблемата (№ 10) чрез митологичния мотив - № 11), се образува **образно-метафоричният тип преносно значение (20)**. Най-общо казано, метафората (чрез „(де-)митологичната" мотивация на скритото сравнение) емблематично идеализира, алегорично-митологично „сакрализира делничното банално-стереотипно": *„Ще строим завод, огромен завод на живота..."* или стереотипно де-митологизира, „профанира и банализира емблемите на високото и митоло-

гично-чудесното: „Слънцето - червен домат“, „Луната - пита кашкавал“. **Персонифициращо-олицетворяващо-алегоризиращото реторично значение (21)** е образувано от изразяването чрез символа (15) на митологичните категории, съставляващи „живата“, способна на подвизи, интелигентна (*можеща* - надарена с *атрибути* (и с *помощници* от съдбата) и *знаеща* - квалифицирана, *длъжна* и *желаеща* - мотивирана (от *целта*) и *трагедийна* (в *конфликта-борба с врага*) личност (или персонално име - № 6). Казано по друг начин, то се получава от символизирането на митичния образ (№ 7) чрез личното собствено име (№ 6) като митологичен *герой* (№ 8) или негов атрибут (№ 9), или (алегоризираща) емблема (№ 10). - '*персонификация-олицетворение*' ("*И камъните вълият (крещат от негодувание)*). ", „*И камъните го познават.* ").

Като краен резултат - нарицателното име на предмета фигуративно се превръща в **собствено лично име** за човек (нерядко свързано с идеята да бъде носител на основно качество на този предмет в особено висока (суперлативна) степен.

От изразяването чрез символа (15) на схематично-формалното отъждествяване на цялостния образ (27) с непосредствено обкръжаващите го „съседни“ и свързани с него други такива цялостни образи (напр. 27. *a/*, *b/*, *c/*..., в отношения като *част и цяло*, *съд и съдържание*, *материал и изделие*, *действие и резултат*, *причина и състояние* и др. под.) въз основа на техни съществени ("емблематични") конститутивни части на съответното цяло (№ 45) или признаци на качества (№ 46) - се получава типът **преносно метонимично значение (24)**. Метонимията се обяснява още по-ясно чрез принципа на *синекдохата* (№ 3.а.), както и като модус на „явяване на предмета (*виждането му като...*)“ в различни аспекти, изразявани чрез различните *надежи* (вж. по-долу). **Категориално-граматичният тип значение (25)** се образува от изразяването чрез символа (15) на отвлечените категории (главно предметна - № 26, но включително и името - № 6, имплицитната предикация - № 37 с единичността - № 43 и качеството - № 44) на понятието (№ 1.) - '*Същевително (нарицателно, за неодушевен предмет) име в определен род, число (и надеж)*'.

Ясно се вижда, че всички типове значение са образувани от изразяването на неизразните форми на *предметно-същностния образ-фигура (27)* като - одушевен образ (7) и фигурата като цялостен образ (27 с образеца-еталон (38), схемата (45) и формата (46 на предмета - 55) и на *понятието (1.)* като - собствено име (6) и термин (14 с предметната категориалност (26), категоремата (37, имплицитно предицираща определено качество (44) на отделната (природно-закономерна - 54) предметност - 43) и на техните възможни комбинации чрез езиковия символ като единствена изразна форма на останалите образни и логически форми на предметно-същностния смисъл.

Значението (в абсолютна статичност в изолиран знак) е специфичен мисловен символ на цялостния образ (ейдос, фигура) на предмета, зареден с вътрешното напрежение на всички, свързани чрез него, конституенти на знака, т. е. то е предметен израз на съдържанието на самия денотат и понятиен израз на съдържанието на самия десигнат, както и съдържание на фонологичната и

фонетичната дума (с взаимоотношенията между всички тях) едновременно. С други думи, на повърхнинно ниво значението е изразител на разбирането (с нива на интерпретация) на предмета-денотат от понятието-десигнат в рамките на думата-знак, т. е. *предметно-понятийно разбиране*. На дълбинното ниво на референцията то е израз на *предметно-същностно разбиране*. Следователно въпросът за природата на значението е въпрос на разбиране на предметната същност [срв. Лосев 1999 : 29-204] на думата-знак, и то не синкретично или общо и неизразимо, а като изразител на ясно идентифицирани и различени помежду им степени и начини на това разбиране (интерпретация).

Отношенията между изброените типове значения (20-25) може да бъдат представени и в по-традиционната (но не взаимообвързана и съответно непрецизна) терминология на разграничението по бинарни опозиции на противопоставяне между следните типове значения: *преки и преносни* (непреки), *образни и буквални* (необразни) и *абстрактни и конкретни* типове значения, представени в следната матрица. Така всеки тип значение е представен със своите релевантни признаци по принадлежност / непринадлежност към разграничителните признаци и то - като специфична за всеки от тях комбинация от такива признаци.

Признак	Реторически		Поетически		Логически	
	Пряко	Преносно	Обр.	Проз.	Абстр.	Конкр.
Предметно	+	-	-	+		+
Терминологично	+	-	-	+	+	-
Метафорично	-	+	+	-	+	
Метонимично	-	+	-	+	-	+
Граматично	+	-	-	+	+	-
Реторично	-	+	+	-	-	+

Комбинациите за всеки тип значение се свеждат до 3 признака - по 1 от всяка двойка: *предметният* тип се основава на пряко, прозаично и конкретно означаване, *терминологичният* - на пряко, прозаично и абстрактно, *метафоричният* - на преносно, образно и абстрактно, *метонимичният* - на преносно, прозаично и конкретно, *граматичният* - на пряко, прозаично и абстрактно, и *реторичният* - на преносно, образно и конкретно означаване. И обратно: от *реторическа* гледна точка преки типове значения са *предметното*, *терминологичното* и *граматичното*, а преносни - метафоричното, метонимичното и реторичното (какво съвпадение!); от *поетическа* гледна точка образни типове значение са метафоричното и реторичното, а прозаични - предметното, терминологичното, метонимичното и граматичното; и в *логически* аспект абстрактни типове значения са терминологичното, метафоричното и граматичното, а конкретни - предметното, метонимичното и реторичното.

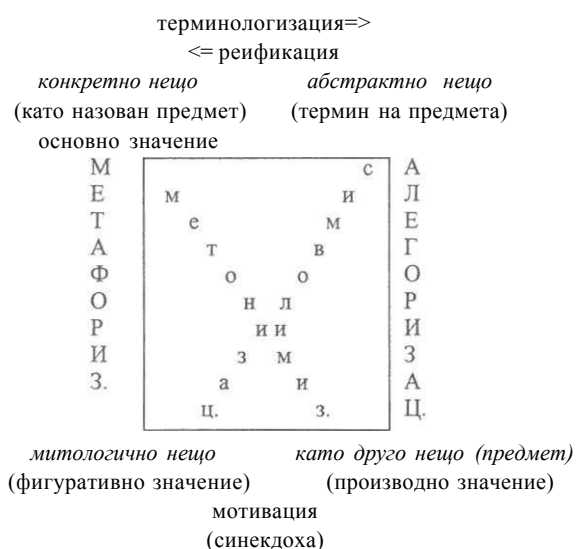
Ако е допустим един по-особен възглед върху метонимията, като се възприеме по-либерален подход (но същевременно и по-диференциран) към об-

разността като схема и форма (качество), би могло да се говори за „необразна, относителна“ метонимия - по съседство частите на цялото, и „образна, качествена“ метонимия - по съседство на частни образи в цялостния образ, то прозаичното може да бъде и образно. Тогава всички различия между колоната на *поетическото* и колоната на *реторическото* ще изчезнат, прякото и прозаичното ще се слоят, както и образното и преносното. Двете (от трите) главни колони ще се слоят и матрицата се опростява до следния вид:

Признак	Реторическо-Поетически		Логически	
	Пряко-Проз.	Обр.-Преносно	Абстр.	Конкретно
Типове значение				
Предметно	+	-	-	+
Терминологично	;	-	+	-
Метафорично	-	+	+	-
Метонимично	-	+	-	+
Граматично	+	-	+	-
Реторично	-	+	-	+

Възможно е (поне за по-голяма сигурност в резултатите) да се подходи и от логически аспект, т. е. от самото начало или от елементарната опозиция между признаците *конкретно* и *абстрактно* (по познатия принцип на квадрата), от което се получава следното разпределение на останалите термини от познатата вече Схема VIII (от I Част) във варианта

Схема VIII-a/

Другата възможност е (вече за още по-голяма сигурност в резултатите) да се подходи и от реторично-поетически аспект, отново от самото начало (по същия принцип на квадрата) или от елементарната опозиция между признаците *пряко-прозаично* и *образно-преносно*, от което се получава следното разпределение на останалите термини от същата

Схема VIII в нов вариант /б/

Чрез тези схеми и матрици бяха показани възможностите за развой на значението на думата според няколкото елементарни признака в различните им възможни комбинации. Сравнението с различните семантични теории, които се занимават с пряка и вторична (пре)номинация или обсъждат разликите между преки и преносни и прозаични и образни, конкретни и абстрактни значения и преминаването им едно в друго, се налага от само себе си и едва ли изисква особен коментар. Специално обаче трябва да се отбележат проблемите на лексикографската практика и теория в това отношение, които под натиска на реалните семантични проблеми на начина на представяне и тълкуването на живите думи в езика са принудени да намират адекватни решения. Не са случайни констатациите, че „С особени затруднения е свързано определянето на случаите, когато общоприети номинативни значения на думите се използват в художествената литература за изграждане на поетичен образ (най-често при персонификация на неодушевени предмети). Това е един от най-неразработените както в лексикологията (респективно стилистиката), така и в теорията на лексикографията, въпроси. В *Речника* [на българския език] подобни случаи се дават (когато са по-често употребими) след знак · с бел. Обр. и без тълкуване, напр. · Обр. *Спира цигулката горестен плач...*" [стр. 31 от Увода на Речника, - стр. 42 в новото издание]. Цитирането на смесените до противоречивост оп-

ределения и тълкувания на термини като преносно и буквално, образно и прозаично, конкретно и абстрактно, с които са пълни различните специализирани трудове и справочници, е по-добре да се спести. Тук беше важно да се посочат възможните семантични преходи, обусловени от самата вътрешна структура на думата (а не от нейната употреба от един или друг автор в един или друг тип текстове и жанрове).

4. 2. 1. Терминологични уточнения на значението. Проблемът за референтното десигнативно-същностно и денотативно-явленческо-предметно отношение е централен за езика не само като (интер)комуникативна и (интра)комуникативна система, т. е. като реално речево (или вътрешно-речево) изразяване чрез изказване на явна (разгърнатата) предикация - казване (на другите или на себе си) на нещо за нещо, а преди всичко като (предварително, пред-дадено) общуване на „(до)езиковия“ субект с „неезиковия обективен“ свят. Това (до)знаково общуване е възможно на базата на същото това фундаментално за езика понятие - предикацията - като мисловно-словесен анализ и синтез на (схемата, признака и категорията) на „предмета-обект“ чрез „казване“ (атрибуция) на нещо за нещо, но като същностно за това нещо. С конституирането и особено с употребата на езика като знакова система този вид до-знаково предикативно общуване като че ли се „поглъща“ от системата и престава да се отчита, но то е основата на всяка (възможна езикова) знаковост. Преди да бъде афициран от „предмета“, езиковият субект не го „забелязва“ изобщо като отделно *нещо*, а като слято с основния фон *нищо*. Афицирането предизвиква интенционална насоченост на субекта към „предмета“ (напр. като уникална пространствена *форма*), в процеса на която (чрез мислено-речева предикация) му се приписва (атрибуира) специфичен съществен (за качеството на предмета, но в отношението му към езиковия субект) *признак*. Едновременно с това „предметът“ бива *категоризиран* (подведен към клас чрез включване в него) и получава собствено оформление като *физиогномичен образ (ейдос)* - база на символа, изразяващ значението на така формирания се знак. Избраният съществен признак наистина съществува в неезиковия предмет като негово естествено свойство и се открива като естествен (*признак*) на до-знаковия „предмет“ - нулево ниво на знаковост, до-знаковост. За интенционалното езиково съзнание този „предмет“ може да стане знак на всички „предмети“, включени в класа, който образува, както и да влезе в ролята на знак на други, свързани („метонимично“) с него „предмети“ (напр. димът на огън, облаците на дъжд и т. н.). Това първично ниво на знаковост се основава на естествената при-знаковост и може да изиграе ролята на същински (интерпретативен) естествен знак за този, който съумее да го разбере или „разгадае“. От знак на себе си той може да стане знак на нещо друго въз основа на откритата постоянна (редовна) връзка между първия „предмет“ и имплицирания от него друг „предмет“ вече като *симптом* - знак от първо ниво, който се основава на идентифика-

ция и подлежи на интерпретация, „разгадаване“, както всеки симптом (напр. медицински, за да се стигне до правилна диагноза и/или прогноза). На второ знаково ниво се появява знакът като **сигнал** - преднамерен и конвенционален „изказ“, който не само подлежи на интерпретация, но предразполага към „ответна“ (интеркомуникационна) реакция-„отговор“. Едва на трето ниво на знаковост се явява **символът** като „истински, пълноценен“ - и *интенционален, и конвенционален, и функционален системно-репрезентативно-комуникативен* знак, какъвто е естественоезиковият знак. На надредните супра-нива символът може да „дегенерира“ до значение на научен **термин** (в буквалния, етимологичен смисъл на думата като (знаков) „предел, граница“) в тенденцията към индексация в стремежа му към максимална еднозначност в науката или да се „повдигне в ранг“ до своя екстрем - (**лично**) **собствено име**, и обратно - название на термини по собствени имена (често явление, представено от специални речници [срв. напр. Влахов 1996 с над 6 000 думи, образувани от чужди лични и местни собствени имена]). В обратната тенденция към хиперсимволизъм символът може да „метаморфозира“ в **метафора** (метафорично-митологично преносно, фигуративно значение на езиковия знак). В езика са допустими и рядко се реализират и комбинации от двата типа - метафорични термини като *чаровни барioni*, както и повечето термини в редовете на този текст, обикн. оградени в „ ... „, или научно-терминологични метафори от типа „ново-изковани“ научно-фантастични термини като *робот* (на К. Чапек в значение на бездушен човек), *пета колона* (сили, сътрудничащи на врага в собствената си страна - по названието на такива сили в Мадрид при Франко) и мн. др. Супер-нивата на художествена или общокултурна знаковост са също символни и зависят от типа *ре-символизация* (като *транспонирани* знаци по Св. Августин или *конотативни* знаци по Йелмслев), чийто план на израза включва плана на израза и плана на съдържанието на изходния знак-символ, за изразяване на ново (различно от денотативното, общокултурно) съдържание и традиционно са известни също като символи (особено в разбирането на теорията за литературния символизъм). В липсващата единна теория за културните символи (с изключение на хералдичните и езотеричните системи) тези знаци се проявяват различно - според типа ре-символизация на знака - или като **емблема**, или като (алегоричен) **атрибут**, или като (онтологично-епистемологично-аксиологично-митологично-идеологичен) **мотив - фигуративна вътрешна форма** - „ядро“, „сърце“ и „душа“, на знака-символ в **стереотипната идеализация** на **културния герой**. На хипер-ниво е символът в единството на всичките изброени негови въплъщения като **идея** - напълно адекватно същностно (идеално) съответствие на („реалния материален“) „предмет“. Картината се очертава окончателно [срв. Лосев 1927 (1999)] с екстрема на идеята - пълното сливане на знаковия субект със знаковия обект („предмет“) в **абсолюта** или **абсолютната идея** в състоянието на **екстаз**. Ако екстатичното състояние (като изцяло обземае от едно *нещо-предмет* сред всичко друго като *нищо* в неразчленимо

единство между субект и обект) съответства с обратен знак на (епистемично) първоначалното (неразчленимо) до-знаково състояние на зараждане на *нещото*, „предмета“ от *нищото* в „неезиковия обективен свят“, то идеята по същия начин съответства като субектна на „(до)езиковия“ отделен и обособен „предмет“ като обект от „неезиковия“ свят. Цялата област на явна словесноезикова знаковост (от афицирането на езиковия субект от „предмета“, предизвикващ мисловно-езиковата предикация, до адекватното същностно съответствие на „предмета“ в идеята) е семантичната сфера на степени на **разбиране** (резултатно в познание) на „предмета“ в думата-знак като *признак*, *сигнал* и *символ*, през *термин*, *име* и *метафора*, до *емблема*, *атрибут* и *мотив* или *стереотип*, *герой* и *идеал*. Всички изброени степени на разбиране и познание се основават на основното значение на думата-знак като символ (базиран на образа-*ейдос*) и са отделни типове значения (*ейдоли* - в различна степен на свиване, умаляване (или оживяване, одушевяване и олицетворяване) на *ейдоса*) и се поддържат в единство *от мотива*. - фигуративната вътрешна форма на знака (вж. по-долу и главата, посветена на мотивацията).

4. 3. За полисемията. След разглежданите основни момента на значението остава да бъде обсъден и проблемът за *полисемията* или за съвместното съществуване на повече от едно популярно езиково значение в една дума-знак. Най-радикалният подход е да се обяви това явление за несъществуващо, като проблемът се избягва чрез обявяването на различните значения на думата за омоними. Това обаче е привидно избягване на проблема, а всъщност е извеждането му от областта на вътрешно-знаковите в сферата на между-знаковите отношения. Тогава трябва да се даде приемливо обяснение на въпросите как така две думи в един език имат една и съща форма (план на израза, което противоречи на принципа на идентичността и диференцирането на знака като единство от два плана). Също трябва да се отговори на въпроса как така две различни думи имат един и същ етимологичен произход (освен в случаите на очевидна етимологична омонимия) и как така имат една и съща не само словоизменителна, но и словообразователна парадигма и т. н. Общозвестен е примерът за представянето на основна дума в езика като *земя* и като полисемична дума (в едни речници), и като два омонима (в други). Формалното основание е, че единият „омоним“ се пише с главна буква, а съдържателното - че тази *Земя* е вече собствено име на планета от хелиоцентрична (глобална научна) гледна точка за разлика от геоцентричната (локална, популярна) позиция. Ако е така, как да се постъпи с думи от типа на *нарцис*, нарицателно име на цвете и собствено? Ами с най-обикновени всекидневни думи като *вода*, в терминологичното си научно значение H₂O с главна или с малка буква се пише? Най-сериозното основание за разбирането на многозначността като омонимия е, че от семантична гледна точка думата започва да назовава друг „предмет“, който често има малко общо с изходния предмет на главното, основно значе-

ние, и че за това преименуване няма правило (аналогия, макар че се говори за системност в полисемията), а случаите са по-скоро произволни отклонения (аномалия), напр. *Земя* 'планета', *земя* 'суша', *земя* 'пръст' и т. н. Всъщност проблемът се състои в това, че не се признава *общност* на значенията в многозначната дума, но все пак се търси мотивираност (смятана от някои автори като Улман [1970 : 267] за езикова универсалия) на производните значения и затова се говори за разликата между „радиална“ и „верижна“ полисемия (още от Дармстетер [1887]), за „разкъсване“ (в резултат на „избледняване с течение на времето“) на етимологичната връзка и липсата на повтарящ се във всяко от значенията „интегриращ“ семантичен признак⁴⁵.

Проблемът обаче изглежда, че не е само семантичен. Такъв принцип на „пораждане“ чрез „делене“ или „нарастване“ е толкова общ, че би могло да бъде обявен за всеобщ - не само за идеални същности (като разглежданите тук значения), но и при органичната клетка, и дори при неорганичния кристал (даже с кристализацията на аморфните течности-разтвори и газове-пари). Простото сравнение показва, че не само клетките, но и кристалите се характеризират с абсолютно същата структура на порождаване. Може би става дума за „универсален“, всеобщодайстващ или „архетипен“ модел на всякаква и на всяка структура изобщо - структурата, известна като *кристална решетка*, представляваща пространствено периодично разположение на атоми, йони или молекули в кристалите в нейната *елементарна клетка*, която може да я възпроизведе изцяло (чрез последователни успоредни трансляции). Т. е. съществува т. нар. симетрия на кристалите като закономерност на атомния строеж (*вътрешна форма*), външната форма и свойствата на кристалите, състояща се в това, че кристалът може да бъде съвместен със самия себе си и възпроизвеждан. Кристалните структури са в само няколко (6-7 групи в 14) симетрични форми - *многостенни, пластинчати, игловидни, скелетни, дендритни, моливни...* Те, разбира се, са „радиални“ (или игловидни като простата снежинка) или „верижни“ (ако се разглеждат като дървовидни или скелетни образувания), но никога не са несвързани. Достатъчно е да се погледнат илюстрации на кристали в някоя по-прилична енциклопедия⁴⁶.

Но тези форми съответстват и на типовете симетрия изобщо - и природна, и в изкуството (естетическото ценностно чувство), и в математиката (структуралното мислене), и в културата като цяло - *осева или огледална и лъчева* (или централно-периферийна). Симетрията на телата е тяхно основно инвариантно

⁴⁵ Срв. напр. достатъчно подробното им и изчерпателно представяне с примери и коментари от Пернишка, Ем., *За системността в лексикалната многозначност на съществителните имена*, С., 1993, стр. 112-124 и сл.

⁴⁶ Приятен ангажимент е да изразя своята благодарност към известния геолог, петрограф и гемолог проф. Р. Поров за експертните консултации и добронамерена поддръжка за тези дисциплинарно далечни аналогии при обсъждане на един от докладите му на 9-та Ранноесенна школа по семиотика на НБУ в Св. Кирик и в частни разговори.

(неизменно при различни условия) свойство, залегнало дори в основата на т. нар. физически закон за запазване. Т. е. симетрията съществува както между отделни точки, фигури и тела, така и между вътрешна и външна форма и структура, като при кристала - един вид „граматика" на природата. Симетрията е „мярата" или качествено-количественото съзидателно, развойно и видимо (и поне естетически оценявано) единство на всяко цяло и заедно с повсеместно повтарящи се отношения като т. нар. „златно сечение" се основава на пропорционалността - функционална и определяща частите на цялото от най-прост вид. А от естетическото чувство за красивото до научното убеждение за истината има само една крачка и двете често се отъждествяват (не само от Гьоте, но и от класици на естетиката и от съвременни теоретици на науката).

Ето какво пише Кант като база за сравнение между естетическото в природата и в изкуството:

„Природата показва навсякъде в свободните си образувания толкова много механическа склонност към създаване на форми, които сякаш изглеждат направени за естетическата употреба на нашата способност за съждение, без да има и най-малкото основание да се предполага, че за това е нужно нещо повече от механизма й само като природа, според което тези форми могат да бъдат целесъобразни за нашата преценка също и без всяка лежача в основата им идея. Под *свободно образувание* на природата обаче разбирам *онова*, чрез което от нещо *течно*, намиращо се в покой, чрез изпаяване или отделяне на част от него (понякога само топлинна материя) останалото при втвърдяването приема определена форма или тъкан (фигура или текстура), която е различна според специфичното различие на материите, но при една и съща материя е свършено еднаква. За това обаче се предпоставя онова, което винаги се разбира под истинска течност, а именно, че материята в нея е напълно разтворена, т. е. че не се разглежда като проста смес от твърди и само плаващи в нея части.

Образуването се извършва тогава чрез утаяване, т. е. с внезапно втвърдяване, но чрез постепенен преход от течно в твърдо състояние, а сякаш чрез скок, който преход се нарича също и *кристализиране*. Най-обикновеният пример за този вид образувание е замръзващата вода, в която най-напред се образуват дребни прави ледени иглички (радиуси), които се съединяват под ъгъл от 60 градуса, а в това време към всяка тяхна точка се образуват по същия начин други, докато всичко се превърне в лед, така че през това време водата между ледените иглички не става постепенно по-плътна, а е така свършено течна, както би била при много по-голяма топлина, и все пак е абсолютно ледено студена...

Много соли, както и камъни, които имат фигура на кристали, се образуват също така от някакъв вид почва, разтворена във вода кой знае по какъв начин... [Критика на способността за съждение, стр. 244-245] „

Кристализация, между другото, е установена (от Стендал) и при живи образи, особено на любимия, които се доизграждат (в посока към свършенството на идеала - идеализират) както изцяло (героично), така и във всеки от детайлите, почти без предел. Кристализира и мисленето в неговите резултати - идеите, като значения на думите в езика, както и образите на художественото творчество - в неговите резултати - уникати и шедеври, превръщащи

се в образци. Всеки образ също кристализира около скелета на схемата във формата и неговата фигура като тяхно единство и фигурно-физио(г)номична завършена цялост. И това не са само метафори, а симетрично единство на структурите помежду им, както и на тяхната вътрешна и външна форма. В случая с природното пораждање или неорганична красота това единство може да се разглежда на математическо ниво, на живата, органична и човешката красота, напр. това единство може да се разглежда на симетрично математическо, на пропорционално повтарящо се физическо, на зародишно-развойно или геномно клетъчно-биохимично, на телесно-душевно хармонично и дори на духовно-световно пълно хармонично ниво. Това единство провокира подозирането на един вид „обща граматика“ на *природата (натура) и културата* с нейните образи и идеи.

Световните (архетипно-митологични) символи като *Световното (златно) яйце* или *Световното дърво (на живота)* също са образци на симетричното и хармоничното. Точно такива са и символизираните образи на холистични (религиозно)философски системи като *Голямото огледало*, *Големият пътеводител* и *Големият пътеводител на звездите* (известни и като *Оракули*) на Зороастър, отпечатани и на корицата, под заглавието на цитирания вече *Универсален енциклопедичен речник*, наред с българската езикова *Картина на Света*, според полетата от *Семантичния речник-минимум*, по които е съставен. От чисто естетически интерес би могло да се погледне и структурата на *Общата схема* тук (в приложението).

За възвръщане от идеалното към материалното може да бъдат посочени и образци с преходна неорганично-органична природа в странна сим-(ана)-биоза, напр. от *ахати*, наречени *дървовидни*, с прозираща вътрешна правилна решетка с форма на пчелна пита от инстинктивно-интуитивен структурно-функционален интер- и интра-симетричен тип (със същия вид като *Оракулите* и *Картината на Света*). Детска илюстрация на същия принцип са китайските кутии, руските матрьошки или кубчето на Рубик.

ТРЕТА ЧАСТ

ЕДИНЕН ГРАМАТИКО-СЕМАНТИЧЕН ПРИНЦИП НА ВСИЧКИ ЕЗИКОВИ НИВА

Глава I

ОСНОВНИ ДЕЙСТВИЯ И ТИПИЧНИ СИТУАЦИИ

1.1. Човешки действия и езикови (глаголни) действия. Правени са различни опити за стандартизация на човешките действия, на които се приписват *мотиви*, за разлика от движенията на физическите предмети, както при „пентадата“ на Бърк, където за всеки вид човешко действие (което може да бъде признато за «действие» изобщо) се предполага 1) акт, 2) извършен от деятел, 3) в някаква сцена или контекст, 4) чрез, посредством нещо (някакво действие, по някакъв начин - *agency*), 5) с определена цел (по-късно допълнена с 6) с някакво намерение) [Бърк 1945]⁴⁷. Вече има и «алгебра на събитията (и процесите, състоянията)», където те се разглеждат напр. като атомарни или плурални в рамките на изречението-фраза [вж. Бах 2002]⁴⁸.

Тези 5 основни (подчертани) термина са добре известни в реториката и още от Аристотеловата *Никомахова етика*. Те са отчетливо фиксирани през Средните векове като основни въпроси: *quis* (agent), *quid* (act), *ubi* (scene defined as place), *quibus auxiliis* (agency), *cur* (purpose), *quomodo* (manner, 'attitude'), *quando* (scene, defined temporarily), достигнали и до днес чрез кратките самоучители по чужди езици под названието *седемте главни оси от механизма на говора* - кога? (сцена като време), колко?, кой? (деятел), какво? (действие), къде? (сцена като място), как? (начин на действие), защо? (цел, намерение) [срв. Мавров 1992]⁴⁹. Това, разбира се, е практическият аспект на проблема, а оригиналните 9 базови измерения може да се намерят в систематичната комбинаторика на Р. Лулий [вж. интересната интерпретация на прототипните базови логически и

⁴⁷ Вж. К. Burke, *A Grammar of Motives*, 1945.

⁴⁸ Вж. Bach, E., *The Algebra of Events*, In.: *Formal Semantics. The Essential Readings*, Edited by Portner, P. & Partee, B., Blackwell Publ. 2002.

⁴⁹ Срв. Мавров, Бл., *Английски език. Динамична метода: седем седмици за усвояване на езика*, С., 1992, както и самоучителите му по френски, немски, италиански, гръцки, турски, испански, руски, румънски и сърбо-хърватски език.

лингвистични структури от съвременна позиция у Вилдген 1998]⁵⁰. Никак не трудно да бъдат сравнени тези „пентади“ и с Проповите *функции* на наративите на вълшебните приказки, и с *актантите* на Греймас. В свръх-генерализация (с неизбежното свръх-опростяване) типичното човешко действие се свежда до простата фраза "Някой прави нещо (Деятел върши действие)".

Фразата обаче не е *прагматично действие* (правене), а *когнитивно* (основано на възприемане, интерпретативно разбиране с оценяване), както показва и Греймас [(1985) 1987 : 141-362 в блестящия семиотичен анализ на образцовия кратък разказ с типична фабула на Дж. Търбер "Любовният живот на хипопотамите"]⁵¹ където семейна двойка папагали злостно коментират (диалогично в когнитивни действия) сцена с любовните (прагматични) действия на два хипопотама и са готови да я разкажат (също когнитивно действие) на приятелите си в джунглата, а след това позициите се сменят (огледално) и хипопотамите наблюдават и коментират любовните действия на папагалите и са готови да разкажат за тях.

(i) Фразата е репрезентативна *предикация* чрез езиковата (изреченска, синтактична) граматика - всичко, свързано с предикацията като ядрена структура на всяко изречение, т. е. КАЗВАНЕ НА НЕЩО ЗА НЕЩО - основната елементарна предикативна фразова единица като резултат от комбинацията на двете ядрени единици за имената и глаголите в езика като цяло. Това не е само атрибутивно приписване на признаци на предиката, но и езиков (логически *субектно-обектен*) акт на референция към ситуация от действителността (в сегашно, минало или бъдеще време [вж. и Алън 2001 : 343-380])⁵². То е имплицитно, обикновено елиптично пропускано в изказването (и мисълта), но може да бъде изразено чрез перцептивните глаголи **усещам** и **чувствам**, чрез когнитивните глаголи **мисля** и **зная**, чрез глаголите за предикация и нарация (*verba dicendi*) **казвам** и **говоря**, и чрез основните глаголи за изразяване на действие или събитие по принцип **правя** и **случва се** - ядрени глаголи, чрез които може да бъдат интерпретирани (чрез дефиниции) всички останали глаголи в езиковата система.

(ii). Изброените перцептивни и когнитивни глаголи и глаголите *verba dicendi* (с техните производни) пряко обкръжават модалните глаголи **желая** (**искам**), **трябва**, **мога**, групирани, от своя страна, около ядрения гла-

⁵⁰ Вж. интересната интерпретация на прототипните базови логически и лингвистични структури от съвременна позиция у Wildgen, W., *Das kosmische Gedächtnis. Kosmologie, Semiotik und Gedächtnistheorie im Werke Giordano Brunos (1548-1600)*, Peter Lang Verlag, Frankfurt am Main, 1998.

⁵¹ Срв. Greimas, A., *The Love-Life of the Hippopotamus: A Seminar with A. J. Greimas*. In: *On Signs*, Ed. By M. Blonsky, The John Hopkins Univ. Press, Baltimore, Maryland, 1985, III printing 1987, pp. 341-362.

⁵² За универсалността на тези категории може да се съди по мултиплицирането на все по-обърканите им и несистемни претенциозни представяния с формализирани записи и в Чомскианска парадигма от все по-нови и по-обемни, преиздавани и цитирани трудове като Allan, K., *Natural Language Semantics*, Blackwell, Oxford, 2001. - по-специално гл. 11. Mood, tense, modality, and thematic roles, pp. 343-380 с позовавания на изследвания с примери от езици от различни семейства, типове и региони.

гол **СЪМ** [като Процес (= *става* + Действие = *правя*), Състояние, Качество + Чувство) + Съществуване (Реална (уникална) субстанция)] с граматични показатели за **време** (напр. *сега*) и семантична пресупозиция за **място** (на съществуване, напр. *тук*).

Тези централни глаголи се отварят към основните (и чрез тях - към производните и конкретизиращите) глаголи за действие изобщо **правя** или събитие **случва се** (основани на семантиката на **съм** като *процес (става)* + *действие (= правя)*). Към групата на централните е и глаголът за лично притежание **има** или пък **има** като модален глагол (дублиращ **съм** в сложни времена като перфекта).

Глаголът **има** сигнализира наличието и на още един междинен пояс от група глаголи между модалните с когнитивните и *прагматичните* глаголи. Това е групата глаголи за собствено движение като **идвам** и **отивам**, **заминавам** и **пристигам**, **влизам** и **излизам**, **качвам (се)** и **слизам**, **връщам (се)** и **оставям**, **падам** и **раждам (се)** и **умирам**, образуващи във френски т. нар. група на 13-те (с вариант 14-те) глагола, образуващи *passé composé* с *être*, както възвратните и страдателните, а всички останали - с *avoir*. Тук може да се посочат и 14 двойки глаголи за собствено движение в руски - **идти** и **ходитъ**, **ехать** и **ездитъ**, **бежать** и **бегать**, **плыть** и **плавать**, **лететь** и **летать**, **брести** и **бродитъ**, **ползти** и **ползатъ**, **лезть** и **лазитъ**, (включително на собствено движение на субект с обект) **нести** и **носить**, **вести** и **водитъ**, **везти** и **возитъ**, **тащитъ** и **таскатъ**, **катитъ** и **кататъ**, **гнать** и **гонять**, редовно противопоставяни и различавани по признака *насочено / ненасочено* (разнонасочено) собствено движение. Характерно е, че в преносни значения се употребяват само първите от всяка двойка такива глаголи.

Най-забележителната характеристика на тези глаголи за собствено движение (*преместване*) е тяхната *непреходност* (както и на глаголите за собствено състояние като **стоя**, **лежа**, **седя** и разбира се, с изключение на групата за собствено движение „на субект с обект“), докато нормалното за семантиката на прагматичните действия (от типа *правя*) на одушевените деятели е да са *преходни* (както на неодушевените - непреходни). Срв. напр. *Камъкът помръдна* или *Героят помръдна* за разлика от *Героят помръдна камъка* или *Камъкът бе помръднат от героя*. В зависимост от (ситуационно-семантична) гледната точка към цялостния характер на действието *помръдва* е възможна интерпретация или от (каузативно) *ергативен* тип и в ергативните, и в падежните езици - *Него (То(й) помръдна*, или от *агентивен падежен* тип - *Той помръдна (камъка)*. Именно глаголът (*местя <*) **движа** (*< мърдам*) показва връзката между *преходност* и *непреходност* на базата на понятието каузативност [вж. и Лайънс 1972]⁵³ или разликата между физически каузи-

⁵³ Срв. специалното внимание към тези проблеми с подобно отношение към тях, но с непроведена докрай интерпретация поради нейерархичното разглеждане на семантиката на глаголите у Lyons, J. *Introduction to Theoretical Linguistics*, Cambridge Univ. Press, 1972 (по-специално 8 глава Граматически функции).

раните *движения* на предметите и *мотивирани* действия на хората (с одушевените предмети и олицетворените други живи същества).

Главно по тези причини всички глаголи в (неколкократно цитирания) *Семантичен речник-минимум* са само за действия на одушевени деятели. Изключения прави **валя** (с *тека*), но известно е, че независимо дали днес се изразява лично - *Дъжд (сняг) вали* или безлично - *Вали*, дали е съпроводено с третолично местоимение за одушевен или неодушевен деятел *Il pleut* или *Es regnet*, етимологично деятелят е не само одушевен, но дори божествен *Gott regnet* (както *Юпитер* или *Св. Илия гърми*). В други сродни езици дъждът просто *идет* в рус. или *пада* в ср. (както и снегът във фр.), а също - и в някои български диалекти. Общото положение е глаголите за специфичните действия на неодушевените предмети-деятели да са от една и съща основакорен с имената на предметите, подобно на фигура етимологика - *град-градя, ден-денувам, път-пътувам* и т. н., и съответно сводими един към друг (не само словообразователно - в отглаголните съществителни и деноминативни глаголи, но и семантично). Останалите случаи са резултат на повсеместна метафоризация на глаголните действия, съгласувано съпроводена от одушевяване и олицетворяване на актантите-деятели.

И накрая, относно прилагателните може да се каже, че те са също предиката в съставно-именно сказуемо с глагола **съм**. Семантично погледнато, е все едно дали ще се каже *Бог е всезнаец, всеблаг и всемогъщ*, както и глаголните предиката *Бог знае всичко, проявява благост към всичко и всички и може всичко*. Така че, едва ли е подходящо да се съдят прекалено строго старите граматични от Аристотел и Аристарх до Дионисий Тракиец, че на времето си не са определили изчерпателно частите на речта.

1. 2. Типични ситуации и речеви жанрове. Когато се говори за жанрове, обикн. става дума за литературни жанрове. Известно е, че Бахтин [(1982) : 270-272] в своята теория за речевите жанрове от 30-те г. на XX век (актуализирана през 60-те г.) определя литературните жанрове като „вторични“, основани върху „първичните“ устойчиви речеви жанрови форми, в които се:

„отлива всяко изказване според речевия замисъл или речевата воля на говорещия според спецификата на дадена сфера на речево общуване, предметно-смысловите (тематически) съображения, конкретната ситуация на речевото общуване, персоналният състав на неговите участници и др. под. /.../ Такива жанрове съществуват преди всичко във всички най-разнообразни сфери на устното битово общуване, в това число и най-фамилярното и интимното. /.../ Речевите жанрове организират нашата реч почти така, както я организират граматическите (синтактични) форми. Ние се научаваме да отливаме нашата реч в жанрови форми и, слушайки чужда реч, ние още от първите думи отгатваме нейния жанр, предугаждаме определен обем, определено композиционно построение, предвиждаме края, т. е. от самото начало ние имаме

чувство за речевото цяло, което след това само се диференцира в процеса на речта. Ако не съществуваха речеви жанрове и ние не ги владеехме, а ни се налагаше да ги създаваме тепърва в процеса на речта, свободно и тепърва да строим всяко изказване, речевото общуване би било почти невъзможно"⁵⁴.

Значи, съществуват стандартни речеви жанрови форми, които говорещият избира за изказвания по определени теми в типични речеви ситуации. Има „граматика“ на стандартните (достигащи до трафаретна шаблонност) жанрови форми на изказванията и ограничителни условия на типичните ситуации на речевото общуване по типични теми като предмет на речта. С други думи, съществуват различни нива на речта:

(iii). На *дискурса* (изказването като акт) и неговата „граматика“ - всичко, отнасящо се до говорещия (и слушащия) със специфичната роля и условията на ориентация и координация чрез т. нар. **шифтери**, осигуряващи конвенцията на всяка комуникативна дейност и съответстваща на типичната речева ситуация.

(iv). На *наратива* (изказването като резултат, текст) и неговата „граматика“ - всичко, осигуряващо възможността за всяка езикова (ре)презентация (в кохерентна наративна история (разказ) за всяка житейска ситуация в реалния или възможните светове чрез тематизация в различни модалности: като реална (*assertoric*), възможна (*problematic*) или необходима (*apodictic*) в различни модуси чрез наклоненията и модалните глаголи като **съм (е), може (желая), трябва**, съответстваща на стандартните жанрови форми и

(v). Типичните теми като предмет на речта може да бъдат представени от тематичните полета (*domains*) в езика чрез 17 тополични категории като: **морал (и право), наука (и образование), война (и мир), култура, религия, общество, психика, семейство, болест (и здраве), дом (и жилище), тяло, път (и град), природа, организъм, производство (и пазар), храна, пари.**

Как обаче се свързват типичните речеви ситуации с типичните теми като предмет на речта, т. е. с действително случващите се житейските ситуации, и ако има типични теми на речта, има ли и *типични житейски ситуации, случки, за които се говори чрез стандартните форми на речевите жанрове*, за разлика напр. от тези, които не се признават за случки и за които не се говори?

И тук възниква големият въпрос: **Какво прави от дадена случка ситуация?** (за да бъде призната за ситуация и действие изобщо). Преди всичко трябва да се изясни ролята на „сцената“ (като рамкиращ контекст на всяко действие). Терминът *цена* ясно показва, че всяко действие и всяка случка, останали без свидетел (участник или зрител, който да може да разкаже за тях или да ги коментира) или без белег-резултат (по който да се съди за тях), изчезват в момента на завършването си. И докато зрителят е наблюдаващ, възприемащ и интерпретиращ свидетел на прагматичното действие, той може да го предста-

⁵⁴ Бахтин, М., *Проблема речевых жанров*. В: Эстетика словесного творчества. М., 1986 (2 изд), с. 270-272.

ви (когнитивно) чрез разказ, то участниците в него могат и да го разкажат, и да го представят (също знаково), като го „изиграят (инсценират) миметично-драматургично“. Затова ситуацията е винаги съществуваща в сцената на дадено място и време със съответните лица-участници, т. е. тя е знаково разбрана в интерпретацията чрез диалога (на свидетеля със ситуацията или между участниците, в ролята едновременно и на свидетели), който е винаги когнитивно-интерпретативен, а разказът „ин-сценира“ (отново) житейската сцена.

(vi.). По този начин на ситуацията се придава онтологичен статус, действително съществуване чрез **знакова дискретизация** (*цялостност и отделимост от останалите като тях*) и **типизираща „жанрова“ категоризация**, включваща няколко термина, приемани за ядро на всеки тип т. нар. онтологии, като: **начало и край, част и цяло, причина и действие (следствие), необходимост и случайност, време и пространство, съдържание и форма, същност и явление, количество и качество, отношение...** Това са безспорни научно-философски термини, но те се използват всекидневно и във всяка интерпретация на която и да е случка-сцена или епизод.

(vii). Следва **функционалната категоризация** на всяко ситуационно и сценично действие, включваща функционално-фигуративните термини като: **герой, враг, помощник, битка, средство, цел, сцена**, осигуряващи главните условия за функционална наративна репрезентация на света на човешките събития-ситуации и на *мотивите* на действията на хората и отношенията между тях. Те са до такава степен взаимообвързани, че е достатъчно да се дадат собствени имена на участниците, за да се развие фабула-сюжет [срв. Аристотел, *Поетика* : 86]:

„Поетът трябва да излага в общи линии както разработваните вече сюжети, така и тези, които сам съставя и едва след това да създава епизодите и да разширява... След това, вече като даде имена на героите, поетът трябва да съчинява епизодите...”

„В драмата епизодите са кратки, а епосът чрез тях получава пространност. Съдържанието на „*Одисея*“ не е дълго: някой странства дълги години, преследван от Посейдон, далече от хората, а у дома му работите му са така, че женихи пилеят богатствата му и заговорничат против сина му, но блъскан от много бури, стига в къщи, открива се на някои, напада женихите, спасява себе си и погубва враговете си. Ето същинското съдържание на фабулата, а останалото са епизоди.”

Тези „първични“ жанрови форми стават предмет на „подражание“ във „вторичните“ диалогични (в драмата) и монологични (в епоса като разказ и в лириката) жанрови форми (както учи още Аристотел). Всъщност, известно е, че всеки диалог може да бъде представен като разказ и всеки епичен сюжет - диалогично-драматургично.

1. 3. Жанрове, тропи и фигури. Връзката между тропите, фигурите и жанровете изглежда необичайна, но тя се корени в спецификата на словесната образност. База за такава връзка е предметният образ на думата и неговата езикова символизация. Словесният образ се изгражда с езикови средства, т. е. чрез знаци. Най-същественото при словесния образ е изтъкването на предметната цялостност и „плътност“ на образа в баланса между звуково-значенийна условност (арбитрарност) и предметно-идейна естествена мотивираност. Тези средства на поезията - „да възвиси своите произволни знаци до степента и силата на естествените“, възмездява „несходството на своите знаци с предметите със сходството на обозначаваания предмет (вещ) с който и да е друг предмет“ [Лесинг, *Лаокоон* (1977)].

Друга съществена специфика на словесния знак е, че той се организира във времето (т. е. освен парадигматично и синтагматично). За разлика от тропеичната образност, напр. на метафората като статична и парадигматична, тя може да се проявява и синтагматично. Така например образът на героя в низшите жанрове (като комедията) е **двуличен**, срв. напр. Тартюф. Сравнението между две неща, като база в двучленността на образа при метафората, в драматургичното произведение като такава база на образността се явява или простото двуличиe, или пък разподобяването на едно нещо, което във времето на сюжетното действие претърпява метаморфоза до своята противоположност. Типично тази метаморфоза се получава при перипетията на героя в трагедията (като висш жанр).

Изтъкнатата генетична и структурна общност между сюжети (фабули) и тропи е загатната, между другото, още от Аристотел [*За поетическото изкуство* § 16-18 : 84-87) във връзка с *(раз)познаването* на героя. То може да бъде: 1) въз основа на външни белези - природни и придобити, едни от които са на тялото (напр. белегът на Одисей), а други - извън него (напр. огърлици, ковчеже...); 2) чрез писмо; 3) чрез несдържано вълнение при спомняне; 4) произлизащо от силогистично заключение; и 5) основано върху неправилно умозаключение (докса, основаваща се на ентимема). Перипетията или преломът в действието означава смяна на облика или надяване и снемане на **маска**, или *(раз)познаване*. Следва разобличаване или героично триумфално санкциониране. Същото е и при смяната на ритуалните маски в обряда.

Тези две специфики на словесния образ - метафоричност или кондензация в пространството и сюжетност или разгъване във времето са най-съществените за него (за разлика, напр. от образа в пластичните изкуства). Идеален пример за балансирано сливане на метафоричност и сюжетност е програмният роман на О. Уайлд *Портретът на Дориан Грей*.

Междинно положение между тропите и сюжетите заемат фигурите. Това е естествено, като се има пред вид тяхната природа - да изразяват личностното отношение на говорещия към предмета и действието на говорене. Т. нар. фигури на мисълта или същинските реторични фигури: *реторичен въпрос, ре-*

торично възклицание и реторично обръщение съответстват на перипетийната метаморфоза.

Основното в разгледаните главни специфики на художествения образ е, че и тропите, и фигурите, и сюжетните перипетии представляват речевни „*обрати*“ - не само етимологично, но и същностно-смислово. Тези обрати обаче са възможни благодарение на символната природа на езиковия знак и неговите собствени възможности за превъплъщения в различните типове значения на думата.

1. 4. Изречението като образец на типично изказване за типична ситуация. Изречението *Глупавият и некадърен войник или пада в първата битка, или доживява края на войната (нерядко и като герой)*, като напр. Швейк или Иванушка-Дурачок) едва ли се състои просто (както смята генеративната трансформационна граматика) от именна и глаголна група (с непосредствени съставлящи). За семантиката на изречението едва ли е все едно дали (от трансформационна гледна точка) ще се замени *глупавият и некадърен войник* с *несполучливата и дефектна кола, а пада в първата битка или доживява до края на войната с катастрофира в първата канавка или достига (нерядко и като шампион) до края на ралито*. Едва ли е все едно и дали ще се замени *глулав* с *умен и некадърен със способен*, тъй като това не са само съставлящи именната група прилагателни, а предиката, което прави смисъла да изглежда като *Войникът е глулав, той е и некадърен* и затова той или *пада в първата битка, или доживява края на войната*. Изречението *Интелигентният и способен войник или пада в първата битка, или доживява до края на войната...не*, е особено обосновано семантично, тъй като липсва причинно-следственият резон, изразен чрез *затова*, т. е. при определени условия да се очакват определени, макар и алтернативни резултати. С други думи (като нелогично), последното изречение е нетипично за което и да е изказване в която и да е ситуация, освен уникална (тъй като все пак то е граматически правилно). Първото изречение е семантически приемливо, тъй като личната съдба е непредвидима най-вече за игноранта (в смисъл на случайно действащо лице в специфична ситуация), а екстремната ситуация на война често се проявява като парадоксална. Изречението с брйчката е по-скоро самото то семантично парадоксално, макар и трансформационно аналогично с първото, тъй като личната съдба на машините се характеризира със значително по-голяма доза детерминираност, отколкото със случайност (както при хората и героите), а и правилата на спортното състезание подлежат на по-стриктно спазване, отколкото при войната, независимо от натрапващата се (и отдавна забелязана) метафорична връзка между тях.

Типичното просто изречение се състои от подлог и сказуемо. Самият термин *сказуемо* е словесна форма, която буквално означава 'казвано', т. е. калка на лат. *dicent*, както и *подлог* е калка на гръко-латинското *thema* 'по(д)ставено'. С други думи, изречението се състои от тема и рема 'реч, нещо казано'.

(viii). Изреченската (синтактична) граматика се отнася до всичко, свързано с *предикацията* като ядрена структура на всяко изречение, т. е. КАЗВАНЕ НА НЕЩО ЗА НЕЩО - основната елементарна предикативна фразова единица като резултат от комбинацията на двете ядрени единици за имената и глаголите в езика като цяло. Това не е само атрибутивно приписване на признаци на предиката, но и езиков (логически субектно-обектен) акт на референция към ситуация от действителността (в сегашно, минало или бъдеще време).

Тази базова структура определя падежната рамка [срв. Филмор 1968]⁵⁵ на действието, изразявано от сказуемото, задаваща семантичните роли на имената, назоваващи участниците (и засегнатите) от това действие и изразявани чрез падежите.

1. 5. Сложни думи и типично словообразуване. Беглото сравнение между изречението с неговата предикация и словообразуването може да бъде илюстрирано с простия пример: **риболовец** = (някой, деятел) който лови риба, и **рибар** = (някой, деятел) който лови (яде или развъжда) риба. Елементарните дефиниционни съответствия явно показват и вътрешнословната словообразователна предикация - не само между основа (корен) + основа, а и между корен и суфикс или *мотивационен признак* и *ономасиологична база*.

⁵⁵ Срв. Филмор, цит. съч.

Глава II

АНАЛОГИИ, СЪОТВЕТСТВИЯ И ПОВТОРЕНИЯ

2.1. Повторения и съответствия. В тази работа, както не е трудно да се забележи, се срещат повторения, като напр. специално отбелязаните с (i) до (viii) абзаци от предходната глава, които повтарят 8-те нива от *таблицата на йерархиите на езиковите равнища* (от I. Част). Тези повторения обаче не са в резултат на липса на чувство за стилистично разнообразие, а са продиктувани от необходимостта да бъдат изтъкнати редица фундаментални съответствия по аналогия.

I. Първото генерално съответствие е между *таблицата* с йерархиите на езиковите равнища (от I. Част) и *общата (синоптична) схема* (от II. Част на този труд), където на всяко от нивата в таблицата отговаря съответното по йерархия ниво от схемата:

1. Абсолютна(та) идея (като цялостно пълно познание) от ниво H. на схемата като *абсолют* е възможна само като (неразлично) сливане с Аз-а от равнище 8. на йерархията и е неизразима, освен чрез „априорни“ идеи (като съм, желая и мога) и освен в допирната точка (№ 0) с идеала (като Бог, душа и воля) от равнище 7. чрез езикови символи като *семантемата* от подредното ниво F.

2. Идеята като адекватно, *истинно* разбиране-интерпретация на същността на предмета от ниво G. на схемата (като адекватация на предмета с интелекта) е дискурсивно изразима само като позитивен (научно-философски) *идеал*. В езика това е възможно чрез *семантемата* от подредното ниво F. на схемата като *епистема* (предикаментите - начало & край, част & цяло, причина & действие (следствие), необходимост & случайност, време & пространство, съдържание & форма, същност & явление, количество & качество, нещо & нищо, субстанция, отношение..) от равнище 6.

3. Очевидно е съответствието между *идеалите* (като цел - красота - благо) с *митологемите* (герой, враг, помощник, борба, средство, цел, сцена) от равнище 7. на йерархията с *идеала, стереотипа, мотива, емблемата, атрибута* и *героя* в *одушевления (митичен) образ* и *личното собствено име*, изразявани като *митологеми* чрез *семантемата* като достоверно, „истинско“ разбиране на същността на предмета от ниво F. на схемата.

4. Явно е и съответствието на *лексико-семантичните (топологични) области* (ономасиология) от равнище 5. на йерархията със *символичната семема* и нейните *типове значения, термина* и *символа* (семасиология) от ниво E. на схемата.

5. На *частите на речта* (лексико-семантичните категории) в субектно-обектната сигнификация от равнище 4. на йерархията съответстват *предметните категории* като *субстанция / процес* от ниво D. на схемата.

6. На *референтно-предикативната изреченска структура* (или казането на нещо - *рема* за нещо - *тема*) от равнище 3. на йерархията съответства *имплицитната предикация* (или приписването на някакво качество- предикат на предмета-субект, атрибуция) от ниво С. на схемата.

7. На равнище 2. на *модусите* от йерархията съответства думата-знак, изразяваща мнение за (и отношение към) *предмета* от ниво А. на схемата като действителен, възможен или необходим (според достоверното разбиране-интерпретация от ниво F. на схемата) или - от гледна точка на необходимите знаковите отношения - до-знаковата атракция-интенция за възможното превръщане на *вещта* в действителен *предмет* (от ниво А.).

8. На равнище 1. на *шифтерите-деиксиси* (както сочи терминът) от йерархията съответства думата-знак като обозначаваща ситуативно определен *предмет-екземпляр*, за който се говори като екземпляр от целия клас подобни екземпляри, аутономативно означавани от назования по определен начин *предмет-клас* (от ниво А. на схемата) в специфичната му същностна предметност. За илюстрация на този случай може да послужи напр. масата-екземпляр, на която четете в момента (и в чието реално съществуване не се съмнявате, тъй като може да я видите, докоснете и т. н.), сравнена с масата-образец от ниво С. на схемата, каквато имате у вас или каквато харесвате от мебелна изложба или реклама и искате да си купите. Тя е очевидно различна от масата-клас, каквато съществува като множество от подобни екземпляри в работилницата, но най-вече като необходимо обобщение в главата на дърводелеца, при когото ще си поръчате вашия предмет-уникат (без с това да се напуска също така уникалната *предметност* на масата, за да не получите в резултат стол или друга ненужна ви мебел). Примери за такива конкретно съществуващи „в определено време и на определено място" предмети, за които се говори са камъкът в ръката на детето, което тича насреща, или дадена ябълка, падаща от определено дърво в определен момент на определено място под него, или вашите мечти, чувство на досада и дори идеи, активирани от четенето на скучни редове.

Всички тези очевидни съвпадения показват пълната аналогия между езиковата йерархична структура и семантичната структура на думата като езиков знак. Те дори обясняват прехода на езика в реч и обратно, както на езиковия знак - в текст и обратно. Нещо повече - те осигуряват и разбирането-интерпретация на смисъла в езика и предаван чрез значенията на езика.

В обобщение, както семантичната йерархия на нивата в *таблицата* може да бъде представена обединено в схема от 3 (макро-)равнища: **1.**, **2.** и **3.**, включващи дискурсивните, наративните и предикативните (речеви) категории; 6., 7. и 8., включващи научно-философските, литературните и централните философски категории; 4. и 5. със сигнификативните и денотативните (знакови) категории, *както йерархия на семантичните интерпретации в различните по тип (и обем) речници*, така и нивата в *схемата* може да бъдат обединени в 3 съответни (макро-) равнища: **А.**, **В.** и **С**, включващи предмети-

те (схемите и) формите и образците; *H.*, *G.* и *F.*, включващи абсолютната идея, идеите и семантемите (с епистемите и митологемите); *D.* и *E.* с фигурата-образ и символа, като йерархия на семантичните интерпретации на предметите в *Света*.

И както може да бъде показана строгата корелация и семантична редупликация (и езикова „редундантност“) между следните паралелни двойки: **1. шифтери** (в дискурса) и **8. езикови „априории“**; **2. модуси** (в наратива) и **7. митологеми**; **3. синтактични категории** (в изреченско-съждителната предикация) и **6. епистеми**; и **4. лексико-граматични категории** и **5. топологични категории** в естествения език като схема-процес от *таблицата*, така може да бъде подчертана съответно същата строга корелация и семантична редупликация (и формално-смыслева „редундантност“) между следните паралелни двойки от *схемата*: **H. абсолютна идея (абсолюта)** и **A. предмет от Света**; **G. идеи (на ниво понятие)** и **B. (предметни схеми и) форми**; **F. семантеми (с епистеми и митологеми) (на ниво име)** и **C. (предметно-образни) образци**; и **E. символ(ични семемеи - значения)** и **D. фигури-образи** в предметно-същностното мислене като предикативно формално-логично и атрибутивно интуитивно-езиково.

II. Следващото генерално съответствие се наблюдава в рамките на всяко от равнищата на езиковите единици: от думата (с нейното словообразуване, през изречението-изказване, до разказа-текст, та чак до речевите жанрове. Така както на „сцената“ (в контекста) на фабулата-сюжет в даден жанр като драмата или романа-епос се изграждат актовете-случки или ситуации-епизоди (издържани в съответните речеви жанрове), по същия принцип тези ситуации-епизоди са контекстът (сцената), в който се изграждат изказванията-изречения, а пък те, от своя страна, са сценичните рамки на думите. Най-общото между тези единици от различни езикови равнища е, че всички се базират върху някакво *действие*, представяно чрез *тема*, за която нещо се (раз)казва - *рема* (*dicent*) в епизодите на фабулата в разказа-роман чрез *подлог* (*по(д)ставено = тема*) и *сказуемо* (= *dicent* или *рема*) в изречението-изказване посредством *предмети* и съответните им *значения-идеи*, отнасящи се помежду си също като *тема* (подлежащ на разбиране в акта на означаване предмет) и *рема* (с приписвани му определени качества като резултат от акта на интерпретативно-разбиращо означаване) на вътрешнословната (семантично-копулативна референциална) предикация-атрибуция. Същото (по аналогия) е и в словообразуването, а най-вероятно - и в (коренно)сричното образуване, където към гласните звукове- "*теми*" се предцират съгласните- "*реми*". Така както е възможна (не във всички езици) елипса на подлога в изречението, са възможни и „елипси“ на гласните в корена (в някои езици като семито-хамитските). Такива идеи са прекалено крайни, но крайностите са необходима рамка за осмисляне (и верификация) на което и да е явление (а тук са хипотетично допустими, при положение, че се признава

(прото)знаков характер и на сричките-корени или дори на афиксите - словообразователни, а може би - и словоизменителни).

Съвпадащото общо във всички разгледани езикови единици от всички равнища (със суб- и супра-нивата) на езика е тяхната **актантна** (темо-ремна) структура в сценична рамка. Актантността, изглежда, се нуждае от известно преосмисляне на традиционното ѝ схващане в рамките на просто действие като: 1) акт, 2) извършен от актант, 3) в някаква сцена или контекст, 4) чрез, посредством нещо (някакво действие, по някакъв начин - *agency*), 5) с определена цел (намерение). Сцената обаче по своята природа е само (празна) рамка (от контекстуални условия), възможна ситуация, в която нещо се случва. В граматическа терминология, тя е от *агентивно-ергативен* смесен (или неопределен) тип и показва само *какво се случва* на нея, т. е. действието в нея е субектно-обектно, но то не е непременно агентивно-целево (номинативно-акузативно), нито активно-пасивно (възвратно), а е преходно-непреходно или агентивно-неагентивно едновременно.

Така напр. в изреченията *Кучето вижда жената* (Собака вижда женщина) и *Жената вижда кучето* (Собака вижда женщина) са не само едно и също действие като взаимно (напр. *Жената и кучето се виждат (един друг) или се гледат*), а и се изразяват с едни и същи думи, подредени в изречението по един и същ начин, с деятелен суфикс за съответната дума за 'куче' и суфикс за цел ("пациент" за съответната дума за 'жена' в първото изречение и обратно - във второто. Така куче е субект в първото изречение, а жена - във второто, но в *Кучето избяга* и в *Жената избяга* (с непрех. глагол), съответствията и на думата за 'куче', и на думата за 'жена' са със суфикс *за цел* в ескимоските езици. Това синтактико-семантично съответствие между „целта“ на преходния глагол и „субекта“ на непреходния глагол обикн. се нарича **ергативност**. [вж. Лайънс цит. съч. § 8.1.6]⁵⁶. За подобна размяна на падежните роли на съществителните за агент и пациент в пасивни конструкции при преходните глаголи, срв. индоевропейските езици.

Може да се посочат и други, създаващи двусмислици, сензационни примери като *Кучето ухапа детето* и *Детето ухапа кучето*, където и *кучето* в първото, и *детето* във второто изречение може да се възприемат като деятели. Срв. обаче *Жената ухапа кучето*, където *жената* е възможно, но малко вероятно да се приеме за деятел. Най-приемливото обяснение за такова осмисляне на участниците в действия, изразявани с преходни глаголи, е степента (в случая етапно възрастова) на отношението **човек (олицетворено) / одушевлено (същество)**. Срв. напр. отношението **одушевлено / не-одушевлено** в следв. двусмислен пример. *Кон блъсна камион* или *Каруца удари влак* и *Стълб блъсна мотоциклет*. От тези примери се вижда, че преходността на глаголите и актантната позиция в действието е изключително обвързана с одушевеността или метафорично-реторичното олицетворяване.

⁵⁶ Вж. Lyons, J., цит. съч. § 8.1.6.

Подобно е положението и с явяването на герой на сцената. С неговото явяване се появява и актантна структура от чист агентивно-падежен тип. Личностната одушевеност на героя е гарант не само за разволя на действието, но и за участие в този разволя, и за негов двигател. Необходимо условие за прагматичната ситуация на действието е неговата наблюдаемост (както от зрители на сцената, така и на само-наблюдаемост на героя в сцената) с мнението на *хор*, особен вид колективен „не-героичен“ персонаж, изразител на общественото мнение [както отбелязва Б. Богданов 2005, а също и като участник в сцената, както подчертава още Аристотел в *Поетиката*] и разказ (когнитивно действие) за случващите се прагматични действия, разигравани на сцената. Това е причината, поради която е възможна смяна на местата на действащи лица (герои) и публика в постмодерния театър, както и т. нар. хепънинг, където (като че ли) действието „се случва на улицата“, но все пак, ако не пред зрители, поне пред свидетели. Всичко това означава, че случката-ситуация е възприета, интерпретирана и по някакъв начин разбрана, т. е. станала знак, точно както и думата-знак на съответния ѝ предмет. И обратно, дори неодушевеният предмет (чрез името си знак) може да се свърх-символизира метафорико-реторично-алегорично до емблема, до атрибут и дори до герой-главен актант.

2. 2. Съществуват ли общи семантични структури? И ако има, би било интересно да се покажат тези структури в семантиката на думата. Ако някой си постави за цел и изследва достатъчно много дефиниции от един или няколко речника, със сигурност ще забележи общата им структура. От една страна, тя е лексикографско унификационно изискване, а от друга, дефинициите се изразяват чрез изказвания на естествен език. Има обаче и по-дълбока причина и тя е в еднаквата предметна структура на тълкуваните значения и думи (поне на субстантивите). Противно на наложилото се мнение, тази структура се оказва обща както за конкретна, така и за абстрактна лексика, както за реални, така и за фикционално-фантастични предмети и дори както за предмети, така и за живи същества и дори за личности. Въпросната обща смислова структура или рамка на дефинициите (което значи и на значенията) не е произволна. Преди всичко тя е логически ограничена от значението-*термин* (срв. етимологията - 'граница'), № 14 от *схемата*, от една страна, и от друга страна - от фигуративното значение (другата граница, след която се губи смисълът на думата). Дори когато се разглежда моносемантична дума, схемата на значението ѝ се свежда до: (словесно) изобразяване на предмета на думата като (пространствена) форма, качества, категориална определеност и предметно-същностно разбиране (за артефактите - функция, за природните предмети - полезност и употреба, за абстрактните имена - аксиология). Най-грубо казано, „всеки членоразделен звуков комплекс, разпознат като свързан с някакво значение“ (този краен пример е в „...“, тъй като това е най-често срещаната и мултиплицирана дефиниция за думата), може да бъде „минимално разбран“ от носителя на

езика-конвенционалист като „нещо с някакъв вид и качества, свързано с хората". Това е слабовероятен пример за *празно значение* (празно понятие без образ), но езиковата структурна схема (на нагледа, ако се говори Кантиански) не го унищожава като *нищо*, а го спасява като *нещо*, *някакъв предмет* чрез първичната символност на думата-знак в отношението звучене - значение.

Всичко това показва, че семантиката на езиковия знак, като разбиране на предметната същност или като значение, е интуитивно структурирана по принципа на възникването на знака. Мисловният предметен образ (фигурата-ейдос) е отъждествил предмета със себе си и с идеята за предметната същност дотолкова пълно и адекватно, че е станал «легитимиран» мисловен представител (знак) и на знаковия предмет, и на предметната същност, независимо от това как и доколко е разбрана тя. Тази фигура (ейдетичен образ) определя кои явленческо-фактически предмети от действителността ѝ съответстват (според разбраната същност) и може да носят същото име, като с това ги символизира като езикови изразни средства. Този ейдетичен вътрешен образ е ограничено отделно предметно цяло с всичките му части и необходими за идентификацията и различаването на предмета от подобните му и от всичко друго. Така тя е и схематична, и качествено изпълнена, не само по сходство, а аналогична и изоморфна предметна стилизация или *εικόν* 'образ, портрет', иконичен тип знак, който

„строго казано, съществува само в съзнанието [mental icon, за разлика от материалните снимки, картини, скици... - images и открива характерни черти на обекта си по пътя на прякото съзерцание], макар че за удобство във всекидневната реч и когато не е нужна голяма точност, ние употребяваме термина „иконичен знак" и по отношение на външни обекти, които предизвикват в съзнанието самия образ",

а такива икони (за абстрактни обекти) са и диаграмите - чертежи, плановете, схеми, карти), както учи Пърс [цит. съч., срв. и коментара на Нют 1975]⁵⁷. Такива икони обаче се изразяват само като *images* или сами за себе си и за да получат израз в езика, те се превръщат в символи, като или отправят пряко директно към предмета (с когото неразлично се сливат като индекси, или към интерпретантата (разбирането) на предметната същност (с която в адекватната идея също тъждествено се сливат) като езикови символи. Степените и начините на това разбиране на символната предметна същност са типовете значение на знака-символ, представени в *общата схема*.

⁵⁷ Peirce, Ch., Op. cit., Срв. и коментара на Nuth, W. *Semiotik: Eine Einfuehrung mit Beispielen fuer Reklamanalysen*, Tuebingen, 1975.

Глава III

ПРИНЦИПЪТ НА ПАДЕЖА В ЕЗИКА

3. 1. Семантични роли, семантични конституенти и падежи. По-горе бе показано, че всяка ситуация се състои от 7 функционално-фигуративни термина: **герой, враг, помощник, битка, средство, цел, сцена**, без които тя не се признава за ситуация. С известно насилие над разнообразието (в рамките на необходимото и достатъчното) тези 7 термина би могло да бъдат редуцирани до 5 чрез обединяването на двойката **враг** и **цел** (чрез неутрализация на опозицията одушевен / неодушевен) с двойката **помощник** и **средство** (чрез подобна неутрализация от псевдо-ергативен тип). Така ситуационните съставлящи се свеждат до (вече цитираните) съставлящи на всеки вид човешко действие, което предполага: 1) акт (*битка*), 2) извършен от деятел (агент-герой), 3) в някаква сцена (*ситуация*) или контекст, 4) чрез, посредством нещо (по някакъв начин - *агенси* - *средство*), 5) с определена цел (*победа над врага*) или - до „класическата пентада“. Приложени конкретно или преведени в изреченско-синтактична терминология, тези термини са познатите *подлог* (2/), *сказуемо* (1/), *допълнение* (5/), *обстоятелствено пояснение за начин* (4/) и *обстоятелствено пояснение за място и време* (3/).

Според падежната граматика⁵⁸ (в оригиналния ѝ вариант) на Филмор, в „падежната рамка“ или „пропозицията“ на действието-глагол се включват следните падежни отношения: *агентив* (одушевен инициатор на действието), *инструменталис* (неодушевена сила или предмет, причина на действието), *датив* (одушевно същество, засягано от действието), *фактитив* (предмет или същество, което възниква в резултат на действието), *локатив* (местоположение, пространствена ориентация на действието), *обектив* (неутрален падеж, чиято роля зависи от интерпретацията на глаголното действие). Почти пълно принципно съответствие с посочените падежни отношения се наблюдава и в Чомскианските т. нар. *θ-роли* с разделението между *структурни* и *инхерентни* (тематични, лексико-семантич-

⁵⁸ Като не особено продуктивно за общата теория тук, се преценява възвръщането към старите спорове по въпроса, дали има или няма падежи при аналитичните езици. Предостатъчно тази тема е била експлоатирана още от настояването на О. Йесперсен [*The Philosophy of Grammar*, 1924. срв. р. 186: "*Cases form one of the most irrational part of language in general*", позовавайки се накрая и на известната фраза на Х. Паул: „*Die Kasus sind nur Ausdrucks Mittel*“] за липсата на падежи в аналитични езици като английския, както и при поддържащия противното мнение Л. Йелмслев [*La catégorie des cas*, 1935]. Спорът продължава в същия дух през 50-те години и в българския научен печат между проф. Л. Андрейчин, застъпващ първата теза, и акад. Ал. Теодоров-Балан [*Нова българска граматика*, 1940] и [*Българско склонение*. В сп. Български език, 1954], който настоява (още преди Филмор) на съществуването на падежи в аналитичните езици като съвременния български, ако не като морфологични формални показатели, то поне като синтактични „относби“, изразители на '(семантично-?) логически отношения'.

ни) падежи [вж. Чомски 1981]⁵⁹. Подробен курс за тематичните роли (като за начинаещи), за тяхната йерархия и връзките им с класическите локални падежни отношения може да се намери и у Джакендоф [2002: 133, 143, 150, 181,223,260, 356-360, 378-382]⁶⁰, и дори в учебници като на Фатер [2002 : 160]⁶¹.

Традиционно падежът (вж. подробното представяне на проблематиката и историята на въпроса у Филмор, цит. съч.) е смятан за най-важната словоизменителна категория на съществителното (както категорията време за глагола). Етимологично названието му (лат. *casus*) означава 'падане' или 'отклонение' (от „пряката“ номинативна форма на думата при варирането ѝ в различни синтактични позиции). „Категорията падеж е била като че ли най-специфичната граматическа категория от всички традиционни словоизменителни категории, тъй като не е имала съответствия в близките науки като логика, епистемология и метафизика“ [Лайънс 1968 : § 7.4.1]⁶².

Традиционните теории при описание на падежните системи на различни езици отделят „абстрактните“ (на понятийното мислене - Вундт) „граматически“ функции със съответните падежи: субектна (на деятеля или номинатив), обектна (на целта или акузатив), косвено-обектна (датив) и предикативна; от приименно-притежателната или „свързваща, конекторна“ (генитив) и др. като инструментална, за време и място, за мяра и за начин по-„конкретни“ „локални“ (на нагледа - Вундт) функции.

Основните граматически функции със съответстващите им падежи може да бъдат представени чрез познатия ни модел на семиотичния квадрат на следната

Схема XV

⁵⁹ Вж. Chomsky, N., *Lectures on Government and Binding*, Dordrecht, Foris, 1981.

⁶⁰ Цит. съч. *Foundations of Language*, 2002, pp. 133, 143, 150, 181, 223, 260, 356-360, 378-382.

⁶¹ Цит. съч., стр. 160.

Вж. Lyons, J., цит. съч. § 7.4.1.

където дативът е в противоположна (контрадикторна) позиция на номинатива и е границата между действието и преките участници в него с непреките (пресупозитивни) участници като *Продавам стока (на някого)*. Акузативът е в контрарна позиция на номинатива, а генитивът (като противоположен на акузатива и субкомплементарен на номинатива) „неутрализира“ номинатива и акузатива в т. нар. „субектен“ (от *Каин убил Авел - Каиновото убийство на Авел*) и „обектен“ (*Авеловото убийство от Каин*) генитив при трансформация на глагола за действието в генитивна приименна форма + отглаголно съществително като субектно-предикатна или обектно-предикатна конструкции. Срв. Лайънс [1968 пак там], където се дава и следната таблица на «локалните» падежни функции със съответните им падежи във фински (и техните съответствия на руски).

« В ъ т р е ш н и »	Инесив	<i>talossa</i> 'в доме'
	Елатив	<i>talosta</i> 'из (изнутри) дома'
	Илатив	<i>talon</i> 'в дом'
« В ъ н ш н и »	Адесив	<i>talolla</i> 'у (около) дома'
	Аблатив	<i>talolta</i> 'от (внешней стороны) дома'
	Алатив	<i>talolle</i> 'к (по направлению к) дому'
« О б щ и »	Есив	<i>talona</i>
	Партитив	<i>taloa</i>
	Транслагив	<i>taloksi</i>

По-проста система на „локалните“ противопоставяния се наблюдава в турски: *eve* 'к дому', *evde* 'в доме', *evden* 'от дома'.

3. 2. Принципът на падежа в семантиката. В предходните параграфи и чрез посочените примери бе показано, че на всички езикови равнища става въпрос за мултипликация на **единен граматико-семантичен принцип на всички езикови нива**. Примерите показват също, че този принцип на принципите може да бъде предварително обявен като *падежен* с необходимото уточнение, че тук падежът не се възприема като граматична морфо-синтактична категория, а именно като фундаментален и най-дълбок граматико-семантичен принцип - не само функционален, но и системно структуриращ - на всеки естествен език.

Този принцип има своето специфично действие и в семантиката на отделните думи. Той се проявява най-ясно при различаването на отделните значения на многозначните думи чрез падежната аспектизация на модусите на явяване на предмета на думата (именно като различия в „един и същ“ предмет във вариативната представа и разбиране за него), изразявани чрез различните значения на полисемантичната дума, които я поддържат единна в нейната многозначност. Това е „един и същ предмет“ доколкото в различните значения

на думата той се явява като - 1/ цяла част от по-голямо цяло (генерална характеристика на фигурата-ейдос), с нюанс а/ предметът за разлика от всичко останало (генерална характеристика на предмета в неговото знаково „ставане, пораждане“ като фигура-ейдос и (езиков) символ; 2/ предметът като вид от род и обратно (получен въз основа на принципа на логическия квадрат като контрадикторна на контрапната на базовата (А) категория (и нейна субкомплементарна, позволяваща и изискваща надстрояването на логическите квадрати); 3/ предметът във вид, форма за обектно използване (утилитарна (за човека) функция), с нюанс а/ промяна на свойствата и евентуално на вида субстанция (превръщане, метаморфоза); 4/ предметът във вид, форма на неотчуждаемо притежание (форма на интимна (неотделима личностна принадлежност), с нюанс а/ за отделно, отчуждаемо притежание (установена форма за собственост); 5/ предметът във вида на неговата вътрешност (вътрешно качество); 6/ предметът във вида на неговата повърхност (външно качество); 7/ предметът във вид на една от своите (метаморфни) субстанции със съответните свойства, евентуално развиващи нюанс а/ възможност за употреба, манипулация в този вид и свойства (утилитарна функция) и 8/ предметът като предел (гранична линия, повърхност - втора генерална характеристика на фигурата-ейдос в предметното „пораждане“, срв. първата в 1/ и в 1/а/). Общият преглед на разликите в падежните отношения в съответните значения на многозначната дума всъщност се свежда не до друго, а до различните моменти от оформянето на «предмета» като предмет на думата - единно цяло със своите части (1/) и граници (8/), (за разлика от всичко останало, 1/а/), явяващо се в различни според гледната точка форми с определени качества (3/, 4/, 5/, 6/), категоризиран като субстанция (7/) от определен вид (2/ на даден род).

Ако това изброяване на съществени признаци в определен ред се приема за *дефиниция* на предмета на думата, то не трябва да има съмнение в падежния принцип на полисемията. Падежът, както е добре известно, изразява и ролите (които глаголът-действие предвижда и изисква), в които може да се яви една дума в изречението-изказване, а в тези си роли тя се явява чрез (под „маските“ на) различните си значения.

Крайно интересно би било например да се зададе въпросът: какви видове (и съответно - колко) значения може да има една дума (съществително име). Те може да бъдат емпирично установени в резултат на анализ на достатъчно представителен корпус. Може да бъдат и теоретично постулирани като реализация на определени потенциални възможности за поява (реализация). Или може да бъдат предвидени, следвайки различни аналогии: а/ 5, 6 или 7 на брой (като експериментално установена граница на т. нар. „кратковременна“ памет?, б/ произволен или конкретно определен за всяка отделна дума?, в/ безразлично колко, тъй като зависи от субективната изследователско-лексикографска прак-

тика? Отговорът е толкова, в колкото разновидности на съществуване е необходима и достатъчна дадена дума, за да може пълноценно (адекватно и недвусмислено) да изпълнява функциите си в езика на всичките му равнища. Ето напр. различните значения на полисемантичната дума **земя**:

- 1/ предметът (земя) е цяла част от по-голямо цяло (*планета*);
- a/ предметът (земя) за разлика от всичко останало, противоп. (*небе*);
- 2/ предметът (земя) като вид от род и обратно (*континент, материк*);
- 3/ предметът (земя) във вид, форма за обектно използване (*орна, обработваема земя*) и
- a/ промяна на свойствата и евентуално на вида субстанция (*превърна се в кал, глина*);
- 4/ предметът (земя) във вид, форма на неотчуждаемо притежание (*родна земя*) и
- a/ за отделно, отчуждаемо притежание (*парцел, нива, ливада*);
- 5/ предметът (земя) във вид като вътрешност (*в недрата*);
- 6/ предметът (земя) във вид като повърхност (*сняг по земята*);
- 7/ предметът (земя) във вид на една от субстанциите, свойствата (*рохка земя, пръст*), евентуално даващи
- a/ възможност за употреба, манипулация (*измазан с пръст, земя*)
- 8/ предметът (земя) като предел (*надна (от дървото) на земята*).

Прецизният семантичен анализ на многозначната дума в тези ѝ значения показва нещо очевидно, но все още незабелязно, а именно, че значенията 1/ - 8/ не са по своята същност нищо друго, освен следните падежни значения:

- 1/ **партитив** - част и цяло
- a/ **генитив** +, - отрицание
- 2/ **генитив** - вид от род
- 3/ **акузатив**
- a/ **транслатив**
- 4/ **приименен** (субектно-притежателен) **генитив**
- a/ **посесив**
- 5/ локален: **инесив** - в, **елатив** - отвътре, **илатив** - вътре
- 6/ локален: **адесив** - до, **около**, **аблатив** - от, **аллатив** - към
- 7/ **есив**
- a/ **инструменталис**
- 8/ **аблатив**

Посочените 8 значения (+ 4 нюанса) са необходимите и достатъчни за семантичната структура и за описанието (в речник) на семантиката на **всяка** предметна дума (съществително име) поради липсата на повече модуси на „явяване“ на смисъла на името (същността на съществуващия предмет) - **номинатив**, т. е. изобщо - и като семантема - заглавна единица в речник, и като (потенциална) възможност за проява на останалите падежни отношения, и като

възможност (и „закон“ на) вътрешния развой на значенията. А те (значенията) са толкова, колкото са и съответстващите им падежни функции на името като „предмет“: по-абстрактните „граматични“ 1—4 с отношения от чисто логически тип (метонимични стеснения и разширяване на значенията), изразявани от генитива и обективния (функционален) акузатив и останалите по-конкретни, пространствено-времеви „локални“ падежни функции 5—8, характерни за „ориентационните“ системи на граматически (типологично) съвсем различни езици [срв. Лайънс 1968 (1995) : 289-304]⁶³. Тези падежни функции задават възможностите за вариране на езиковото значение на думата-име в границите на посочените отношения. Към тях, разбира се, са възможни реторичните (метафорични преносни) значения-образи и стилистичните (от въвеждането им в други различни научни области) значения-термини.

Любопитно е да се сравни тази дефиниция на предмета на думата не само с други нарицателни имена като примера с *камък* (вокатив - *камъко* (или за падеж, в запазилия склонитбените форми от старобългарски език, руски - *камень, камня, камню, камнем (кам(е)нъями), камне*) или *глава, гора* и т. н., но и с дефинициите и за лични собствени (примера с *Александър*), за да проличи не само пълният изоморфизъм, но и тъждествено съвпадение между тях, както и с елементите на дефиницията на която и да е еднозначна (номинативна) дума: *Александре* (вокатив, апелатив, едствена останала в български), като подлог - Александър (рус. Александр) е император-пълководец, покорил целия (известен античен) свят като пряко допълнение - смъртта *го* (рус. *его* - Александра) покосила на 33 години като непряко допълнение - получил хегемония над света, след като Дарий му (рус *ему* - Александру) я „отстъпил“.

Изглежда се оказва, че категорията *падеж* действително е не само най-специфичната, но и най-важната граматическа категория от всички традиционни словоизменителни категории, но не защото „не е имала съответствия в близките науки като логика, епистемология и метафизика“ (както смята Лайънс), а защото е фундаментална за диалектиката на изграждането на предметната образност на думата-знак (и съответно свързана не само с всички основни науки, но и с основните типове науки и (съответстващите им) изкуства като *аритметика* (теория на множествата) и *музика* - схема, конфигурация; *геометрия* (топология) и *графика* - форма; *диалектика* с (*гецалт*) *психология* и *живопис* с *пластични изкуства* - фигура-образ; *естетика* с *реторика* и *поетика* и *поезия*, *литература* - художествен образ, тропи, одушевяващо-персонифициращ символизъм; *логика* - предмет, категория, термин, собствено име, понятие; *митология* - актанги, митологеми, идеологеми; *философия* - неща, образи, идеи; *семантика* - символичните езикови (и до-езикови) форми на значенията

⁶³ Lyons, J., *Introduction to Theoretical Linguistics*, Cambridge Univ. Press, 1968, Reprinted 1969, (...), 1995, pp. 289-304.

и смисъла в системата на всичко изброено и неизброено от конституентите на езиковия знак.

На фона на тази фундаментална семантична закономерност може би няма да направи особено впечатление положението, че тази закономерност действа и на всички останали нива в езика - не само в традиционно свързаните с падежите а) морфология и б) синтаксис, но и в) в словообразуването, и г) в текста. Не е трудно да се забележи и пълното съответствие между това, което е известно като словообразователни типове и типологията на значениеобразуването (върху която аналогия, макар и имплицитно, е изградена теорията на Ем. Пернишка [цит. съч.]⁶⁴), и падежните отношения. Въпреки засиленото развитие на лингвистиката на текста, все още не е забелязано, че и това, което се нарича *граматика на текста* и добре известните (още от Вл. Проп, Тениер и Греймас) персонажи или актанти, също се основават на падежни отношения или роли. Без падежа - тази най-дълбока граматико-семантична категория на категориите - не би било възможно и функционирането на езика изобщо, защото не е възможен (нито на теория, нито на практика) естествен език с цялото му граматично богатство (и своеобразие) без „ключова“ категория, която не само да свързва различните нива на езика, но и да позволява „отключването“ на прехода на единици от един ранг към единици от подредното и надредните му нива, и в края на краищата - да осигурява акумулирането, поддържането и управлението на смисъла. Това осигурява действието на езика като семиотична система и това позволява предаването (пораждането и разбирането) на смислени съобщения (изказвания, текстове) на даден език като семантично средство за комуникация. За някои теории съществуването на такъв универсален (като падежния) принцип, действащ на всички нива, би довел до езикова редундантност, за други - до плеонастични явления и несъответствие с постулирания принцип за „езиковата икономия“, но по дълбоката му същност, чрез падежа се осигурява смислов (семиотичен, семантичен, а и граматичен) контрол на всички нива в системата-език, както и в процеса-общуване. Без такъв контрол няма истинско владение на езика, нито реална човешка комуникация и разбиране на предавания смисъл. Той играе ролята на семантично съгласуване, каквото е повърхностното морфо-синтактично съгласуване, в чиято основа е. Нарушаването на второто е неправилност, а на първото - нонсенс, безсмислица (или в най-щастливия случай - парадокс). Идеални примери за илюстрация са речевите грешки (които са разгледани в друга работа [Касабов 1998—1999])⁶⁵.

3. 3. Преназоваване и падеж. Падежът показва разноаспектността на единния предмет на единната дума, но известно е, че полисемията е също и **прена-**

⁶⁴ Пернишка, Ем. Цит. съч.

⁶⁵ Касабов, И., *Носители на допълнителен смисъл...*

зоваване. т. е. назоваване със същата дума на друг предмет, който обикновени е в някаква връзка с изходния предмет. Повторението на следната схема показва какъв може да бъде характерът на такава връзка.

От опозицията *конкретен / абстрактен предмет* се получава (по познатия принцип на квадрата от Глава 3 на Първа част) следното разпределение на останалите термини в повторение на

Схема VIII-а

На тази схема са представени различните възможни модуси за преназоваване със същата дума (вторична номинация) чрез развиване на други значения за други предмети въз основа на изходното предметно значение в семантиката на думата и по този начин са представени и типовете производни значения със семантичните отношения в думата. Тези отношения са показани чрез първичното протовопоставяне между популярното значение на дума, назоваваща конкретен предмет, с терминологично значение на този предмет. Контрадикторният член (по диагоналната линия на (свръх)символизацията) на термина (и субкомплементарен на изходното популярно значение) е фигуративното значение (за същия този предмет като митологичен). Контрадикторният член (по диагоналната линия на метонимизацията) пък на изходния - популярното значение (и субкомплементарен на терминологичното) е производното значение за назоваване на нов предмет. Основното и фигуративното значение са в комплементарни отношения, изразени чрез лявата вертикална линия на метафоризацията. Терминологичното и производното значение също са в ком-

плементарни отношения, изразени чрез дясната вертикална линия на алегоризацията. Контрарността между основното и терминологичното значение е представена чрез горната хоризонтална линия на терминологизацията в посока към термина и на реификацията (представяне на абстрактно понятие като конкретен предмет) в обратна посока. Чрез долната хоризонтална линия са представени отношенията между субконтрарното фигуративно и производно значение - отношения на мотивация чрез синекдоха.

Резултатът изглежда познат, поне що се отнася до това, че терминологичните значения се развиват от основното значение чрез терминологизация, а метафорично-фигуративните - чрез метафоризация. Отговаря, общо взето, на традиционното разбиране и положението, че производните значения за други предмети в думата се развиват чрез метонимизация. Проблематични за традиционното схващане са отношенията на алегоризация между термина и метонимичното производно значение и на мотивация чрез синекдоха между производните метафорично и метонимично значения. Като се остави настрана евентуалната реакция срещу терминологията, широко известна предимно като стилистико-поетическа (с избледняла връзка на произхода ѝ именно въз основа на преносните значения в семантиката), може би е необходимо известно съдържателно разяснение.

Метафората (пренос на значението по сходство), метонимията (по съседство) и синекдохата (по отношението част - цяло или като особено между общо и единично), заедно с алегорията (иносказателно представяне на абстрактни значения чрез конкретни) и символа (характеризиращ (предметно) образа в неговата същностна осмисленост с неизчерпаема многозначност (метафоричност) и съотнесеност с други образи) са известни още от античната реторика като основни тропи, а останалите - като производни. Както се вижда на схемата, точно те представят основните семантични отношения в думата по диагоналите и вертикалите и долния хоризонтал (субкомплементарен на горния терминологизационен).

Синекдохата обаче е по-специален семантичен случай. Обикновено възприемана като вид метонимия, тя съществено се различава и от нея и от другите тропи. Често тя действа синкретично (и се контаминира) с метонимията, особено в случаите на *съседни* части от едно цяло като - *ръка и пръсти, глава и ум*. Така напр. е трудно да се прецени дали (и коя от съседните) *кил* или *палуба*, или свързващият ги *борд* са представителни части за *кораба* като цяло. Същественото за синекдохата е това, че тя действа като **мотив**, като представя цялото чрез негова **съществена** част, т. е. **емблематично**, както атрибутите на героя (срв. общата схема по-горе). С други думи, тя е **фигуративна вътрешна форма**, мотивираща предметното значение и преносимостта на значенията на думата. И това не е чудно, тъй като тя е *част от цяло* само на пръв поглед и формално, а всъщност е най-вече *особеното* (т. е. най-характерното, представителното) на общото, представяно от единичното. Не е нужно да се търсят

(а и преобладаващото мнение е, че е трудно да се намерят) интегрални общи признаци, въз основа на които се осъществяват преносите на значенията (или нелепо да се обясняват с необясними допълнителни, актуализирани за случая или случайни семантични признаци), тъй като семантичната мотивация е дадена като фигуративна вътрешна форма в езика чрез синекдохата (и фразеологията). Именно дадена, в смисъл на системно „предвидена и реализирана“ от езика като изразен чрез значение на дума смисъл. И не само като вътрешно изискване на системата, но и като знаково изискване за единството на изразявания чрез словесни значения смисъл в езика... Остава само да се открие.

На фона на казаното звучат, меко казано, странно някои модерни открития на когнитивната семантика, като напр., че семантичните признаци 'запалимост' и 'горимост' не влизали в дефиницията на думата *вестник* (*newspaper*) и следователно езикът не е самодостатъчна в семантично отношение система и трябва височайша намеса на „когнитивни структури“. В широко тиражирания пример на Гибс [1994 : 33; 1984 : 275-304]⁶⁶, значението на думата *вестник* в контекста на „запалването на огън“, извиквала на преден план семантичния компонент 'запалим', който не се активирал при употреба на думата изолирано и от това следват философски изводи, че езикът не е независим от човешкото съзнание, а „отразява перцептивното и концептуалното разбиране на опита“. Така, идеята за „признак“ не е нещо обективно, независимо от субекта, а „интерактивен“ признак, като резултат от нашите взаимодействия с физическата и културна среда чрез телата и когнитивния си апарат [Лейкоф 1987 : 51]⁶⁷. Колко ли семантични мотивации са необходими на подобно изследователско когнитивистко съзнание, след като въпросната дума е сложна и в себе си формално съдържа корена-основа '*хартия*' ('*paper*')? Освен тази очевидна формална словообразователна мотивация (конструктивна, за разлика от фигуративната, вътрешна форма по Марти [1908 : 101 и сл., 134-151]⁶⁸), всеки прави разлика между „прочетен (стар) вестник“ и „(стари) вестници за подпалка“ или „вестникарска хартия“.)

И накрая, синекдохата отново се превръща в „централна фигура на реториката“ [Цв. Тодоров (1970) 1979; срв. и коментарите на Атаян по този повод в друг аспект в цит съч. : 215-221⁶⁹], по принципа на която се осъществява постоянното генерализиращо движение на мисълта от обобщаване към единичност

⁶⁶ Gibbs, R., *The Poetics of Mind. Figurative Thought, Language and Understanding*. CUP, 1994, p. 33 & Gibbs, R., *Literal Meaning and Psychological Theory. Cognitive Science*, 1984, 8, p. 275-304).

⁶⁷ Lakoff, G., *Women, Fire and Dangerous Things*, Chicago, Univ. of Chicago Press, 1987, p. 51

⁶⁸ Marty, A., *Untersuchungen zur Grundlegung der allgemeinen Grammatik und Sprachphilosophie*, Halle, 1908., pp. 101 и следв., S.S. 134-151.

⁶⁹ Todorov, Tzv. *Synecdoques*. In: *Communications*, 16, Paris, 1970 (repr. In : Todorov, T., Empson, W., Cohen, J., Hartman, G., Rigolot, E, *Sémantique de la poésie*. Éditions du Seuil, 1979. Срв и коментарите на Атаян по същия повод в друг аспект, цит. Съч., стр. 215-221.

и обратно, а с това и на преминаването на езика в реч (при адресанта) и обратно (при адресата). Освен това, синекдохата често не действа еднозначно спрямо цялото (или общото), а го характеризира същностно като предмет от различни гледни точки. Напр. **корабът** може да бъде синекдохично представен не само като *а/ кил* от гледна точка на конструкцията и образа на движението му за наблюдателя (без който се превръща в *а/1/* - (неустойчив и бавноподвижен) *сал* или *а/2/* (пробито) *корито*), като *б/ борд* от гледна точка на моряка или военния или като *в/ палуба* от гледна точка на пасажера, но и като *г/ каюта* или *д/ койка* - временно жилище и легло, а също - за търговеца или пирата, или за пролетарския поет - като *е/ трюм* (пълен със стока, плячка или „с лепкав мрак“, Вапцаров) и дори като *ж/ машините с витлата, веслата* (срв. у Омир) или *платната* като вид, според двигателната сила, като образ ("*белеет парус одинокий*", Лермонтов) за лирическият поет или от гледна точка на далечния наблюдател от брега.

Отново намираме «предметът» на думата представен I. номинално (номинатив) и 1. партитив (*а/ - ж/*) с 1.а) отрицание (*а/1/*), 2. генитив (*ж/*), 3. акузатив (*в/ г/ д/ е/*) с 3.а) транслатив (*а/2/*), 4. приименен генитив (*б/ - за моряка*) с 4.а) посесив (*е/ - за собственика*), 5. локален (*е/*), 6. есив (*в/*), 7. (евентуално *дървото, желязото* - от моряшкия жаргон), 8. граница (*б/*). Като резултат се оказва, че думата *кораб*, макар и да не е развила всички прозводни значения по падежния принцип на семантиката, синекдохично го е представила във всички падежни позиции, в съответствие с „гледните точки към предмета“, т. е. това, което не е изразено в микросемантиката на думата, е непременно изразено в макросемантиката на лексико-семантичното поле или в тоталната семантика на символично-знаковия език. С други думи, синекдохата е не само **фигуративна**, но едновременно с това и **конструктивна вътрешна форма** на думата-име. Метонимията и метафората също може да играят ролята на вътрешна езикова форма, но като "*маски*" на скрития в отношенията на съседство или на скритото вътрешно сравнение в образа синекдохизъм. Вътрешната езикова форма е същинската мотивация на семантичния развой на думите в саморегулиращата се езикова система с главно свойство „каскадният“ й символизъм, управлявани от единния смисъл на езиковия „гений на народа“, изразявайки се в духа на Романтизма.

Глава IV

МОТИВ, ВЪТРЕШНА ФОРМА И ОБЩО ЗНАЧЕНИЕ или УСЛОВНОСТ И МОТИВИРАНост В ЕЗИКА

4. Кратка постановка на проблема. След *Курса* на Сосюр въпросът за връзката между форма (израз) и съдържание или между („възприемаемо“) „означаващо“ и („подлежащо на разбиране“) „означаемо“ на знака се възобновява като централен за същността на езика. Още от *Кратил* на Платон тази връзка („по природа“ или „по закон“, конвенция) изглежда, че се приема за условна и езикът се смята за система от произволни и условни знаци почти без всякакви уговорки, *връзката, съединяваща означаващото с означаемото, е произволна (арбитрарна)*“ пише Сосюр [1916 (1995) : 100]⁷⁰ (в съгласие с Уитни, обявил още през 70-те г. на XIX в. езика за „обществено учреждение“ (социална институция), отбелязва Якобсон [в статията си по този проблем, свързан „с същността на езика“ 1983 : 103-117]⁷¹).

Проблемът за т. нар. от Хумболт *вътрешна форма на езика* и от Хердер *вътрешна форма на думата* е сред най-оспорваните в лингвистиката. Този спор се свежда до **естествеността** или **арбитрарността** на разгледаните символични отношения в знака. Характерно е, че Сосюр ги свежда до отношението между означаващо (*акустичен образ*) и означаемото (*идея*) на езиковия знак. Най-сложно е, когато тази връзка е конвенционална или усвоена като правило, както се смята, че е при думите в естествените езици. Така напр., когато безименната швейцарска селянка (цитирана от Якобсон⁷² почти едновременно, но („според надеждни източници“) независимо от Пърс в Америка и от своите сънародници Марти или Сосюр, се чуди защо нейните съседки на пазара наричат сиренето *fromage*. (*Käse ist doch viel natürlicher!*)), тя неволно възобновява средновековния спор между номиналиста и реалиста и сократически мъдро разбира позицията на Хермоген, но като че ли поддържа убеждението на Кратил от прочутия едноименен Платонов диалог. Сигурно същата селянка е имал пред вид и Бенвенист [(1966, 1974) 1993 : 57-59]⁷³, когато е писал, че

„За говорещия има пълно покритие между езика и действителността: знакът покрива и управлява действителността; нещо повече, той е тази действителност (помен омен), словесно табу, магическа сила на словото и т. н. Откровено казано, гледната

⁷⁰ Saussure, F. de, *Cours de linguistique generale*, 1916, Éditions Payot & Rivages pour les notes et commentaires de Tullio de Mauro, P., 1967(...), 1995, p. 100.

⁷¹ Якобсон, Р., В поисках сущности языка, В сб. *Семантика*, М., 1983, стр. 103-117.

⁷² Пак там.

⁷³ Бенвенист, Е., *Природата на езиковия знак* в цит. съч, бълг. превод, стр. 57-58 и 58-59.

точка на говорещия и гледната точка на лингвиста за произволността на названията не противоречи на обратното мнение на говорещия. Но така или иначе, природата на езиковия знак с нищо не се повлиява, ако я определим като Сосюр, защото присъщо на това определение е да разглежда само отношението на означаващото към означаемото. По този начин областта на произволното е отстранена.

[...]

Не отношението между означаващото и означаемото се променя и едновременно остава неизменна, а между знака и обекта; с други думи, не друго, а *обективната мотивация* на названието в това ѝ качество е изложена на действието на различни исторически фактори. Това, което Сосюр доказва си остава вярно, но за значението, а не за знака."

Тази посока на разсъждения, изглежда, отвежда направо в импаса на проблематиката за т. нар. естествена и арбитрарна знаковост. Никой знак обаче не е само индекс, само икона или само символ, но непременно съдържа в себе си по нещо и от другите два. „Най-съвършените от знаците" са тези, в които индексалните, иконичните и символичните признаци са „смесени в равни отношения" пише Пърс, докато за Сосюр „най-пригодни за оптимален семиотичен процес са напълно произволните знаци". Но още Хумболт е смятал, че „съществува очевидна връзка между звука и значението, която (макар и в редки случаи да се поддава на обяснение) обикновено остава неясна". Именно в тази връзка се корени проблемът за т. нар. *арбитрарност* на езиковия знак, за разлика от другата - вътрешно-предикативна (категорематична) връзка на трансцензус между *идеята* и *предмета*, смятана за естествена.

4. 1. Мотив. Мотивът също е термин, който се повтаря на всички езикови нива. Под мотив тук не се разбира само това, което различава *движенията* на физическите предмети от *действията* на хората (срв I Глава по горе). Не се разбира само и като най-простата динамично-смеслова единица, съставляваща (с други като нея) фабулата на наратива в мита и приказката или като повтарящ се тематичен елемент в художествено произведение, обикн. стилизиран (орнамент, фигура) образ, предмет. Както е известно, Проп отрича основната роля на мотива като минимална неразложима единица на фолклорния сюжет у А. Н. Веселовски (и го замества с функциите на героя). Мотивът тук се възприема значително по-общо, като *двигател* (и *подбудител*, и *цел*, и *определящ насоката*) на човешката дейност, със свои специфични прояви и с регулираща (и детерминираща - съзнателно или подсъзнателно) поведението функция. Мотивът търпи развитие с разширяване на кръга (интерпретиращи и преобразуващи предметната действителност, т. е. знакови) дейности, както и интериоризира обществените ценности и идеали в личността, които вторично получават подбудителна сила като реално действащи. С други думи, мотивът изпълня-

ва *смислообразуваща функция*, придава личностен смисъл на възприеманата действителност (оценяван емоционално). Затова мотивът е близък с чувствата и мисълта, и оттам - пряко с всякакви действия, от една страна, за сметка на относително недостатъчната му «самостоятелност» и образна завършеност, от друга.

В още по-разширено разбиране мотивът стига и до отъждествяването му с *темата*, а в символистичен екстрем - до признаването за мотиви само на вторично символизираните елементи. Другият екстрем е мотивът в музиката. В тази работа мотивът се разглежда в цялото му описано многообразие, но преди всичко като минимална (съзнавано-несъзнавана) семантична функционална единица в образуването на всеки знак - предметно име или назован (интерпретативно разбран) предмет със специфични прояви, не само в сюжета и темата на наратива, в темата на изказването или на изречението, в словообразуването, но и във всяка дума на знаковия език. Нещо повече, мотивът осигурява *интеракцията* между *атрактивния* предмет и афицираната *интенция* в знаковото пораждащо и функционално взаимодействие. В него са „сублимирани“ оценяващите чувства и мисъл и в него са „седиментно“ наслоени и „петрифицирани“ споделяни ценности и идеали, превръщащи го от несъзнаван първичен - в понякога осъзнаван вторично-символичен *митологем* *подбудител*, *двигател* и *цел* на повече или по-малко осъзнаваните идеологемни човешки действия (и интерпретации).

В този смисъл мотивът е *мярата* между количество и качество, между външно и вътрешно, между съзнавано и несъзнавано в акта на интерпретацията-разбиране. Преведено от философски език, тази мяра е *вътрешната форма* на всеки предмет, същество, човек. Освен това вътрешната форма обединява всички полуавтономни форми в цялото под върховенството на функцията. Така е и в думата като езиков знак.

Различните форми на проявление на *вътрешната форма* (или т. нар. още *общо значение*) са представени под № 17 в *схемата*, но *мотивацията* на думата е обединение от редица съставлящи, представени по цялата средна вертикална линия на схемата - от *интегралния признак* (№ 47) на *етимона* в *корена* на *думата* (№ 51), през *потенциалните семи* (№ 39), *етимона* (№ 29) с *предметната* (№ 28) и *звуковата образност* (№ 30) и *сисловия* (№ 16) и *звуков символ* (№ 18) до *стереотипа* (№ 12), *мотива* (№ 11) и *идеала* (№ 4) със *синекдохата* (№ 3.a) в суперпозиция. Всички те са степени и типове на *единната*, но *многогранна мотивация* на *думата-символ*.

4. 2. Мотив, герой и митологема. Сред формите на проявление на вътрешната форма са и сложните „явни“ културни мотивации - предметът като *стереотип* (№ 12, т. е. подлежащ на профанация) или *идеал* (№ 4, подлежащ на сакрализация). Тук е и същностният *мотив* (№ 11) за разбирането на предмета (или за подвизите и деянията на героя) и накрая - фигурата на *синекдохата*

(№ 3.а), която действа вертикално (по принципа на асансьора или проходната пешка) и от проста редова фигура - съществена, характеризираща част от цялото на предмета на думата - може да се превърне не във само всяка друга необходима фигура, но дори и в царица-герой). Най-вероятно въз основа на тази символичност от 3-та степен на езиковия знак-символ е възможна и литературата, и всеки наратив (разказ) изобщо.

Мотивът (в тесния смисъл на термина - № 11, а не като една от видовете мотивационни форми в посочената в предишния абзац средна вертикална линия от схемата) заема надредна позиция над значимостите на смисловия символизъм (№ 16) и се намира на едно ниво (**F.**) между *героя* (№ 8, като персонален *одушевен образ* - № 7 със *собствено име* - № 6) и *семантемата* (№ 13, като достоверно, *истинско* интерпретативно разбиране на *предмета* (№ 55) на думата-знак). Това достоверно разбиране не е нищо друго, освен езиково установена (с назоваването), утвърдена (в узуса) и безброй пъти мултиплицирана (в актовете на комуникация) *докса*. Този термин от античната реторика, означаващ най-общо '(убеждение, основано на) обществено мнение', което пък, от своя страна, се основава формално на съкратен или псевдо-силогизъм, наречен *ентимема*, не трябва да смущава в семантична работа, тъй като именно доксата е езиковият резултат на мисленето като истинско (ноематично) интерпретативно разбиране. Резултат на истинното, адекватно разбиране е *идеята* (№ 5) от надредното ниво (**H.**), съвместяващо с идеята само *идеала* (№ 4). Доксата на достоверното езиково разбиране съществува за всеки предмет и е от централна важност за различията между езиците. Примерът с названията на сиренето на немски и френски е особено поучителен, защото немското *Käse* е съвсем „естествено“ за немскоезичното езиково съзнание, тъй като явно е свързано със 'съсирване, мая' (откъдето и думата-термин *казеин*), както и английското *cheese*, руското *сыр* и българското *сирене*, докато за френското *fromage* вътрешната форма е разбирането на този хранителен продукт като 'форма, (твърдо оформен млечен продукт)'. Така също, руското *окно* е явно свързано с 'око', така както българското му съответствие *прозорец* е обусловено от идеята-докса за '(нещо) прозирно (т. е. свързано със зрение), през което се вижда' или английската дума за този предмет *window* е очевидно мотивирана от *wind* 'вятър (от който предпазва)', за разлика от немското *Fenster* (макар че съответствието (за вятър) *Wind* е същото, както в английски), което, както и френското *fenêtre* и латинското *fenestra* - са мотивирани от 'отвора (амбразурата) в стената' като интерпретативно разбиране на същия предмет. Продължаването на сравнението с другите романски езици още по-ясно показва капризите на номинационната мотивация. В испански прозорците са наречени *ventana* по 'вятър (както в английски, но може би по-скоро като даващи възможност за преминаването на ветровете)' по лат. *ventus* 'вятър', а в португалски - *janella* 'малки врати' по лат. *ianua* 'врата, вход'. Във френски прозорците се наричат още метонимично и *croisées* 'кръстове (в средата на рамката, разделящи типичния прозорец на четири остъклени части)' по лат. *crux*

'кръст'. В латинската дума за прозорец *fenestra*, освен като 'отвор в стената', „прозира“ функцията 'получаване на светлина', мотивирана по ст.гр. *φαίηειν* 'осветявам'. Така различните начини на „виждане на нещата“ от различните народи се проявяват в названията на един и същ предмет в различните езици. Същото се наблюдава дори и в класическия пример за идеални неща като *истина*, където българската, както и руската дума явно са свързани със 'същ(ото), същинско, същностно' по ст. бълг. **исти**, така както латинското *Veritas* е мотивирано от 'вяра', докато за гръцкото езиково съзнание *ἀλήθεια* е свързана с буквалното значение, което има същата дума 'незабравимо, (нелетаргично)', а следователно и 'вечно'. В тези случаи не става въпрос за етимология, която и без това е достатъчно „прозрачна“, а преди всичко за връзката на всяка от тези думи от съответните езици със съответните им сродни и производни думи от словообразователните им гнезда и в множеството идиоми, в парадигматично отношение, както и с думите, които обикновено се комбинират синтагматично. Тези парадигми и синтагми са съзнателно описвани от граматиките, но за носителя на езика те са напълно естествени, тъй като се появяват автоматизирано съзнавано-несъзнавано в тяхната взаимовръзка при необходимост, както те бяха показани във възможно най-голямо разнообразие и детайлизация при примера с думата **камък** (във 2 Част). Самото съществуване на феномена „народна етимология“ (както и паронимията, база на паронимазията) безапелационно потвърждава необходимостта от намиране на мотив за всяка дума, за да бъде тя истински (макар и понякога погрешно, но винаги в мотивационна връзка с други познати, разбираани и чувствани като „сродни“ думи) разбрана и правилно използвана.

Дали народните „езикови съзнания“ и „езиково чувство“ са наивни или не, от гледна точка на логиката или на философската абсолютна, обективна истина за предметите от различните действителности, всеки може да прецени сам. Дали различните етнически езици създават уникални „езикови картини на света“, влияещи върху неговото възприемане според хипотези като на Сепир-Уорф за лингвистичната относителност [вж. подробен преглед у Димитрова 1989]⁷⁴, е въпрос на теория. Самият факт обаче, че самият Сосюр е посветил тройно повече страници от своя (макар и издаден посмъртно от последователите му) *Курс* на относителната мотивираност на езиковия знак, отколкото на текста за категоричната му арбитрарност, е показателен.

По-важното в случая е, че не само в реториката ентимемата е основна фигура за убеждаване, а тя е такава, защото върху нея се основава всекидневното мислене и доксата е резултатът на това мислене. Така, семантемата се различава от идеята именно по този тип начин на мислене и тя неизбежно е доксична, носеща резултатите от „езиковото чувство“ (и оттам е израз на „духа“) на народа, говорещ даден език.

⁷⁴ Димитрова, Ст., *Лингвистична относителност*, С., 1989.

Всичко това важи за семантемата като ноематична, интерпретативна форма на всяка от думите в езика. Наред с това, нивото на семантемите представя и системността в езика чрез определен терминологичен набор от епистеми (конкретно представени в равнище 6. от таблицата на езиковите йерархии от 1. Част) като доминантна познавателна парадигма, както и метафорично-риторичен набор от митологеми - вечни образи и компоненти на непреходна нарративна схема (*герой, враг* и т. н. от равнище 7. на същата таблица). Ценностната (познавателна, етическа или естетическа, срв. втората част от 7. равнище) парадигма на дадена аксиология пък се развива с епистемологични парадигматични средства ("епистемологична парадигма" по Кун) по митологичен нарративен модел в съответни (обикн. несъзнавани) идеологии. Политическите идеологии се нуждаят и от подкрепата на „мегали-идея" и поддържани от „*idée fixe*" като външна цел, освен вече споменатото.

Такъв възглед обяснява и доказва съседството на това ниво от схемата на семантемата (№ 13) с идеала (№ 4) и, чрез него - със *стереотипа* (№ 12), разделящ я от *мотива* (№ 11). Идеалът е определящ мисленето и човешките действия принцип или идеален образ, цел на всяка мечта и стремеж - и като „принцип на непротиворечието" в познанието, и като „категоричен императив" в морала, и като „прекрасно, съзерцаем образ на целта" в изкуството. Стереотипът е особено устойчив схематичен стандартизиран образ с емоционална окраска. Обикновено, основан на предубеждения (или просто убеждения - докса), неговите образци на общественото мнение се споделят от големи групи хора и се мултиплицира чрез средствата на медиите, рекламата, шоу бизнеса и масовата култура като цяло. Стереотипът се основава на реална психологическа база и има важна регулативна функция за личността в груповите отношения (както и идеалът за личността и обществото) и поради това е основа за всякакви идеологизации при наличие на най-незначителен мотив. Той обаче е „необходимо зло", без което не би било възможно нито мисленето, нито езикът, нито социално-културното общуване, така както *образецът* (№ 38 от схемата) е необходимо регулативно условие за създаването и съществуването на *фигурата-образ* (№ 27) и разбирането на *предмета* (№ 55) в *символичните* (№ 15) *значения* №№ 20-25) на *символичната семема* (№ 19) на думата-знак.

В посока към персонализацията, мотивът е свързан с *героя* (№ 8 от схемата). Той е персонифицирано действащо лице изобщо - персонаж, не само като цялостно образно съществуване на човека в литературата, но и като жив човек с определен външен вид, поведение, характер. Главното за героя е, че той носи проблематичен (драматичен и често дори трагичен) на някаква тема характер. Той, по правило, е силно мотивиран, знаещ и можещ с необичайни свръхвъзможности, но подложен на поредица перипетии-изпитания, които той преодолява по свръхестествен, чудесен начин. Особено характерно за героя е, че в перипетиите той се преобразява (сменя маските си).

Всеки герой има уникални характеристики, които са представени чрез неговите *атрибути* (№ 9 от схемата). Но атрибутът е по-интересен и сам по себе си - именно като предмет, който не само винаги присъства в образа на даден герой, но е и символ на основните функции (и съответно - мотиви) на притежателя си. С тази си особеност, той се явява и синекдохичен заместител на героя си.

Между атрибута на героя и мотива се намира *емблемата* (№ 10 от схемата). Емблемата представлява зрима, овеществена метафора, възникнала в резултат на обикн. неочаквано сближаване на представи, създаващо схематичен „умствен образ“, в който отвлечените идеи добиват илюзорна (алегорична) конкретност. Емблематизацията и алегоризацията са най-тясно свързани с мотивацията на знака, тъй като те просто повтарят връзката между „означаващо“ и „означаемо“ на символно ниво от по-висока степен, където именно мотивът е най-важното - най-трудното за откриване или това, което най-ярко (обикн. поради изненадата от парадоксалността си) изпъква. На символно ниво от по-висока степен спрямо по-ниските равнища от схемата са, впрочем, и всички съставлящи знака от това равнище (F.).

4. 3. Синекдохата като мотив. За спецификата на *синекдохата* (№ 3.а) и нейната роля в преназоваването и „синонимната“ ѝ систематизираща роля в езика бе вече казано достатъчно (в § 3. 3.). Подчертано бе също, че тя действа синкретично (и се контаминира) с метонимията, особено в случаите за *съседни* части от едно цяло като *-ръка и пръсти, глава и ум* и че най-същественото за синекдохата е това, че тя действа като **мотив**, като представя цялото чрез негова **съществена** част, т. е. **емблематично**, както атрибутите на героя (срв. общата схема по-горе). С други думи, тя е **фигуративна вътрешна форма**, мотивираща предметното значение и преносимостта на значенията на думата, тъй като тя е *част от цяло* само на пръв поглед и формално, а всъщност е най-вече *особеното* (т. е. най-характерното, представителното) на общото, представяно от единичното, и тъй като семантичната мотивация е дадена като фигуративна вътрешна форма в езика чрез синекдохата (и фразеологията-идиоматика), в смисъл на системно „предвидена и реализирана“ от езика като изразен чрез значение на дума смисъл.

Освен като очевидна формална словообразователна мотивация (конструктивна, за разлика от фигуративната, вътрешна форма по Марти [1908 : 101, 134-151]⁷⁵), синекдохата мотивира и вътрешнословната смислова форма по принципа на постоянното генерализиращо движение на мисълта от обобщаване към единичност и обратно, а с това и на преминаването на езика в реч (при адресанта) и обратно (при адресата).

⁷⁵ Marty, A., *Untersuchungen zur Grundlegung der allgemeinen Grammatik und Sprachphilosophie*, Halle. 1908., S.S. 101 и следв., S.S. 134-151.

С други думи, синекдохата бе определена, не само като **фигуративна**, но едновременно с това и като **конструктивна вътрешна форма** на думата-име. За да стане ясна обаче генерализиращата роля за мисълта на синекдохата, трябва се подчертае, че тя действа по целия вертикал на схемата: метафоричният образ на интегралния признак (№ 47) на етимона (№ 29) в „игрови“ комбинации с потенциалните (асоциативни) семи (№ 39) мотивира нова предметна образност (№ 28), която, не без ролята на звуковата образност (№ 30), създава значимости на смисловия символизъм (№ 16), който, заедно със значимостите на звуковия символизъм (№ 18), мотивира разволя на значенията (№№ 20-25) в символичната семема (№ 19). Именно тези комбинации от значимости, в техните устойчиви форми, съставят т. нар. тук „вътрешна форма“ (№ 17) на която и да е дума като езиков знак. Същинският мотив (№ 11) и съседните му форми (от неговото ниво) също са синекдохични, като притежавали свойството да представят всяко от значенията (№№ 20-25) на символичната семема (№ 19) и фигурата-образ (№ 27) на предмета (№ 55) като уникално цяло. Атрибутът (№ 9) безспорно означава вече не толкова самия себе си като предмет, колкото героя (№ 8) - синекдохично чрез характерната за него функция. Ярък пример е фетишизмът като явление, както и трофеите - символи на победата - от скалпирането (и подобни), до пленяването на атрибути-регалии и царици. Емблемата (№ 10) като алегорично дублиране на мотива на вътрешната форма е очевидно синекдохична. Достатъчен пример е тотемизмът, където дадено животно (порядко растение или предмет) се отъждествява с родоначалника на целия род и представлява чиста емблема с магична сила (изискваща табута от различен характер и водеща до езикова евфемизация, както е забелязал и Фройд в *Тотем и табу*). Стереотипът (№ 12), по силата на своя схематизъм и представителен хипотипизъм също е синекдохичен, както и подредният му *образец-еталон* (№ 38), с основна роля при изграждането и регулативността на фигурата-образ (№ 27) на предмета (№ 55) на думата-знак. За убедителен пример е достатъчна Венера Милоска - за жена или Аполон Белведерски - за мъж, както и което и да е женско или мъжко име от филмите на Холивуд. Стереотипът, по същността си, е *Ersatz*-заместител на идеала във всяко отношение. И накрая, идеалът (№ 4) също е синекдохичен, поне като жадувана, но достижима само в мечтите (познавателна, етическа или естетическа) цел - представителен образ на наличното.

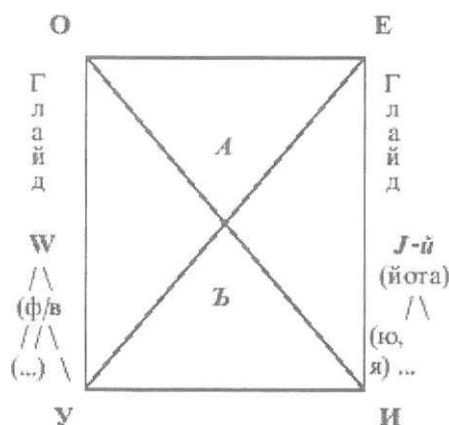
Всички посочени синекдохични ефекти мултиплицират „асоциативните“ връзки между думите в езика като система и играят съществена схематично-мнемонична „синонимично-антонимично-хиперо-хипонимична“ системна, словообразователна и *значение-образуваща креативно-метафорична* роля.

И така, както пише Сосюр, „в нито един от елементите на думата *s-æ-и-г* не се съдържа елемент от съдържанието на думата *сестра*“ следователно езиковият знак е немотивиран. В корена **ak-* (от примера с етимона на думата *камък*), обаче се съдържа и '(нещо) остро', и '(нещо) твърдо', и 'нещото като

средство, оръдие или оръжие', 'и 'материал' и т. н., което личи в думите, производни от този индоевропейски корен в различните езици. Производни - именно благодарение на метафоричния етимонен образ като **мотив** и породени от неговите нови метафорични и метонимични превъплъщения, направлявани и обединявани от *същностния* характер на **синекихтата**.

Ако само този мотив е достатъчен за образуването на 50-ина производни думи и още близо толкова идиоми само в един език, а за елементарното необходимо и достатъчно смислово функциониране на един език са достатъчни ок. 500-600 думи (както бе показано в 1. Част), простата сметка показва, че от 10-ина-12 прамотива хипотетично би могло да бъде зароден праезик поне на едно, ако не на всички езикови семейства. В още по-парадоксална крайност - половината от тези думи са основните във всеки елементарен език, а това значи, че 5-6 „архетипни“ пра-пра-мотива са достатъчни (колкото обикн. са и *гласните* от фонологичната система на повечето езици). По принципа на семиотичния квадрат, това е броят на термините, пораждани от полагането само на 1 термин - пра-фонема или пра-пра-дума, напр. /А/ или Аз, като на следната⁷⁶

Схема XVI

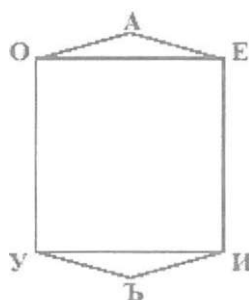
И по-точно - по принципа на шестоъгълника на Бланше [вж. подробно за принципа на хексагона у Коен 1979 : 90]⁷⁷ (като развитие на семиотичния квадрат на Греймас, включващ както контрарните и контрадикторните

⁷⁶ Вж. подобно разпределение на гласните в Таблица на гласните фонемите в българския книжовен език, едновременно и по място на учленение (предни, средни, задни), и по слухово впечатление (високи, ниски), и по издигане на езика (високи, средни, ниски), и по прохода между езика и небцето (тесни и широки) у Стойков, Ст., *Увод във фонетиката на българския език*, 3 изд., С., 1966, стр. 85.

⁷⁷ Вж. подробно за принципа на хексагона у Cohen, J., *Théorie de la figure* : Todorov, T., Empson, W., Cohen, J., Hartman, G., Rigolot, F., *Sémantique de la poésie*, Édition du Seuil, 1979. p. 90.

членове, така и генерализация (контрарните), и неутралния (на подконтрарните) термини. Линията **О - Е** изразява силно противоречие, а **А** е общ, генерален термин, докато диагоналните (образуващи триъгълник с линията **О - Е**) линии **О - Ъ** и **Е - Ъ** изразяват слабо противоречие и **Ъ** е неутрален термин, представени на следната

Схема XVII

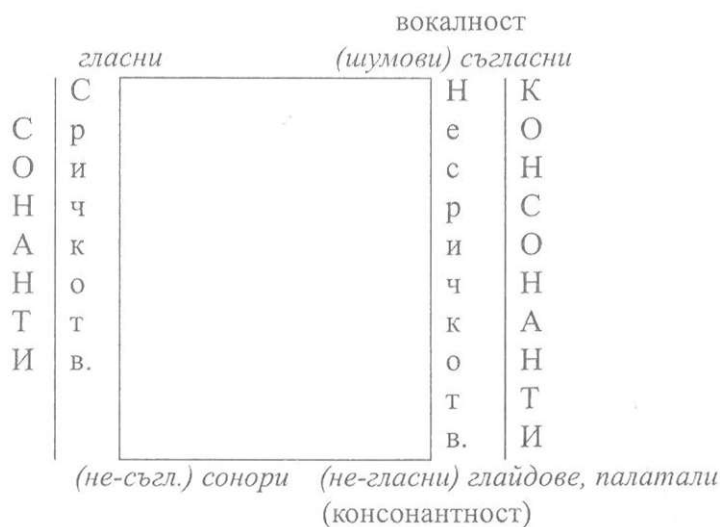

Отношенията между всички фонемите може да бъдат представени и на следната

Схема XVIII

или на следната

Посочените отношения може да бъдат конкретизирани и детайлизирани като общи аналогии:

1. Между фонология и семасиология по фонологични vs. семасиологични (наричани семантични) диференциални (различителни) признаци:

- гласни и съгласни <=> глаголи и (съществителни) имена,
- звучни и беззвучни (съгласни) <=> (имена за) одушевени и неодушевени,
- твърди и меки (съгласни) <=> (имена за) лица и нелица и т. н. до
- парадигми на фонемите <=> лексико-семантични (парадигми) полета и езикови примитиви.

2. Между фонетика и семантика:

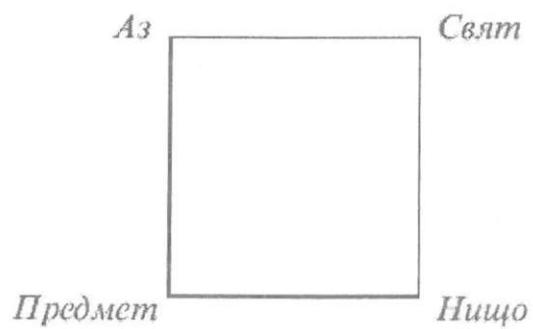
- акустика (ясно, отчетливо чуване) <=> осмисленост (ясно, отчетливо разбиране, смислово „схващане“)

- начин на звукова артикулация (членоразделност) <=> смислова артикулация (на отделни значения-смисли) - знаково-езикова номинация (ономасиология),

- място на артикулация <=> ранг на артикулираните смисли в думата - значение-образуване (семасиология):

или лексико-семантично представени на следната

Схема XIX

развиващи се отново, както на голямата Схема IX от Глава 3 на Първа част по-горе или пък по шестоъгълника на Бланше като на

Схема XXI

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Посочените примери и съответният анализ недвусмислено показват символната природа на думата, основана преди всичко на *цялостния образ*. Значението се основава на образа във всяко от значенията на тази дума и във всякакъв смисъл на нейните производни: и външен - зрително възприемаем, и спекулативен (огледално-отражателен), и вътрешен - на представата и въображението, и схематичен - на очертаната в общи линии фигура (схема) или в определена стилизация, и художествен - на рисунката, картината, и в изкуството изобщо - литературно-героичен или метафорично-поетичен, и физиономично-портретен - физиономично-същностно индивидуализиращ. Значението на думата е не само образ, но и образец - еталон, и типично въплъщение и нагледен пример, и стереотипен или идеален пример (за подражание), и специфична форма и (вътрешно) устройство, и ярък, жив (картинно-нагледен) вид, външност на някого или нещо.

Какви са възможностите за представяне на значението като образ? - Преди всичко - в галерия (не толкова в метафоричен, но по-скоро в буквален смисъл) - или като сбирка от образи на картини в рамка (плоскостно двумерно представяне), или на пластики върху постамент (обемно тримерно представяне). Като се оставят настрана сложните експозиционни особености на галерията като подбор за изложба на определени картини (за разлика от оставените в депо или сейфове), принципи на експозиционно подреждане, осветление и т. н., може да се обърне внимание главно на типичното и специфичното за галерийните образи, т. е. до някаква иконография или художествен канон на тяхното представяне, които включват някои формални елементи.

Най-очевидният такъв елемент е рамката (или постаментът) - това, което в най-формален или повърхностен план прави съответните картини, рисунки и пластики кавалетно изкуство, т. е. отделни единично-самостоятелни произведения (необвързани функционално с архитектурната среда или конкретен, чужд на собствената им същност контекст) с всички последствия за галерийното им представяне (подреждане, преносимост, собствена стойност) и за спецификата и условността на изкуството. В случая със значението, това е ефектът на фона и фигурата, толкова активно дискутиран в някои нови семантични теории и емблематичен за същността на възприемането на образа в гешталтпсихологията и особено - т. нар. „хоризонт на света“ за отделния предмет (подобно на феноменологията на Хусерл). Въпрос на висше изкуство е да бъде изобразена фигурата (портретът) в най-характерните ѝ индивидуално-същностни черти именно на специфичния фон, на който тази фигура изпъква, често на границата на абсурдното им противопоставяне и (подчертаващо същността на фигурата) взаимодействие при шаржа и карикатурата. Така например карикатурното изображение на кладенец с височина на фабричен комин на фона на облаците

в небето спрямо повърхността на земята постига ефекта на внезапно пряко, непосредствено проявление на същността (собствения смисъл) на кладенеца в неговата дълбочина в недрата на земята чрез показаната абсурдна височина на надземната му (въсщност не дотам съществена за самия него) част.

Така в рамката образът се представя в уникалната му индивидуалност спрямо другите (различни и подобни) образи като него в единичността на собствената му същност, изобразена на най-ярко проявяващия я фон. Този рамкиран образ е винаги единен (независимо дали единичен или групов), дори и като част от диптих, триптих или серийна поредица, дори и като отделна скица, етюд като детайл (елемент) от образ на друга картина. Проблематиката на рамката е разглеждана в семиотичната литература, напр. от У. Еко (срв. по-горе) в неговото пространно и задълбочено изследване на огледалния образ като граничен семиотичен обект или като пример за отделен от образа в рамкираното от нея огледало ценностен обект на интерес според контекста на ситуацията [вж. Еко 1977 : 107-117]⁷⁸. Крайните прояви на модернистичното изкуство (ландарт, хепънинг, художествено опаковане на урбанистични обекти, т. нар. функционална архитектура) не трябва да отвличат от същността на проблема, още повече, че на ефект при тях се разчита именно от претенциозното «снемане на условността и оттегляне от кавалетността» чрез размиването на границите на рамката, сцената, екстериора.

Рамката е задължителен елемент именно като ограничаваща образа не само в изобразителното изкуство - в същата функция са сцената в театъра (и др. т. нар. сценични изкуства), кадърът във фотографията и в киното, тишината-пауза в музиката и поезията). Рамката на кадъра задава ракурс на снимане, изобразяване на обекта, а чрез плана - и перспективата (с хоризонта в пространствената перспектива). В ролята на задаваща кадъра рамка е камерата, изобретена в Средните векове и използвана като помощно средство от ренесансовите художници и чийто принцип по-късно легнал в основата на идеята за фотографския апарат и оттам - на снимачната камера. Какво е общото между тези базови технически термини от теориите на различните изкуства и семантиката? Общото е между принципа им на изобразяване и вътрешния образ в главата на човека, основани на човешкия начин на виждане, благодарение на известни физиологически способности и физически закони. «Великата илюзия» на киното (кинопрожекцията) дори технологично е основана на физиологичните и оптически условия на човешкото зрение и възможности за виждане, а снимането - и на начина на виждане (т. нар. «виждане като...» при Витгенщайн).

⁷⁸ Вж. Еко, У., Semiotics of Theatrical Performance. In: *The Drama Review. Theatre and Social Action Issue*, New York Univ. / Schools of Arts, March 1977, pp. 107-117., където у дома си, застаналата пред него дама вместо да се оглежда в него, разглежда красивата му рамка, а при посещение в антикварен магазин, се оглежда в скъпо огледало и оправя косата си, вместо да оценява рамката му.

Какво е общото между художествения образ като принцип на принципите в изкуството изобщо⁷⁹ и значението на думата като образ в езика? Преди всичко, въпреки очевидната „нагледност“ на явяването на художествените образи в изкуствата и потенциалната „нагледност“ на значенията на думите, и в двата случая - и за принципа на изкуството, и за принципа на езика - съществен е виртуалният (вътрешен) образ, който се образува в резултат на интелигентното (интенционално-волево, емоционално-чувствено и разбиращо-мисловно) взаимодействие между външния (нагледен) образ и вътрешния (на представата, умствен) образ в главата на възприемащия го човек и винаги е резултат на възприемане (аперцепция) и осмисляне (интерпретация). Друга особено важна характеристика на художествения образ в изкуството, и на значението-образ в езика е тяхната уникалност. Всеки сполучлив художествен образ по определение е и авторски неповторим, и изразяващ „особеното“ (в отличие от общото и единичното, т. е. едновременно и характерен, и типичен, но винаги индивидуализиран, достигащ до персонификация). Същото важи и за образа на значението, който и индивидуализира, и обобщава, но винаги е *образ* на нещо (на някакъв предмет, същество, лице, качество или действие) в неговата собствена специфика. Благодарение на тази специфика на образа, дадено нещо като *предмет* ефективно се различава от всички останали (подобни или различни на него) неща и винаги всеки път се разпознава, идентифицира като едно и също нещо (независимо от безбройните му различни вариативни прояви), т. е. в неговата уникалност.

Най-важното тук е, че не може да се намери по-добра илюстрация на главните моменти в архитектониката на думата, освен различните изкуства. На ниво ставане на *предмета* тя е математика (*схема*) и геометрия (*форма*). На ниво образец е резултат на (*семио-*)*хипотипоза* (ако е позволено да бъде трансформиран за целите на езика възроденият реторически термин *хипотипоза*). На ниво образ е фигурно изображение. На ниво одушевен, жив образ тя е театър или (кино)анимация. И главното основание е лежащият в основите на това сравнение всеобщ каскаден символизъм и в изкуството, *и в езика и в думата*.

Аналогиите при разглеждането на образността на езика, в сравнение с изкуството, може да се продължат и разширят, но също толкова важно е да бъдат посочени и съществените разлики. Преди всичко, докато истинското изкуство се стреми да остане в рамките на образността (като всеки схематизъм или абстрактна концептуализация го отдалечават от идеала за същинско изкуство), то в езика „художественият“ образ е само един (съществен за функционирането му, напр. в поезията и художествената литература), но не единствено важен момент, както за начина му на функциониране изобщо, така и за цялостната му организация и природа на съществуване. Второ, докато изкуството избягва прякото съотнасяне с „реалната“ действителност и се стреми към създаването

⁷⁹ Срв. Лаокоон. на Лесинг и всяка сериозна естетическа теория.

на собствен художествен свят на въображаема, „възможна (и вероятна)" действителност, то езикът като лексикално-семантична система е преди всичко денотативно съотнесен с обозначаващата „реална" действителност на нещата, от една страна, и с означаващата „идеална" действителност на съответстващите им понятия и идеи, от друга. Като функциониране в речта, езикът е референциално съотнесен преди всичко с „реалната" действителност, но чрез различните модалности (и наклонения) дава възможност и да се говори за всякакви други (възможни, желани, необходими и въображаеми, приказни) светове.

Както математическата точка се развива в линия, а линията - в равнина и/или тяло в геометрията и изобразителното изкуство, така и езиковата идея се развива във фраза, а тя - в текст. Изобразяването на тялото обаче изисква съответна перспектива, а изразяването на текста - „сцена". И обратно, както тялото в перспектива може да се сведе до (равнинна) линия, а тя - до точка, така и инсценираният текст може да бъде смислово кондензиран до фраза (заглавиетема), а тя - до (основна) идея. (В логическо съответствие - силогистичното умозаклучение е разгърнато съждение, а то - разгърнато понятие и - обратно). Всички тези тройки са аспектиални хипостази на едни и същи съдържания и се управляват от едни и същи смислови приципи.

Генерални принципи на езика в аспекта на неговото функциониране в комуникацията са следните:

Първи такъв принцип е този на рамкиращата която и да случка-събитие **СЦЕНА** с актуалните участващи в инсценировката (говорещ и евентуално слушач и „публика") и функционалните актанти-действащи лица (или герои). Отношенията в сцената са ролеви и техният синтаксис и акторизация са известни (от описанията на Проп и Греймас). Във фразата сценично-рамкиращият принцип се проявява в референтното субектно-обектно предикативно отношение. На нивото на думата-знак принципът на сцената-рамка се проявява в отношението на имплицитна предикация на смисловата предметна същност спрямо предмета-денотат, проявяващо се в цялостния образ като рамкиран образ и изразявано чрез значението.

В параграфа, посветен на значението, бе показано, че нормалното положение е, човек да притежава адекватно разбиране на значенията на думите в езика, който говори, поне за целите на общуването на този език. Това значи, че той разбира повече или по-малко адекватно, в една или друга степен и предметната същност или смисъла на думите. Идеалното положение е пълната адекватност на това разбиране, т. е. *adequatio rei et intellectus* или твърдение на предмета с идеята за него и с предметната му същност, която значението изразява. Минимумът е разпознаване на знаковата общност и съответствие между предмета и разбирането му, както и прагматично адекватно владение на употребата на знаците за целите на общуването. Нормалното положение е между тези две крайности, а не между идеала и липсата на каквото и да

било разбиране поради това, което привържениците на идеята за крайния конвенциализъм на езиковите знаци смятат за тяхно единствено достойнство - арбитраността или условният им характер.

Условният характер обаче се основава на друго, по-общо (и редувантно проявяващо се на всичките нива на езика) свойство - общността на смисловите структури - текстови, изреченски и словесни, в чиято дълбинна основа стои общ генерален граматичен принцип и това е *принципът на ПАДЕЖА*. Не е проблем за нормалния носител на езика да построи разказ за преживяна от него случка с правилни изречения и с използване на думи в подходящите им значения само благодарение на езиковия си опит, без да е необходимо да знае наратология, синтаксис или семантика. Интуитивният опит го е научил, че в езика (за разлика от логиката) няма безсмислени разкази, нищо не говорещи изречения и празни думи, стига да са правилни, т. е. конвенционално-нормативно възприети и утвърдени. По тази причина (или благодарение на това) е възможна всякаква интерпретация, както и сигурността на такъв разказвач, че го разбират адекватно, а и че той адекватно разбира всичко, което му се говори (поне „по смисъл“). Значи, на всяко езиково ниво съществуват тези редувантно повтарящи се смислови структури - на *надежда* - на всички нива, на *езиковата мотивация (вътрешна форма)* - на всички нива и на *героичния наратив* - на всички нива (такава е дори формата на дефиницията на значенията), обединени от предикацията (същностно-предметна интразнакова, субектно-обектна изреченска интер-знакова и героично-деятелна дискурсивна (авто- и интер-)разказвателно-комуникативна, и „авторски-събитийна“ наративна интракомуникативна. Всички изброени структури са смислово-функционални и благодарение на това действат като „компенсаторни механизми“ при разбирането на предавания езиков смисъл не само като прагматично-езиково усвоени, а и като общопрагматически навици на човешката дейност (и до-знаков жестикулен праксис [срв. Греймас 1970]⁸⁰, и стилизирано общуване в пантомимата) и мислене изобщо.

Най-накрая, следва да се отбележат основните теми на това изследване и резултатите, които са постигнати.

Направен е исторически преглед от гледна точка на основните идеи в семантичната проблематика и са представени класическите методи на изследване.

Очертани и обосновани са границите на лексикалната, лингвистичната и общата семантиката, както и периметърът на науките, свързани с нея.

Предложен е *Общ модел* на значението в парадигмата на досегашните изследвания в тази област.

Така наречената *Особена (или специална) теория на значението* предлага комплексен подход към изследването на езиковата семантика, представен като

⁸⁰ Greimas, A., *Du sens...*

съдържателна интерпретация на централната за теорията *Обща (синоптична) схема на значението и смисъла на езиковия знак*. Обяснени са всички 66 компонента на езиковия знак в тяхната взаимовръзка и йерархия, като са подкрепени с показателни примери и лингвистични анализи.

Показано е приложенията на Схемата върху конкретен материал. Теорията показва принципно нови отношения между и в самите семантични единици, които дават основание да бъдат смятани за един вид Граматика на семантиката.

Съответно и главните приноси в предлагания труд са следните:

I. Непротиворечиво е установено единството на семантичната структура на думата и макроструктурата на лексико-семантичните полета чрез рангова трансформация (огледална симетрия) на интегралните и диференциални семантични признаци на значенията в цялостната семантична система на езика.

II. Определени са границите на семантиката чрез вътрешно разграничаване между семантика и семасиология (в съответствие с фонетика и фонология) и разграничаването ѝ от другите лингвистични сфери и другите научни области.

Граничните области са доказани чрез изясняване на нулевата степен на семантиката и нулевата степен на езика.

III. Предложена е йерархия с нивата на анализ на езиковата система със специално обоснована необходимост на семантично ниво в нея.

IV. Предложен е елементарен модел и общ модел на лексикалното значение.

V. Централен принос е *Общата (синоптична) схема на смисъла и значението на лингвистичния знак* (Приложението) с установяването и доказването на необходимостта от 66 взимосвързани термина, определящи семантиката на думата като езиков знак, Схемата е илюстрирана с примери и е подробно интерпретирано съдържателно термин по термин.

1. Изяснена е ролята на предмета - обект, денотат или референт в семантичната структура на думата и в лингвистичната семантика.

2. Изяснено е отношението между действителност, реалност и обективност към езиковата знакова система.

3. Обяснена е разликата между обективно съществуващи и несъществуващи предмети и думите-названия за тях чрез ролята на предметния образец-еталон (или хипотипоза).

4. Изяснени понятията „факт“ и „лингвистичен факт“, както и т. нар. „състояния на нещата“.

5. Изяснено е отношението между конвенционалност и естественост в езиковия знак.

6. Посочени са конститутивните характеристики на езиковия знак.
7. Изтъкната е ролята на символа като основна изрядна форма за всяко езиково съдържание.
8. Установени са 6 типа значения на думата: конкретно-предметно, терминологично, метонимично, образно-метафорично, алегорично-реторично и категориално-граматично в тяхното единство и взаимодействие.
9. Принципът на полисемията е идентифициран като падежен принцип с тотално действие за семантичната и езиковата структура.

VI. Предложена е хипотеза за минималния език.

VII. Предложена е хипотеза за общите семантични структури и за лексикалната, и за изреченската, и за наративната семантика чрез единни и повтарящи се на всяко ниво падежно-ролеви отношения.

VIII. Тези отношения се потвърждават в подобна конфигурация на мотивацията във вътрешната форма на думата-знак.

IX. Изтъкната е определящата роля на синекдохата като емблематична част от цяло в интегративната семантика на думата-знак, както и за системните семантични отношения в лексиката-номинация на езика като цяло.

Схематично изложените приноси се отнасят не само до лексикалната и езиковата семантика в общото езикознание, но са от съществено значение и за останалите лингвистични и филологически дисциплини. Не по-малка е значимостта им за философията на езика и хуманитаристиката.

БИБЛИОГРАФИЯ

АВЕТЯН

- 1968 - Аветян, Э. Г., *Природа лингвистического знака*, Ереван.
1979 - Аветян, Э. Г., *Мера знаковости языка, «Проблемы мотивированности языкового знака»*, Калининград.

АЛЪН

- 2001 - Allan, K., *Natural Language Semantics*, Blackwell Publ., Oxford.

АНДРЮС

- 1990 - Andrews, E., *Markedness Theory: The Union of Asymmetry and Semiosis in Language*. Duke Univ. Press, Durham and London.

АПРЕСЯН

- 1972 - Апресян, Ю. Д., *Современная лексическая семантика. II. Синонимические средства языка и правила перефразирования*. - В: Русский язык в начальной школе.
1995 - Апресян, Ю. Д. *Лексическая семантика (синонимические средства языка)*, 2 изд., Избранные труды, т. I, М.

АТАЯН

- 1981 - Атаян, Э., *Языковая единица как знаковая система*, В: Семиотика и проблемы коммуникации, Ереван.
1987 - Атаян, Э., *Язык и внеязыковая действительность (Опыт онтологического сравнения)*, Ереван.

АРИСТОТЕЛ

- 1975 - Аристотел., *За поетическото изкуство* [335-334 пр. Хр.], С., (бълг. превод Ал. Ничев).
1993 - Аристотел., *Реторика* [335-334 пр. Хр.], С. (бълг. превод Ал. Ничев).

АРНО и ЛАНСЛО

- 1660 - Arnauld, A., Lancelot, Cl. *Grammaire générale et raisonnée*, Paris.

БАДИР

- 2003 - Badir, S., *Ontologie et phénoménologie dans la pensée de Saussure: Cahiers de F. de Saussure*, Edition de l'Herne, Paris.

БАЙИ

- 1921 - Bally, Ch. *Traité de stylistique française*. 2 éd., Paris.

БАНКОВ

1987 - Банков, Ст., *Славянски библиейски конкорданс и енциклопедия*, Glendale, USA.

БАРТ

1965 - Barthes, R., *Le Degré zéro de l'écriture*, Paris.

1980 - Barthes, R. *La chambre claire*, Galimard, Seuil., (в руски превод *Camera lucida*, М., 1997)

БАХ

2002 - Bach, E., The Algebra of Events, In.: *Formal Semantics. The Essential Readings*, Edited by Portner, P. & Partee, B., Blackwell Publ.

БАХТИН

1986 - Бахтин, М., *Проблема речевых жанров*. В - Эстетика словесного творчества, М., (2-ое изд).

БЕНВЕНИСТ

1966 ; 1974 - Benveniste, E., *Problèmes de linguistique générale*, Paris, I, 1966, II, 1974. (бълг. Превод: Бенвенист, Е., *Езикът и човекът*, С., 1993).

БЕНОА

1998 - Benoist, L., *Signes, symboles et mythes*, Paris.

БЛАНАР

1984 - Blanár, V., *Lexikálno-Sémantická Rekonštrukcia*, Bratislava.

БОГДАНОВ

2005 - Богданов, Б., *Отделно и заедно*, С. изд. „Планета 3“.

БОГУСЛАВСКИ

1970 - Boguslawsky, A., *On semantic primitives and meaningfulness*. - In: *Signs, Language and Culture*., Mouton, The Hague.

1897 - Bréal, M. *Essai de sémantique, science des significations*

БЮЛЕР

1934 - Bühler, K. *Sprachtheorie: Die Darstellungsfunktion der Sprache*. Jena.

БЪРК

1945 - Burke, K., *A Grammar of Motives*.

ВАЙСГЕРБЕР

1927 - Weisgerber, L., *Grundzüge der inhaltbezogenen Grammatik*, Düsseldorf, 1962.; *Die Bedeutungslehre. Ein Irrweg der Sprachwissenschaft*. - Gennanisch-romanische Monatsschrift.

ВАНДРИЕС

1937 - Вандриес, Ж. *Язык. Лингвистическое введение в историю*, М.

ВЕЖБИЦКА

1972 - Wierzbicka, A., *Semantic primitives*, Frankfurt.

1980 - Wierzbicka, A., *Lingua Mentalis. The Semantics of Natural Language*, Sydney, New York, London.

ВИЛДГЕН

1998 - Wildgen, W., *Das kosmische Gedächtnis. Kosmologie, Semiotik und Gedächtnistheorie im Werke Giordano Brunos (1548-1600)*, Peter Lang Verlag, Frankfurt am Main.

ВИТГЕНЩАЙН

1922 - Витгенштейн, Л., *Логико-философский трактат*. [1922 (1918)], (рус. перевод, М.).

1958 - Wittgenstein, L., *Philosophical Investigations*, Oxford.

ВЛАХОВ

1966 - Влахов, С., *Энциклопедичен речник от Авгий до Яфет*, С.

ГАНЗЕН

1974 - Ганзен, В. А., *Восприятие целостных объектов*, Изд. Ленинградского университета.

ГРЕЙМАС

1970-1983 - Greimas, A., *Du sens*, Paris, I. 1970; II 1983.

1966 - Greimas, A., *Sémantique structurale*, Paris.

1985 - Greimas, A., *The Love-Life of the Hippopotamus: A Seminar with A. J. Greimas*. In: *On Signs*, Ed. By M. Blonsky, The John Hopkins Univ. Press, Baltimore, Maryland, (III printing 1987).

ГРЕЙМАС и КУРТЕ

1979-1986 - Greimas, A., Courtés, J., *Sémiotique. Dictionnaire raisonné de la théorie du langage*, Hachette, Paris. I. 1979; II. 1986.

ГЕРГАНОВ

1984 - Герганов и др. *Български норми на словесни асоциации*, С.

ГИБС

1994 - Gibbs, R., *The Poetics of Mind. Figurative Thought, Language and Understanding*. СУР.

1984 - Gibbs, R., *Literal Meaning and Psychological Theory. Cognitive Science*, 1984, 8.

ГОДЕЛ

1957 - Godel, R., *Les sources manuscrites du Cours de linguistique generale de F. de Saussure, Inventaire des manuscrits...*, Geneve.

ДИОГЕН ЛАЕРТСКИ

1942 - Diogenes Laertius, *Lives and Opinions of Eminent Philosophers* [220], Cambridge, MA, Harvard Univ. Press.

ДЕНИСОВ

1980 - Денисов, П. Н., *Лексика русского языка и принципы ее описания*, М.

ДОБРЕВ и ДОБРЕВА

1992 - Добрев, Д. и Добрева, Е., *Справочник на семиотичните термини*, Изд. Глаукс, Шумен.

ДИЙЛИ

2005 - Deely, J., *Purely Objective Reality*, Sofia, NBU.

2001 - Deely, J. *Four Ages of Understanding: The First Postmodern Survey of Philosophy from Ancient Times to the Turn of the Twenty-First Century*, University of Toronto Press.

ДАРМСТЕТЕР

1887 - Darmsteter, A., *La vie des mots e étudiée dans leur significations*, Paris.

ДИМИТРОВА

1989 - Димитрова, Ст., *Лингвистична относителност*, С.

ЕКО

1984 - Eco, U., *Semiotics and Philosophy of Language*, The MacMillan Press, (бълг. превод: Еко, У., *Семиотика и философия на езика*, С., 1993).

1977 - Eco, U., *Semiotics of Theatrical Performance*. In: *The Drama Review. Theatre and Social Action Issue*, New York Univ. / Schools of Arts, March.

ЕРДМАН

1925 - Erdmann, K., *Die Bedeutung des Wortes*, Leipzig.

ЗВЕГИНЦЕВ

1957 - Звегинцев, В., *Семасиология*, М.

ЙЕЛМСЛЕВ

1958 - Hjelmslev, L. *Dans quelle mesure les significations des mots peuvent-elles être considérées comme formant une structure ?* In : *Proceedings of the Eight International Congress of Linguistics*, Oslo. (рус. превод: Ельмслев, Л. *Можно ли считать, что значения слов образуют структуру?* В: *Новое в лингвистике*, М., 1962).

1943 - Hjelmslev, L. *Omkri(n)g sprogteoriens grundlaeggelse*, Kobenhavn, (Engl. transi. by F. J. Whitfield, *Prolegomena to a Theory of Language*, Wisconsin, 1961).

КАЙЛ

2002 - Keil G., *Quine zur Einführung*, Hamburg.

КАНТ

1967 - Кант, И. *Критика на чистия разум* (бълг. превод Ц. Торбов) С.

1980 - Кант, И. *Критика на способността за съждение* (бълг. превод Ц. Торбов) С.

КАРАУЛОВ

1976 - Караулов, Ю. Н. *Общая и русская идеография*, М.

КАРНАП

1946 - Carnap, R., *Introduction to Semantics*, Cambridge, Mass.

КАРЦЕВСКИ

1929 - Karcewsky S. *Du dualisme asymétrique du signe linguistique*, In: *Travaux du Cercle linguistique de Prague*, I.

КАСАБОВ

- 1986 - Касабов, И., *Semantic Status of the Word on the Language Levels*, В: сп. Балканско езиковедие, 1986, кн. 4.
- 1987 - Касабов, И., *За думата като езикова, лексикална и семантична единица*. В: Сборник от III Национална школа по езиковедие. С.
- 1987а - Касабов, И. *Проблеми и теория на лексикографската работа* (автореферат от докторска дисертация), Институт за български език, БАН, С.
- 1988 - Касабов, И., *О математическом моделировании лексико-семантической системы языка*. В Сб. Методология математического моделирования (резюме), Изд. БАН, С.
- 1990 - Касабов, И., *Семантичен речник-минимум*, С., Изд. СУ.
- 1992 - Kasabov, I. "The Mirror Principle and Metamorphoses in the Semantics of the Word-Sign" (Summary) In: IAPS 12 International Conference „Socio-Environmental Metamorphoses", Marmaras, Greece'.
- 1994 - Касабов, И. *Българската езикова „картина на света" като модел на етническата идентичност*. В Сб. „Homo Balcanicus", Изд. На НБУ.
- 1996 - Kasabov, I., „The Mirror Symmetry Principle in Word-Sign Semantics" In: „Anthropos Sêmainêon", Thessalonikê, 1996, vol.I.
- 1997 - Kasabov, I., „The Bulgarian Language „Picture of the World" as a Cultural Model" (Summary) In: Proceedings of V-th National Congress „Semiotics and Culture", Thessaloniki.
- 1997-1998 - Касабов, И., *Носители на допълнителен смисъл в речта (Lapsus Linguae, ирония) - подтекст* В: сп. Български език кн. 4 и кн. 5, 1977-1978, София.
- 1999 - Kasabov, I., „The Language Picture of the Word and Encyclopedia as a Complex Sign System " In: CD- Proceedings and Abstracts of IV International Congress of the International Association for Semiotic Studies, Dresden.
- 1999-а Касабов, И. *Теоретичен увод* към Касабов, И., Симеонов, К. и колектив, *Универсален енциклопедичен речник*, София, Т. I.

КАСАРЕС

- 1950 - Casares, J., *Introduccion a la lexicografia moderna*, Madrid, (рус. превод: Кассарес, Х., Въведение в современную лексикографию, М., 1958).

КАСИРЕР

- 1998 - Cassirer, E., *Philosophie der symbolischen Formen.*, I Teil: Die Sprache [1923], Darmstadt, 1964 (бълг. превод: Касирер, Е., *Езикът. Философия на символните форми*, С., Евразия).

КАТЦ

- 1966 - Katz, J., *The Philosophy of Language*, New York.

КАТЦ и ФОДОР

1963 - Katz, J. and Fodor, J., *The Structure of a Semantic Theory*, (reprinted: *Structure of Language: Readings in the Philosophy of Language*, N. J.: Prentice-Hall, 1964).

КАТЦ и ПОСТАЛ

1963 - Katz J. and Postal, P., *An Integrated Theory of Linguistic Descriptions*, Cambridge, Mass.: M. I. T. Press, 1964.

КЛАУС

1965 - Klaus, G., *Die Macht des Wortes*, Berlin.

КОЕН

1979 - Cohen, J., *Théorie de la figure* : Todorov, T., Empson, W., Cohen, J., Hartman, G., Rigolot, F., *Sémantique de la poésie*, Édition du Seuil.

КОМЛЕВ

1969 - Комлев, Н., *Компоненты содержательной структуры слова*, М.

КОСЕРИУ

1981 - Coseriu, E., *Lecciones de lingüística general*, Madrid, (бълг. превод: Косериу, Е., *Лекции по общо езиковедие*, С., 1990).

КУАЙН

2000 - Quine, W., *Naturalismus - oder : Nicht über seine Verhältnisse leben*. In : G. Keil/H. Schnädelbach (Hg.), *Naturalismus. Philosophische Beiträge*, Frankfurt/M.

КУРАНТ и РОБИНС

1941 - Courant, R., and Robbins, H., *What is Mathematics? An Elementary Approach to Ideas and Methods*, Oxford Univ. Press, (3 Printing 1946).

КУТЮРА

1901 - Couturat, *La logique de Leibniz*.

КЪОЛЕР

1933 - Köler, W., *Psychologische Probleme*, Berlin.

ЛАЙБНИЦ

1974 - Leibniz, G., *New Essays on Human Understanding* [1704]. (Translated and edited by Peter Remnant and Johnathan Bennett, Cambridge Univ. Press, 1981, 1982, 1985).

ЛАЙЪНС

1968 - Lyons, J., *Introduction to Theoretical Linguistics*, Cambridge Univ. Press, (Reprinted 1969, (...), 1995).

1963 - Lyons, J., *Structural Semantics*, Oxford: Blackwell.

ЛАМИ

1998 - Lamy, B., *La rhétorique ou l'art de parler*, PUF, Paris, (1741, 1675).

ЛЕЙКОВ

1965 - Lakoff, G., *Deep and Surface Grammar*, Cambridge, Mass.: M. I. T. Press.

1971 - Lakoff, G., *On Generative Semantics*. - In: *Semantics. An Interdisciplinary Reader in Philosophy, Linguistics and Psychology*, Cambridge Univ. Press.

1987 - Lakoff, G., *Women, Fire and Dangerous Things*, Chicago, Univ. of Chicago Press.

ЛЕМ

1966 - Lamb, S. M., *Outline of Stratificational Grammar*, Washington,

D. C.: Georgetown Univ. Press, (рус. превод - *Очерк стратификационной грамматики*, Минск, 1977., който не е за препоръчване поради многото неточности в него).

ЛИЙЧ

1969 - Leech, G., *Towards a Semantic Description of English*, London.

ЛОК

1972 - Locke, J., *Essay Concerning Human Understanding*, 1690 (бълг. превод: *Опит върху човешкия разум*, С., 1972).

ЛОМТЕВ

1960 - Ломтев Т., *О природе значения языкового знака*. В: *Вопросы философии*, кн. 7.

ЛОСЕВ

1927 - Лосев, А., *Философия имени*. (В: *Самое само: Сочинения.*, М., 1999, 1 изд. 1927).

1982 - Лосев, А. Ф. *Знак, символ, миф*. М.

МАВРОВ

1992 - Мавров, Бл., *Английски език. Динамична метода: седем седмици за усвояване на езика*, С. (и съответните му самоучители по френски, немски, италиански, гръцки, турски, испански, руски, румънски и сърбо-хърватски езици).

МАРТИ

1908 - Marty, A., *Untersuchungen zur Grundlegung der allgemeinen Grammatik und Sprachphilosophie*, Halle.

1918 - Marty A., *Gesammelte Schriften*, I и II Band, Halle.

МАРТИНЕ

1960 - Martinet A. *Eléments de linguistique générale*, Paris.

МАТОРЕ

1953 - Matoré, G., *La méthode en lexicologie*.

МЕЛЧУК

1974 - Мельчук, И. А. *Опыт теории лингвистических моделей «Смысл <=> Текст», М.*

МОЛИНЕР

1966 - Moliner, M., *Diccionario de uso del español*. т. 1—2, Madrid.

МОРИС

1938 - Morris, Ch., *Foundations of the Theory of Signs*, Chicago, (Моррис, Ч., *Основания теории знаков* - рус. перевод). В: Семиотика., М., 1983.

1946 - Morris, Ch., *Signs, Language and Behavior*, New York. 1964 - Morris, Ch., *Writings on the General Theory of Signs.*, Den Haag (1971).

МУКАРЖОВСКИ

1993 - Мукаржовски, Ян, *Понятието «цялост» в теорията на изкуството*. В - *Студии по теория на изкуството.*, С., 1993 (бълг. превод на текстове, издадени 1948 и 1971).

НЬОТ

1975 - Nöth, W. *Semiotik: Eine Einführung mit Beispielen fuer Reklameanalysen*, Tübingen.

ОГДЕН

1930 - Ogden, C. K., *Basic English*, London, 1930 (forth edition 1933).

ОГДЕН и РИЧАРДС

1923 - Ogden, Ch., Richards I., *The Meaning of Meaning*, London (1927, 10 ed. 1972).

ОСГУД

1957 - Osgood, Ch., Suci, G., Tannenbaum, P., *The Measurement of Meaning.*, Urbana.

ОСТИН

1962 - Austin, J. L., *How to do Things with Words*, Cambridge, Mass.: Harvard Univ. Press, 1962.

ПАЛАС

[1958] - Pallas, P. S., *Linguarium totius orbis vocabularia comparative*, (цит. по Йелмслев 1958).

ПЕНЧЕВА

1998 - Пенчева, М. *Човекът в езика. Езикът в човека*. С., Унив. изд. „Св. Климент Охридски“.

ПЕРНИШКА

1993 - Пернишка, Ем., *За системността в лексикалната многозначност на съществителните имена*, С., изд. на БАН.

ПОРЦИГ

1934 - Porzig, W., *Wesenhafte Bedeutungsbeziehungen. Beitrage zur Geschichte der deutsche Sprache und Literatur*.

1950 - Porzig, W., *Das Wunder der Sprache*, Berne.

ПРОП

1969 - Пропп, Вл., *Морфология сказки* [1928], М.

ПЪРС

1992 - Peirce, Ch., *The Essential Peirce, Selected Philosophical Writings*, vol. I, II., Edited by N. Houser and Ch. Kloisei., Indiana Univ. Press, т. I (1867-1893), Т. II. (1893-1913).

РОДАРИ

1978 - Родари, Дж., *Грамматика фантазии*. М., 1978 (руски превод).

РЪСЕЛ

1905 - Russell, B., *On Denoting*, Mind XIV, 1905, pp. 479-493. (repr. In: *Logic and Knowledge*, London, 1956).

1940 - Russell, B., *An Inquiry into Meaning and Truth*, London.

1945 - Russell, B., *A History of Western Philosophy*, New York.

1950 - Russell, B., *On Referring*, Mind LIX, 1950, pp. 320-344.

СТОЙКОВ

1966 - Стойков, Ст., *Увод във фонетиката на българския език*. (3 изд.).

ЛЕСИНГ

1977 - Лесинг, *Лаокоон* (бълг. превод), С.

СОСЮР

1916 - Saussure, F. de, *Cours de linguistique générale*. Publiée par Ch. Bally et A. Sechehaye avec la collaboration de A. Riedlinger, Payot, Lausanne-Paris (Éditions Payot & Rivages pour les notes et commentaires de Tulio de Mauro, P., 1967, (...), 1995).

2002 - Saussure, F. de, *Ecrits de linguistique générale*. Etablis et édités par Simon Bouquet et Rudolf Engler avec la collaboration d'Antoinette Weil, Gallimard, 2002

СПИНОЗА

1988 - Spinoza, B., *Ethica ordine geometrico demonstrata*, [1677], (transi. As *Ethics Demonstrated in Geometric Order*).

СПРАНГ-ХАНСЕН

1954 - Sprang-Hansen, H. *Recent theories of the nature of the language sign*. Cop.

СТЕПАНОВ

1975 - Степанов, Ю., *Основы общего языкознания*, М.

СЪОРЕНСЕН

1958 - Sørensen, H., *World-classes in Modern English*, Copenhagen.

СЪРЛ

1976 - Searle, J. R., *A classification of illocutionary acts* - In: *Language in Society* # 5, 1976, pp. 1-23.

ТАРСКИ

1946 - Tarski, A., *Der Wahrheitsbegriff in den formalisierten Sprachen*. *Studia philosophica*, 1946, vol. I.

ТОДОРОВ

1970 - Todorov, T. *Synecdoques*. In: *Communications*, 16, Paris, (repr. In : Todorov, T., Empson, W., Cohen, J., Hartman, G., Rigolot, F., *Sémantique de la poésie*. Editions du Seuil, 1979).

1980 - Todorov, T. *The Birth of Occidental Semiotics*, In: *The Sign, Semiotics Around The World*, Michigan.

ТРИР

1931 - Trier, J., *Der deutsche Wortschatz im Sinnbezirk des Verstandes. Die Geschichte eines sprachlichen Felds.*, Heidelberg.

ТРУБЕЦКОЙ

1958 - Trubezkoj, N. S., *Grundzüge der Phonologie*, Göttingen.

УЛМАН

1957 - Ullmann, S., *The Principles of Semantics*, Glasgow.

1964 - Ullmann, S., *Semantics. An Introduction to the Science of Meaning*, Oxford.

1953 - Ullmann, S., *Descriptive Semantics and Linguistic typology*. - In: *Word*. 1953, vol. 9, # 3.

1970 - Ульманн, С., *Семантические универсалии*, (руски превод) В: - Новое в лингвистике.

ФАНСЕЛОУ

1987 - Fanselow, G. & Felix, S., *Sprachtheorie. Eine Einführung in die Generative Grammatik*. 2 Bde. Tuebingen. (1993).

ФАТЕР

2002 - Vater, H., *Einführung in die Sprachwissenschaft*, (бълг. превод *Увод в езикознанието*, С., 2002).

ФЕРИС

1983 - Ferris, D. C., *Understanding Semantics*, Ed. by R. R. K. Hartmann, Univ. of Exeter.

ФИЛМОР

1968 - Fillmore, Ch., *The Case for Case*, In: E. Bach, T. Hanns, *Universals in Linguistic Theory*, New York..., 1968, pp. 1-90.

1969 - Fillmore, Ch., *Types of lexical information*. - In: *Studies in Syntax and Semantics*, Dordrecht, Holland, 1969.

ФОДОР

1990 - Fodor, J. A. *Theory of Content*, Cambridge.

ФРЕГЕ

1994 - Frege, G., *über Sinn und Bedeutung*, 1892. (In: *Funktion, Begriff, Bedeutung.*, Herausgegeben und eingeleitet von G. Patzig, Göttingen, Ss. 40-65).

ФЪРТ

1957 (1935) - Firth, J., *The technique of semantics* [1935] - In Papers in linguistics [1934- 1951], London.

1957 (1951) - Firth, J., *Modes of Meaning* [1951]. - In Papers in linguistics [1934- 1951], London.

ХАРТМАН

1931 -Hartmann, N., *Zum Problem der Realitätsgegebenheit*, PAN Verlagsgesellschaft M. B. H., Berlin W 9.

1946 - Hartmann, N., *Leibniz as Metaphysiker*, Walter de Gruyter Verlag, Berlin.

1953 - Hartmann, N., *Ästhetik*, Walter de Gruyter Verlag, Berlin.

ХЕГЕЛ

1930 - Hegel, G.W.F, *Enzyklopaedie der philosophischen Wissenschaften*, Leipzig [1817].

ХОБС

1969 - Hobbes, Th., *Leviathan*, 1651, бълг. превод (*Левуатан*), С.

ХУМБОЛТ

1903 - 1936 - Humboldt, W. fon., *Gesammelte Schriften.*, S. W. Akademie Verlag.

1984 - Humboldt, W. fon., *Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluss auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts*, както и *Einleitung zum Kawi-Werk*. (рус. превод В. Фон Гумбольдт, *Избранные труды по языкознанию*, М.)

ЧЕЙВ

1975 - Чейф, У., *Значение и структура языка*, (рус. превод), М.

ЧОМСКИ

1956 - Chomsky, N., *Three Models for the Description of Language*. In Luce et al., Readings.

1957 - Chomsky, N., *Syntactic Structures*, The Hague: Mouton.

1965 - Chomsky, N., *Aspects of the Theory of Syntax*, Cambridge, Mass., M.I. T. Press, 1965.

1981 - Chomsky, N., *Lectures on Government and Binding*, Dordrecht, Foris.

ШЕЛИНГ

1980 - Шелинг, *Философия на изкуството*, С. (бълг превод).

ЩРУК

1954 - Struck, E., *Bedeutungslehre*, Ernst Klett Verlag, Stuttgart.

ЮКСКЮЛ

1934 - Üxküll, J. von, *Streifzuge durch die Umwelten von Tieren und Menschen* = *Verstandliche Wissenschaft*, Bd 21, Berlin.

ЯКОБСОН

1972 - Якобсон, Р., „Шифтеры, глагольные категории и русский глагол“. - В: *Принципы типологического анализа языков различного строя*, М.

1975 - Якобсон, Р., „Лингвистика и поэтика“. - В: *Структурализм: „за“ и „против“*, М.

1983 - Якобсон, Р., В поисках сущности языка, В сб. *Семиотика*, М. (стр. 103-117).

ЯКОБСОН и ХАЛЕ

1965 - Jakobson, R. and Halle, M., *Fundamentals of Language*, The Hague: Mouton.

ЦИТИРАНИ РЕЧНИЦИ

Български етимологичен речник, т. II, 1979, Изд. БАН, С.

Речник на българския език, т. I, С., 1977 (2 Изд. 2001).

Философски речник, С, 1978.

The American Heritage Dictionary 1976, Boston, p. 1507.

РЕЗЮМЕ

Настоящее исследование посвящено прежде всего семантическим категориям значение и смысл и их символического выражения в языке, так как именно семантические формы значения определяют сущность языка и от понимания этих форм зависит каждая теоретическая интерпретация или лингвистическая теория. Исключительная сложность этих основных категорий заставляет нас рассматривать их в целостном контексте не только лингвистической но и логико-философской семантики. Эта работа является опытом исследования смысла и значения с позиции и с помощью терминологического аппарата современной (структурной) лингвистики, но в тоже время учитываются точки зрения общего и теоретического языкознания, грамматики, лексикологии и терминологии, теории и анализа текста, теории литературы и поэтики, риторики и стилистики и даже этимологии (как лингвистической истории и „археологии“), мифологии и культурной антропологии, т.е. филологии в ее классическом понимании и так проблема ставится в возможно самом широком контексте.

Объектом исследования в этой работе является план содержания естественного языка. Предметом исследования являются значение и смысл в лексике болгарского языка со соответствующими обобщениями о семантике языка вообще. Работа ставит себе целью описать систематично семантику языка путем единой (и внутренне непротиворечивой) теории.

Достижение этих целей требует нового подхода в интерпретацию смысла и значения, который предполагает строгость и изоморфную повторяемость (или „морфологию“) семантических явлений в языке, т.е. **„грамматику семантики“**. Такой изоморфизм должен основываться на едином принципе, действующем на все языковые уровни и позволяющем и контролирующем смысловые переходы между ними. Исследование доходит до гипотезы, что таким принципом принципов является падежный принцип. **Падеж** (рассматриваемый генерально - семантически, а не только традиционно морфо-синтаксически) определяет не только непосредственно составляющие в синтаксисе предложения, не только актантные роли в тексте в нарратологии, но и количество и виды значений в многозначном слове (с числом и видов его синонимов в лексико-семантическом поле) в лексической семантике, и даже типы словообразовательных значений в словообразовании.

Кроме рассматривания слова-символа с его смыслом и значением самим по себе, выясняется соответствие семантики слова-символа с семантикой текстов, высказываний-предложений и словообразованием.

Открыт и „внутренний двигатель“ семантических преобразований или **мотив**, действующий в семантических структурах различных языковых уровней - не только мотив как тема в каждом рассказе-нарративе, не только и мотив как тема (в различие от ремы) в предложении, но и мотив (включающий и

этимон, и так называемую „внутреннюю форму“) в семантической структуре языкового знака, которого традиционно считают немотивированным. Сделано допущение что мотив действует тем же способом как и словообразовательная мотивация и что он является постоянной связью, которая удерживает в единстве предмет знака с идеей о нем и звуковую языковую форму имени-слова. Мотив позволяет и развитие фигуративных метонимических и метафорических типов значений, как и постоянные переходы от общего языка к частному речи и наоборот - через особенное *синеждохи*.

Настоящая работа состоит из Вступления, трех частей и Заключения.

Вступление рассматривает самым обобщенным образом проблематику. Определены объект и предмет исследования и его цели и задачи. Определен конкретно материал исследования.

Часть I / делает предварительное обозрение проблематики, рассматривая историю идеи „идеального языка“, гипотезу о нулевой степени языка и минимальный язык. В этой части определены границы семантики и йерархия языковых уровней. Представлены классические методы исследования значения и упрощенная модель семантической структуры слова. Лексическая семантика представлена элементарной моделью и общей моделью лексического значения.

Во *II-рой части* излагается собственная семантическая теория через **Общую синоптическую схему** смысла и значения имеющую 66 терминов, которые объясняются и иллюстрируются в отдельности.

Часть III посвящена единому грамматико-семантическому принципу, действующему на всех языковых уровнях, каким является **падеж**. Рассматривается **мотивированность** языкового знака и особая роль **синеждохи** в семантической мотивации.

В заключении представлена параллель между различными конституентными уровнями языкового знака и различными науками и искусствами. Излагаются самые важные выводы, полученные как результат целостного анализа рассматриваемой проблемы.

Основные темы этого исследования и достигнутые результаты - такие:

Сделан исторический обзор семантической проблематики с точки зрения ее основных идей и представлены классические методы исследования.

Определены и обоснованы границы лексической, лингвистической и общей семантики, как и периметр наук, связанных с нею.

Предлагается *общая теория значения* в парадигме существующих исследований в эту область.

Так называемая специальная теория значения предлагает комплексный подход к исследованию языковой семантики, который представлен как содержательная интерпретация центральной для теории *Общей (синоптической) схемы значения и смысла языкового знака*. Объяснены все 66 компонентов языкового

знака в их взаимосвязи и йерархии. Даны показательные примеры и лингвистические анализы.

Показано приложение Схемы на конкретном материале. Теория *разкрывает принципиально новые отношения между и в самих семантических единицах*, которые дают основание считать их *Грамматикой семантики*.

Результаты исследования относятся не только к лексической и языковой семантики в общем языкознании, но имеют существенное значение и для остальных лингвистических и филологических дисциплинах. Результаты имеют значение и для философии языка и для гуманитаристики.

SUMMARY

The present work mainly concentrates on the semantic categories of meaning and sense, as well as their symbolic expression in language. For language is essentially determined by semantic forms of meaning and any theoretical view or linguistic theory is dependent on the understanding of these forms. Due to the particular difficulty of these basic categories, they are analyzed in the complete context of linguistics as well as logical and philosophical semantics. This work is an attempt to investigate sense and meaning from the position and terminological apparatus of contemporary (structural) linguistics, in the largest possible context, viz theoretical linguistics, grammar, lexicology and poetics, rhetoric and stylistics, even etymology (as linguistic history and "archeology"), mythology and cultural anthropology, that is, of philology in its classical sense.

The *object* of this investigation is natural language - as to its content, meaning and sense in Bulgarian lexicology with the corresponding conclusions in semantics for language as such. The *aim* of this work is to systematically describe the semantics of language by means of a unified and coherent theory.

The achievement of these aims calls for a new approach to the interpretation of sense and meaning, presupposing strictness and isomorphic repeatability (or "morphology") of semantic apparitions in language, viz a species of "**grammar of semantics**". This isomorphism should be based on a unified principle acting on all linguistic levels, governing meaningful transitions between them. Our investigation results in the hypothesis that such a principle of principle is the one governing cases. The **case** (analyzed generally and semantically as well as morpho-syntactically) not only determines intransitive utterance-parts in syntax and agentive roles in the text from a narratological point of view, but also the number and species of meanings in polysemantic words (with the number and species of their "synonyms" in the lexico-semantic field) in lexical semantics and even in types of meanings in word-building.

In addition to examining the word-symbol with its senses and meanings, we clarify the correspondence between its semantics and textual semantics, utterances, sentences and word-building.

The "*internal motor*" of semantic transformations or **motive** is shown as acting in semantic structures on different linguistic levels: motive as theme in every narrative and sentence (by contrast to the rhema), as well as the "*inner form*" (including the etymon) in a semantic structure traditionally considered as an unmotivated linguistic sign. Motive acts according to the same principle as word-building motivation. It is a permanent unifying link between the object of a sign with the idea of it and the phonetic-linguistic form of the name-word. Motive also allows the development of figurative metonymical and metaphorical types of meaning, as well as permanent

transitions from the general in language to the individual in speech and vice versa - by means of the *synecdoche*.

This work comprises an introduction, three parts and a conclusion.

The *introduction* gives a general outline of the problem. The aims, objects and objectives of our investigation are presented and our research material is determined.

Part I presents a preliminary investigation of the problem by means of a historical examination of the idea of an "ideal language", the hypothesis of a zero level of language and a minimal language. The limits of semantics and hierarchy of semantic levels are determined. Classical methods of investigating the notion of meaning and a simplified model of a semantic structure of the word are presented. Lexical semantics is presented by means of an elementary model and a general theory of lexical meaning.

In *part II* we present our own semantic theory by means of a *general synoptic scheme* of sense and meaning, using *66 terms*, which are individually explained and illustrated.

Part III is dedicated to a unified grammatical and semantic principle acting on every linguistic level, namely the *case, motivation* of the linguistic sign and the special role of the *synecdoche* in semantic motivation.

In the *conclusion* we present a parallel between the different levels constituting the architectonic of the linguistic sign and different sciences and arts. In addition, we show the most important results of our entire analysis of the problem under investigation.

The main themes of this research and the obtained results are, as follows:

We completed a historical examination from a semantic point of view and presented classical research methods.

We outlined and explained the limits of lexical, linguistic and general semantics, as well as the perimeter of the sciences related to it.

We proposed a *general theory of meaning* in the paradigm of contemporary research in this domain.

The so-called *special theory of meaning* proposes a complex approach to investigating linguistic semantics, presented as a complete and instructive interpretation of the *general synoptic scheme of the meaning and sense of the linguistic sign*. This scheme is central to our research. All 66 components of the linguistic sign are explained, together with their interrelation and hierarchy, supported by relevant examples and linguistic analyses.

We have shown the application of the *scheme* to concrete materials. The theory expounds *principally new relations between and within semantic units themselves*, relations which justify our considering them as a species of *grammar of semantics*.

The results of our research concern not only lexical and linguistic semantics in general linguistics, but also the remaining linguistic and philological disciplines, as well as philosophy of language and the humanities.

Иван Касабов
ГРАМАТИКА НА СЕМАНТИКАТА

Българска
Първо издание

Рецензенти
Проф. д-н Мария Попова
Проф. д-н Иванка Гугуланова
Проф. д-р Христо Тодоров

Художник на корицата *Стилиан Найденов*

Коректор *Албена Гуневска*

Формат 70/100/16
14,75 п.к.

Университетско издателство „Св. Климент Охридски“

26 Д КАТЕГОРИЯ Предмет на категориалност	27 ЦЯЛОСТЕН (идеално-предметен) ОБРАЗ-ФИГУРА	28 П о р б е р е д а м з е н т о н с а т	29 Е Т И М О Н	30 З в у к	31 Семе-ма (лекси-кално-значе-ние)	32 Фоноло-гична дума	33 Лек-сема	Д Р У Г А Л Е К С. Д Р У Г А С Л.		
					34 Семе-мен ва-риант (нюанс на знач.)	35 Фоноло-гичен вариант	36 Слово-форма			
38 Образец (модел, еталон)		39.Потенц асоц.Семн		40 Сема	41 Фонема		42 Морфема			
43 В Е о д н о, е л н о щ о	44 К а ч е с т в о	45 Схема	46 Ф о р м а	47 И п И р т и е з г н р а к л е н	48 Д п И р ф и е з р н е а н к ц.	49 И п Н р т и е з г н р а к л е н	50 Д п И р ф и е з р н е а н к ц.	51 К О Р Е Н	52 С л о в о о и з м . Ф	53 С л о в о о б р . ф
54.(Природна) закономерност (терм).		55. ПРЕДМЕТ (като "ФАКТ" в аспекта на съществените му свойства)			57.Члено-разделен звук					
59.ВЕЩ (нешо недостат. артикулирано, недостат. самостоятелно и (все още) недостат. разбрано)				60. (Нечленоразделен гласов) звук (вик, крясък)						
61.Променливо-протичащо (неустойчиво) неорганично и органично (и физиологично, психично, "идеално") ЯВЛЕНИЕ от Универсума на ставането А.				62. Звук (звучене)						

ИВАН КАСАБОВ (1952) е доктор на филологическите науки, доцент в Нов български университет. Завършил е българска филология с втора специалност философия. Защитил е кандидатска дисертация на тема *Проблеми на лексикографската работа и теория за Семантичен речник-минимум*. Работил е над трийсет години като лексикограф в Института за български език при БАН. Води общообразователни и магистърски курсове по езикознание, реторика и семантика. Автор е на студии и научни статии, голяма част от които са публикувани в международни научни издания. Автор е на *Семантичен речник-минимум* (1990); съавтор, редактор и отговорен редактор е на *Универсален енциклопедичен речник* (т. 1, 1999, т. 2, 2003), на академичния *Речник на българския език* и др.

Граматика на семантиката е резултат от дългогодишната теоретическа и преподавателска работа на автора в областта на семантиката, семиотиката, реториката и общото езикознание. Книгата представя собствена обща теория и специална семантична теория. Открит е единен граматико-семантичен принцип, действащ на всички езикови нива: падеж, мотивираност на езиковия знак, ролята на синекдохата в семантичната мотивация. Представен е модел между различните конституентни нива от архитектурата на езиковия знак и различните науки и изкуства.

Университетско издателство „Св. Климент Охридски“

ISBN-10: 954-07-2291-8

ISBN-13: 978-954-07-2291-7